

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ИНСТИТУТ ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

24–26

1988 – 1990

11.807

Чланови редакције:

Др ВЕРА ЈЕРКОВИЋ, ред. професор
Др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ, ред. професор
Др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ, ред. професор
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, ред. професор
Др МАТО ПИЖУРИЦА, ванр. професор
Др СВЕНКА САВИЋ, научни саветник

Главни уредник:

Др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

Одговорни уредник:

Др МАТО ПИЖУРИЦА

Секретар редакције:

Др СВЕНКА САВИЋ

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и културу САП Војводине, ова књига ослобођена је основног и посебног пореза на промет. Штампање ове књиге финансирао је Покрајински фонд за науку Војводине.

За штампу:

ДОМЕНТИЈАН, Нови Сад

Софија Ракић-Милојковић

РЕЧИ У ВУКОВИМ РЕЧНИЦИМА ЗАБЕЛЕЖЕНЕ У СРБИЈИ¹

Рађено под руководством
проф. др Александра Младеновића

У В О Д

„Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика!” Том реченицом започео је Вук Стефановић Караџић предговор првом Српском рјечнику из 1818. године, делу које је задовољило једну од највећих културних потреба нашег народа и у коме су уживали сви који су се њиме служили ради каквог посла или пукe разоноде. Ово је дело пружио јавности документовано српско језичко благо тадашњег времена. „Када је спремао свој први речник, Вук је, као што смо већ истакли, био тек почео да систематски проучава народни језик и његове дијалекте... Тридесетак година касније, када је припремао за штампу свој други речник, Вук је имао детаљан увид у фонетске, граматичке и лексичке особености многих наших говора. Зато није никакво чудо што је у његовом другом речнику готово половина речи штампана тада први пут”². Прво издање Српског рјечника садржи углавном матерњи говор самог Вука, док у другом има знатно више речи прикупљених по разним крајевима.

¹ Овакав наслов може се сматрати условним, пошто спој у *Србији* не означава само географску одредницу која „као таква” стоји уз поједине речи, већ има шире значење. Наиме, и речи које потичу из „ресавског нарјечја” могу се означити као речи из *Србије* ако узмемо у обзир географско одређење *ресавског нарјечја*, које је дао Вук у предговору првом издању Српског рјечника.

² Славко Вукмановић, *О Вуковим српским рјечницима* — Књижевност и језик, Београд, 1975, год. XXII, св. 1, 54.

О речима са географским ознакама у Вуковим речницима писало је доста аутора.³ Међутим, до сада није детаљно проучена лексика забележена у *Србији* (у оба издања Вуковог рјечника), а велики је број речи уз које је назначено да потичу управо са овог терена. Аутор ће овим радом покушати да попуни ту празнину и покаже које су то речи везане за специфичности живота у Србији биле непознате Вуку. „Ове Вукове ознаке о територијалној распрострањености, наравно условно схваћеној, појединих речи, веома су значајне не само због тога што оне могу да послуже приликом одређивања ареа њихове употребе, него и због тога што показују којих речи није било у говору Вуковог краја и у којима се он крајевима сусретао са новом лексиком, што у знатном броју случајева значи и са новим појмовима...”⁴ Ипак, Вукови рјечници, без обзира на бројност појмова из појединих говора, не могу послужити као сасвим поуздан ослонац за дијалектолошка проучавања, зато што је Вук чак и поуздано забележену грађу прилагођавао правилима свог изговора, давао јој „лик за који је сматрао да би требало да уђе у књижевни језик”.⁵

Највећи број лексема које су у овом раду обрађене потпада, заправо, под *ресавско наречје* „којим говоре Србли по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе даље уз Мораву, по најији Параћинској, по Црној ријеци и по Крајини Неготинској”.⁶ Уз податак о начину изговора слова њ и о „још двије особите разлике” у ресавском наречју, Вук је записао и ово: „Између ови нарјечија мени се чини да се најједначије изговарају ријечи у Ресавскоме: зашто се у сремачкоме може чути... и по Сремачкоме и по Ресавскоме, н. п. *разболитисе* и *разболетисе*...”⁷ У периоду између првог и другог издања Рјечника Вук је, употпуњујући своје знање о појединим говорима, мењао и класификацију народних говора. И у другом издању Рјечника Вук је задржао поделу на три основна наречја, али се та подела разликовала од првотне „и по суштини и по терминологији”. Вук је сматрао да ће за будући књижевни језик бити најкорисније ако се дозвољене разлике у оквиру стандарда не буду везивале за одређене територије, па је стога за називе наречја узео термине који не указују

³ Овамо спадају и расправе Јована Кашића, *Војвођанска лексика у Вуковом Рјечнику*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1967, књ. X, 199–224, и *Речи из Црне Горе у Вуковом Рјечнику и књижевном језику*. — Зборник за језик и књижевност, Титоград (Друштво за српскохрватски језик и књижевност Црне Горе), 1972, књ. I, 39–44. Оба рада су ми послужила као основни методски узорци.

⁴ Јован Кашић, *Лексика Вуковог Рјечника и савременог књижевног језика*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1973, књ. XVII, 171.

⁵ Јован Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852*, у књизи Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник: 1852*. — Београд, (Просвета), 1986, 1483–1744.

⁶ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*. — Београд, (Просвета), 1969, XVI.

⁷ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*. — Београд, (Просвета), 1969, XVII.

ни на једну покрајину него само уопштено на географску распрострањеност. Али поред ове термиолошке разлике која постоји између двају издања Рјечника, знатно се разликују и слике народних говора датих у њима; сремачко и ресавско наречје из првог издања Вук је објединио у источно...⁸ Зна се да у унутрашњости Србије, из објективних разлога, Вук није ни дуго ни често боравио, у многим областима и местима — никада. Највећим делом, речи забележене у Србији и њеним појединим нахијама и градовима потичу са спискова нама анонимних или мало познатих сакупљача који су Вуку слали грађу скупљену по народу. Уосталом, сам је Вук забележио у предговору другом издању Рјечника: „Да сам којом срећом могао отићи у Босну и у Херцеговину и у Косово и у Метохију, јамачно бих нашао још много знатнијех ријечи; али поред све моје жеље то се није могло.”

Вук је пробирао речи које је добијао, како је то забележио Љубомир Стојановић.⁹ Свакако је то био случај и са речима из Србије.

Још је Павле Ивић записао да је остао неуочен, „поред осталог, призренско-тимочки дијалекат који се говори на југоистоку Карађорђево Србије”.¹⁰ Занимљив је, у вези са овим, податак: у другом издању Рјечника постоји одредница *торлак* са значењем човјек који нити говори чисто Српски ни Бугарски”, а тако и *торлање*, *торлати*.

Вук је у своје речнике унео мноштво географских појмова. Тих појмова има највише из крајева које је Вук најбоље познавао. „Сем тога, Вук је у Рјечник уносио називе места у којима није био, али је добио о њима податке о поузданих зналаца. Отуда он више зна о Крчеву (Кичеву), Тетову, Гостивару, него о Лесковцу, Врању или Пироту”.¹¹ Међу географске појмове забележене у Србији убројали смо и посесивне придеве изведене од појединих топонима, као и називе становника појединих места са тог подручја¹²: *Алексинач*¹³, *Алексиначки* (у Р 2 посебна одредница), *Баба* (само у Р 2), *Багрдан*, *Бања* (2), *Баточина*, *Београд*, *Браничево*, *Браничевски*, *Букови*, *Ваљевац*, *Ваљевка*, *Ваљево*, *Ваљевски*, *Варварин*, *Вражогрнци*, *Врања* (само у Р 2),

⁸ Јован Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852*, 1670.

⁹ Љуба Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. — Београд, 1924, 655—657.

¹⁰ Павле Ивић, *Поговор: О Вуковом Рјечнику из 1818. године* из књиге Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*. — Београд, (Просвета), 1966, 51.

¹¹ Јован Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852*, 1694.

¹² Уколико у даљем тексту не буде другачије означено, изостављање ознака Р 1 (прво издање Српског рјечника) и Р 2 (друго издање Српског рјечника) значиће да се реч јавља у оба издања. Ознака Р 1 значиће да се реч јавља само у Р 1 (вероватно грешком пропуштена у другом издању), док ће ознака Р 2 значити да је та реч забележена тек у другом издању Рјечника.

¹³ Речи у овом раду пису забележене са акцентима које је Вук назначио у својим речницима, пошто се он старао да их назначи „онако као што се највише говори у народу нашем; не гледајући разлике које се по гдјскојијем крајевима налазе”; упор. на стр. 10 овог рада.

Грамада „некако мјесто у Србији иза Параћина”,¹⁴ Драга (само у Р 2), Драгачево (само у Р 2), Ђаковица, Ђаковичанин (посебна одредница у Р 2), Ђаковички (пос. одр. у Р 2), Ђаково (само у Р 2), Замна, Звечан, Звечански (пос. одр. у Р 2), Звижд, Зеленик (само у Р 2), Ибар, Јагодина, Јагодинац (пос. одр. у Р 2), Јагодинка (пос. одр. у Р 2), Јагодински (пос. одр. у Р 2), Јадар, Јеринин Град (само у Р 2), Јошаница, Јошевица (само у Р 2), Јухор (само у Р 2), Каблар 2), Каменица, Ковиљача (само у Р 2), Колубара, Копаоник (само у Р 2), Косово, Косовац (само у Р 2), Косовка (само у Р 2), Косовски, Крагујевац, Крагујевачки (пос. одр. у Р 2), Крагујевчанин (пос. одр. у Р 2), Крајина Неготинска, Крижевац (само у Р 2), Крушевац, Крушевачки, Левач, Липовача, Лужница (само у Р 2), Мазгит (само у Р 2), Мајдан-Пек (само у Р 2), Макиш, Марица¹⁵, Мето(х)ија, Морава, Моравица, Мутница, Ниш, Нишава, Нишки (само у Р 2), Нишлија*¹⁶ (само у Р 2), Нови Пазар, Новопазарац (само у Р 2), Новопазарлија (само у Р 2), Омоље, Омољски (пос. одр. у Р 2), Параћин, Параћинац (пос. одр. у Р 2), Параћински (пос. одр. у Р 2), Пожаревац, Пожаревачки (пос. одр. у Р 2), Пожаревчанин (пос. одр. у Р 2), Пожега, Пожежанин (само у Р 2), Полумир (само у Р 2), Пољањице, Прахово (само у Р 2), Призрен, Призренац (само у Р 2), Призренка (само у Р 2), Призренски, Приштина (само у Р 2), Раван, Раваница, Раванички (само у Р 2), Река (само у Р 2), Ресав, Ресавец (пос. одр. у Р 2), Ресавкиња (пос. одр. у Р 2), Ресавски (пос. одр. у Р 2), Рудник, Рудничанин, Руднички, Савина трпеза (само у Р 2), Ситница, Скрапеж (само у Р 2), Словац (само у Р 2), Соболица (само у Р 2), Сопот, Сплавањ (само у Р 2), Стиг (само у Р 2), Стижанин (само у Р 2), Студеница (само у Р 2), Студенички (само у Р 2), Суворбор (само у Р 2), Тамнава (само у Р 2), Тамнавац (само у Р 2), Тамнавски (само у Р 2), Троглав (само у Р 2), Трстеник (само у Р 2), Ћуприја, Ћупријски (пос. одр. у Р 2), Чанци Краљевића Марка (само у Р 2), Шабац, Шабачки (пос. одр. у Р 2).

Вукови речници нуде, између осталог, знатан број података за разноврсна ономастичка проучавања у области антропонимије. Ознаком *Рес.* и *Срем.* у Р 1 обележио је Вук следеће антропониме: Андра, Анта, Арса, Аћа, Аца, Божа, Боја, Васа, Веса, Вића, Вуја, Гаја, Груја, Драга, Ђока, Ђука, Ђура, Жика, Ива, Игња, Ика, Јаша, Јевта, Језда, Јеша, Јова, Која, Лаза, Ленка f, Макса, Мата, Маша, Мија, Мила, Митра, Мића, Миша, Мишка, Моја, Недељка f, Неша, Ника f, Паја, Панта, Пера, Пеша, Прока, Раја, Рака, Раша, Риста (нелок. у Р 2), Сима, Стоја,

¹⁴ Место са таквим називом не постоји данас у близини Параћина.

¹⁵ „У неким од случајева где одређује локацију назива Вук није био информисан како треба...” Марица није „у Косову”, већ у Бугарској (и доњим током у Грчкој и турској Тракији)...” Јован Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852, 1696.*

¹⁶ Звездицом су у овом раду означени турцизми, које као такве и Вук у својим речницима издваја овим парочитим знаком.

Стока, Теша, Тима, Тома, Тоша, Триша, Ћира, Цвејо, Цвета f, Цветко. Ознаком *ист.* у Р 2 обележени су антропоними: *Беља, Вака, Дака, Звездана f, Јоца, Коста, Коча, Марица f, Параћин* (у загонци), *Рада, Сава, Спира, Христа, Цветана f, Цветашин.* Као што се види на основу материјала, међу антропонимима забележеним у Р 1 и Р 2 налазимо свега четири имена уз која стоји ознака *f*, а међу антропонимима забележеним само у Р 2 свега три женска имена.

Много је речи у наш језик продрло из турског језика. Невелик је број турцизама Вук забележио у Србији, премда би се нашло још речи са овог терена које су турског порекла, али уз њих није стављена звездица. Неки од турцизама забележених у Србији пружају корисне податке о титулатури за време турске власти. У Р 1 и Р 2 налазимо само три турцизма која је Вук забележио у народним говорима Србије: *баша* „у Србији и у Босни зову свакога Турчина (који није бег или какав ага)¹⁷, *раф* (у Србији и у Босни по варошима) упућ. на полица, *ћоса* (Рес. и Срем.). Само у Р 2 забележени су турцизми: *алија* (у Србији) „спахијска земља која нити је насељена нити припада какоме селу“, *амал* (у Србији и у Босни по варошима) уп. на носилац, *дувак* (у Биограду) уп. на вео, *каваз* (за време Црнога Ђорђија момци који су у „совјету“ стајали на вратима, пријављивали људе и пуштали их унутра), *каиџија* „у канцима превозе људе из Биограда у Земун“, *калајџија* „калајџије су од прије у Србији носиле по селима робу те продавале“, *калчине* „од сукна као велике чарапе што се носе у чизмама (у Србији и у Босни)“, *карпуза* (у Боци а и у Србији и Босни може се чути) вид. лубеница, *копоран* (у Србији), *крсме* (у Србији), вид. мртвина, *кубуз* (у Србији) вид. обица, *навлум* (у Србији бродска такса), *Нишлија* (? – прим. С. Р. М.), *саганлија* (у Србији и у Босни по варошима) уп. на пребранац, *тутун* „ријетко се говори, и понајвише у Србији и у Босни по варошима“, *Чурдија* (у Србији), *хамајлија* „у Ужичкој нахији врста јабуке“ 3), *цивар* „у Србији под владом Турском особито у најновија времена звао се цивар кад крвнину не плаћа само оно мјесто гдје је крв учињена, него (да би више изишло) и сва околна села“ 1), *шап* (по источним крајевима Србије) 2).

У једном случају Вук је одступио од принципа да у речнике уноси само оне речи које се чују у говору: бележио је тзв. стајаће речи које су биле познате само из текстова народних умотворина. Вук бележи четири такве речи које потичу са терена Србије: *вереница љуба* (Рес. и Срем.), *дева* (Рес. и Срем.), *Параћина* (само у Р 2) „у овој загонци: Изађе вила из пећи, Пуштила косе низ плећи, Чека сина *Параћина...*“, *Раван* „(у пјесми) ријека у Ресави виде Раваница“.

¹⁷ Поред појединих речи, чије нам је значење остало непознато због њиховог регионалног карактера, или чија је семантика временом битно промјењена, интерпретирано је њихово ондашње значење. Код осталих речи аутор овог рада није у том смислу интервенисао.

У речима из Србије, као уосталом и у целокупном лексичком фонду Рјечника, дати су „прозодијски елементи са карактеристичном новоштокавском политонијом и релевантним акценатским променама у парадигми”.¹⁸ Од новоштокавског акценатског система Вук није одступао чак ни у речима из појединих области Србије, уз које је означено да се употребљавају у нашим старијим штокавским говорима који у погледу акцентуације поприлично одступају од новоштокавског акценатског система. „Гласове у ријечима старао сам се да назначим онако као што се највише говори у народу нашем не гледајући разлике које се по гдјекојијем крајевима налазе” забележио је Вук у предговору другом издању Рјечника.¹⁹

Вукове дијалектолошке ознаке уз поједине одреднице често су се односиле на различите фонолошке ликове исте речи. У овом случају најбројнији су били они примери у којима се огледају различити рефлекси некадашњег јата. Рефлекси старог јата заправо су представљали основну разлику између три наречја која је Вук у време првог издања Рјечника разликовао: (х)ерцеговачко, сремачко и ресавско. Предност је редовно давао (и)јекавским облицима, док су екавске форме навођене као секундарне.²⁰ У погледу рефлекса јата два екавска наречја „сремачко” и „ресавско” углавном иду заједно. „А Ресавско се само по том разликује од Сремачкога, што се у њему и ондје говори е, ђе у Сремачкоме и н. п. летети, видети, вртети, разболетисе, стидетисе, позеленети, волети и т. д.”.²¹ У оба речника забележени су паралелни глаголски облици означени као Рес. и Срем. одн. ист.: залетети/залетити, обелети/обелити, прелетети/прелетити. Само у Р 1 забележен је инфинитив беснити (у Р 2 беснети), а глагол вредити забележен је само са икавским рефлексом јата и у Р 1 и у Р 2. Занимљив је податак да је у Р 1 забележен инфинитив расцветатисе (уп. на расцвјетатисе), док у Р 2, поред екавске форме овог глагола, срећемо и икавску форму расцвитати се (уп. на расцвјетати се).²² Систематска разлика између ресавског и сремачког наречја није обележавана нигде ван ове категорије. Сви остали примери се тичу појединачних лексема и њихових изведеница: где²³, нигде, овде, онде, свагде, гнежђење, гнездити, гне-

¹⁸ Славко Вукомановић, *Тумачење речи у Вуковом Српском Рјечнику од 1852. године*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, МСЦ, 1975, бр. 5, 707.

¹⁹ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник: 1852*. — Београд, (Просвета), 1986.

²⁰ Дистинкција између трију основних наречја захвата две основне особине: поред замене старог јата, то је и форма хипокористичних именица мушког рода.

²¹ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*, XVII.

²² „Мада глаголи на -ети чувају екавски рефлекс јата у радном глаголском придеву... може се чути и покоји икавизам...” А. Пецо и Б. Милановић, *Ресавски говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1968, књ. XVII, 260.

²³ Уп. о два екавска и два икавска лика (де, ге, ди, ги) прилога за место где у раду А. Пецо и Б. Милановић, *Ресавски говор*, 259.

здитисе, гнездо, нагнездити, нагнездитисе, секира,²⁴ секирни (нпр. држалица, уши), другде, игде, негде, преко. Све лексеме, сем последње четири, локализоване су у Р 1 као ресавске а у Р 2 имају одредбу *ист.* Другде, игде, негде, преко постоје само у Р 2 где имају одредницу *ист.*; у Р 1 преко нема одредбу којом би се означила његова дијалектска припадност. Одреднице: *гдеде, гдегод, гдекоји, гдему драго, и гдешто*, које у Р 1 имају ознаку *Рес.* наведене су у Р 2 са ознаком *југоз.*, што значи да је ареа њихове употребе знатно проширена.

Фонетски ликови *водир* и *колер* одређени су у Р 1 као *Рес.* и *Срем.* а у Р 2 као *ист.*

Само у Р 2 забележен је хиперекавски облик *несам* (*ист.*) упућен на *нијесам*.²⁵

Две лексеме са источног екавског терена забележене су погрешно са јекавским ликом: *Жељезник* „село близу Бијограда” и *жељезо* (око Тимока) уп. на гвозђе, уместо *Железник* и *железо*.

Једна од најкрупнијих иновација које су се јавиле у Вуковом писаном језику после објављивања првог Рјечника несумњиво је писање *х*. Није тешко уочити да у првом Рјечнику, за разлику од другог, нема уопште речи које почињу овом фонемом. Писање без *х* потпуно је исправно ако се односи на речи прикупљене у Србији, јер у народним говорима Србије ова фонема је и данас готово непозната: *греота* уп. на гријота, *итеђе* (*Рес.*) у Р 2 нема, *итети* (*Рес.*) у Р 2 нелок., *ладнети* (*Рес.*) у Р 2 нелокализовано, *леб* (нелок. у Р 2), *лебар* (нелок. у Р 2), *лебарев/лебаров* (нелок. у Р 2), *лебац* (нелок. у Р 2), *лебни* (у Р 2 нелок.), *лебац* (у Србији, у Босни и у Ерцеговини), *меови* т. рл. уп. на мије, *меур* (у Р 2 нелок.), *насменутисе, оладнети* (*Рес.*) у Р 2 нелок., *осменутисе, подсме* (*Рес.*) у Р 2 нелок., *поитети* (*Рес.*) у Р 2 нелок. *сме* (*Рес.*), *тети* (у Р 2 нелок.). Фонема *х* у народним говорима Србије често се супституише феномен *ј*, *в* и *к*. Супституицију *х* са *в* налазима у примеру *кувати* „леб (у Србији)” 2) нелок. у Р 2 упућеном на форму са *–х* (*–*). У примеру *нектеша* потврђена је замена *х* са *к*, и у овом случају предност је дата форми са *х* (уп. на нехтјеша). Супституција *х* са *ј* огледа се у примерима: *ме* (меј?) нелок. у Р 2, *леја* нелок. у Р 2, *уплејати* (само у Р 2) упућеним на форме са *–х* (*–*). „У Вуковом другом речнику, међутим, који је настао у време када је Вук писао *х*

²⁴ Уп. „Замена јата у Левчу је екавска, са малим одступањима у смислу оних особина какве смо затекли у свим (екавским, и ијекавским, као и е”) говорима западне Србије: *сикира, гријати* итд.” Радоје Симић, *Скица за дијалектолошку карту северне Србије*. – Југословенски семинар за стране слависте, Београд, (Филолошки факултет у Београду – МСЦ), 1980, књ. 31, 105.

²⁵ „На целом подручју смо редовно бележили тзв. икавску варијанту одричне форме глагола *јесам*: *нисам, ниси...* Као што смо указали у раду о левачком говору, ни тамо нема *несам*, иако у Александровачкој жупи, према нашим белешкама са тог терена, још увек се чује *несам, неси* итд.” А. Пецо и Б. Милановић, *Ресавски говор*, 259.

тамо му је етимолошко место, има равно 441 реч која почиње са *х*.²⁶ Ипак, међу речима забележеним на терену Србије провукла се и у другом Рјечнику и покоја реч у којој је изостала фонема *х*: *Голубачка муха*, *дреха* (у Крајини Неготинској), *захладнети*, *насмехивање*, *насмехивати се*, *Омоље*, *Омољски*, *паљка* (пахалка?) „од дрвета тепсија чиме јекмечије (у Србији) чине шеницу”, *подсмехнути се*, *рохав* (у Србији), *тенути* (по ист. кр. Србије), *хаљина* у Србији 1), *хамајлија** у Уж. нахији (врста јабуке) 3), *Хера* виде Херо, *хлабара*, *хлебница*, *хлебождер*, *хлепчић*, *хоро* (у Црној Гори, а и у ист. кр. Србије, особито по варошима), *Христа* виде Христо.

Преко лексичких позајмица из страних језика стигла је код нас фонема *ф* која раније није била члан фонолошког система српско-хрватског језика. Изгледа да ова фонема никада није ни постала сталан члан фонолошког система народних говора Србије, те је у позајмљеним речима обично супституисана њој најсроднијим гласовима српскохрватског језика. Данас се у народним говорима Србије *ф* најчешће отклања претварањем у *в*. Од облика код којих се сугласник *ф* чува Вук је забележио свега три (од тога су две речи варошке): *долап* (*долаф*) (у Србији и Босни по варошима), *раф** (у Србији и Босни по варошима) и *френга* (*френка*) „болести ове највише има по најији Пожаревачкој” (само у Р 2). У првом примеру предност је дата форми у којој је супституција већ била извршена. У одредници *Вића* извршена је замена *ф* са *в*.

Повелика скупина глаголских именица (образованих од глагола који имају инфинитиве на *-ети*) припада нејотованим облицима, означеним у Р 1 као *ресавски*: *буктење*, *вртење*, *гудење*, *жутење*, *итење*, *стидење*, *ћутење*, *штедење*, *шутање*. У Р 2 је у свим овим облицима извршено јотованье. Нејотоване облике П. Ивић тумачи као архаизме, јер је код именица „од глагола на *-ети* јотованье тек накнадно продирало”, док за примере *пенење* и *ценење* (само у Р 1 са ознаком *Рес. и Срем.*) каже да су настали разједначавањем двају *њ*.²⁷

Префикс *ва-*, који је особина српскословенског језика, присутан је у одредницама *навек* тј. *ва век* и *навест* (само у Р 2).

Метатезом су настали ликови *налуне* f. pl. (у Србији и у Босни по варошима) и *осавнути* (по југоист. кр. Србије).

Реч *Лозје* (у Кр. Неготинској) забележена је без уобичајене метатезе у групи *зј*.

Занимљив је рефлекс кратког *ѣ* пред *о* у лексеми *бијочуг* уз коју је Вук забележио да се говори у Србији по селима (само у Р 1).

У оба издања Рјечника забележени су глагол и глаголска именица с основом на *бег-*: *бегати*, *беганье*, али и са данас стандардном основом на *беж-*: *бежати*, *бежање*.

²⁶ Славко Вукомановић, *О Вуковим српским рјечницима*, 55.

²⁷ Павле Ивић, *Поговор: О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, 145.

У речи *бел* забележено је неизмењено -л на крају речи, које је данас основна специфична особина у већем делу говора призренско-тимочке дијалекатске зоне.

Вук бележи и придев *селски* са накнадно успостављеним -л (—).

Вук је забележио и реч *глето* која се са овако измењеном групом *дл-* чува и данас у неким говорима косовско-ресавског дијалекта.

Само у том облику бележи Вук у Р 1 и Р 2 следеће лексеме: *лен, ленив, ленивац, ленивица, ленити се, леност, пролетни* (Рес. у Р 1).

У Р 1 и Р 2 постоји и лексема *светњак* у којој се дисимилацијом добијена група *тњ* (< *ћњ*), као и у речима: *вотњак, божитњак* које срећемо у говорима косовско-ресавског дијалекта.

У Р 1 наилазимо на сачувану стару групу *тк-* у речи *ткогод* (у Р 2 *нелок*).

Вук је, између осталих речи забележених у Неготинској Крајини, прибележио и реч *пладне*. Радоје Симић бележи да се та реч говори свуда по Црној реци и Неготинској Крајини.²⁸

У времену које је протекло од Вука до данас променила се семантика многих речи. Издвајамо: *размирица* (у Кр. Неготинској) уп. на крајина, рат, *пиво* (у Србији) уп. на пиће 1) (само у Р 2), *радник* (у Србији) „човјек који ради пољски рад” (само у Р 2).

У Р 2 Вук је забележио лексему *друсто* (по ист. кр. Србије) која и данас опстојава у косовско-ресавском дијалекту уз речи: *богасто, ропсто, брасто* (у којима *тств, шств* > *ств*).

Уз глагол *ковати* пише у Р 2: „по источним крајевима може се чути и ковам”. У говорима косовско-ресавског дијалекта чује се и данас презент *ковем* (= кујем).

По источним крајевима Србије забележена је и реч *лисје* (само у Р 2) која се и сада може чути на том терену (без извршеног новог јотовања).

Веома је интересантно прво значење које је Вук дао уз одредницу *коб* (само уз Р 2) „сусрет: добра коб! говоре по Кр. Нег. кад се срету двојица”.²⁹

Вук је у оба речника забележио лексему *већа* као именицу женског рода (данас *веће* н), а лексему *завес* као именицу мушког рода (данас *завеса-ф*).

Према изразитим географским ознакама датим уз поједине одреднице, све речи, сем оних означених са *Рес. и Срем.* у Р 1 одн. у Р 2, сврстаћемо у неколико група. Речи које је Вук обележио правим

²⁸ У црноречко-неготинском говору Радоје Симић реч *пладне* бележи свуда. Уп. Радоје Симић, *Скица за дијалектолошку карту северне Србије*, 115.

²⁹ У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* — Београд (САНУ, Институт за српскохрватски језик), 1975, књ. IX на 681. стр. налазимо лексему *коб* за коју је у даљем тексту, између осталих значења, наведено и ово: „2. Изр. добра а) у поздрављању и отпоздрављању”.

географским ознакама, а не ознакама наречја, распоређене су врло неједнако. Поред речи које се јављају на целом терену Србије бројне су и речи чија је ареа употребе нешто мања (Шумадија, Ресави, Левач), или знатно мања (око Ибра, у Србији око Пазара, Пожешка нахија, Ваљевска нахија). Ареа употребе неких речи ограничена је само на поједина места — обично градове. Посебно ћемо груписати речи *означене као варошке и речи скупљене на терену Србије и ван њега*.

РЕЧИ СА ОЗНАКОМ *РЕС. И СРЕМ.* У Р 1 И *ИСТ.* У Р 2

Лексика са овог терена је илустративан докуменат о економском и друштвеном животу једне заједнице, по много чему заостале у односу на ону „преко Саве и Дунава” услед дуготрајног ропства под једним варварским народом, али у сваком случају специфичне, различите и занимљиве. Пребирајући по овој лексици, сазнаћемо много о једној материјалној култури која је великим својим делом садашњим нараштајима далека, док оним мањим делом још увек животари, но полако и неумитно трне.

Овај говор живи у сеоском амбијенту и у њему се, по бројности, нарочито истичу термини из области сточарства и земљорадње, као и свега што је у вези са тим.

Од укупног броја речи прибележених за потребе овог рада далеко су најбројније одреднице са ознаком *Рес. и Срем.* у Р 1, односно *ист.* у Р 2. То је и разумљиво, пошто су ово најупоштеније дате ознаке: ознаком *Рес. и Срем.* у Р 1 обухваћене су речи из два велика наречја „ресавског” и „сремачког”, а ознаком *ист.* из Р 2 обележене су све речи које су у Р 1 имале ознаку *Рес. и Срем.* и још, уз то, речи које су у Р 1 имале ознаку *Рес.*

Са овог екавског терена забележено је доста одредница којима су означене животиње. Навешћемо прво називе домаћих животиња: *белац, белов, балуг, брњо, ћога, ждребац, ждребе, зеља, липса* („нпр. во, који је готово липсао”), *петао, риђа, цветуља, жуја* (само у Р 2); *звездаст* „н. п. коњ, који има на челу као звијезду” (само у Р 2), *зека* (коњ зеленко) само у Р 2, *певач* (само у Р 2), *цветоња* (само у Р 2), *цветоша* „име кози која је цвјетаста” (само у Р 2). Од назива дивљих животиња, птица и инсеката забележили смо: *веверица, гусеница, дџао* (детлић), *детлић, звер, звере, звериње, зверка, јастреб, лепопшета* (име срне), *медвед, медведица, певачица* (кукавица), *стеница, тетреб, белогуза* (врста птице) само у Р 2. Треба поменути и неколико термина који означавају различите појмове који су у вези са појавама из животног света: *ждробитисе, ждробљење, иждребитисе, кукурекание, кукурекати, кукурекнути, мрест, мрешћење, млечац* (Fischmilch), *ождробити, ождробитисе, омрестити, посек* (упор. са зимиња), *седало* „мјесто ће седају кокоши”, *цветаст* нпр. крава, *замлечивање* Р 2, *замле-*

чивати Р 2, замлечити „какав вир или крај у језеру т. ј. утући много млеча да се риба потрује” Р 2, звездаст „нпр. коњ, који има на челу као звијезду” Р 2, оседати (сјахати с коња) Р 2, посести (тј. коња), умлечити („умлијечиле челе тј. затвориле на сату чаурице одозго”) Р 2.

Доста именица припада области флоре: *беловина* (*lignum quercis-pum*), *брест*, *детелина*, *дрен*, *дренак*, *клење* (*der Ahornwald*), *кудеља*, *кукурек*, *леска*, *лесковина* (нелок. у Р 2), *лешник*, *лештак* (*coryletum*), *лештарка*, *лешће*, *млечика*, *млечница* (врста гљиве), *слез*, *слезовина*, *белограб* Р 2, *белушина* (трава) Р 2, *брешће* Р 2, *вресак* (трава) Р 2, *клење* Р 2, *сремужа* (*сремуш*, *сремуша*) „расте по шуми и лишће му је у устима као бијели лук” Р 2. Као називи за делове биљака и термини који означавају различите појаве у вези са биљним светом регистроване су одреднице: *врежа*, *корен*, *корење* 1), *кудељиште*, *лескова маст*, *једнолеткиња* Р 2, *снет* (упор. са глевница) Р 2, *снетљив* (главничав) Р 2. Малобројни су називи биљака које човек посебно узгаја: *преранак* „главица купуса, или другога каквог поврћа, што се остави за сјеме”, *сецавац* (купус), *сејанац* (црни лук) Р 2.

Мало је речи с овом ознаком Вук забележио у вези с пољопривредном активношћу: *белица* „нпр. шеница”, *леја* (у Р 2 *леха*), *лес* (*agrum*), *лелина*, *оплевити*, *плевити*, *посејати*, *сејање*, *сејати*, *семе*, *семенка*, *семењак* (*scmen*) нелок. у Р 2, *семењача* (*scmen*), *сено* (нелок. у Р 2), *усев*, *засејати* Р 2, *насејати* Р 2, *присејати* „по други пут сијати” Р 2, *усеменити* „претворити се у семе нпр. лук” Р 2.

Из области активности (и појмова у вези са њима) карактеристичних само за жене из ових крајева записане су речи: *белило* (место где се бели платно), *белити*, *бељење*, *замесити*, *замешивање*, *замешивати*, *исевање*, *исевати* (брашно), *исејати*, *месити*, *мешај* (*portio farinac*), *мешење*, *мешња* (*portio farinac*), *намесити*, *повесмо*, *подмесити*, *подмешивање*, *подмешивати*, *просејати*, *размесити*, *сеница* (мотовило) 1), *сера* (*das Wasser, wohin Wolle gewaschen worden*), *убелити*, *умесити*, *уместити* нпр. *разбој*, *цепци* „они штапци што стоје у прећи између мита и горњег вратила”, *цепац* Р 2, *белидба* Р 2, *двоцепан* (пантљика ткани у две нити) Р 2, *пресејати* Р 2. Овде можемо поменути и одредницу *оцедине* („вода или цјећ што се из кошуља исцједи”).

Навешћемо и називе делова одеће и обуће на овом терену: *венчаница*, *доколенице*, *колер* (*der Kragen*), *кострет*, *ојдреље* „постав на оплећку”, *пречњак* (на опанку), *белаица* (бела чарапа) Р 2, *белача* (бела сукнена мушка хаљина са рукавима слична гуњу) Р 2, *доколеница* Р 2. Овамо треба убројати и одреднице: *испречати* (нпр. опанке), *пречање*, *пречати*, *цепачки* (нпр. оплести косу).

Међу називима за лица који означавају сродничке односе налазе се следећи: *баба*, *бата*, *браја*, *брата*, *браца*, *девер*, *деверуша*, *дед* Р 1, *деда* (у Р 2 са ознаком у војв.), *дете*, *детић*, *прадед*, *чика*, *чукундед*, *шукундед* (*шукундед*) нелок. у Р 2, *девер-баша* Р 2, *деверичић*, *девер-*

чина Р 2. Овде треба поменути и одредницу *једномесечићи*. Овом приликом наводимо и три термина за ословљавање саговорника у случају када се уместо његовог властитог имена употребљава нека друга лексема, пошто се то име не зна или се не сме поменути: *баша** 1) „у Србији и Босни зову свакога Турчина (који није бег или какав ага)..." 2) *баше* „тако су се у Србији звали јањичари после пошљедњега Њемачкога рата"³⁰, *комша* Р 2, *кона* хип. од *коншија* Р 2.

Прилично су бројне одреднице које претпостављају називе људи настале према акцији коју ти људи врше, или према некој особини коју поседују у изразитој мери: *бегунац*, *бежан*, *белиља*, *бетрењак*, *ветрогоња*, *вештак*, *грешник*, *добеглица*, *дрводеља*, *дремало*, *злоћа*, *изелица*, *лекар*, *ленивац*, *ленивица*, *ленштина*, *неверник*, *неверница*, *певач*, *певидруг*, *певице*, *пешак*, *пешац*, *приповедало*, *слепчовоћа*, *бегац* Р 2, *бегуница* Р 2, *бегунче* Р 2, *бежунар* Р 2, *бељарица* Р 2, *бура* Р 2, *далеција* (дивисор) Р 2, *добегалац* Р 2, *дрља* Р 2, *ждера* Р 2, *зановетало* Р 2, *изоша* („изјеши ништа доста није") Р 2, *лепоречица* Р 2, *липса* Р 2, *мешајица* (жена која меси хлеб) Р 2, *намештало* („који најмешта кад говори") Р 2, *нектеша* („онај који /каже да/ неће") Р 2, *несмелица* Р 2, *хлебождер* Р 2. У ову категорију можемо уврстити и речи: *коленовић* Р 2, *месник* („човјек из каквог мјеста") Р 2.

Од речи којима се обележавају психофизичке особине људи, забележене су следеће: *белобрк*, *белогрли*, *белолик*, *белонога*, *гуша* (*strumosus*), *крња*, *кушља* (*capillis turbatis*), *левак*, *левака*, *мрша*, *муца*, *слепица*, *ћела*, *ћора**, *ћоса**, *шврћа* (мален), *белогузи* Р 2, *здетан* (*gravidus*) Р 2, *месечњак* (месечар) Р 2.

Вук је на овом терену забележио и неколико термина из области народних веровања, народних обичаја, као и имена појединих верских празника: *Бела недеља*, *Благовест*, *венчање*, *венчати*, *вештац*, *вештица*, *деверивање*, *деверивати*, *завет*, *заветина*, *заветоватисе*, *натпевање*, *певалиште*, *привенчати*, *развенчавање*, *развенчавати*, *развенчати*, *Ускованије*, *Цвети*, *Цветоносије* (Цвети), *берба* (виноградско брање) Р 2, *веридба* Р 2, *верити се* Р 2, *деверити* Р 2, *забелоглавити се* „удала се само да се забелоглави" Р 2, *изед* („кад кога изију вјештице") Р 2, *одеверити* Р 2, *посед* (поседак) Р 2, *посело* Р 2, *село* Р 2.

Навешћемо називе за поједине природне појаве (неколико назива је везано за изглед терена): *брег*, *вејавица*, *вејање*, *вејати*, *ветар*, *видело*, *ветромет* (струјање ветра), *заветрина*, *звезда*, *мена*, *месечина*, *преступ* („ове је године пријеступ"), *севнути*, *тресак* упућ. на гром, *уселина* (*ein abschüssiger Ort*), *целац* (снег), *бјелојуг* (јужни ветар без кише) Р 2, *заветрно* (заветрина) Р 2, *загрмети* Р 2, *засевати* Р 2, *засенац* Р 2, *издаждети се* Р 2, *окопнети* Р 2, *оснежити* Р 2, *пескуља*

³⁰ Јован Кашић, *Неке појаве у вези са ословљавањем (на материјалу Вуковог Српског рјечника)*. — Лексикографија и лексикологија, Београд—Нови Сад, 1982, 91—94.

(пескуша) Р 2, *прогрмети* Р 2, *рудети* Р 2, *снежник* („по врху згуснут снјег по коме се може ићи”) Р 2, *студети* („студи вријеме”) Р 2.

Двадесетак одредница означава појмове везане за исповедање вере и, уопште, религију: *вера*, *дуја* хип. од *дуовник*, *сиповед*, *исповедање*, *исповедати*, *исповедатисе*, *опело*, *попа*, *прота*, *свештавање* (у Р 2 нелок.), *свештавати* (у Р 2 нелок.), *свештати* (у Р 2 нелок.), *свештило*, *иноверац* Р 2, *иноверка* Р 2, *сиповедник* Р 2, *неверњак* (неверник) Р 2, *певница* („у цркви са стране оно гдје стоје они који читају и поју”) Р 2.

Од назива за зграде са овог подручја Вук је у својим речницима забележио: *ветрењача*, *мешаоница* (*pistrina* ?), *млекар* (млечар ?) „зграда дје се ражљева млијеко”, *плевара* (плевњак) „гдје се плјева држи” Р 2, *сенара* „гдје сијено стоји” Р 2, *сењак* упор. са *сјенара* Р 2. У вези са овим можемо поменути и одредницу *цепало* („мјесто ће се дрва цијепају”), као и грађевински термин *слеме* (врх крова).

У Вуковим речницима нашли су своје место и термини који репрезентују друштвене односе и обичаје, као и они, који означавају појмове везане за војнички живот: *већа*, *већање* Р 1, *већати*, *главница* „спаије обично иду у јесен и зими по својим селима, те купе главницу и десетак”, *деоба*, *лекарина*, *намесник*, *пешадија*, *сведок*, *сведочење*, *сведочити*, *седница*, *стрелјање*, *стрелјати*, *ћата*, *веће* Р 2, *већник* Р 2, *двоцевка* (пушка) Р 2, *надстрелити* Р 2, *надстрелјивање* Р 2, *надстрелјивати* Р 2, *надстрелјивати се* Р 2, *прегон* (борба) Р 2, *стрелјач* Р 2.

На овом подручју забележени су занимљиви називи јела и други појмови везани за исхрану: *вешалица*, *загорел* „удара на загоријел (нпр. ракија, млијеко)”, *исевци* („оно брашно што се по други пут исијава) (на рјеђе сито) из мекиња”, *леб* (у Р 2 нелок.), *лебац* (у Р 2 нелок.), *млеко*, *претоп* (*das Fett, das von einem Schweine (z. B.) beim Braten heräustrauffelt*), *тесто*, *залева* („кад се успе јомужа на киселу сурутку па оно што се дигне на врх”) Р 2, *исек* („од печена брава оно између buttoва и ребара”) Р 2, *мед* Р 2, *хлеб* Р 2, *хлебац* Р 2, *хлепчић* Р 2. У ову категорију можемо убројити и лексеме: *долевак* (вино којим се буре долива) Р 2, *премет* („вино које се оточи испод леда”) Р 2, *препек* (ракија препеченица) Р 2.

Малобројни су називи који означавају различите предмете из домаћинства: *водир* (нелок. у Р 2), *завес*, *здела*, *колевка*, *ленка* (*die Aufhängestange für die Wäsche*), *светњак*, *свећа*, *среш* (вински камен), *белокорац* (нож се белим корицама) Р 2, *бељ* (упор. са губер, ћебе) Р 2, *бељина* (аугм. од бељ) Р 2, *лестве* Р 2, *намештај* (упор. са покућство) Р 2, *пењача* („кашика што се њоме пјени”) Р 2, *сецало* (упућ. на кресало) Р 2, *стреш* (упућ. на сријеш) Р 2, *црепња* (упут. на црепуља) Р 2.

Од назива за поједине алатке или предмете који омогућавају обављање појединих послова у реченицама се налазе: *глето*, *клешта/клетште*, *ме* (меј ?), *меови*, *сецалица* (*culturi genus*), *сечива*, п. pl.,

сечивица („оно гвожђе, што се њим сијече воденица”), *дељача* (сто за дељање) Р 2, *длето* Р 2, *обумера* („нпр. конач или дрво чиме се што мјери”) Р 2. Забележен је само један глагол који означава вршење акције за коју је потребна одређена алатка: *надељати* 1) „држалицу на сјекиру” Р 2.

У Р 1 и Р 2 забележени су са овог терена и неки називи за поједине делове тела: *голен* (tibia), *зеница*, *колена*, *недра*, *певало* (гутур), *секутићи*, *теме*, *беона* „бијело на оку” Р 2, *ждрело* Р 2, *цеваница* Р 2.

Из занатства и трговине требало би поменути речи: *лебар* (у Р 2 *нелок.*), *мера*, *мерење*, *мерити*, *мерица*, *мешаја* (pistor domesticus), *омерити*, *подмеравање*, *подмеравати*, *подмерити*, *размеравање*, *размеравати*, *размерак* („отишло на размјерке”), *размерити*, *умеравање*, *умеравати*, *умерити*, *цена*, *цењкање*, *цењкатисе*, *бељар* (ћобенџија) Р 2, *ковати* Р 2, *мерач* (геометар) Р 2, *мерила* (теразије) Р 2, *оскупети* (поскупети) Р 2, *премерити* Р 2, *хлебар* (пекар) Р 2, *хлебара* (пекара) Р 2, *хлебница* (хлебара) Р 2.

Само три термина везана су за воћарство и виноградарство: *преров* (fossa vineae), *пегавица* (врста лозе и грозђа) Р 2, *пресад* („што се пресађује, нпр. воћка каква”) Р 2.

Вук је забележио на овом терену неколико речи за означавање разних игара: *заместити* (тј. штап, упор. са банатисе), *замештање* (банатисе), *замештати* (банатисе), *ждреб* Р 2, *ждребање* Р 2, *Ждребати* Р 2. Навешћемо још и термин *оплен* („на саоницама она гредица, што одозго држи ступце или чешљеве”) Р 2.

Са овог терена далеко је више забележених термина који су у вези са физичком слабошћу људског организма, него конкретних назива за одређене болести: *несвест*, *несвестица*, *онесвеснути*, *поболевање*, *поболевати*, *поболетисе*, *слепити* 2), *слепљење*, *слепота*, *зверинац* (herpes) Р 2, *изболети* (преболети) Р 2, *испоразболевати* Р 2, *исцелити* Р 2, *исцеливање* Р 2, *исцељивати* Р 2, *обнесвеснути* Р 2, *онесвестити* Р 2, *ослепети* Р 2, *слепоћа* Р 2, *спешати* („ослабити, малаксати, изгубити снагу”) Р 2, *тролетница* (тролетна грозница) Р 2.

Невелик је број непроменљивих речи које улазе у оквир овога рада. Од неколико одредница које припадају овом типу речи, а у речницима носе ознаку *Рес.* и *Срем.* односно *ист.*, већина је ушла у лексички фонд савременог стандардног језика: *вавек* (тј. ва век), *год*, *извесно* Р 1, *изреком*, *испрека*, *кадагод* (нелок. у Р 2), *кадгод* (нелок. у Р 2), *какогод* (нелок. у Р 2), *кудагод* (нелок. у Р 2), *кудгод* (нелок. у Р 2), *лане*, *лети*, *летос(ке)*, *местимице*, *навек*, *напред*, *обадверучке*, *оберучке*, *отпре*, *пеше*, *попреко*, *после*, *пре*, *пролетос*, *спред*, *увек*, *двеста* Р 2, *другде* Р 2, *игде* (и где) Р 2, *летоске* Р 2, *наизменце* Р 2, *најпосле* Р 2, *најпре* Р 2, *негде* Р 2, *пешице* Р 2, *пешке* Р 2, *после* Р 2, *преко* Р 2, *пролетоске* Р 2, *сетно* Р 2, *упреко* Р 2.

Знатан број одредница са ознаком *Рес. и Срем. (ист. у Р 2)* изоставили смо из овог прегледа по семантичким областима, због тога што њихово значење нисмо могли подвести ни под једну од наведених области. То су лексеме најразличитијег значења и синтаксичке службе.³¹

Под овај наслов сврстаћемо и малобројне одреднице са ознаком *ист. и јуж* забележене само у Р 2. То су, заправо, речи које у истом лику живе у три „нарјечија”: *ресавском, сремачком и херцеговачком*.

Највећи број ових одредница припада области флоре и фауне: *брестовина, дреник* (шума од дрена), *дренић, дренавима, дрењина, ждребад, ждребица, јастребаст* (нпр. кокош), *јастребуша* (јастребаста кокош).

Остале речи са овом ознаком припадају различитим семантичким групама: *ждребећак* (зуб), *ждрепчаник* (упор. са јармак), *отребине* (оно што остаје кад се нешто отреби), *треска* (упор. са ивер), *врећа, изгорелица* („она капа, или чарапа, у коју се прстен сакрије двапут засоине кад се игра прстена”), *дреновача* (ракија), *загорелица* (нпр. ракија), *напредак, напредан, напредовање, напредовати*.

Посебно наводимо неколико прилога: *напречац* 1) „овуда је напречац, 2) умрљо напречац”, *насред* (in medio-), *преко*.

РЕЧИ СА ОЗНАКОМ *РЕС* У Р 1

Међу речима са овом ознаком, по бројности, нарочито се истичу глаголи и глаголске именице који се не могу класификовати по одређеним семантичким критеријумима установљеним за овај рад: *бледети, болети, бридети, буктење* Р 1, *буктети, видело, видети, видетисе, волети, врвети, вртење* Р 1, *вртети, вртетисе, где* (југоз. у Р 2), *гдегде* (југоз. у Р 2), *гдегод* (југоз. у Р 2), *гдекоји* (југоз. у Р 2), *гдему драго* (југоз. у Р 2), *гдешто* (југоз. у Р 2), *гладнети, де!* inter. (нелок. у Р 2) 4), *догрдети, доживети, долетети, жеднети, живетисе, жутење* Р 1, *жутети, жутетисе, забелети, забелетисе, завидети, завртети, зажутети, зажутетисе, залетети, залететисе, залудети, заплавети, запрдети, засмрдети, застидети, затрептати, заштедети, зеленети, зеленетисе, кипење* Р 1, *кипети, којегде, копнети, налетети, напрдети, нигде, облетети, обневидети, оболети, овде, оголети, одвртети, одлетети, одолети, оживети, ожутети, озеленети, оладнети* (нелок. у Р 2), *омилети, онде, онемети, оповидети, оседети, осиротети, ослепети, остарети, отпрдети, отрпети, ођутети, побледети, повилети, поврвети, подсме, пожелети, поживети, позеленети, поитети, покипети, полетети, полудети, поплавети, поскупети, послепети, постидети, постидетисе, потавнети,*

³¹ Те лексеме не наводимо овом приликом због обиља друге грађе која није могла изостати.

потрпети, потрпетисе, поцрнети, поштедети, прдети, пребледети, преживети, прелетети, привидети, приволети, приволетисе, прилетети, присмрдети стил., проврвети, провртети, провртетисе, пролетети, пролетњи, процвилети, разлететисе, распрдети, свагде, свидетисе, сврбети, седење, седети, слетети, сме, смрдење, смрдети, стидење, стидети, стидетисе, стрпети, ћутење (нелок. у Р 2), ћутети, штедење (нелок. у Р 2), штедети, шутење (нелок. у Р 2), шутети, увртети, увртетисе, улетети, ућутети, ућутетисе, ушутети, ушутетисе.

Можемо издвојити у посебну групу речи које означавају поједине појаве у природи: *заладнети, запламтетисе, зарудети, застудети, ладнети, прегрмети („док ово прегрми“), распламтетисе, студети, суснежица*

Следеће лексеме могу се класификовати по установљеним семантичким критеријумима, али их због њихове малобројности наводимо скупа: *избелети* (платно), *секира, секирни* (нпр. држалица, уши), *ископнети* (нпр. лубеница), *гнежђење, гнездити, гнездитисе, гнездо, нагнездити, нагнездитисе, оврећи* (овршем, само у Р 1), *оврћи* (у Р 2 нелок.), *заболети, изболети, преболети, разболети, разболетисе, слепсти.*

Посебно наводимо неколико непроменљивих речи: *где* (југоз. у Р 2), *гдегде* (југоз. у Р 2), *гдегод* (југоз. у Р 2), *гдекоји* (југоз. у Р 2), *гдему драго* (југоз. у Р 2), *гдешто* (југоз. у Р 2), *де!* *inter.* (нелок. у Р 2), *којегде, нигде, овде, онде, свагде.*

РЕЧИ СА ОЗНАКОМ У СРБИЈИ

Број речи чија је локализација *Србија*, без прецизнијих одређења, веома је велики, нарочито у другом издању Рјечника и стога их наводимо у посебном одељку.

Многе речи забележене у *Србији* означавају различите друштвене односе и појмове: *пандур* 1), *алија** „спахијска земља која нити је насељена нити припада какоме селу. Алије дају спахије људима те раде и уживају како се погоде” Р 2, *врбовка* (мобилизација у време Карађорђа) Р 2, *котарина* „новци што су се плаћали спахијама у име десетка од сијена” Р 2, *крсме** (уп. на мртвима, врста данка) Р 2, *навлум** „кирија кад се што носи на лађи” Р 2, *потес* „више њива, или ливада, које када општина или неколико људи загради” Р 2, *срез* Р 2,³² *цивар** („кад крвнину не плаћа само оно мјесто гдје је крв учињена, него (да би више изишло) и сва околна села”) 1) Р 2. Два лексеме

³² Уз поједине одреднице дати су коментари из области етимологије, фолклористике, историје. Вукови коментари уз поједине одреднице садрже и занимљиве податке о времену јављања неке речи у српском језику.

спадају у војну терминологију: *кубуз** (уп. са *обича*) Р 2 и *Призренски пиштољи* (уп. на *кубуре** — прим. С. Р.) Р 2.

Знатан је и број термина који означавају делове одеће: *поша* 2) „као црна марама, што се носи на врату”, *гуњ* Р 2, *колчак* „на чакширама, тј. закрпа на кољенима кад се чакшире продру” Р 2, *копоран** Р 2, *кунтош* (уп. на *кожух*) 2) Р 2, *памуклија* 2) „с рукавима кратка хаљина наложена памуком” Р 2, *ћурдија* „од прије кад се је ко женио (по селима) ваљало је да купи млади ћурдију...” Р 2, *хаљина* 1) „у Србији се од прије звала хаљина од бијела сукна као гуњ, и то била мушка или женска” Р 2.

Прилично је скроман списак речи који обухвата називе домаћих животња и појмова у вези са сточарством: *јова* „у Србији значи јова што у Сријему битанга, тј. кљусе које се нађе у селу (или у пољу) без газде”, *клати* Р 2, *намљечак* „во од двије године” Р 2, *парип* Р 2, *прострео* 1) „свињска болест”, 2) „трава (стежа ?) којом се болест лијечи” Р 2, *тељиг* 1) „око два добра прста пошироко дрво које се савије кози или овци око врата те о њему доље виси звоно” Р 2.

У Србији је Вук записао свега три појма која се тичу религије: *кањерисати* „по манастирима, особито у Србији” ргаесіно, *кубе, поп...* данашњи попови наши у војв. а по њима гдјекоји већ и у Србији стиде се овога имена поп, и ишту да им се мјесто њега рече парох или свештеник” Р 2.

Из области пољопривреде забележене су речи: *сијенско коље* „она два коца што се на њима носе навиљци”, *јутро* (дан орања) Р 2, *днина* (дан орања) Р 2, *радник* „човјек који ради пољски рад” Р 2.

Посебно наводимо одреднице: *бијочуг* (в. алка* — прим. С. Р.) (само у Р 1, у Р 2 беочуг са озн. ист.), *котобања* 1) „такове се котобање оплету од бијеле лозе, па се објесе испод стрее”, *кувати* „љеб” (месити) 2).

Све одреднице које ћемо даље наводити налазе се само у другом издању Вуковог Српског рјечника.

Забележено је само четири речи из области занатства и трговине: *вар* „из вара клепати”, *марјаш* „у Србији кажу каурски”, *мутаџија* „Мутаџије су од прије у Србији највише Бугари, који су у прољеће долазили те козе по селима стригли и преко љета у варошима ткали покровце, хараре и зобнице”, *плетикотарица* „у Срба се овако каже коме за подсмјех, јер они сваки себи котарице плету, па мисле да тога мајстора и заната нема”.³³

Даћемо и скроман списак речи које су се употребљавале приликом обраћања или ословљавања личности „на положају”: *војвода* 3) „за време Карађорђејева времена кнежинске старјешине и управни-

³³ „Подела радова у доброј мери још није била извршена и обављање многих послова још није било добило вид посебних занимања”. Уп. Јован Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852, 1680.*

тељи звали су се војводе”, *газда* (свињски трговци са села) 3), *господин*,³⁴ *каваз** (в. турцизме на стр. 9 овог рада — прим. С. Р.), *капетан*, *комендат* (реч је стигла у Србију из Срема и Бачке после 1804. год.). Овде можемо поменути и одредницу *кмет* „у Србији су се кметови звали знатнији сељаци”.

Занимљива је лексика која се тиче народних веровања, обичаја и празника: *врзино коло*, *мазија* (усијано гвожђе или камен који је човек оптужен за крађу морао вадити из казана пуног вреле воде голим рукама, не би ли скинуо кривицу са себе), *моба*, *Сретеније* „Србљи кажу да се тада сретете лето и зима”.

Међу називима јела и појмовима везаним за исхрану са ознаком у Србији налазе се: *кухати* (хлеб уп. са мјесити) 2), *млаћеница* 1) „сир што се гради од тропа, који остане од скорупа кад се препира. Од таквог сира начине жене као колачиће, па спремају чобанима за ужину”, *оцин грах* „пребран грах у Србији зову сељаци (као у шали) оцин грах (јер га највише калуђери готове и једу онако са зеитином и с бибером”, *пиво* 1) уп. на пиће, *погревци* (јело које се подгрева), *сомун* „у Србији се сомун највише зове оваки куповни хлеб”.

Од назива обољења забележени су једино *црвени ветар* и *пробадли* „стегле ме пробадли”.

Неколико одредница припада различитим семантичким областима: *бућка* (уп. са штап), *бучка* (в. бућка), *крш* 3) „снијела вода шушањ па начинила крш (кад ко каже да је с ким род, а не зна се по чему)”, *метеј* „као завичај, крај”, *ђам* „као дебела даска одоздо преко дна у велике каце”, *кошава*, *крчаник* „пут који је крчењем начињен”, *чардаклија* „винова лоза, која се пусти те нарасте уз какво дрво или онако уза што”, *рово* (рохав/богињав/човјек), *прекаја* (уп. са лопатара, кашичара; тип воденице), *смртњак* „каже се у шали за чун (јер је човјек у њему на великој води близу смрти)”.

РЕЧИ СКУПЉЕНЕ СА ПОЈЕДИНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ

Двадесет једном географском одредбом означено је око 120 речи збележених по целој Србији — од Ваљевске нахије до Пазара.

У Р 1 постоје само три географске одреднице којих нема у Р 2: **РЕСАВА И ЛИЈЕВАЧ, НЕГОТИНСКА КРАЈИНА И ЦРНА РИЈЕКА, ОКО ТИМОКА.**

Само су четири одреднице ограничене на подручје **РЕСАВЕ И ЛЕВЧА**, од тога су три показне заменице: *веднути* в. видјети, *еве* в. ево, *ене* в. ено, *ете* в. ето.

³⁴ Јован Кашић, *Неке појаве у вези са ословљавањем*, 93.

Прибележили смо само једну одредницу са ознаком У КРАЈИНИ НЕГОТИНСКОЈ И У ЦРНОЈ РИЈЕЦИ: *граја* в. говор (у Р 2 је додато „Стаде *граја* иза гаја”). Уз речи *грајање* и *грајати* не стоји никаква географска одредница.

Са ознаком ОКО ТИМОКА имамо такође само једну одредницу: *жељезо* в. гвожђе (упор. стр. 11 овог рада — прим. С. Р.).

Четири географске одреднице заједничке су за прво и друго издање Вуковог Рјечника: ШУМАДИЈА, НЕГОТИНСКА КРАЈИНА, ДОЉЕ ПРЕКО МОРАВЕ, ОКО МОРАВЕ.

Једина реч која је забележена У ШУМАДИЈИ а налази се у Р 1 и у Р 2 је *конђа* „убрадач женски”. Све остале речи из Шумадије налазимо само у Р 2.

Од свих речи забележених у Шумадији најбројнији су термини везани за воћарство: *бјелојабука*, *зукваја* „некака јабука слатка, у којој семе звечи кад се тресне њоме”, *зуквача* в. *зукваја*, *квргаја* (врста крушке), *рдут* „некака трешња која се рска”, *дедак* „некака крушка која се једе само гњила”, *црвењача* 1) „виде тургуња (тј. шљива)”, 2) „некака јабука”, *чењача* „некака кисела јабука”.

Из области сточарства наводимо речи: *буца* упор. са *крмача*,³⁵ *гуца* упор. са *крмача*, *јалка* в. *јахалица* 2), *краљевка* „овца у које се нађу четири бубрега”, *краљица* „у бравчета оно из чега се цријева извуку” 2). Ту су и називи: *ковач* в. *шљука*, *зборбиљ* „у овце кад отврдне оно што прежива, и нађе се као орах око слезине”, *тутумиш* (слепи миш).

Свега три одреднице означавају имена биљака: *липица* („Докле косим траву липицу” —), *прлад* „у Шумадији и у Сријему” *lignum putre*, *ршлама* 1) (врста трешње). 2) (врста црног лука).

Нису многобројни ни називи различитих предмета из домаћинства: *баквица* „дрвен водени суд”, *обрамица*, *паница* (у Шумадији и даље к истоку) „земљани суд из којег се једе”, *шип* „оно гвожђе што се на њега набије ереза или пријеворница, те се о њему објеси катанац”.

У Шумадији су прибележене и ове речи: *била* в. *коса* 3), *самотег* „ова воденица лети меље на уставу, а зими самотегом”, *шушкор* в. *шушањ*, *павлака*, *дира* „пут куд војска прође или иде”, *запис* „у дрвету изрезан крст. Кад се носе крста, обиђе се трипут око оног дрвета (записа) и (под записом) поп чита молитве...” 2).³⁶

„Уз одредницу *Крајина* Вук не пропушта да нас обавести о неким говорним особеностима овог краја, фонетским, морфолошким и

³⁵ Лексеме: *белопандара* — у Рудничкој нахији), *буца* (у Шумадији) 2), *вртиште* (у јужној Србији), *гуца* (у Шумадији) и *јалка* (у Шумадији) налазе се у одељку „Наново додате ријечи” у другом издању Српског рјечника.

³⁶ „Вук неће пропустити да забележи ни фонетски или морфолошки детаљ када му је он био познат...” Овако бележи Ј. Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852, 1678. стр. о изразу „љубаве ти”* који је Вук чуо у Шумадији.

лексичким. Тамо се, наводи Вук — наравно код српског становништва, говори: *зајац* и *оцат*, *ни* мјесто *нам*, неке речи се употребљавају са нешто друкчијим значењем — *кожина* се употребљава место *кожа*, глагол *грајати* је синонимичан са *говорити*, у овом крају се говори и реч *жељезо* а не *гвожђе*".³⁷ У предговору другом издању Рјечника Вук је, ономе што је код речи *Крајина* записао о Неготинској Крајини, додао још доста занимљивих података које му је, на његову личну молбу, послао Илија М. Гарашанин, прикупивши их од најстаријих људи у Крајини.

У посебну значењску групу сврстаћемо одреднице којима су означене животиње: *зајац*, *пловка* в. патка Р 2, *рача* (у Крајини Негот. и у Лици) уп. на паче Р 2, *рачићи* Р 2, *рачји* 2) Р 2.

Од назива за одећу носе ознаку У КРАЈИНИ НЕГОТИНСКОЈ две речи: *рокља* (туника) и *дреха* „понајвише рl. дрехе” упор. са хаљина Р 2.

У Вуковим речницима означене су са у крајини Неготинској и ове речи: *ведро* „мјера од 12 ока: пошто је ведро вина?” 3), *мишка* (мишица), *размирица* (крајина, рат), *лозје* 2), *љубовник*, *љубовница*, *пладне* в. подне, *пристав* 1) „слуга што ради код куће (у Крајини Неготинској и у Браничеву)” Р 2, *једење* (јело) Р 2, *кожина* в. *кожа* Р 2, *коб* Р 2 (в. стр. 13 — прим. С. Р.).

Географском ознаком ДОЉЕ ПРЕКО МОРАВЕ означено је неколико речи које обухватају појмове везане за животињски свет: *блажити* со viel als мрсити 2) (ihm Salz zu lecken geben), *медведак* уп. на ронац 2), *обоци* (минђуше, брњица, ушњаци, ободац) Р 2, *трло* „мјесто гдје се стока зими држи” Р 2.

Од назива предмета у домаћинству забележене су само одреднице: *каленица* (дрвена чинија) и *грнац* (лонац) Р 2.

Овамо треба уврстити и речи: *Велигдан* (велики дан), *синатор* „камо синатор, нека донесе коњма сена” упор. са биров.

У речницима Вуковим јављају се само три одреднице са локализацијом ОКО МОРАВЕ: *стасина* в. клијет (eine Kammer) „Клијет у Србији на неким мјестима (као нпр. по Јадру и по Поцерини) зову ајат или вајат, а на неким мјестима (као нпр. по Морави) *стасина* и *ижина*” и *шашљика* в. шашаровина (кукурузовина) Р 2.

У Р 2 „отворено је” четрнаест нових географских одредница везаних за терен Србије: 1) *јужна Србија*, 2) *око Ибра*, 3) *источни крајеви Србије*, 4) *југоисточни крајеви Србије*, 5) *Ресава*, 6) *Рудничка нахија*, 7) *у Србији око Пазара*, 8) *Лијевач*, 9) *Пожешка нахија*, 10) *Ваљевска нахија*, 11) *Ужичка нахија*, 12) *Пожаревачка нахија*, 13) *Браничево*, 14) *југоисточни крај*.

³⁷ Ј. Кашић, *Поговор: О Српском рјечнику из 1852, 1667.*

У даљем тексту под одговарајућим редним бројевима биће наведене одреднице које припадају поменутиим географским областима.

1) *гоч* в. бубањ, *острошка* в. стуба, *вртиште* в. купусиште, *шашовина* в. шашаровина, *липен* (нека риба).

2) *засовница* уп. са мандал.

3) *друсто*, *лисје*, *срамеж* упор. са *стид*, *срам*, *шап** „некака болест марвена (на свињама и на говедима) у папоњцима”, *шотка* в. патка и прилог *брго* в. брзо.

4) *осавнути* упућ. на осванути.

5) *брзак* (раскречити се као рак на брзаку) 1), *дуњац* „некаке врло велике дуње”, *желудара* „некака трава која се једе кад спадне желудац”, *кора* в. јуфка 3), *пило* в. пиће 1).

6) Наводимо четири термина везана за воћарство: *белопандара* „бијела крупна шљива”, *бјелошљива*, *пандара* (шљива), *пискор* упор. са *панарика*, *мигавац*. На подручју Рудничке нахије забележене су и речи које означавају делове одеће: *гуњ* „а има их без рукава и дугачкијех (као нпр. у нахији Рудничкој)”, *заставе* (мале и велике) „вез на чарапама, као вођице”, *оврљина* „женска капа која стоји наврх главе као коњско копито”, *пријевјес* „од платна што у жена виси од капе низ леђа”. Овде треба додати и речи: *довијарка* (планинчина помотњица), *пеца* „бијела бундева”, *постава* „онај суд, у који иде ракија из казанске луле”, *преставити* „нпр. кућер или тор, тј. премјестити”.

7) *изба* (соба).

8) *напер* в. брана 1), *наперити* в. најазити 2).

9) *коштреба* „некака риба (смуђ?)”.

10) *прислава* „кад се носе крста” упор. са *завјетина*, *сирење* в. сир.

11) Сви термини забележени у Ужичкој нахији припадају истој семантичкој групи — воћарској терминологији. Ово је упутило Ј. Кашића на закључак да је Вук те речи морао добити од неког воћара из ове нахије: *авајлија* (врста јабуке), *беганица* (врста крушке), *бјелијанка* (врста крушке), *видовача* „јабука и крушка која доспијева о Видову дне”, *жутица* (врста крушке), *зворниклија* (врста трешње), *кадуманка* (врста крушке), *камењача* (врста крушке), *кисељача* (врста јабуке), *краљица* (врста јабуке) 3), *мекача* (врста јабуке), *мишћетинка* (врста крушке), *озимача* (врста крушке), *округлица* (врста крушке), *памуклија* (јабука) 1), *сарајлика* (врста јабуке), *свилаица* (врста крушке), *тврдија* (врста крушке), *топузлија* (врста крушке), *трновача* (врста шљиве), *хамајлија** (врста јабуке) 3), *цјепача* „шљива мацаруша, која се да цијепати”, *шареника* (врста јабуке), *шећерлија* (врста јабуке).

12) *френга/френка* в. врењак (eine Art Hautkrankheit).

13) *бурјан*, *дорамак* „женски зубун (без рукава само до рамена)”.

14) е в. јер 1).

РЕЧИ ОЗНАЧЕВЕ КАО ВАРОШКЕ

Вук је за своје речнике прикупљао првенствено лексику која је одражавала различите видове живота у сеоској средини, док је знатно мање речи које се односе на појаве везане за градски живот. Варошка се средина разликовала од сеоске по начину исхране, одевању, по новим играма и обичајима, по развијеном занатству и трговини.

У Р 1 уз свих шест одредница стоји географска ознака у *Србији и у Босни по варошима*: *гонце** „ружа, која се још није расцвјетала, него тек напупила“, *долап (долаф)* нелок. у Р 2, *налуне, натреник* „добро натрвен и чврст сомун“, *пирлитање* в. изметање 3), *раф** упор. са полица.

И у Р 2 Вук је забележио речи са истим ликом у варошима географски веома удаљених области: *ала* (у Србији и Босни по варошима) упор. са исход, *карпуза** „у Боци, а и у Србији и Босни по варошима може се чути“ в. лубеница, *тутун** „ријетко се говори, и понајвише у Србији и у Босни по варошима“ в. дуван, *поднос* „у Србији сад код господе наше“ в. служавник, *поклопица* (у Србији по варошима) карташка игра, *хоро* „у Црној Гори, а и у источнијем крајевима Србије, особито по варошима“ упор. са *коло, шарено коло* (у Србији по варошима) „кад већ готово на свршетку играња натјерају младожењу и невјесту, те се и они ухвате у коло“, *саганлија** (у Србији и Босни по варошима) в. пребранац.

Уз неколико одредница у Р 2 Вук је означио да их је записао у неком одређеном граду, најчешће је то био *Београд*: *војвода* „и данас у Биограду Турци својега старјешину зову војвода“ 4), *каба-дахија, дувак** „пријевјес, понајвише свилен, који обично дјевер носи и од којега млада послјије начини себи хаљину“, *кановци* „по неким селима у Биоградској нахији имају људи обичај те говоре готово уза сваку ријеч *каном, каном бато*“, *пангалоз* „човјек који нема ни куће ни имања нити кака посла“, *Рекалија* „у Биограду Рекалије зову се људи који у говору заносе много на Бугарски, али не говоре чисто ни Бугарски као ни Српски“, *рођо* „у Биограду и у Крагујевцу сад значи луд човјек“, *мала свадба* „она част кад род дјевојачки долази зету у походе“.

По једна реч забележена је у *Лозници, Шапцу* и *Голупцу*: *пура* „таково јело с водом размућеном с пекмезом“ 2), *лужњака* „дебела крпа што се меће наврх парионице“ 2), *ридовка* „шарена змија око једнога аршина дугачка“.

У *Смедереву* су забележене следеће лексеме: *прац* (стрма падина), *мигавац* (шљива), *шашовина* в. ољвина 2), а у *Ваљеву*: *парча* в. паљка, *слаба* адј. в. срдобоља.

Већ је констатовано да је Вук градске речи записао онда када би му се она наметнуле или својом великом фреквенцијом или специфичним значењем. Такође, већина ових речи односи се на појмове који пре припадају сеоској средини него градској.

РЕЧИ СКУПЉЕНЕ НА ТЕРЕНУ СРБИЈЕ И ВАН ЊЕГА

Потврда за поједине речи Вук је дао с различитих и међусобно удаљених терена.

Најчешће је терен *Србије* повезан са теренима *Босне и Херцеговине*, или само са тереном *Босне*: *главит* „лијеп, нпр. човјек, или жена (у Србији, у Босни и у Ерцеговини)” *нелок.* у Р 2, *жито* 3) „у Србији, у Босни, и у Ерцеговини, жито се зове сваки усјев, од кога се обично брашно меље и љеб мијеси”, *пљачка* (у Србији и Босни, особито од год. 1804) в. *плијен*, *комора* (у Србији, Босни и Херцеговини) „отишли да носе коморе; још нам нијесу коморе дошле” 2), *чамција** „у почетку овога вијека звали су се чамција у Србији и у Босни војници Турскога закона који су из Босне на чамовима силазили у Биоград на стотине, и ондје се у дахија и осталијех поглавица Турскијех наимали у војничку службу” Р 2, *љебац* (у Србији, Босни и Херцеговини) дем. од *Brot* 1), *авра* (у Србији и Босни) Јеврејска богомоља Р 2, *калчине** „од сукна као велике чарапе што се носе у чизмама (у Србији и у Босни)” Р 2, *пексијан* „тако зову Хришћани у Србији и у Босни Турчина, и значи поган” Р 2, *пуља* 2)”, (у Србији и у Босни) *новац* или *број новаца* од *шесет пара*” Р 2.

Забележена је једна реч која је везана за терене *Србије и Херцеговине*: *прга* (попара) Р 2.

Локализација дата уз речи *сало* „свињска маст” није довољно прецизна: „у *Дубр.*, а може бити да би се рекло и у *Србији*” Р 2.

Само је уз једну одредницу дата географска ознака у *Србији* и у *војв.*: *плуг* и *волови* „некаке звијезде” Р 2.

ЗАКЉУЧАК

Број лексема уз које стоји ознака *Рес.* и *Срем.* (и само *Рес.*) у Р 1, односно *ист.* у Р 2, и оних које су забележене у Србији или појединим њеним областима и местима — прилично је велики. Од око 26.000 одредница у првом издању Рјечника 1582. речи су забележене (условно речено) у *Србији*, а у другом Рјечнику који садржи око 46.000 одредница има 2701 реч са овог терена. Број одредница из Србије повећан је у Р 2 у односу на Р 1 за око 1,71 пута. Однос између укупног броја речи у оба издања Рјечника и речи забележених у

Србији остао је скоро непромењен. Од укупног броја речи забележених у Р 1 на лексику из Србије отпада око 6,084%, а у Р 2 тај проценат је нешто мањи — 5,871%. „Неједнака дијалекатска основица лексичког фонда првог и другог Вукова речника може се пратити и на основу Вуковог обележавања регионалне употребе појединих речи. У првом речнику број речи уз које је означен крај из кога потичу релативно је мали (мање од 400 речи), док у другом речнику има преко 6.600 речи са тим регионалним ознакама”.³⁸ Број речи које су означене као забележене у Србији и појединим њеним областима у Р 1 износи 32 а у Р 2 је тај број знатно већи — 194.

Фонолошки састав „у коме се репрезентује дијалекатска основица народних говора” и семантичка вредност, који су отежавали ширење оних лексема које је Вук прикупио у Србији, учинили су да већина тих речи задржи свој регионални карактер. Најчешће су то речи етнографског, фолклорног карактера, чији је невелик број постао саставни незаменљиви део свакодневне лексике савременог стандардног језика. Овде треба још једном поновити да речи из Србије припадају најразличитијим областима, али су ипак првенствено везане за сеоски амбијент. Таква је, уосталом, структура целокупне лексике Вукових речника.

София Ракич-Милојкович

ЛЕКСИКА СЛОВАРЕЙ ВУКА, ЗАПИСАННАЯ В СЕРБИИ

Резюме

В данной работе автор рассматривает лексику, связанную со спецификой жизни в Сербии, неизвестную Вуку. Лексемы классифицированы по географическим областям и семантическим группам. Большинство лексем сохранило свой региональный характер. Чаще всего эта лексика этнографического и фольклорного характера; немалое количество слов является до сих пор незаменимыми в составе обиходно-бытовой лексики современного сербхорватского литературного языка.

³⁸ С. Вукмановић, *О Вуковим српским рјечницима*, 55.

Ивана Живанчевић-Секереш

ВРАЗ И ВУК

Станко Враз (1810–1851), значајни словеначки и хрватски књижевник, био је велики Вуков поштовалац и следбеник.¹ Познато је како је Вуку посветио своју збирку *Народне пјесни илирске* (Загреб 1839), како се са њим дописивао и како се инспирисао његовим делом. Свестрано је проучен и однос овога писца према народној традицији,² коју је сматрао темељем модерних југословенских књижевности.

Вразов удео у стварању српскохрватског књижевног језика и његов однос према Вуку у том контексту још увек није проучен, у оној мери у којој то заслужује, поготову што данас расположива грађа сама нуди такву могућност. У нашем раду ми ћемо посветити пажњу управо овом питању.

Чувени Вразов чланак *Мисли о књижеству*, објављен у Серпском летопису 1846. године, често се спомиње и цитира у литератури као најкрупнији допринос хрватске књижевности Вуковој реформи.³ Он се ту изјаснио за народни језик и осудио српске традиционалисте, који стварају књижевност на мртвом славеносерпском језику.

¹ Милорад Живанчевић: *Станко Враз, следбеник и „почитајући ученац“ Вуков*, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд 1963, књ. 5, 33–44.

² Маја Бошковић-Стулли: *Усмена и пучка књижевност*, Либер-Младост, Загреб 1978, 291–302.

³ Илија Мамузић: *Станко Враз и српска књижевност*, Зборник радова САНУ, Београд 1952, књ. XVII, 285–307.

Ипак, истовремено се превеија да је Враз управо у том тексту изразио велику резервисаност према сваком радикалном захвату, који иде за тим да нагло мења устаљени поредак ствари. Ишао је при том тако далеко, да се дивио Доситеју што није одмах дирао у старину, него је почео постепено да поправља језик, пишући мешовитим формама народног и црквенословенског језика, а остављајући наследницима да његову реформу наставе и доведу до краја. Његов је недвосмислен закључак: „Онај кој хоће да шта поправи има се врло чуват преврата у један мах, јербо тим доведе и најпасоноснију реформу у погибелъ пропасти.”⁴

Такво гледиште, како ћемо видети на крају, одвело је Врза у парадоксалну опозицију према Вуку, који му је иначе био узор, изражену у скептицизму према његовом епохалном делу — Бечком књижевном договору.

Настојања Хрвата, започета у Даници илирској (1835—1849), на стварању књижевног језика, даље одражава Вразов часопис Коло (1842—1851), у коме се открива и специфичан, могло би се рећи и контроверзан однос према Вуковој реформи.

Вук је први пут сазнао за нови часопис од руског слависте Измила Срезњевског, који је тада боравио у Загребу и присуствовао рађању Кола; по повратку у Беч говорио је Вуку о томе, а затим јавио Вразу 3. јануара 1842: „Рекао ми је [Вук] кад сам му причао о твом журналу: — Е, видит ћемо; а кад бит ће добро, ја ћу такођер послати нешта.”⁵ Срезњевски је даље писао Вразу да га Вук цени, да чита његове песме и да знатижељно очекује како ће се часопис представити, па ће можда и он сарађивати.⁶ Вук је иначе имао лоше искуство са Људевитом Гајем који је поседовао монопол на илирску штампу: није трпео конкуренцију, па је одбијао чак и Вукову сарадњу.⁷

Кад је Коло изашло из штампе половином маја 1842. године, Враз је један од првих примерака послао Вуку, уз следеће писмо (20. маја 1842): „Честити господине! Пошиљам Вам с овим листом и I књигу Кола. Знадем да имаде у њој више погрешака, од којих опазих њекоје прије него што је свијет угледало исто дјело, а Ви ћете јих по свој прилици наћи још и више. Та гдје има иједног између наших писалаца, кој би смио казати за своје дјело да је чисто за руком изашло. Ми смо сви у том послу почетници, и све што се више учимо то и спознавамо, да смо слаби тек Ваши шегрти. И као од такових

⁴ Мисли о књижевству. (Из писма С. В-а једном пријатељу), Серпски летопис, XX/1846, књ. 72, част I, 131—137. Исп. Милорад Живанчевић: *Станко Враз у српској периодици*, Зборник за славистику, Нови Сад 1980, књ. 18, 169—189.

⁵ Милорад Живанчевић: *Преписка Срезњевски-Враз*, Зборник за славистику, Нови Сад 1980, књ. 19, 90.

⁶ На истом месту, стр. 98. Ориг. руски.

⁷ Јакша Равлић: *Вук Ст. Караџић према Гајеву дописивању*, Вуков зборник, САНУ, Београд 1966, 465—474.

(молим Вас) да примете и погледате дјело наше. Наша је воља Вама да будемо вршници, ну узрок, зашто сврхе своје још нисмо постигли, стоји у слабих наших силах, а Бог знаде зашто је кози створио кратак реп. Г. проф. Срезњевски писао ми је, да сте се Ви врло обрадовали чувши глас, да ће наше Коло излазит. Не би ли Ви сад радост ту потврдили, те нам кој између Ваших чланака приопћили за другу или трећу књигу Кола, нпр. какву народну приповијетку или пјесму?"⁸

Свакако се Вук обрадовао часопису који је уређивао човек њему склон, његов стари сарадник (Враз је у Загребу сакупљао претплату за Вукова дела). Међутим, иако је у првих мах обећао сарадњу, није то потврдио неким изворним прилогом у Колу. Можда је узрок томе био један чланак који је тих дана послао преко Враза илирској редакцији, о чему такође читамо у споменутом писму: „... што сте се Ви тужили на нас поред оног чланка, што сте га били зимус мени послали са молбом, да га приопћим нашим новинама. Ја сам и одговорио оној Вашој жељи, одмах ствар новинару нашем изручивши. Шта се је надаље збило с чланком Вашим, о том Вам разлога дати не могу, будући се ја нимало не забављам с политиком".⁹ Тај чланак никада није био штампан.

Вук се ипак појавио у Колу, али на посредан начин. Вјекослав Бабукић (1812–1875), најпознатији „илирски" језикословац, одлучио је да у Вразовом часопису обелодани сопствену преписку с Вуком о правопису.¹⁰ У то доба Бабукић је био секретар Матице илирске која је управо преузела часопис; био је дугогодишњи Гајев уредник, али је успешно сарађивао и са Вразом, па се тако обрео у Колу за чију се коректуру бринуо по службеној дужности.¹¹

Језичке проблематике илиризма, почев од Гајеве *Кратке основе хрватско-славенскога правописања* (Будим 1830), увек је као централно питање подразумевала писмо и правопис.¹² У полемици између Бабукића и Вука у Колу узео је учешће и Враз, поставивши се, правом уредника, као арбитар: „Ето наше мисли о тој ствари! Врло нам је

⁸ *Дјела Станка Враз* (прир. Фрањо Петрачић), Матица хрватска, Загреб 1877, књ. V, стр. 295. Заведено као „Концепт писма, не зна се кому (ако није Вуку?)", међутим, после увида у нав. преписку са Срезњевским може се са сигурношћу рећи да је писмо упућено Вуку.

⁹ На истом месту, стр. 295–296. Исп. о томе: Ђуро Шурмин, *Писма Вукова Станку Вразу*, Бранково коло, IX/1903, св. 37, 1180–1181.

¹⁰ *Пријатељски дописи о правопису ћирилским и латинским писмени међу Вуком Стефанов Караџићем и Вјекославом Бабукићем*. (Објављује проф. В. Бабукић), Коло, IV, 1847, 69–79.

¹¹ Таде Смичклилас: *Вјекослав Бабукић, први тајник Матице илирске од год. 1842. до год. 1846*. Спомен-књига Матице хрватске, Загреб 1892, 245–254. Исп. такође: Јанко Барле, *Два писма у вези са Станком Вразом*, Грађа за повјест књижевности хрватске, Загреб 1938, књ. 13, 109–115.

¹² Искрпно о томе: Златко Винце, *Путевима хрватскога књижевног језика. Лингвистичко-културноповјесни приказ филолошкошких школа и њихових извора*, СНЛ, Загреб 1978.

драго, што се један господин од стране Србаља тако братски и разложно с нама дао у разговор о правопису и језику нашем. И сваки између Илира мора да се узрадује, што је исти господин, заиста најпрви вјештак у народном нашем језику, скинуо капу своју пред Дубровчани, чим је јавно признао ваљаност драгоцених њихових дјела. А то нам је тим милије, што видимо, да признање и поштовање то није слијепо (као што жалибоже сада код нас још често бива), већ основано на чврсти камен разлога. Слава му на лијепој јабуци! Зашто само таквим разложним и мирним разговарањем и међусобним братским паметовањем или опомињањем вратит ће се опет споразумљење, љубав и слога међу једноплемену браћу, у сродне душе, које, раздружене кроз толико вјекова, давно већ хлепе за благом росицом слоге и љубави братске.”¹³

Враз је на тај начин јасно потврдио Вуково уверење, изражено у оној полемици: „Најзнатнији људи Ваши, с којима сам разговарао о овоме послу, пристају на моје мисли”. А ти најзнатнији људи били су Вукови пријатељи илирци: Враз, Мажуранић, Деметер, Брлић и други.¹⁴ Уз наведене прилоге Враз је штампао и свој посебан чланак о правопису у коме се опет залагао за јужнословенску слогу.¹⁵

Управо у то време водили су непромирљиву полемику о језику и правопису Вук и Хаџић (Милош Светић), која је широко одјекнула на српском и хрватском подручју. Враз је спомиње најпре у „Додатку” уз Вуково и Бабукићеву преписку (IV, 86): „Нитко паметан неће одобрити ону голу жестину страсти, с којом се већ неколико година Милош Светић препире с Вуком, препире се и приговара, а опет се иста ствар тиме није ни за длаку промакла”. У следећој књизи вратио се на то питање, приказујући Светићев *Утук III језикословни* (Нови Сад 1846): „Утук III језикословниј — о језику и правопису српском... свједоцба је једна *in causa litis* између гг. Вука Ст. К. и Милоша Светића. Будући да се распра та повела о језику и начелу како би ваљало писати га, тиче се ствар не само Србаља већ и осталих Илира, најпаче Хрвата, а то тим више, што је с овим дјелом г. М. Св. забо трн и у нашу (хвала богу!) још здраву пегу. Ну вријеме нас тјера на прече ствари. Зато да су г. Св[етићу] ове ријечи као поздрав за 'добро јутро'. Доћ ће вријеме, доћ ће и бијели дан, а ми ћемо сусрест се и огледат на истом рочишту, нека виде и суде Србљи и Хрвати, тко ли куди, тко ли правду гуди?”¹⁶

¹³ Додатак уредничтва, Коло, IV, 80—85.

¹⁴ Милорад Живанчевић: *Вукови пријатељи илирци*, Вуков зборник, САНУ, Београд 1966, 229—259.

¹⁵ *Наш правопис и Зора далматинска*, Коло, IV, 1847, 85—93. Без потписа, али у Казалу стоји: „Од Ст. Вр.” У том чланку Враз је критиковао уредника Зоре Анту Кузманића који је у свом листу заступао сепаратизам. Више о томе Тоде Чолак: *Зора далматинска (1844—1849)*, Зборник Филозофског факултета у Београду, IV/1959, св. 2, 359—414.

¹⁶ *Преглед књигописни*, Коло, V, 1847, 89.

У следећој књизи Враз је забележио појаву граматике Лавослава Фирхолцера *Словница хорватско-славонска за почетнике* (Вараждин 1847), коју је похвалио краћом, песнички узнесеном беседом: „Дјелом овим барем је од чести доскочио списатељ потреби младог нашег свијета; држао се је већином система проф. Ант. Мажуранићем указане. Додата кратка читанка (специмиона) гласови су жуборећег славуља, блистајућа роса на трави и цвијећу ливаде некошене. И на азбуки и примјеру читање ћирилског хвала и слава писаоцу заслужноме!”¹⁷

Тада је угледао света и знаменити Даничићев *Рат за српски језик и правопис* (Будим 1847). У неколико редака, не скривајући одушевљење, Враз је приказао и ово дело: „Књига јест знаменито појављење на пољу књижевности српске. Г. Ђ. Даничић показао се том књигом као вјешт филолог не само српски ну и свеславјански. Истинабог, Срби су и прије пор. Даничићева читали књиге са сродним славјанским језицима, најпаче на руском, али то је било без више сврхе — а дапаче на штету српског језика. Особито поете српски, не знајући изговор руског језика, читали би руске пјесме по српски, те си тим начином сасвим помутили ритмику домаћу, кој уштрб још дан данас није сасвим изглађен. Ну бог нам дао више Даничића, па ће се и тому злу доскочити.”¹⁸

Било је то доба велике Вукове победе, чији ће симболични славолук постати Књижевни договор у Бечу 1850. године. Потписали су га Иван Кукуљевић, Димитрије Деметер, Иван Мажуранић, Вук Карацић, Винко Пацел, Фрањо Миклошић, Стјепан Пејаковић и Ђуро Даничић.¹⁹ Закључак је био да „један народ треба једну књижевност да има”, дакле и један књижевни језик, па су се потписници сложили „да не ваља мијешајући нарјечја градити ново, којега у народу нема, него да је боље од народнијех нарјечја изабрати једно, да буде књижевни језик.”²⁰ Тако су се Срби и Хрвати определили за јужно наречје, тј. Вуков језик, што је за многе у том тренутку био компромис.²¹ Договор су критковали Гај и Старчевић, али ни неки учесници нису били сасвим задовољни, на пример Иван Мажуранић који је сматрао да ниједно пучко наречје само по себи не заслужује да се прогласи за књижевни језик.

¹⁷ *Књигопис*, Коло, VI, 1847, 85.

¹⁸ *Књигопис*, Коло, VII, 1850, 83. Исп. Александар Младеновић: *Над Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис”*, Јужнословенски филолог, Београд 1975, књ. XXXI, 1–21.

¹⁹ Искрпно о томе Виктор Новак: *Вук и Хрвати*, САНУ, Београд, 1967.

²⁰ *Књижевни договор*, Народне новине, XVI/1850, бр. 76 (3. травња), стр. 215. Документ је датиран у Бечу, 28. ожујка (марта) 1850.

²¹ Милорад Живанчевић: *Илирци према књижевном и језичком заједништву Срба и Хрвата*, Зборник МС за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, 1984–1985, 239–242.

Слично је било и Вразово гледиште, што досад није примећено у науци. Много пре Бечког договора, још 1842. године, написао је у свом часопису: „Кад ћемо имати монографија свију илирских нарјечја, онда ћемо најбоље знати, тко има право, онда ћемо и увидит *најсилније*, од колике је потребе да сви Јужни Славени пишу једним књижевним језиком, ма не онаковим, кој је изникло из глава појединих...”²² Разуме се, идеја о заједничком књижевном језику Јужних Словена била је илирска утопија.

Последњи Вразов текст у животу, и последњи у Колу, који међутим није ушао у његова сабрана дела, нити се спомиње у историји језика и књижевности, било је његово реаговање на Књижевни договор у Бечу. У најважнијем изводу тај текст гласи: „Некоји од наших списатеља поразговорише се у Бечу с г. Вуком и његовими наследици, како би се сви списатељи југославенски сложили у један начин писања; погоде се након у то, Вуков начин нешта прилагодити католицима, и тако као свеопште мнијење нашем свијету приопћити. Тај проглас дошао је из Беча у Загреб на прорасуђење, потписан по гг. Ив. Кукуљевићу, др Деметру, В. Пацелу, Ив. Мажуранићу, Пејаковићу и др Миклошичу. Од стране Србаља: Вук Карацић и Стеф. [sic!] Даничић. У Загребу тај позив не нађе великога одзива, само Народне новине су о тој ствари неколико ријечи проговориле, које се распршише у вјетар. Ипак ствар та бијаше за ме од велике знаменитости, ја обилазих наше овдашње списатеље не би ли их склонио, да ми један програм начинимо, и да бечки предлог тражимо мало промијенити, и Вука барем на то склонити, да нас остави при начину који етимологију не руши. Али бадава бијаше мој труд, не нађох ни двије сложене главе, а особито граматички не хтједоше никако на ништа пристати.”²³

Намеравао је Враз да своје разлоге приопшти у следећој књизи Кола, али предухитрила га је смрт. Ипак, може се претпоставити који су га мотиви руководили да се огради од бечког манифеста. Видели смо већ како се раније одлучно противио реформи која има карактер револуције („има се врло чуват преврата у један мах, јербо тим доведе и најспасоноснију реформу у погибелъ пропасти”); ближе објашњење налазимо у његовом приказу књижице др Ђуре Аугустиновића *Мисли о илирском правопису* (Беч 1846): „Ми развикани Загрепчани

²² Увод уз чланак Урбана Јарника *Образ словенскога наречја у Корушкој*, Коло, I, 1842, 42.

²³ Овај текст није запажен, јер је штампан петитом на брошираном омоту Кола (VII/1850), који је на постојећим примерцима у нашим библиотекама најчешће уништен. Без наслова је, личи на рекламни оглас, али је јасно потписан познатиим Вразовим иницијалима „Ст. В.”. Датиран је „У Загребу, мјесеца свибња 1851”, а Враз је умро 25. маја (свибња) т. г. Очигледно је књига већ била одштампана, па је белешка, због важности предмета и актуелности, доспела на корице! Исп. о томе Милорад Живанчевић: *Непознати Вразов текст о Књижевном договору*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1964, књ. XXX, св. 3/4, 247–249.

нијесмо баш врази реформах, ну опет мрзимо на пренагле и невремене”.²⁴ Очигледно је то био његов начелан став.

Као да наставља Вразову мисао, нови уредник Кола Андрија Торкват Брлић пише у следећој књизи, приказујући Мајарова *Правила како изображавати илирско наречје у опћеславенски језик* (Љубљана 1848): „Списатељ је у овом дјелу, које од свих јужнословенских списатеља треба да се уважава, поставио по свом умном мнијењу и племенитој жељи књижевности југословинској начела, по којих би ваљало да словенштина, хрваштина и српштина међусобно се слубе. Предмет овај је достојан, да се особито претресује откад се је помислило на међусобно приближавање свих језика словинских у књижевној пораби. Списатељ оно начело држи већ за стално и примљено, да се не узима само поједино југословинско нарјечје, н. п. херцеговачко, за књижевност, него, у противи с нашим Вуком Карацићем, мисли, да наш књижевни језик буде одсињ свих нарјечја која се говоре од Јадранског мора до Балкана (а ваљда кад се точније упознамо с бугарштином и до Црнога мора). Какова ће ту словница, какови ли словарь изаћи, то ће се видит, кад језикословци више о том писали и у чему год се сложили буду.”²⁵

У том светлу треба посматрати и сав претходни Вразов рад на изградњи књижевног језика. Доследност којом је инсистирао на идеји о поступности реформе и еволуцији утицала је и на његов критички став према Бечком договору. Међутим, више се није могло натраг: недоумице је разрешила историја, а оно што је тада измицало погледу савременика, на одстојању се указало као велико дело.

Ивана Живанчевич-Секеруш

ВРАЗ И ВУК

Резюме

В работе говорится об отношении Станка Вразы (1810—1851), знаменитого словенского и хорватского писателя, к Вуку Караджичу. Оценивается вклад Вразы в создании сербохорватского литературного языка и его поддержка Вука при кодификации языка.

²⁴ Преглед књигописни, Коло, V, 1847, 89.

²⁵ А. Т. Б. [Андрија Торкват Брлић]: *Књигопис*, Коло, VIII, 1851, 150

Ненад Крстић

О ФРАНЦУСКИМ РЕЧИМА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ ПРЕДВУКОВСКОГ ПЕРИОДА

Рађено под руководством
проф. др Александра Младеновића

У данас већ добро познатом делу проф. др В. Михајловића: *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду. (Од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*¹ регистроване су, поред осталих, и многе француске речи које су Срби употребљавали у својим писаним и штампаним текстовима насталим у назначеном времену. Присуство ових речи у нашем језику није, наравно, новог датума. Имајући у виду да је Хрватска још у доба Каролинаца имала прве контакте са Француском, и то пре свега у војном и религиозном погледу, може се закључити да су прве француске речи ушле у српско-хрватски језик крајем XII и почетком XIV века. Географски услови и трговачке, црквене и културне везе Далмације са Венецијом, Италијом и јужном Француском допринели су да се француска књижевност — пошто су многи италијански писци писали управо на француском језику — наметне читавој нашој култури. *Роман о Троји* (Roman de

¹ Нови Сад, 1972, том I (А—Љ), стр. XXI + 347; 1974, том II (М—Ш), стр. 349—838. Уп. и критичке напомене проф. др Ц. Гавриловића о овој *Грађи* у Зборнику за историју, Нови Сад (Матица српска), 1973), књ. 8, 209—210; 1976, књ. 13, 231—233.

Troie), написан око 1165. године, дело Нормана Беноа-а де Сент-Мора (Norman Bonoît de Sainte-Maure), преведен је код Хрвата у XV веку под насловом *руманац Тројски*.² *Роман о Александру Великом* (Roman du cycle d'Aleksandre), дело већег броја писаца, који је делимично написан у строфама састављеним од дванаестераца који ће баш по овом роману добити име „александринац” — доживео је такође велику популарност на подручју нашег језика.³ И управо први преводи ових куртоазних романа донели су нелико адаптација речи које су француског порекла као на пример позајмљена реч *руманац* која је настала од старе француске речи *roman*, што данас значи 'роман' или глагол *турнати се* (= торнати се, торњати се) који је настао од француског глагола *tournoyer*, са значењем 'учествовати на турниру' и који у српском језику данас има пренесено значење: 'изгубити се'. Наиме, глагол *турнати се* долази од италијанске речи *torneare*, која је позајмљена од старе француске речи *tornier*. Ова позајмљена реч налази се у *Александриди*, хрватској верзији *Романа о Александру*, према грчкој редакцији, која је и сама преведена из источњачких извора.⁴

Глагол *турнати се* или *торнати се* почео је да се употребљава у Србији тек крајем XVIII века у гласовном лику *торњати се*. Ово се врло лако може објаснити тиме што је француска књижевност (преко Венеције и Италије) много раније ушла у хрватску књижевност него у српску, због културних, црквених и трговачких односа наших западних суседа са Хрватском.

Упркос знатно мањег утицаја француске културе на Европу у XV и XVI веку и то због стогодишњег рата, политичке анархије и др., Универзитет у Паризу задржава и даље свој углед који је стекао знатно раније, тако да су многи млади људи, жељни знања, из различитих крајева Европе долазили да студирају у Париз. Међу њима се налази и изванредан број наших људи који су касније постали познати хуманисти и признати научници и филозофи.⁵

У истом периоду, у XV и XVI веку, француски уметници раде у Далмацији као архитекте, вајари и резбари који су донели утицај готике и француске ренесансе у Далмацију. Они су сигурно увели неке стручне француске изразе у наш језик. Захваљујући географском, приморском положају Далмације, културне и уметничке везе наших крајева са Француском наставиле су да се развијају и у доба готике и ренесансе, продубљујући се у XVIII и XIX веку, а трају, наравно, још и данас.⁶

² Уп. В. Franolić, *Les mots d'emprunt Français en Croatie*, Paris, 1976, VIII.

³ Уп. *Повијест свјетске књижевности*, Загреб (Младост), књ. 3, 1982, 23.

⁴ Уп. С. Новаковић, *Приповетка о Александру Великом*, Београд, 1878, 141, в. и кјигу: Радмила Маринковић, *Српска Александрида Историја основног текста* — Београд (Филолошки факултет), 1969, 18.

⁵ Уп. М. Deanović, *Anciens contact entre la France et Raguse*, Zagreb, 1950, 82, 90.

⁶ Уп. Б. Франолић, н. д., XI.

Али нису само културни и трговачки односи Хрватске са Француском утицали да неке француске речи директно или индиректно уђу у наш језик. Веома битан фактор био је и француски војни утицај на Хрватску у XVII и XVIII веку, јер су многи хрватски плаћеници били у служби француских краљева Луја XIII и Луја XIV. Овде треба истаћи да нису само војни термини преко хрватских војника улазили у наш језик, већ и многе друге речи. Поједине француске речи нису директно улазиле у наш језик, већ преко неког другог језика као што је италијански, немачки или руски. Позајмљенице *регимента*, *ађутант*, на пример, јесу француске речи које су преко немачког ушле и у наше језичко подручје.

У време наглог процвата економије један трговац из Карловца, Жозеф Шипуш (Joseph Šipuš), објављује 1796. године један мањи рад под насловом *Темељ житне трговине*, што је уједно и прва публикација из области политичке економије у нас. У тој књижици налазимо позајмљенице из великих европских језика, међу којима је и неколико галицизама (на пример *банкрот* је реч која је настала од француске *banqueroute*, што значи 'стечај').⁷

Нису све француске речи ушле у српски књижевни језик само преко Хрватске. Доситеј Обрадовић, свакако највећи српски књижевник XVIII века, крајем тога столећа предложио је српским писцима и напредним интелектуалцима да би било веома добро за српску културу и уопште за српски народ да се преведе Фенелонов роман *Авантуре Телемаха, Одисејевог сина* (*Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*).⁸ Ово ремек-дело француске и европске књижевности, написано још 1695. а објављено 1699. године, превео је на српски језик 1814. године Стефан Живковић, иначе студент медицине, који ће касније управо по наслову овог знаменитог Фенелоновог романа добити надимак Телемак. Сигурно је да су неке француске речи из овог романа директно, путем Живковићевог превода, ушле у српски књижевни језик. Ова тема, међутим, захтева другачији приступ, о чему ћемо се позабавити у посебном раду.

Овом приликом биће представљене француске речи у књижевном језику Срба предвуковског периода, што значи до 1818. године и то полазећи од материјала који налазимо у поменута два тома *Грађе* В. Михајловића. Лексеме наводимо, наравно, абecedним редом са значењима која им Михајловић даје. Број у загради уз њих означава годину регистравања одговарајуће речи у српским писаним и штампаним споменицима (према *Грађи*), а други број, ван заграде — страницу на којој се налази дотична лексема у овом Михајловићевом делу.

⁷ Уп. Б. Франолић, н. д., XIV.

⁸ Уп. Б. Цакула, С. Марић, М. Павловић, Б. Настев, *Француска књижевност (од 1683. до 1857)*, Београд (Нолит), 1978, 29.

- cocarde — кокарда ,значка на капи или капуту' (1792), 273.
 commandeur — командир ,заповедник чете' (1768), 278.
 compagnon — компањој ,друг' (1805), 287.
 comptoir — комптоар ,стовариште' (1792), 288.
 comte — контиј ,гроф' (1794), 295.
 contraste — контраст ,противност' (1792), 297.
 contrôleur — контролор ,надзорник' (1723), 298.
 convoi — конвој ,група трговачких или транспортних бродова са пратњом ратних бродова ради заштите' (1790), 291.
 conquetterie — кокетерија ,жеља за допадањем' (1792), 283.
 cordon — кордон, ланац војних стража за заштиту граница, градова и сл.' (1788), 303.
 cordouan — кордован ,фино учињена кожа' (1781), 303.
 cornette — корнет ,потпоручник' (1748), 305.
 corps — кор ,заједница' (1778), 302.
 corset — корсет ,грудњак' (1802), 306.
 courage — кураж ,храброст' (1792), 322.
 courant — курант ,новчани курс' (1787), 322.
 courrier — курир ,гласник' (1791), 323.
 couvert — коверта ,завој за писма' (1724), 273.
 crédit — кредит ,вересија' (1783), 311.
 cuirassier — кирасир ,припадник посебних пукова тешке коњице' (1790), 268.

D

- dame — дама ,отмена женска особа' (1763), 132.
 département — департамент ,област' (1793), 138.
 dépêche — депеша ,телеграм' (1793), 138.
 diligence — делижанца ,велика затворена кола са коњском запрегом' (1793), 136.
 dragon — драгон ,припадник нарочитог рода коњице, створеног у XVI веку у Француској, који је опремљен за борбу на коњу или пешице' (1793), 155.
 dragon — драгонер ,в. драгон' (1791), 155.
 duel — дуел ,двобој' (1813), 158.

E

- échalotte — ешалот ,лук' (1816), 181.
 égoïsme — егоизам ,себичност' (1810), 168.

- escadron — ескадрон ,тактичка јединица коњице од 120 – 150 коњаника' (1790), 179.
estafette — ештафета ,гласник' (1798), 182.
étiquette — етикета ,дворски обичаји, прописи' (1809), 180.

F

- fantôme — фантом ,утвара' (1800), 673.
fiacre — фијакр ,кочија у служби уличног саобраћаја' (1809), 683.
finance — финансија ,новчана средства' (1793), 686.
fisc — фишк ,државна благајна' (1787), 689.
flottille — флотила ,одред мањих бродова' (693).
fourrage — фураж ,сточна храна' (1790), 704.
friseur — фризер ,берберин' (1793), 699.
fronton — фронтон ,украс на вратима или прозорима' (1814), 701.

G

- galanterie — галантерија ,ситнији предмети који служе углавном за тоалету' (1793), 109.
garantie — гаранција ,јемство' (1794), 112.
garde — гарда ,одабрани делови војске елитне јединице' (1791), 112.
garderobe — гардероба ,просторија за чување одеће' (1803), 112.
garnison — гарнизон ,војна посада' (1748), 112.
gelée — желе ,воћни сок укуван са шећером, који се стегне при хлађењу' (1790), 183.
général en chef — генерал ан шеф ,главнокомандујући' (1807), 114.
giraffe — гирафа ,жирафа' (1804), 120.
glacis — гласис ,грудобран' (1790), 121.
gouvernement — гуверnement ,област, покрајина' (1799), 130.
gouverneur — гувернер ,главни управљач једне покрајине или земље' (1816), 130.
grenadier — гренадир ,гренадир, првобитно бомбаш, касније пешак' (1790), 123.
guillotín — гиљотина ,справа за извршење смртне казне' (1809), 120.

H

- hacher — фаш ,исецкано месо' (1805), 675.
héraldique — хералдика ,наука о грбовима' (1790), 719.

hombre — ломбер ,врста игре са картама' (1790), 343.

hôtel — хотел ,гостионица' (1804), 729.

I

ingénieur — инжењер ,онај који пројектује и израђује оруђа и машине за рат, лице које решава задатке техничке природе' (1783), 199.

intellectuel — интелектуел ,умни радник' (1800), 201.

intendant — интендант ,надзорник' (1794), 201.

intrigue — интрига ,сплетке' (1783), 203.

J

jacobin — јакобинац ,члан политичког удружења за време Француске револуције крајем XVIII века' (1793), 210.

journal — журнал ,дневни лист' (1768), 184.

K (nema primera)

L

lancette — ланцет ,шиљат нож за пуштање крви' (1790), 333.

liqueur — ликвер ,ликер, слатко и мирисаво алкохолно пиће' (1800), 338.

loge — ложа ,мала одељена просторија за гледаоце у позоришту' (1792), 343.

M

machine — машина ,оруђе' (1767), 374.

madame — мадам ,госпођа' (1778), 353.

mademoiselle — мамзела ,госпођица' (1789), 361.

magasin — магазин ,складиште' (1780), 349.

manchette — манжете ,доњи део рукава кошуље' (1793), 363.

manière — манер ,владање, понашање, манир' (1790), 362.

manoeuvre — маневра ,пребацивање војске у рату на најзгоднији положај за решавање ратног задатка' (1809), 362.

maraud — мародија ,болесник, неспособан за марш' (1707), 367.

- marcassite — марказит ,сумпорни или говздени оксид истог хемијског састава као и пирит' (1783), 365.
- marchroute — маршрута ,правац кретања војске' (1793), 368.
- maréchal — маршал ,виши војни чин' (1790), 367.
- marquis — маркиз ,племички чин између војводе и грофа' (1793), 366.
- mascarade — маскарада ,забава на коју учесници долазе маскирани' (1792), 369.
- masque — маска ,образица' (1767), 368.
- médaille — медаља ,одликовање' (1792), 375.
- menuet — минет ,врста окретне игре у двоје' (1778), 387.
- mine — мина ,експлозивни материјал, стављен у металну кутију, који се скрива под земљу' (1793), 387.
- minéral — минерал ,руда, производ природних хемијских процеса' (1783), 387.
- mode — мода ,начин ношње и одевања' (1788), 392.
- modèle — модел ,образац, узорак' (1767), 393.
- molleton — молдон ,мекана вунена тканина' (1816), 393.
- monture — монтура ,војничко одело' (1804), 396.
- mousquetaire — мускетир ,војник наоружан мускетом' (1778), 405.
- mousseline — муселин ,фина памучна тканина' (1793), 404.
- mousson — мусон ,монсун, ветар' (1802), 405.

N

- nationaliste — националист ,човек који воли своју народност' (1793), 414.

O

- officiel — официелни ,службени' (1809), 439.
- opinion — опинион ,мишљење' (1770), 431.
- ordonnance — ордонанца ,војник додељен команданту или штабу' (1748), 434.
- ordre — ордре ,заповест' (1789), 435.

P

- page — паж ,млади племић на служби код владара' (1794), 443.
- pallissade — палисада ,препрека од коља забијеног у земљу' (1790), 446.
- paquet — пакет ,свежањ' (1772), 444.

- parade — парада ,свечана смотра војске, свечана поворка, свечаност' (1791), 452.
- pardon — пардон ,молба' (1772), 455.
- parquet — паркет ,под сачињен од храстових дашчица' (1766), 455.
- partie — партија ,група људи одређена за неки циљ, политичка странка, цела игра' (1767), 457.
- passager — пасажир ,путник' (1788), 458.
- passport — паспорт ,пасош' (1793), 460.
- passion — пасија ,страст' (1800), 459.
- partiotisme — патриотизм ,родољубље' (1784), 462.
- patron — патрон ,метак за пушку' (1793), 464.
- pédant — педант ,ситничар' (1793), 467.
- peluche — плиш ,кадифа, баршунаста тканина' (1816), 486.
- percepteur — перцептор ,порезник' (1748), 475.
- picardie — пикардија ,копљаници' (1793), 478.
- pièce — пјеса ,позоришни комад' (1793), 482.
- piment — пименто ,врста зачина' (1816), 479.
- piquet — пикет ,покретна патрола' (1748), 478.
- plan — план ,нацрт, намера, пројекат' (1787), 482.
- platine — платина ,плоча' (1753), 484.
- pommade — помада ,мирисна маст за негу лица' (1790), 493.
- ponton — понтон ,привремени мост направљен од чамаца' (1793), 494.
- porte-épée — партупе ,кајас' (1772), 457.
- porte-épée — портупеја ,кајас за сабљу' (1810), 496.
- portrait — портрет ,слика неке особе' (1768), 496.
- posément — позумент ,врпца, трака' (1790), 489.
- postillon — постиљон ,кочијаш поштанских кола' (1791), 498.
- préliminaire — прелиминарни ,припремни, претходни' (1794), 505.
- premier ministre — пример министар ,први министар' (1807), 510.
- présent — презент ,поклон' (1778), 503.
- présentation — презентација ,подношење предлога' (1722), 503.

Q

- quai — кеј ,позадина обала са шеталиштем' (1804), 263.
- quittance — квита ,признаница' (1791), 262.

R

- ragout — рагу ,јело од исецканог меса или рибе' (1805), 531.

- raison — резон ,разлог' (1793), 545.
rang — ранг ,чин' (1767), 534.
rapport — рапорт ,усмено или писмено обавештење, извештај' (1792), 535.
recommandation — рекомандација ,препука' (1718), 546.
recrue — регрут ,нови војник' (1791), 541.
règlement — регламент ,пропис' (1730), 541.
réplique — реплик ,примедба' (1729), 548.
république — република ,врста државног уређења' (1791), 549.
réserve — резерва ,део војске који није у првим борбеним редовима' (1793), 543.
retranchement — ретрашамент ,ограда' (1790), 551.
révérence — реверенција ,дубоки поклон' (1770), 537.
rôle — рола ,позоришна улога' (1799), 558.
roman — роман ,велика прозна приповетка' (1800), 558.
royaliste — роалист ,присталица монархије' (1794), 556.

S

- salve — салва ,почасна паљба из пушака или топова' (1791), 564.
sans-culotte — санкилот ,назив француских револуционара крајем XVIII века' (1794), 567.
saton — сантон ,припадник једног муслиманског аскетског реда' (1804), 568.
sauce — сос ,умак' (1805), 592.
serge — серж ,врста свилене тканине' (1816), 580.
service — сервис ,прибор за јело' (1793), 580.
sire — сире ,израз за ословљавање царева и краљева' (1793), 585.
suite — свита ,пратиоци неке истакнуте личности' (1794), 574.

T

- tambour — тамбур ,добошар' (XVIII век), 618.
toucher — тушовати ,писати' (1790), 651.
tranchée — траншеја ,ров' (1790), 644.
turquoise — тиркис ,врста драгог камена' (1811), 635.

U (nema primera)

V

vicomte — викомте ,племинћ по рангу између грофа и барона' (1791), 100.

vigogne — вигоња ,врста јужноамеричке лампе' (1753), 99.

violet — виолет ,љубишаста боја' (1803), 101.

vison — висон ,нерц' (1804), 102.

volontaire — волонтер ,војни добровољац' (1793), 105.

W (nema primera)

X (nema primera)

Y (nema primera)

Z (nema primera)

Изнесени примери француских речи, које су ушле у књижевни језик Срба у предвуковском периоду, откривају, нам пре свега, области човековог живота којима оне припадају. То су речи из културе, науке, трговине, војске, религије и др. Низ тих речи је остао у српском гласовном лику сачуваном до данашњег дана (на пример реч *артикл*), док су неке од њих током времена измениле свој фонетизам. Тако су, на пример, лексеме у источној варијанти српскохрватског књижевног језика *алијанција*, *делижанца*, *кашкет* и др. своју изговорну страну током времена изменила у оне ликове које данас познаје ова варијанта: *алијанса*, *дилижанса*, *качкет* и др. Велики број ових речи је сачуван, односно остао је у употреби књижевног српскохрватског језика, као на пример *авантура*, *армија*, *арсенал*, *артикл*, *бал*, *балон*, *банкет*, *кабинет*, *кадет*, *картон*, *егоизам*, *флотила*, *желе* и др., а извештан број речи, у сваком случају много мањи, као што су *ешалот*, *фишк*, *ломбер* и друге, током времена је нестао из нашег језика.

У овом краћем раду изнете су, као што смо рекли, француске речи које су ушле у књижевни језик Срба предвуковског периода полазећи искључиво од материјала који нам пружа Михајловићева *Грађа*. Сигурно је да има још француских позајмљеница које овде нису забележене. Познато је да је наш језик у XIX а посебно у XX

веку био под много већим утицајем француском језика, а што излази из оквира нашег разматрања постављеног насловом овог прилога. Ако упоредимо Михајловићеву *Грађу* са Франолићевом књигом *Les mots d'emprunt Français en Croatie* долазимо до следећег закључка. Наиме, велики број француских речи које Михајловић спомиње по Франолићу ушле су у српскохрватски језик преко немачког, док, с друге стране, Франолић у својој књизи није регистровао речи као што су *артикл*, *барон*, *калибар*, *егоизам* и др. које су по Михајловићу, али и по другим нашим лингвистима, на пример по Милану Вујаклији,⁹ ушле у наш језик директно преко француског. Иначе, низ француских позајмљеница, које долазе у Михајловићевој *Грађи* (*амуниција*, *арсеник*, *артикл*, *ас*, *багатела*, *бард*, *барон*, *баронеса*, *бонзи*, *бригада*, *бригадир*, *калибер*, *картон*, *касација*, *кавијар*, *казамат*, *комтоар*, *контитиј*, *кордован*, *егоизам*, *ешалот*, *фантом*, *фишк*, *фронтон*, *ломбер*, *интелектуел*, *интендант*, *магазин*, *мадам*, *мамзела*, *модел*, *молдун*, *мусон*, *националист*, *официелни*, *опинион*, *патриотизам*, *перцептор*, *латина*, *помада*, *позумент*, *постиљон*, *прелиминарни*, *пример министар*, *република*, *ретрашамент*, *сантон*, *сире*, *вогоња*) и од којих се неке и данас употребљавају у нашем књижевном језику, не налазимо у поменутом Франолићевом делу.

Ненад Крстић

О СЛОВАХ ФРАНЦУЗСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ В ПРЕДВУКОВСКИЙ ПЕРИОД

Резюме

В данной работе рассматривается лексика французского происхождения в литературном языке сербов предвуковского периода, то есть до 1818 года. Автор опирается на материалы труда В. Михайловича *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* (*Материалы для словаря иностранных слов в предвуковский период*). Рассматриваются слова французского происхождения в сербском языке, определяются лексикотематические группы. Представлен словарь слов французского происхождения в котором лексемы даны в алфавитном порядке с толкованиями В. Михайловича. Далее список слов сравнивается с соответствующим материалом в книге Б. Франолича *Les mots d'emprunt Français en Croatie* (1976).

⁹ Уп. М. Вујаклија, *Лексиокон страних речи и израза*, Београд (Просвета), 1966, 76, 108, 392, 265.

Вера Бадрљица

ЈЕЗИК ЂУРЕ ДАНИЧИЋА У ПРВИМ ЊЕГОВИМ СПИСИМА

Рађено под руководством
проф. др Александра Младеновића

1. УВОД

Када је 1848. године Ђура Даничић писао одговоре на Лазићеве чланке, имао је већ иза себе једно значајно филолошко дело *Рат за српски језик и правопис* (у даљем тексту *Рат*) и само двадесет и три године живота. Рођен је 1825. године у Новом Саду као Ђорђе Поповић и прошавши кроз школе у родном граду, Братислави, Пешти и Бечу задржао се у последњем где је и отпочео свој лингвистички рад уз Вука Караџића, наставио касније сам и остао до данас један од наших највећих филолога.¹

¹ Више о Ђури Даничићу и његовом првом делу в. код А. Младеновића, *Над Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис“*. — *Јужнословенски филолог*, Београд, 1974—1975, 1—21; *Напомене о језику Даничићевог „Рата за српски језик и правопис“*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1975, књ. 5, 535—541; *Племички карактер Даничићевог „Рата за српски језик и правопис“*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/1, 65—76; *О језику Даничићевог „Рата за српски језик и правопис“*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/2, 61—78, (скраћено А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*); *Ђура Даничић (поводом стогодишњице смрти)*. — Ковачевић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд, 1981—1982, књ. XVIII—XIX,

Без обзира на *Рат*, Даничић је тек улазио у филолошке воде и никакво искуство му није могло помоћи у писању полемике са В. Лазићем, већ само знање, здрав разум и вера у оно што је радио с Вуком Карацићем. Од Вуковог ученика и браниоца Даничић ће израсти у врсног и свестраног филолога, историчара језика, акцентолога, преводиоца Старог завета и, помало, синтаксичара.²

Оно што је учио у разним школама није се могло мерити са оним што је сазнао од Вука, Миклошића и Штура у Бечу.³ С таквим знањем и вољом да се бори преузеће да одговори на два Лазићева напада — два чланка изашла у Београду 1848. године. Ради се о два текста исто насловљена — *О преводу Новог завета* —, оба изашла у београдској Подунавци, први 16. јануара, други 20. фебруара, у којима В. Лазић напада Вуков превод Новог завета, његове језичке идеје и истомишљенике. Као реакција на Лазићево писање настала су три Даничићева списа *В. Лазићу I* и *В. Лазићу II* и *Још којешта*.⁴ Овде се, наиме ради о две брошуре, првој која има двадесет страна и другој од шеснаест. Када будемо обрађивали језик ових списа, говорићемо о две целине — ВЛ-I (*В. Лазићу I*) и ВЛ-II (*В. Лазићу II* и *Још којешта*), док ће се садржински радити о три, па и више целина: ВЛ-I, ВЛ-II и ЈК (*Још којешта*) — спис који садржи више текстова, углавном из 1847. године ондашња цензура није допустила да се штампа). Мало података има о Василију Лазићу, не региструје га ниједан лексиокон, нити енциклопедија. Податке о њему пронашли смо у *Поменику знаменитих људи* Милана Ђ. Милићевића, књизи која се служи подацима који немају научни карактер и не говори толико о „знаменитим” људима колико о виђенијим. О Василију Лазићу се зна да је био цензор и митрополитски секретар и као значајан податак се истиче да је био огорчени противник Вукове реформе писма и један од најборбенијих конзервативаца.⁵ У вези с његовом борбом против Вука познато је да је још 1844. године као цензор, забранио да се у *Новинама сербским* употребљавају „нове рогобатне и тако назване илирске речи”.⁶ Из литературе о Вуку Карацићу такође се зна да је Лазић реаговао и на друго издање Новог завета, објављено 1862. на шта му је опет одговорио Даничић и то чланком написаним још 1847. године (тадашња цензура није одобрила да се штампа).⁷

7—25; М. Поповић, *Ђура Даничић*. Београд (Нолит), 1959 (скраћено М. Поповић, *Даничић*); М. Радовановић, *Библиографија радова Ђуре Даничића* — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/1, 9—63.

² В. М. Радовановић, н. д.

³ В. М. Поповић, *Даничић*, 50—53.

⁴ Списи В. Лазића као и Даничићеве одговори штампани су у књизи *Ситнији списи Ђуре Даничића* — Београд, Српска академија наука, 1925, 72—118.

⁵ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба* — Београд (Слово љубве), 1979, 292—294.

⁶ М. Поповић, *Вук Стеф. Карацић* (1787—1864). — Београд (Нолит), 1972, 318 (скраћено М. Поповић, *Карацић*).

⁷ М. Поповић, *Карацић*, 419. Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Карацића* — Београд, 1924, 645.

Лазих није био филолошки образован, што се и види из његових текстова; он је само део општег расположења које је владало у конзервативним круговима у Београду педесетих — па и ранијих година прошлог века.

Лазихев први чланак (Подунавка, Београд бр. 3, 6. јануар 1848), иако изашао под насловом *О преводу Новог завета*, не односи се толико на Вука и његов рад, колико на један други чланак. Наиме, у загребачком листу *Луна*, који се штампао на немачком језику, изашао је претходне 1847. године чланак који је написао непознати аутор (можда Миклошић)⁸ и у коме се похваљује Вуков превод, и његов рад уопште, затим се говори о историјату постанка овог превода (још од 1820) и покушава се објаснити због чега није добро примљен у Србији. Изгледа да Лазиха није узнемирио толико сам превод (о чему се више говори само у Лазихевом другом чланку) колико похвале изречене Вуку и његовом делу од стране непознатог аутора.

Даничић је у ВЛ-I прво дао у целости чланак из *Луне* (Даничићев превод са немачког), а затим по тачкама одговара на Лазихеве нападе. Полемика се, наиме, водила око тога колико је Вуков превод веран, колико је он уопште потребан српском народу, какав језик треба тај народ да има и колико је „религиозно изображен”, односно „запуштен”. Занимљив је податак да је први Лазихев чланак изашао чак у пет листова, као сведочанство о расположењу према Вуку тих година у Београду. Ево шта о Лазихевом чланку каже Јб. Стојановић: „Читајући ово данас ми не можемо да дођемо к себи од чуда, нити да објаснимо, да ли је ово плод безграничног незнања тобоже ученог човека, или излив силне мржње и зависти према Вуку? И то није био овакав само Лазих, већ читава генерација васпитана у првој четвртини тога века. Несумњиво да су читали Вука, али нису хтели ништа примити, ни о чему мислити — решили су се да умру као његови противници и само они који су преживели шесете године прошлог века покорили су му се, и то тек после његове смрти”.⁹ У ВЛ-II, који је одговор на други Лазихев чланак (Подунавка, Београд бр. 8, 20. фебруар 1848), Даничић наставља започету полемику о месту Вука и његовог превода у српској култури. Лазих је после свог првог чланка добио подршку за нападе на Вука и његово „богохуљење”. Ево шта сам Лазих кажео томе: „Један каже, да је требало Вука боље шибати; а други ми вели, да њега треба бости као шиљком, да што осети, а не онако пристojно крпити”¹⁰ (мисли на свој чланак у 3. броју Подунавке). Лазих у свом другом чланку напада Вука због слова *j*, *љ*, *њ*, и замера Вуку да су му дража та три слова него мир са народом. Даничић му је одговорио да се Вук са народом никада није свађао, већ са тобожњим

⁸ Јб. Стојановић, н. д. 634.

⁹ Јб. Стојановић, н. д. 635.

¹⁰ *Ситнији списи Ђуре Даничића* — Београд, 1925, 96 (транскрипција је наша).

српским књижевницима, а што се тиче ова три слова Даничић је само запитао Лазића шта је боље: „или за један глас писати једно слово или два? или један глас свагда једнако писати или сад овако сад онако (као што чини В. Лазић и његови другари пишући нпр. нѣга, нѣгова, нѣговомѣ, пријатељ, пријатељ, пријателю итд.)?” (ВЛ-II, 2). Даље Даничић одговара на Лазићеве нападе који се тичу самог језика превода Новог завета. Те Лазићеве замрке су исте оне на које су се позивали сви Вукови противници. Лазић се (као и други) згражава над „-скрнављењем” духовнох текста и то „поткрепљује” цитатима из Вуковог дела. На то му је Даничић овако одговорио: „Ја сам доведе сумњао еда ли В. Лазић има доста људскога разума и поштења, а овдје он сам засвједочи да нема ни једнога ни другога ни колико би муха на перу понијела. Може ли разуман и поштен човјек казати и наштампати: у тој и тој наштампаној књизи стоји то и то, а не стоји?” (ВЛ-II, 6).

За библиографију радова Ђуре Даничића, а и за посматрање његовог језика најзанимљивији је трећи спис ЖК (*Још којешта*). Цео овај текст је посвећен ондашњој београдској цензури и Даничић се овде користи приликом да изда своје краће списе (или њихове делове) које му цензура у Београду или није штампала или тако „преправила” да су изгубили смисао. То су текстови који су написани између *Рата* и ВЛ-I. У исто време ови чланци дају податке о чему је све Даничић писао и с ким је полемисао. Следећа три чланка цензура у Београду му није штампала, тако да су они само овде изшли (или њихови делови): приказ Немачко-српског речника Димитрија Исаиловића, чланак о Српској граматичи Илије Захаријевића и мањи чланак о театру у Београду у ком полемисе са извесним Свештенићем. Немогуће је тачно насловити ове чланке јер то овде ни Даничић не чини. Два друга чланка су му изашла, један још 1847, а други у 7. броју *Подунавке*,¹¹ али „што је најзнатније” у њима „било ценсура је избрисала и цијелу ствар на свој калуп дотјерала” (ЖК, 10). Даничић их овде даје у целости. На крају ЖК, полемисе са извесним Ст. Забавићем око песама Бранка Радичевића, за које Забавић каже да су пуне неморалности и „бестидне грубости” (ЖК, 15). Све то што је цензура у Београду забранила да се штампа и оно што је допустила доказ је „да је луђе у свијету нема” (ВЛ-II, 2). Даничић ће овај чланак и завршити преко-рима упућеним њој: „Свака је ценсура велико зло овога свијета; за то су је и укинули већ сви честитији народи по свој Европи. Али она јамачно нигдје није била књижевна партија као што је ево Биоградска која заклања и брани незнање и будалаштине, лажи и безобразлуке својих другара (ЖК, 16). Овај посао Биоградске ценсуре поред осталог и то свједочи да у Србији за Вуков пријевод Новог зајвета ни једне

¹¹ В. код М. Радовановића, н. д., 12.

добре ријечи није слободно наштампати, а свако грђење и опадање слободно се штампа” (ЈК, 15).

2. ЈЕЗИЧКА ОБРАДА

Уводне напомене

Како смо већ напоменули, када су у питању језичке особине ових двеју брошура, радиће се о две целине (по издању), али оба (или сва три) списа представљају јединство, јер су написана у исто време, истим полемичким стилем.

Први и основни правац нашег истраживања је утврђивање језичког стања у ВЛ-I и ВЛ-II и његово упоређење са савременим српскохрватским књижевним језиком. Где год је то било могуће упоредили смо Даничићев језик са Вуковим и са оним употребљеним 1847. у *Рату*. Поређења са језиком у Даничићевој приватној преписци биће само успутна. Када се буду наводили примери, употребљаваћемо следеће скраћенице: I — за ВЛ-I и II — за ВЛ-II.

И з п р а в о п и с а

Године 1848, када је Ђура Даничић писао ВЛ-I и ВЛ-II, Вукова борба за фонолошки правопис, народни језик и графију — која ће му одговорати и бити савршена онолико колико је то највише могуће — није била ни близу готова, мада је од њеног почетка било прошло више од тридесет година. Крај се борби није још ни назирао, противника је било више него икада, а у Србији је Вуково, односно фонолошко писмо било забрањено.¹² Вук је морао сам да финансира штампање својих и Даничићевих списа, али много је теже било наћи штампарију која је то хтела и имала сва слова нове, реформисане азбуке. Дела штампана Вуковом ћирилицом губила су се у мору оних која су писана традиционалном.¹³ Тешко да се у тим годинама могло говорити о некој пракси писања новим Вуковим писмом и правописом, али

¹² М. Поповић наводи следеће српске личности које су се жестоко противиле новој Вуковој азбуци, а посебно његовом преводу Новог завета у увођењу народног језика у духовни спис: министар просвете Алекса Симић, председник Правитељства Аврам Петронијевић, цензор Василије Лазић, начелник Димитрије Исаковић, пекадашњи Милошев секретар Јаков Живановић (М. Поповић, *Караџић*, 366).

¹³ О штампаријама које су имале слова Вукове реформисане ћирилице и делима штампаних њоме, погледати у раду А. Младеновића, *Постепено усвајање ћириличке реформе Вука Караџића после 1818. године*. — *Slovenské spisovné jazyky v dobe obrození*, Praha (Universita Karlova), 1974, 79–88.

он је био толико ваљан и толико „одговарајући” нашем језику да се и без веће праксе могао употребљавати. Ђура Даничић је већ претходне 1847. године њиме написао *Рат* и више неће напуштати ни фонолошки правопис ни борбу за њега. Тако су и списи ВЛ-I и ВЛ-II, оба штампана као засебне брошуре у штампарији бечког Јерменског манастира, написани Вуковом ћирилицом, писмом које и данас користимо и онаквим правописом који уз малобројне измене још увек важи. Наиме, правописне разлике између ВЛ-I и ВЛ-II и данашње норме се могу свести на другачију употребу великог, односно мелог слова, на правописна правила у вези са растављеним и састављеним писањем речи и распоредом интерпункцијских знакова. То су, углавном правила која не задиру толико у систем језички, колико су ствар договара („... а што се правописних решења тиче — о њима ионако свако може имати своје мишљење”)¹⁴ и могу се регулисати правописним приручницима, којих је било и у Вуково време, са различитим упутствима за исте ствари, па се у то време није могло говорити о општим правилима.

Неслагања са данашњим узусом, која налазимо код Даничића, била су мање-више заједничка за све оне који су у другој половини 18. и у 19. веку писали у српској култури. Описивачи језика појединих писаца из тог периода нису се посебно освртали на разлике које постоје између ондашњих правописних решења и данашње норме баш из разлога што су таква одступања честа, разнолика, а и карактеристика су писања и народним и славеносрпским језиком.¹⁵ Савременом стању најближи су управо Вук и Даничић, односно данашњи граматичари су у неким поступцима полазили баш од њихових решења.¹⁶

Писање великих и малих слова

Највећа разлика у односу на савремено правописно стање тиче се писања великих слова у придевским образовањима од властитих

¹⁴ Д. Петровић, *О судбини групе рј и неким сродним појавама у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима* — Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1975, књ. XVIII/1, 157—164 (скраћено Д. Петровић, *О судбини групе рј*).

¹⁵ Уп. А. Албин, *Језик новина Стефана Новаковића* — Нови Сад (Матица српска), 1965, 5—20; Ј. Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића* — Нови Сад (Матица српска), 1976, 29; А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића* — Нови Сад (Матица српска), 1964, 23—49; П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, у књизи: *Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга: Српски рјечник (1818)*. — Београд (Просвета), 1966, 69—70; П. Херити, *Књижевни језик Емануела Јанковића* — Нови Сад (Матица српска), 1983, 59.

¹⁶ П. Ивић, н. д., 69.

именица са суфиксом *-ски*. Ово је једна од општих одлика писања оног времена, мада ће се факултативно јавити и *друкчије*.¹⁷

Из ВЛ-I и ВЛ-II издвојили смо неколико примера: у *Аустријски-јех Срба* II 5, за *Биоградску ценсуру* II 8, *Бугарски језик* I 2, у *Грчком, Латинском и Њемачком језику* I 10, *њемачка ријеч* II 9, *Славени Римске и Лутеранске цркве* I 1, *Руске књижевности* I 17, *Славенски пријевод* I 4, *Српски језик* I 6, *закон Хришћански* I 12, *народ Чивудски* II 1 итд.

У данашњи правописни стандард не спада ни писање великим словом назива месеца што налазимо код Ђуре Даничића: *Јануарија* II 4, *4 Марта* II 8, у *Нојемврију* II 13, *Февруарија* II 4, и сл. Данас се, такође, не би прихватило ни: за *времена Петра великога* I 16/17 и *Амици* II 7 (... како су још Амици у Крагујевцу читали у рукопису *Вуков пријевод...*).

У вези са писањем великих и малих слова остало се подудара са данашњим стањем у нашем књижевном језику.

Састављено и растављено писање речи

Савремени правопис не предвиђа састављено писање уз краће акузативне облике заменица, док код Даничића налазимо редовно састављено написан предлог уз облик *њ*: *зањ* I 3, *нањ* I 15, II 1, 8, *нањга* I 1, *уњ* I 10.

Растављено Даничић пише предлоге уз акузатив личне заменице свакога лица, што се поклапа са данашњим правописом: *за се* I 2, 9 и *на се* I 7. Остали заменички облици у ВЛ-I и ВЛ-II чије писање не одговара савременом стању: *и кака* II 6 и *каквога* I 3, 16 (али *никаква* I 11 (ц2)), *и чијега* I 12, *когод* II 16 (у значењу *свако ко, било ко*). Везничко-прилошки облик *зато* и упитно-прилошко *зашто* редовно су код Даничића написани растављено: *за то* I 1, 4 итд. и *за што* I 8, 11 (ц2) итд. и исто тако и прилог *ни за што* II 6.

У правописну праксу и Даничића и Вука спадало је и растављено писање негације и глаголског облика, па тако исто Даничић у ВЛ-I и ВЛ-II пише и негирани облик од *хтети* што данас није прихваћено. У списима су присутни облици првог лица једнине и трећег лица оба броја: *не ћу* I 15, II 10, *не ће* I 5, 9, 15 (ц2), 17 итд.

Писање осталих негираних глаголских облика јесте као и данас: *не би требало* I 15, *не говори* I 11, *не знам* II 7, *не марећи* I 5, *не смије* I 5 итд.

¹⁷ Нпр. В. Лазих пише таква образовања малим словом, али, такође, малим словом пише и властите имицие од којих су придеви изведени (уп.: српски: србин, Ситнији списи Ђуре Даничића, I. Критика, полемика и историја књижевности. Сремски Карловци, 1925, књ. LIV, 72–79, 96–102.

Остали примери неподударања са данашњим стањем: *до душе* I 9, *досад* I 8, 18, II 14, *за рана* I 2, *за сад* II 4, 9, 11, *за тијем* I 3, *за цијело* II 2, и *гдје* II 5, *јели* I 6, 14, 19, II 7, 13 (али *није ли* I 14), *какогод* I 6, II 3, *камо ли* II 1, *међу тијем* II 8 (... а особито замолим поменутога редактора... хоће ли допустити да се /овај чланак/ приложи као особити додатак уз новине... Међу тијем оно се (В. Лазићу I.) овдје већ штампало...), *на један пут* II 4, 11, *н пошљетку* I 11, 14, 19, *ни један* I 3, 19, II 4, *ни једне* II 7, 15, *ни једнога* II 3, (поред *ниједан* II 15 и *ниједнијем* II 4), *ни мало* I 7, II 11, *но по што* I 13, *с горег* („згорег”) II 1, *с мјеста* I 8 (В. Лазић, који нашу црквену литературу тако познаје да с мјеста преко тридесет књига поименце могао набројити), *са свијем* I 6, 19, II 4, 5 (*Хајде да речемо да је са свијем тако, ако и није*), *у мјесто* II 12 (... али ... у мјесто да рече ваља ли што у њему или не ваља... он потеже...) у *пола* I 18 (*Словака је у пола мање него нас...*). Данашњи прилог будибогснама у Даничићево време, очигледно се није тако познавао, јер не само да синтагма није прилошки употребљена, већ и правописно представља самосталну реченицу, која се семантички (а не формално) понаша као прилог на претходно речено: *Калуп-е-н!!! Буди Бог с нама!!!* II 12 (напомена).

Интерпункција и други знаци

Мало је тога што би се о овоме могло рећи, али су неколике ствари овде занимљиве. Прва се тиче употребе упитника и ускличника између делова исте реченице: ... али да речемо да га ни мало не зна, еда ли није истина што је казао? еда ли В. Лазић мосли... I 7, ..., за што да се бојимо ми ове своје ријечи? за што ми ове своје ријечи... I 11 ... али шта је паметније: или за један глас писати једно слово или два? или један глас свагда једнако писати... II 2 и сл. Кад би сви наши књижевници овако мислили као што В. Лазић овдје говори, у сто добријех! али по несрећи нашој... I 13, ..., може, по несрећи нашој! и ево како I 15 итд.

На овоме месту рећи ћемо нешто о тачки као правописном знаку. Даничић, наиме, за разлику од данашње правописне праксе, не пише тачку иза редног броја: у 8 броју Подунавке II 1, у 3 броју Подунавке II 4, 16 Марта II 8, Године 1814 написа Вук... II 9, на страни 25 II 9, 1828 године I 2 и сл.

У вези са употребом тачке поменићемо и то да код Даничића наилазимо на колебање код скраћеног писања израза и тако даље. У ВЛ-I Ђура Даничић пише и т. д. I 14, 19, али у ВЛ-II наилазимо искључиво онако како одговара и данашњем узусу скраћивања таквих израза — итд. II 2, 5, 11. Изрази *то јест* и *на пример* написани су тако

што се сваки њихов део посебно скраћује и иза њега пише тачка (као и т. д.), мада значењски представљају целину — т. ј. I 12, н. пр. II 2, 4.

У Даничићевим текстовима налазимо и две акцентоване речи: *прдгонимо* I 10 и *мдже* II 10. Овоме треба додати и пример *глагола* II 10 са генитивним знаком који би се данас користио на друкчији начин (на пр. глагола̑). Може се претпоставити да је Даничић ставио генитивни знак на претпоследњи слог због тога што је дужину изговарао управо на томе слогу, а не на последњем. Но, тешко је било шта закључивати из само једног примера.

И з ф о н е т и к е

Рефлекс јата

Ђура Даничић је 1847. године почео да пише (и)јекавским¹⁸ и у свом филолошком ради ће тако писати до краја, док ће у личној преписци користити и матерњи екавизам.¹⁹ Већ 1848. је добро писао (и)јекавски, а одступања од данашње норме у вези са коришћењем рефлекса, које у текстовима налазимо имао је и Вук, рођени (и)јекавац. У списима ВЛ-I и ВЛ-II Даничић се у већини случајева правилно користи рефлексом јата:

(а) Примери са кратким рефлексом: *видјела* (ген. јед. од *видјело*) I 2, *видјели* II 1, *вјерујем* I 6, *гдјешто* I 2, II 1, *дјело* I 4 (х2), II 11, *дотјерала* II 10, *завјет* I 2, 3, 14, II 2, 7, 14, *истјерати* I 5, *мјестимице* II 6, *мјесту* (лок. јед.) I 15, II 12, *надјенуо* I 1, *најсвјетлија* II 6, *нарјечје* II 4 (х2), 5, *недјеље* I 1, *ниугдје* I 6, II 4, 16, *овдје* I 4, II 4 итд., *ондје* I 6, 13, II 11, *пјесме* II 16, *повјесмо* II 9 (х2), *полудјети* II 4, *посвједочила* II 12, *правовјерје* I 2, *разумјети* I 4, *рјечник* II 9, *свједочанства* II 1 (х3), 8, *свједочибу* II 16, *смјешније* II 5, *увјери* II 11, *(не) хтје* II 10, *човјек* I 4 (х2), 14, 18 итд.

На овоме месту додали бисмо да Даничић кратки рефлекс -је- користи и тамо где се ради о дугом акценту (*дјела* I 7, 19 и *мјеста* I 4, II 15 — генитиви множине) и тамо где су акценти у употреби, и дуги и кратки: *вјеран* I 3, 5 (х2), *вјерност* I 4 и *вјерности* I 4. И данас све те форме имају статус норме (и само те). Овде се ради, у прва два случаја, о утицају парадигме (остали чланови имају кратки акценат и кратки рефлекс), док се у остала три случаја ради о утицају сродних речи са истим кореном и о томе да имају два акцента.²⁰

Примери с кратким рефлексом и јотованим претходним сугласницима *л* и *н*: *биљежио* I 14, *биљежити* I 14, *ље* I 12 (*То може бити*

¹⁸ В. А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 62, М. Поповић, Даничић, 56.

¹⁹ Ј. Јерковић, *О језику Даничићевих писама* — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/1, 94–95.

²⁰ Уп. исто код Вука (п. Ивић, н. д., 99).

по разуму В. Лазића, али по разуму људскоме ље не!), љекари I 20, љепша I 11, љепше I 10, љепшу I 11, најљепше II 12 — овдње иду и форме које се, за разлику од претходних данас не третирају као правилне: вољео I 8, П 3, 13, и омиљео I 19 (о овим и сличним појавама в. ниже; Њемачка II 9, Њемачки I 1, Њемачкијем I 1, (у) Њемачкоме I 10 (х2), II 9. У примерима пошљедњега I 10, у пошљедњем II 14, - пошљедњи I 2, на пошљетку I 11, 14, 19, шљепице (ген. јед.) I 19 уз тзв. јекавско јотовање сугласника л имамо и једначење по месту творбе које није својствено данашњем књижевном језику, али је одлика Вуковог од кога је Даничић научио (и)јекавизам, па тако и преузео ово једначење које је Вук имао у матерњем говору.²¹

Кратки рефлекс јата појављује се и у позицији где га данас не бисмо очекивали. То су примери: погрјешака I 10, погрјешке I 4, II 10 и погрјешку I 4.²² Овде се, наиме, ради о позицији сугласник + р + је (<џ) у којој је предвиђено фонетско губљење гласа ј у вези са тенденцијом упрошћавања сугласничких група тежих за изговор. Ово се упрошћавање, наравно, одражава и у писму, тако да данашњи узус предвиђа искључиво погрешака и сл. Пошто у овој консонантској групи не постоји никакво фонолошко оправдање за чување ј већ, напротив, сви су услови погодни за његово испадање,²³ мора се тражити неки други одговор који није гласовне природе. Облик са (-)грјеналазимо и код Вука.²⁴ Групу сугласник + р + је не налазимо, барем код Вука и Даничића, у неким другим речима и то може да сугерира посебност овог корена (у писању, наравно). Наиме, чињеница да је овај пример усамљен у тако доследном чувању тешке за изговор сугласничке групе, односно не налажење сличних аналогича код неких других речи, говори да се овде не ради о аналогичији према примерима типа погријешити и сл. или бар не искључиво о томе.²⁵ Овде ће се пре радити о специфичности корена, и то о специфичности која није језичке природе, већ је везана за утицај црквеног језика²⁶ и фреквенци-

²¹ П. Ивић, н. д., 118.

²² Уп. исто у Рату (в. А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 63).

²³ Детаљније о фонтолошким условима за упрошћавање ове групе в. Д. Петровић, *О судбини групе рј*, 157—164.

²⁴ П. Ивић, н. д., 102.

²⁵ Немамо нпр. никда вријеме: вријемана, мада је ово фонетска позиција у којој би се пре очекивало чување ј (када би аналогича деловала), због сонатских особина (неутралност) сугласника в које би чиниле лакши изговор. Но, овде ј није сачувано као ни у примерима типа преводи (презент): пријсвод (нема ни обрнуте аналогиче). О аналошком пореклу овог примера в. код А. Младеновића, *О језику Даничићевог Рата*, 63. П. Ивића, н. д., 102.

²⁶ Уп. „овако (с је) и Вук пише и може бити да гдјегдје и народ говори, али је то јамачно по црквеноме језику...” (*РЈАЗУ*, 419), „... али се у старијих писаца налази и грјешник; овако и Вук пише, и може бити да гдјегдје и народ говори, али је то по црквеном језику” (*РЈАЗУ*, 421); *РЈАЗУ* (432) као једини могућ облик предвиђа гријешка, а исто тако *Рјечник хрватскога језика*, Загреб, 1901. само *гријешка* (344). Вук, такође, има само облик гријешка (Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга: *Српски рјечник* (1818). — Београд (Просвета), 1966, 109).

ју коју су имале речи типа *грешник* у црквеним текстовима. Наиме, ако би се процентуално израчунавало, верујем да би се у Светом писму (и другим црквеним текстовима) нашао велики број речи изведених од корена *грѣх*. Мислим да је постојала жеља да се сачува њен „изворни“ облик, односно њена специфичност (па тако, као што *грѣхъ* > *гријех* тако и *грѣшникъ* > *гријешник*)²⁷ без обзира на гласовну неоправданост.

(б) Примери са другим рефлексом: *бијѣда* I 5, *вијека* I 1, 2, *вијећнику* I 3, *вриједи* I 14, *двје* II 1, *дослије* II 8, *звјезде* II 5, *изнајприје* I 2, *изријеком* II 4 (*То је наштапао В. Лазић 16 Јаниарија, а сад... изријеком каже...*), *лијеност* I 5, *најпослије* I 4, II 7, *најприје* I 14, 16, 17, II 15, *напријед* I 2, II 8, *Нијемце* I 7, 10, *нијесам* I 9, 12, II 11, 13, 14, *нијеси* II 14, *нијесмо* II 3, *нијесу* I 2 итд., *повриједити* I 10, *поднијети* I 16, II 1, *послије* I 2, итд., *предијева* I 10, *прије* I 1 итд., *пријевод* I 1 итд., *разумијевали* I 4, *ријеч* I 4 итд., *ријечју* I 10, *свијета* II 16, *слијепца* I 19, (*не*) *смије* I 5, II 4, *смијешно* II 5, *Сријема* II 1, (*није*) *тријебе* II 7, *цијела* I 8 и сл.

Рефлекс дугог јата налазимо и у наставцима одговарајућих падежа (инструментал једнине, генитив, датив, инструментал и локатив множине) некадашње тврде заменичко-придевске деклинације, али ће о овом бити више речи у делу који се тиче морфологије.

У списима ВЛ-I и ВЛ-II Даничић употребљава икавизме аутохтоне за (и)јекавски изговор које је и Вук имао (П. Ивић, Поговор, 103). Примери: *биљежио* I 14, *биљежити* I 14, *занио* II 5 (х2), *пренио* I 9, *разумију* I 2, *разумио* I 2, 8 (х2), *смијати се* I 9, *смију се* II 14, *смио* II 4, *хтио* II 2, 12, *цио* I 6.

Икавски рефлекс би се очекивао и у следећим примерима, али код Даничића изостаје: *вољео* I 8, II 3, 13, *живљео* I 3, *омиљео* I 19, *ускипљео* II 1 (х2). Што се тиче примера *вољео* и *омиљео*, они су настали под утицајем осталих облика радног глаголског придева (*вољела*, *омиљела*, *вољело* итд.) и инфинитива (*вољети*, *омиљети*).

Уз случајеве *живљео* и *ускипљео* са јотованим уснено-зубним, односно усненим сугласником иду и: *трпљети* II 6 и *ускипљети* II 2.²⁸ Ови примери са јекавским јотовањем лабијала могли су настати аналошким путем према односу *вољети*: *вољео*. Сви ови глаголи, наиме, припадају истој глаголској врсти (седмој Белићевој), а и Вук је овакве форме имао у свом матерњем говору.

Данашњи правопис предвиђа да се имена градова и уопште сва властита и географска имена изговарају и пишу онако како су „у

²⁷ Уп. *Рјечник хрватскога језика*, Загреб, 1901. свезак I А—О, 345, и свезак II П—Ж, 80 и РЈАЗУ, 424.

²⁸ *Правопис српскохрватскога књижевног језика. Са правописним речником.* — Нови Сад (Матица српска) — Загреб (Матица хрватска), 1960, 31 (скраћено *Правопис*).

употреби у народу дотичног краја”.²⁹ Ђура Даничић се држао по коме свако јат у (и)јекавском изговору испред -о(-) < -л(-) прелази у *и*, и није „поштовао” изворни изговор, па тако у ВЛ-I и ВЛ-II налазимо примере типа *Биоград* (м. Београд) I 4, 13, II 8 итд., *Биоградска ценсура* II 10, 12, 14, 16, у *Биоградскијем новинама* II 11 и сл. у ВЛ-I и ВЛ-II се налазе и два примера екавизма, која нису данас ни аутохтона ни карактеристична за (и)јекавске говоре. То су: *довде* I 14, II 16 и *одавде* II 10 (мада редовно *овдје* I 4, 5 итд.). Што се историјског настанка тиче, сва три облика (прилога) нису имала у свом фонетском саставу глас јат. Форме са јатом добили смо аналошким путем (као и гдје и ондје) од прилога типа *кждѣ*, и такво аналошко јат је после давало своје рефлексе, па отуда и данашњи јекавски облици ових прилога. Даничић их све употребљава по јекавском узусу, осим два наведена облика. Није сасвим јасно због чега Даничић пише доследно *овдје* и исто тако доследно *довде*, односно *одавде*. Да ли на овом месту (једино!) избија матерњи екавизам или је нешто друго у питању? Код Вука није могао имати узор за ове екавизме, јер је Вук употребљавао искључиво јекавске ликове (и за *овдје* и за све прилоге сложене за њим), а до 1839. са јотованим *д* „Даничић је из екавске средине и савлађивање правилног јекавског изговора представља посебан напор и захтева максималну концентрацију... Површан преглед језика неких Даничићевих дела говори о доследном усвајању јекавског изговора у њима. Међутим, детаљнија анализа можда би открила и у њима понеки екавизам (икавизам) који је и поред највеће пажње промакао, што би само указивало на тешкоће које рођени екавац може да има преласком на јекавски изговор.” (Ј. Јерковић, о језику Даничићевих писама, 95).

Остале фонетске особине

Из области фонетике посебно смо издвојили поједине речи или групе речи чији фонетизми не одговарају данашњем стандарду. То су, у првом реду, речи страног порекла — грчког: за *Српску етимологију* I 8, латинског: *ориџинал* I 4 (x2), у *Чивутскоме ориџиналу* I 10, у *ориџиналу* II 6, 7 (x2) — које у данашњем књижевном језику једино могу гласити са -г-. Грчког порекла је и: *јеванђеља* (ген. јед.) I 12, *јеванђеље* I 10, 11 чији фонетизам је и данас исти. Затим, примери са -с-: *неколико екземплара* I 3, у ... *реценсији* I 17, 18, *фисике* I 3, *ценсура* II 2, 8, 9, 10 (x2), 12 (x2), 14 (x2), 15, 16, *ценсуре* II 8, 15, *ценсури* II 8, *ценсурира* II 8, *ценсуру* II 8, који су исто преузети из страних језика, а овакав фонетизам „инспирисан је, очигледно,

²⁹ Уп. исто код Вука (П. Ивић, н. д., 101).

грчким изговором". Њихов данашњи лик имаће место -с- глас -з-, „према другим страним језицима” (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 68). Према црквеном фонетизму код Даничића ће се наћи називи месеца: *16 Јануарија* II 4, *од 20 фебруарија* II 4, у *Нојемврију месецу* II 13. Даничић употребљава и следеће ликове који нису одлика наше данашње језичке норме: *Англези* I 17, *Англијско-Руско библијско друштво* I 2, *Англијско-Рускијем библијскијем друштвом* I 3, *Англијско библијско друштво* I 3, у *Липисци* („у Лајпцигу”) I 3, до *Сент-Андрије* (до Сентандреје) I 9.

Што се тиче упрошћавања сугласничких група (било иницијалних, било медијалних) наилазимо на само један пример и то *шеницу* I 11, облик који Даничић није користио у *Рату*, а ни у приватној преписци, јер такво упрошћавање иницијалне групе (у којој је први члан експлозивни, а други фрикативни сугласник) није имао у матерњем говору³⁰ већ је преузео од Вука (П. Ивић, н. д., 117). Могуће је да је Даничић употребио овакав лик намерно, желећи да постигне јачи утисак (цела реченица гласи: *Ко није слијеп, те може видјети како је Вук у овоме дјелу своје остале ријечи бирао као голуб што шеницу бира, он ће ласно признати да би Вук и мјесто ове ријечи узео љепшу да је у народу нашао* I 11).

Даничић користи и метатезом добијени лик *намастир* II 13 (*ма-настир > намастир*), какав је имао и Вук (П. Ивић, н. д., 120).

Даничић има и форму *аратосиљају* II 3, која је данас окарактерисана као варваризам.³¹

Модална речца *ваљда* јавља се само на једном месту и то у фонетском лику *ваљада* II 2 (у напмени), који се данас не употребљава мада га Речник српскохрватског књижевног језика региструје и упућује на *ваљда* без икакве карактеризације (МП (1) 324).

У *Рату* је регистрован фонетизам *човјечиј* (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 64), кога данашња норма не признаје. У ВЛ-II забележене су две форме тог типа, облик номинатива и вокатива једнине: *пак је данас нама Христос син Божиј* II 2, *Та човјече Божиј!* II 16. Примера са косим падежима нема, тако да није било могуће установити да ли Даничић користи форме са -иј- или краће са -ј-, обе дозвољене у данашњем савременом српскохрватском књижевном језику.

На овом месту ћемо обратити пажњу и на фонетски лик именице *наречје*, која за разлику од данашње норме, код Даничића је увек

³⁰ В. А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 67, Ј. Јерковић, *О језику Даничићевих писама*, 98, И. Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. — Београд (Српска академија наука и уметности. Посебна издања књ. CDXXV. Одељење литературе и језика), 1968, књ. 21, 156. и даље.

³¹ Речник српскохрватског језика. — Нови Сад (Матица српска) — Загреб (Матица хрватска), 1967, књ. 1 (А — Е), 94 (скраћено МР (број књиге)).

употребљена са -иј-: *нарјечија* II 4, 5, *нарјечије* II 4, 5, *нарјечијем* II 4 (х2), 5, *нарјечију* I 19.³² У језику Даничићевих списа присутни су и фонетизам карактеристичнији за западно подручје српскохрватског језика. Ту је, у првом реду корен *слав-*, који је у ВЛ-I редовно употребљен (примера у ВЛ-II нема): *Славена* (ген. мн.) I 2 (х2), 4, 18 (х2), *Славене* I 18, *Славени* I 1 (х3), *Славенски* I 2 (х3), 3, 4 (х2), *Славенскијех* (ријечи) I 2 и сл.

Од појединих речи ту су још и следећи ликови: *муха* II 6, *опћенога изговора* I 4 (али, само са -шт- у *свештеници* I 5 (х2), *најнесретнији* I 18, *несретника* II 1, *Сретно му било* II 10, *Сретно!* II 16³³; код Вука је, чини се, примарнији лик са -ћ-, јер у свом Рјечнику облик *сретан* упућује на *срећан*.

На „морфофонетском” плану могу се посматрати покретни вокали. Они се, углавном, јављају код применљивих речи (придева, заменица), док је код непроменљивих обичан или само дужи или само краћи облик.

– покретно *а* (ген-акуз): *из пошљедњег слога* I 10, *поменутога редактора* II 8, *правога Српскога језика* II 17, *што се првога тиче* II 1, *без свакога клањања* II 13, *из свега Лазићева одговора* I 6, *из свега онога чланка* I 6, *овакога безумника* II 6, *нашега народа* II 11, *не зна народнога језика* I 17 итд., поред ређих без *а*: *ево му још једног ученог Руса* I 18, *здрвога људског разума* II 6, *не знају Српског језика* I 5, *није знао закона Хришћанског* I 12, *учитеља Српског језика и редовног члана* II 9; у локативу множине оних облика који се не мењају по некадашњој тврдој заменичко-придевској промени: *има и другијех посала њезинијех у којима је* II 8, *у којим законима то пише* I 5, *по свима књигама* I 9, и *у Српским књигама* I 4, *у петорим новинама* I 1, 8.

– покретно *е* (дат-лок): *супроте се свакоме оваком послу* I 5, *Српскоме филологу* I 9, *В. Лазић руга ономе* I 13, *поменутоме редактору* II 9, *томе лијепоме данку* II 14, *једноме ученом Русу* I 14, *на своје рођеном, народном језику* I 16, *на овоме мјесту* I 15, *на том језику* I 16, *у Грчкоме Новом завјету* I 10 и сл.

О вокалу у као покретном не може се готово ни говорити, јер су присутни амо дужи облици, односно само са -ему (нема -ому). У питању су, углавном, облици присвојних заменица и понеки придев; овакав наставак је данас карактеристичнији за западну варијанту савременог српскохрватског језика. Као и код покретног *е*, и овде се ради о дативу и локативу једнине (значи у питању је однос -оме: -ему): *пријатељ нашему народу* I 6, *к својему народноме језику* I 2, *својему*

³² Уп. исто у Рату (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 65).

³³ Уп. код Ј. Јерковић: „Код Даничића се мешају, обе основе, како је то уобичајено и данас на источном делу српскохрватске језичке територије” (Ј. Јерковић, *О језику Даничићевих писама*, 97).

народу I 15, у нашему јазуку I 10 (x2), у својему преводу II 6, негдашњему митрополиту Биоградскоме I 3, на чистијему језуку I 16, на трећему мјесту II 12 и сл. (али уп. следећи пример: "о цѣпломъ" нашем народу I 13).

Код непроменљивих речи: кад I 11, куд I 12 (*Јер куд ће горе ружење...*), нукуда I 9, ди сад I 18, сад I 18 (x2).

И з м о р ф о л о г и ј е

Именице

Када се говори о именичким облицима у ВЛ-I и ВЛ-II — ако се прихвати то да се Даничић умногоме ослањао на Вуков језик — најприменљивија је констатација коју је Павле Ивић написао за систем именица управо у Вуковом језуку: „У погледу промене именица Вуков говор се начелно подудара са нашим данашњим књижевним језиком. Другим речима, и данас је на снази систем облика који је Вук увео и утврдио. Нема ниједног именичког падежног наставка који би постојао у нашем данашњем језуку, а да га није било већ у језуку Рјечника, и обратно. Разлике се тичу само детаља у распореду тих наставка, или понашања појединих именица” (П. Ивић, н. д., 123).

Прва разлика у односу на модеран књижевни језик односи се на непостојање проширења -ов- у множинским облицима именице *глас*,³⁴ па тако налазимо код Даничића: *гласи* (ном. мн.) II 2 и *гласе* (ак. мн.) II 2 (x2). У вези с тим је, свакако и облик генитива множине именице *посао* — у тексту налазимо: *посала* II 8, 11 — облик који и данас има статус стандардног. Данас је, наике, дозвољен дублетни множински облик са проширењем, односно без њега (посли/послови, посала/послова...) (Правопис, 579). Примера са проширењем -ов-/-ев- у ВЛ-I и ВЛ-II уопште нема. Облик номинитива множине *другари* II 2 (од именице *другар*) може да значи да Даничић избегава коришћење проширења -ов-, „чија употреба ни данас није сасвим устаљена” (П. Ивић, н. д., 123), или једноставно да је овај облик, семантички обоженији, од *другова*, више одговарао ироничном тону списка.

Данас се не би прихватио као правилан облик номинитива множине какав налазимо код Даничића од именице *амица* — *Амици* II 7, (в. котекуст на стр.). То је, уосталом, и данас проблем код именица чији се граматички и природни род не поклапају.

Синкретизам датива, инструментала и локатива множине, који је Вук увео (в. П. Ивић, н. д., 124) са заједничким -ма, Даничић је

³⁴ Уп. исто у Рату (А. Младеновић, *О језуку Даничићевог Рата*, 68).

³⁵ Уп. и у приватној преписци (Ј. Јерковић, *О језуку Даничићевих писама*, 99).

потпунои прихватио³⁵: датив *беспослицама* II 13, *људима* II 13, инструментал *другијем ријечима* I 13, *с овакијем учитељима* I 15, локатив у *ријечима* I 3, у *такијем околностима* I 3 итд.

Што се тиче именица женског рода треће деклинације, Даничић употребљава инструментал једнине са оба наставка. Са наставком *-ју*: том *ријечју* I 9, са *-и*: *са нашој погибљи* II 15.

Даничић пише и облик *Дунаво* (уз *Дунаво* (акуз. једн.) II 5), којег је преузео од Вука. Вук, наиме, у свом Рјечнику облик Дунав упућује на Дунаво, с напоменом да је први облик војвођавски (П. Ивић, н. д., 128).

Систем заменица

Даничићев заменички систем у ВЛ-I и ВЛ-II унеколико се разликовао од оног који се данас сматра стандардним. Разлике се тичу броја облика неких придевских заменица као и дистрибуције у тексту именичке заменице *шта/што*. Даничић, наиме, користи онај систем заменица који је Вук утврдио и употребљавао (в. П. Ивић, н. д., 129–132).

Што се тиче личних заменица, обличних разлика у односу на данашњи српскохрватски књижевни језик нема, али је присутна чешћа употреба краћих акузативних облика уз падеже, као и енклитичког облика са *ња* поред чешћег *њ*: *зањ* I 3, *за се* I 2, 9, *нањ* I 15, II 1, 8, *нања* I 1, *на се* I 7, *уњ* I 10.

У вези са личним заменицама додали бисмо још облике датива и локатива заменице *она*, који долазе са партикулом *-зи*: *њојзи* II 15, у *њојзи* II 9, 10. Такође, на овом месту бисмо поменули и облик присвојне придевске заменице *њезинијех* II 8, који долази у овој форми. Краћих облика, без партикуле *-зи* нема ни за личну ни за присвојну заменицу.

Од осталих именичких заменица, што се облика тиче, пада у очи једино доследна употреба лика *свак*. Данашњи језички стандард допушта тројакост *свако* (чешће на језичком истоку), *свак* као њена варијанта и *сватко* (чешће на западу).³⁷ Вук је у Рјечнику имао само два последња лика, а облику *свак* је претпоставио облик *сватко*. Даничић, пошто је као узор имао Вуков језик, од две могућности је изабрао ону варијанту која је више одговарала његовом матерњем говору. И остале именичке заменице за лица показују да није прихватио облике са *т* испред *к* (нпр. *ко* I 14, *когод* I 16, *нико* I 10 итд.). Примери за *свак*: *нека суди свако* I 9, II 8, *може свако видјети* II 10, *свако је могао дознати* II 7, *овако свако ко је паметан* I 11, *јер свако разумије* I 4 (х2), *може (се) свако ругати њему* I 13, *да би свако с највећијем правом* II 6, *свако ће*

³⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнोजезичка норма)*. Увод. Фонетика. Морфологија — Београд (Научно дело), 1981, 199–200.

³⁷ М. Стевановић, н. д., 302.

знати когод зна I 16. У примеру онај свак има право I 6 (x2) свак се не може заменити, како би се очекивало, обликом свако, већ само обликом сваки.

Проблеми код неличне именичке заменице *што/шта*, односно неподударање са књижевним стандардом, тицаће се шире употребе облика *што* у номинативу — акузативу. Уп. у ВЛ-I л ВЛ-II следеће примере: *В. је Лазић заборавио што је под истијем бројем... казао I 7, он не зна ни што је Српски језик ни што је Словенски I 7*, (идентичан пример има и Вук — в. П. Ивић, н. д., 131), *што ће бити јесенас нека буде вечерас I 17, изишла да суди што се у књижевности Српској ради II 9, казати што мисле II 11 (x2) ако благородни... што друго значи II 4, и у њему избацила што јој по ћуди није било II 14, не знам што је „одрешен слог“ II 11, ја нијесам знао што ће речи „просветне новине“... II 11/12*, поред примера са *шта*: *ни зна ни шта је библија I 8, најприје казао шта они сами... говоре I 14, не зна ни шта је књижевник I 19, али шта је паметније II 2, зна шта је граматика II 10, он лијепо казује шта су новине и шта треба да су II 10, да виде шта је рекао I 1.³⁸ Облику што ће бити, код Даничића, проширена синтаксичка улога. Наиме биће често употребљен уместо односне заменице. Примери: *на онај језик што се онда говорио I 1/2, Стојковић скупџи пријевод што је написан простијем народнијем језиком I 3, а не онај што треба I 16, посланица... што је наштампана II 1, онај што се нађга В. Лазић онако разгоровати I 1, ону књигу што се у театру игра II 14. Већину сложених облика Даничић употребљава са -шта, па тако имамо: којешта I 2, II 11 (први случај се јавља уз прилог много и данас би се ту очекивао генитивни облик са -чега). Код Даничића: *кад поузимаше много којешта, в. о овоме П. Ивић н. д. 132, свашта II 1, 15 (x2), ништа I 5, 14, 19, II 1, 6, 7, 11, 14, поред ликова са -што: гдјешто I 2, II 1, и у прилогу ни за што I 13.***

Пошто се у опису Вуковог језика језика Даничићевог *Рата* постављао проблем показних заменица, односно нестандартни статус појединих форми према данашњем узусу, истакла бих да систем показних заменица у ВЛ-I и ВЛ-II ни у чему не одступа од савременог. Тако налазимо: *онај I 1, 2, овај (чланак) II 7, та (слова), те (гласе), то (зло) II 7, томе (говору) II 15 и сл.*, односно не налазимо пример *ови* и *они* за номинатив — акузатив једнине, нити примере типа *с отом намјером* (в. А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 68).

У морфологији заменица највеће разлике су у систему каквоћних заменица, које се јављају у тројаким формама: (-)как-, (-)ка(а)в- и (-)каков-, чији односи и дистрибуција нису ничим условљени.³⁹ На-

³⁸ Уп. нешто другачији однос акузативног *што/шта* у *Рату* (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата* 69).

³⁹ В. код Вука исто (П. Ивић, н. д., 132, М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1957, књ. 1, 119 (скраћено М. Ивић, *Једно поређење*) и код Даничића у *Рату* (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 69).

име, нема никаквих разлога ни морфолошких, ни семантичких за употребу једне, односно друге две форме. Очигледно да је ово Даничић преузео од Вука на начин како их је Вук користио, мада „честа употреба од свих трију поменутих основа указује на то да су све те форме Даничићу блиске...” (А. Младеновић, О језику Даничићевог Рата, 69).⁴⁰ Даничић користи најчешће управо ону форму која се данас сматра као огрешење о језичку норму⁴¹: *без и кака права* П 6, *од кака слијепца или каке шљепице* I 19, *ако је то како зло* П 7, *какугод „хулу”* I 5, *с којекакијем надрикњигама* П 3, *друге некаке двије посланице* П 1, *никаке хуле* (ген. јед.) I 6, *писати никакијем нарјечијем* П 4, *с овакијем учитељима* I 15, *овако исто кушење* I 5, *супроте се... оваком послу* I 5, *онака ценсура* П 2, *онако новинар* П 2, *онако царство* П 13, *у такијем околностима* I 3, *мало такијех /људи/* I 13, *до такога је безобразлука* П 6, *у такој /служби/* П 6.

Данас су најчешће у употреби форме (-)как(а)в(-). Код Даничића: *и каквога* I 3, 16, П 13, *онаки какав је био* I 16, *још какав „источник”* П 9, *каква књига* I 12, *правописом каквијем хоће* П 11, *ако је то какво зло* П 8, *од некаквога „высоногъ... царства”* П 12, *онијем никаквијем језиком* I 7, *није никаква* I 11 (х2). Једина доследност која се може приметити јесте та да нема примера за *онакав(-)* и *такав(-)*. Иако имају статус књижевног у савременом језику, облици са (-)каков(-) су ретки и ако се користе, то ће бити у западном делу српскохрватског говорног подручја.⁴² Код Даничића: *каковијех се мисли* I 5, *каковогод „наметање”* I 5, *може изићи овакова какова је* П 10, *овакове ријечи од оваковијех људи* I 13, *такови „дорасли” књижевници* П 11, *такови пријевод* I 4, *таковијех ријечи* П 7, *таково царство* П 12, *такову прилику* П 14 и сл.

У вези са заменичким облицима треба указати на још једну ствар. Ради се о проширеној употреби двеју заменица *сав* и *сваки*. Заменица *сав* код Даничића се употребљава тамо где би се данас очекивао придев *цео*. У следећим примерима: *ја из свега онога чланка и из свега Лазићева одговора* I 6 (поред у *цјеломе ономе чланку* I 6), *по свој Европи* I 9, П 16, *ускипљео сав народ наш* П 2, *на Христа је сав народ... викао* П 2 (поред *цео народ наш* I 6), *кад га /чланак/ свега прочита* П 13. Данас оваква употреба би се, у најмању руку, сматрала необичном. Заменица *сваки* је употребљена на два места у значењу *икакав* и то на исти начин, односно уз предлог *без*: *без свакога клањања и ластисања* П 13, *и без свакога окрајчења* I 7. У савременом српскохрватском језику, барем у његовој источној варијанти заменица *сваки* неће се појавити у том значењу (в. МР (5), 661).

⁴⁰ Даничић све три форме користи и у приватној преписци (Ј. Јерковић, *О језику Даничићевих писама*, 101).

⁴¹ В. М. Стевановић, н. д., 291.

⁴² В. код М. Стевановића, н. д., 291, и код М. Ивић, *Једно поређење*, 119.

У ВЛ-I и ВЛ-II наилазимо на нешто ширу употребу именичке деклинације него што бисмо данас имали. У питању су придеви, углавном присвојни на -ов/ев и заменице његов и (-)каки; *Да су... имали вјешта човјека* П 3, *Вукова пријевода* I 6, 9, 14, П 6, *није толико добра учинио* П 8, у својој рецензији Копитарова „Хесихија” I 17, из тога *Лазихева тумачења* I 12, за коју ваља човјек... *најпоштеније срца и најсвјетлија образа* П 6, без и *кака права* П 6, од *кака слијепца* I 19, да би с помоћу његова *пријевода* I 11, из његова се *говора* П 5, и сл.

Даничић као и Вук „врши морфолошко разликовање количине до пет и од пет надаље када је у питању израз *неколико*” (М. Ивић, *Једно поређење*, 118): *Прије неколике недјеље дана* I 1, и од *неколика дана* П 14, (с тим да, наравно, барем у последњем случају није могуће утврдити да ли се заиста ради о два, три односно четири дана, као што није могуће установити ни да ли се ради о количини већој од пет у случајевима када је употребљено *неколико*: *неколико Турскијех ријечи* I 11). Данас је овакво разликовање готово потпуно изгубљено.⁴³

Изразиту разлику према данашњем књижевном језику представља употреба некадашње тврде заменичко-придевске промене, са рефлексом јата у наставцима појединих падежа: у инструменталу јединине, генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине.⁴⁴ У ВЛ-I и ВЛ-II налазимо следеће примере:

(а) Инструментал јединине: с *Англијско-Рускијем библијскијем друштвом* I 3, *безумнијем умом својијем* П 3, *зло злијем брани* П 3, *под истијем бројем* I 7, *правописом каквијем* П 11, с *највећијем правом* П 6, са *нашијем „изображенъмъ...”* I 16, *писати никакијем нарјечијем* П 4, са *њиховијем Штуром или Хурбаном* I 18, *овијем је послом својијем* П 12, *не могу се правдати онијем: кога су змије клале и гуштера се боји* I 13, за *онијем нарјечијем којијем пише* П 5, *простијем народнијем језиком* I 3, са *свијем* (прилог) I 6, 19, П 4, 5, *својијем покваренијем језиком* I 15 итд. Инструменталног порекла су и прилог за *тијем* I 3, и речца *међу тијем* П 8.

(б) Генитив множине: у *Аустријскијех Срба* П 5, *мјесто Вуковијех кудилаца и нашијех тобожњијех књижевника* I 11, *није овдје споменуо другијех народа* I 17, у *сро добријех* I 13, *каковијех мисли* I 5, да не *спомињем књижевнијех посала* П 11, *осим малијех школа* I 6, *ево нам нашијех Руса* I 17, *овијех дана* П 19, *језик овијех књига* I 7, *онијех књига нема ни десета црква наша* I 8, *нити ћу помињати осталијех небројенијех погрјешака* П 9, *нијесу... својијех народнијех пјесам сакупили* I 19, од *својијех учитеља* I 15, *редактору Србски-*

⁴³ Уп. код М. Ивић: „Данас се овакво разликовање више не врши упркос нашој граматичкој која се потрудила да га одржи.” (М. Ивић, *Једно поређење*, 119) и код М. Стевановића, н. д., 300.

⁴⁴ В. П. Ивић, н. д., 136.

јех новина II 8, 13, *не познаје Српскијех ствари* I 13, *још је и данас мало такијех* I 13, *таковијех ријечи у ориџиналу нема* II 7, *језик тијех књига* I 7, у *честитијех народа* II 7 и сл. Одступања од оваквог облика падежног наставка у генитиву тичу се заменице *сав*, па је тако у тексту поред јединог примера *свијех*: у књижевности *свијех* Славена I 18, обичније *свију* I 2, 7 (х3) (*у име... свију... књижевника*), 8 итд.

(в) Датив множине: *К Загребачкијем Њемачкијем новинама* I 1, *разумио име овијем новинама* II 11, *к Српскијем новинама* II 9, *ближе Српскијем стварима* I 13, поред јединог изузетка *имућним људима* II 13.

(г) Инструментал множине: *другијем ријечима* I 13, *с којекакијем надрикњигама* II 3, *с њиховијем пријеводима* I 10, *с овакијем учитељима* I 15, *самијем голијем лажима... наружио* II 7, *тијем својијем ријечима умили код Срба* I 16, *заплећу туђијем језицима* I 16, *помијешаше са финскијем Бугарима* I 2. *Изузетака у овом падежу од тврде промене нема*.

(д) Локатив множине: у *Биоградскијем новинама* II 11, у *Бранковијем пјесмама* II 16, *по данашњијем театрима* II 14, *на живијем народнијем језицима* I 1, у *овакијем театрима* II 13, *по онијем великијем мјестима* II 14, *по... књигама Српскијем* I 9, у *такијем околностима* I 3. У локативу множине има изузетака који се мењају по некој промени, која је данас потпуно преовладала. То су следећи примери: у *којим законима то пише* I 5, *има и другијех посала њезинијех у којима је* II 8, *по свима књигама* I 9, у *српским књигама* I 4. Искључиво са *и* јавиће се следећи пример: у петорим новинама I 1, 8. Док се код облика са тврдом променом искључује могућност појаве дужих форми са *а*, код ових других са меком деклинацијом подједнако су код Даничића обичне и дуже и краће форме.

Глаголи

Из глаголске проблематике презента издвојили смо на прво место форме које су данас архаичније, али не излазе из оквира нормираног књижевног језика. То су краћи облици презента следећих глагола: *зазивати*, *позивати*, *послати* и *просипати*:⁴⁴ *зазивљем* II 7, 13, *позивју* /се/ I 4, *пошље* I 3, II 9, *пошљем* II 8, *просипљу* /се/ II 16. Овде се, наиме, ради о могућности ових глагола (осим, наравно, глагола *послати*) да припадају двома глаголским врстама – петој Белићевој (скраћена презентска основа) и шестој (дужа презентска основа). Данас је обичнија промена ових глагола по четвртој Белићевој глаголској врсти.

Неуобичајен, данас, ће бити и овакав презент од глагола *рећи*: *речем* I 9, 10, 17, *рече* I 7, 20, II 12 (x2), *рече*мо I 7, 8, II 5, *реку* I 20.

Дублетни презентски облик има глагол *отићи* (*оде*м и *отиде*м, *оде*ш и *отиде*ш...). Код Даничића на једном месту наилазимо на дужи облик (примера за краћу форму нема): *отиду* I 15.

Рећи ће данас бити и следећи облици које налазимо у ВЛ-I и ВЛ-II: *навршује* II 14 (од *навршити*), *оглашује* II 10 (од *оглашивати*). У ВЛ-I и ВЛ-II редовно долазе облици са *изи-*: *изиће* I 3, *изићи* II 10, *изишао* II 1 (x2), *изишла* I 5, II 9, 10, *изишло* I 12 (x2). У данашњем књижевном језику ради се о равноправном дублету (*изаћи/изићи* итд.). „У погледу данашњег дублета *бројати/бројити* Вуков језик је одлучно на страни ове друге форме” (П. Ивић, н. д. 139). Даничић, такође, пише само форму са (-)*броји-*: *избројити* I 4, *набројити* I 8. Дублетни облици данас постоје и за глагол *тајити/тајати*. Овде се Даничић, за разлику од претходног случаја, одлучио за форму са *-ати*: *тајао* I 7. Као архаичан данас ће се осећати презент од глагола *прогна-ти*: *проженемо* I 10, на којем се у данашњој језичкој норми још увек инсистира.⁴⁵ Само се два глаголска облика, употребљена у ВЛ-I и ВЛ-II, данас не сматрају стандардним већ дијалекатским (и она представљају ретка Даничићева одступања од модерног књижевног језика). Што се тиче облика *гледати* II 14, Даничић је имао узор за његову употребу не само код Вука (П. Ивић, н. д. 139) већ и у матерњем говору.⁴⁶ Под утицајем матерњег говора ће бити и облик трећег лица множине *не знаду* I 15 (x2) (мада, на истој страни Даничић има и *не знају*).⁴⁷ У свом раду *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*,⁴⁸ Милка Ивић као један од морфолошких проблема истиче рефлексивност појединих глагола који тај карактер данас немају и обрнуто. Код Даничића смо нашли два таква примера: *за то се нико не сумња* I 6,⁴⁹ где је глаголу дат рефлексивни карактер и обрнуто: ..., *пак ће онај час познати сву лудост Биоградске ценсу-ре...* *Ја бих од тога много могао причати, али ћу напоменути само мало како сам сам с њоме налијепио*. II 8 (немогуће је утврдити дали се у овом примеру ради о случајној, односно штампарској грешци).

Рефлексивност ће изостати и у следећем примеру: *Али у нас несретника може још свашта поднијети*, али овде се не ради о морфолошком већ о синтаксичком проблему.⁵⁰ Не би се данас као исправан

⁴⁵ В. исто, 139.

⁴⁶ В. И. Поповић, н. д., 204.

⁴⁷ И. Поповић, н. д., 186.

⁴⁸ М. Ивић, *Једно поређење*, 119.

⁴⁹ МР (6), 82.

⁵⁰ В. о томе у раду М. Ивић, *Један проблем словенске ситагматике осветљен трансформационим методом. (Граматичка улога морфеме се у српскохрватском језику)*. Јужнословенски филолог, Београд, 1958, књ. XXV, 137–151.

прихватио ни следећи пример: *Пошто се тако В. Лазић самијем голијем лажима и биједама сит Вука наружио, најпослије говори...* П 7.

Како се овде ради о полемичким текстовима у којима нема причања прошлих догађаја, аорист и имперфекат немају ширу употребу.⁵¹ У ВЛ-I и ВЛ-II наилазимо на неколико примера аориста и он је облички (и синтаксички) потпуно у складу са нормама савременог књижевног језика: *То би ове године у Бечу...* I 3, *Ја сам довде сумњао еда ли В. Лазић има доста људскога разума и поштења, а овдје он сам дјелом засвједочи да нема...* П 6, *Забавић још рече за језик у Бранковијем пјесмама...* П 6, *Ни ово не хтје пустити Биоградска ценсура да се штампа* П 10, *... што такови човјек изиђе међу нама, а ми га не хтјесмо послушати.* П 3, *... али кад се Балкански Славени помијешаше с финскијем Бугарима, а још већма кад поузимаше много којешта од Арнаута...* I 2, *Славени Грчке вјере истом у најновије вријеме почеше библију преводити на данашње своје језике.* I 1, *... Срби у Аустрији хладно примише, а у Биограду га и забранише.* I 4. Последње три реченице се налазе у Даничићевом преводу (са немачког) чланка из *Луне* (в. у овом раду Увод).

За остале глаголске облике у ВЛ-I и ВЛ-II треба рећи да су употребљени потпуно у складу са модерним књижевним језиком: *... него се свађамо с којекаквијем надрикњигама које... грде и срамоте род људски не могући најпростије истине познати.* П 3, *... те су Русе не познајући ни правога језика метнули међу југоисточне Славене.* I 18, *Редактор Данице Хорватске, Славонске и Далматинске наштампавши онај Лазићев чланак, метнуо је...* I 15.

Непроменљиве речи

Када се говори о непроменљивим речима, уочава се богатство и шароликост облика и значења. Данашњи књижевни језик, односно речници стандардног српскохрватског језика све ове облике региструју, али тешко да ће се сви они моћи наћи на једном месту у 36 страна било ког текста, а посебно полемичког. Садашњи језик је у том погледу сиромашнији.

Највеће богатство показује систем прилога. Неки од њих ће данас бити везани за одређену варијанту (чешће западну) нашег књижевног језика, односно фреквенција појављивања ће им бити већа на једном делу језичког подручја. На овоме месту навешћемо све прилоге који се јављају у ВЛ-I и ВЛ-II (у сваки пример назначићемо страну на којој се први пут прилог појављује): *амо* П 7, *богме* I 15, *већма* I 2, 13, 17, *иврло* I 5, *готово* I 10 (*тако прогонимо и остало готово све што у*

⁵¹ В. П. Ивић, н. д., 148.

народу добро имамо), давно I 16, данас I 3, доведе II 6, до душе I 9, докле I 19, до сад II 8, дослије („до сада”) II 8, доста I 13, дотле I 19, доцкан I 18, друкчије II 4, заиста I 4, за рана I 2, за сад II 4, за тијем (затим) I 3, за цијело II 2, изблиза I 13, изријеком („изричито”) II 4, и гдје II 5, иначе II 6, иоле I 5, истом („тек”) I 1, јамачно I 8, 16, 19 (x2), једва II 5, једнако („исто”) I 15 (Њима се послјије може слободно рећи да су *ј е д н а к о с б р а ђ о м* својом и...), једнако („непрестано”) I 16, II 16 (... али ако станемо једнако књиге писати..., у којој се људи... *ј е д н а к о* хвале да је...), јесенас I 13, које... које („делимице, понешто” — МР (2), 773), камо („за оно чега нема а жели се да буде”) I 18 (x3), којекако I 3, худ I 12, лако I 4, ласно I 4, 11, 14, II 15 (x2), мало I 8, мјестимице („означавајући место”) II 6, нагло II 4, на један пут II 4, најпослије I 4, најправије II 12, најприје II 15, наново I 11, наскоро („убрзо, ускоро”), на пошљетку I 11, насупрот II 8 (Он ми на то I 13 Марта одговори: „оно противъ Лазића изићи ће”, али 26 Марта *н а с у п р о т* одгонене: „оно противу Лазића не да се ни штампати ни съ новинама разашилати.”), натраг I 6, нигдје I 6, ни за што I 13, никад II 13, никако II 16, никуда I 19, ни мало II 6, овамо I 9, овдје I 8, одавде II 10, одмах I 17, онда I 2, ондје I 13, особито II 16, подоста I 17, поименце I 8, 13 (x2), послјије I 12, преклани II 9, прече II 13, прије I 10, просто („слободно, по својој вољи”) II 2, 9, (... од мене му *п р о с т о* ; просто јој било), свагда II 2, сад I 17, са свијем (сасвим) I 6, с горега (згорега) II 1, с мјеста (смјеста) I 8, тобоже I 16, тек I 14 (Лијепо звиждиш тек да хоће овце за тобом.) узалуд II 6, у пола I 18, управо II 6.

Од предлога издвојили бисмо следеће: више (+ генитив) II 13, 14, сврх („поврх”) I 13, иза (= из) у изразу иза гласа („из свег гласа” — МР (1), 494), (На Христа је сав народ Чивутски иза гласа викао Пилату: „Распни га! Распни!”) II 2, су (= с(а) — МР (6), 52) I 19 (су чим... се појавио).

Неуобичајени и архаичнији за савремени српскохрватски језик биће следећи везници: еда I 6, пак II 9, те I 11, докле („док”) I 19 (... али ја опет велим: *д о к л е* год ми не признамо пуку своју сиротињу и докле се год од свега дојакошњег крпежа и шарлатанства не прекрстимо..., дотле не ће бити од нас ништа...), буди (= било МР (1), 296) I 19, (буди у коме нарјечију).

И з с и н т а к с е

За синтаксичку проблематику потребно је прво рећи неколико уопштених констатација и опаски. Овај језички ниво у ВЛ-I и ВЛ-II разлика према савременом стању у смислу великог броја архаизма којима се не одликује толико морфологија или фонетика. Синтакса је после лексике најфлексибилнија језичка област и чини се да трпи

највише страних утицаја. За полемичке текстове, какви су ови Даничићеви, потребна је дуга пракса, а синтакса народног језика је није имала. Док је за област фонетике и морфологије било релативно лако констатовати стање у народном језику, за синтаксу то готово није било могуће. Зато се, бар у конструкције реченице, морала користити постојећа синтакса тадашњег књижевног језика (славеносрпски) и страних језика, у првом реду немачког. Организација реченице често ће бити невешта и њен смисао ће неретко бити нејасан⁵² ако се томе још дода „лош” распоред зареза као интерпункцијског знака. Упоредити следеће примере: *У театру у мисли, то јест у онакоме какав би требало да је и каквога по свој прилици још није било на земљи; али у овакијем какви су данас јамачно не ће бити ништа више ни у Паризу и Лондону, а камо ли у Биограду. II 13/14, Дакле је у њега прече како него ш т а ?!! II 13 или реченица Ми дакле мјесто да се дичимо што у народу својему имамо тако стару ријеч, В. Лазић хоће да је проженемо: тако прогонимо... I 10, коју Даничић почиње једним субјектом да би прешао на други.*

За конструкцију реченице се ретко може рећи да је неправилна или нестандардна, већ само се може говорити о лепом стилу, јасном изражавању, обичности односно необичности, разумевању, неразумевачу и сл. Реченица је та у којој се у великој мери изражава стил писца и карактер текста, а она је и показатељ колико дуго, и на који начин је један језик у употреби.

Синтакса падежа

Генитив. Најзаступљенија генитивска конструкција у оба списка је тзв. *словенски генитив*. То је категорија која је била уобичајена,⁵³ и Даничић је готово доследно спроводи у својим списима ВЛ-I и ВЛ-II. Данас је објекат у генитиву уз негиране глаголе у књижевном српско-хрватском језику веома редак. У оно време је то била толико нормална и уобичајена категорија да се није јављала само уз формално негиране глаголе. Код словенског генитива, наиме, у ВЛ-I и ВЛ-II може се говорити о неколико степени негираности глагола (тако ћемо и примере категорисати по степену негираности). На првом месту је генитив уз формално (директно) негиране глаголе. То су и најчешћи случајеви: *не налазим никакве хуле I 6, не примају Вукова пријевода I*

⁵² Уп. следећу констатацију М. Ивић у вези са реченицом код Вука Караџића: „Уопште Вукова је реченица понекад далеко од тога да буде узор лепог стила и прецизног изражавања. Она је често сувише развучена, гломазна, са деловима чији међусобни однос није добро решен” — (М. Ивић, *Једно поређење*, 124).

⁵³ В. о употреби словенског генитива у *Рату* (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 74) и код Вука (II. Ивић, н. д., 146, М. Ивић, *Једно поређење*, 120).

6, онијех књига... нема с в и ј у ни десет црква наша I 8, Тако краснијех „смислу” тако „сходнијех” и „уху србском” тако „приятнијех” ријечи ко не би узео! I 9, да није овдје споменуо другијех народа I 15, да тога ни једнога не може бити II 3, Вук није Новог завјета преводио да... I 11, не бих ни паре дао II 11, за што ми ове своје ријечи... да не примимо II 11 и сл.

Доказ колико је снажна била категорија словенског генитива показују и примери друге групе. Овде се, наиме, ради о именицама (или неким другим деклинабилним речима) у генитиву које нису објекат негираном глаголу већ глаголу у инфинитиву (да + презент) који стоји као његова допуна; као такав „допунски” глагол преузима негацију⁵⁴ и преноси је на објекат, односно реч у генитиву. Да генитив ипак тежи да остане уз негацију показује ред речи, тако да објекат иде поред главног (негираног) глагола а не иза дупунског. Примери: *да се више није усудио пера у руке узимати II 1, не могући најпростије истине познати II 3, да Захаријевић не зна, глагола спрезати II 10, ја мислим да тога ни једнога не може бити II 3, не могу свога правописа да поправе I 17.*

На трећем месту су они генитиви који стоје уз глаголе који нису директно негирани већ своју негираност добијају од везника *нити*, тако да карактер одричности имају на реченичном, а не на морфолошком нивоу. То су следећи примери: *а нити од народа нити од свију његовијех књижевника има на то власти I 7, нити ћу помињати осталијех небројенијех погрјешака II 10, да ми нити познајемо Вука нити дјела његовијех I 19.* Поред објекта у словенском генитиву јавиће се (веома ретко) и овакви примери (овде ћемо их све навести) са акузативом: *који не знају Њемачки /језик/ I 1, не знајући Српски I 3, да не спомињем ништа више II 11, (али на истој страни да не спомињем књижевнијех посала), Зар то у В. Лазића није здрави разум I 14, не ће бити ништа више II 13/14, Овдје не могу још једно да не напоменем I 8, па није марио... и срамоту поднијети I 16.*

Генитив се јавља уз речцу *ево*: *ево му још једнога ученог Руса I 18, ево нам нашијех Руса I 17.*⁵⁵

Предлошка конструкција у + генитив, за разлику од модерног књижевног језика, барем оног источне варијанте, код Даничића је честа и полисемантична. У већини случајева се ова конструкција може заменити другом: код + генитив, док у неким примерима се то не може урадити без промене значења. Неке од конструкција у + генитив одговараће другим падежним значењима. У праву је Стевановић

⁵⁴ О карактеристикама зависних реченица типа да + презент (инфинитив, потенцијал) в. М. Ивић, *О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да* — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1970, књ. XIII/1, 45—54.

⁵⁵ Уп. исто у Рату (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 74).

када „истиче да се мора узети у обзир стилска обојеност коју и једна и друга конструкција” — односно и у + генитив и код + генитив — „поседује, а коју све мање осећају представници српскохрватског језика источног подручја” (в. М. Стевановић, н. д., 312—313). Примери: *те је у свију Славена Грчке вјере то већа потреба* I 2, *Кад је ова мисао у Грка безумље то се она у Славена Грчке вјере још мање може узети за истину* I 4, *који тако велике заслуге има у својега народа* I 3 (овде би данас могла стајати и месна конструкција са у и локативом), *зар то у В. Лазића није здрави разум?* I 14 (овом значењу би једино одговарала персонална реченица са глаголом *имати*: Зар то В. Лазић нема здравог разума?), *Кад у којега народа има неколико књижевника* I 15 (ово би се могло третирати као и претходни пример), *он не зна како је у другијех народа* I 17, (ово је један од примера где би се, без икакве промене значења, могла ова конструкција заменити оном са код и генитивом), *Словака је у пола мање него нас, па камо у н а с ко ће се испоредити са њиховијем Штуром или Хурбаном? Крањци шака људи, па као у н а с ко ће се испоредити са њиховијем Миклошићем? Камо у н а с човјек, од како смо постали, који би у Српској само књижевности био оно што је Копитар у књижевности свијех Славена?* I 18, *за што у другијех Славена најученији људи нијесу...* *скупили* I 19, *у честитијех народа овакови чланак... не би ни изишао* II 1, *нило их је...* *доста у свију онијех народа* II 3, *Дакле је у њега прече к а к о него ш т а ?!!!* II 13 (овај пример је занимљив и због „невештог” реда речи, а и због генитивске конструкције којој би данас, зар на истоку нашег језичког подручја, одговарао само датив. Дакле њему је прече како него шта), *људи /се/ хвале да је у њих* II 16.

Значење узрока се код Даничића изражава генитивском предлошком конструкцијом *из* + генитив,⁵⁶ што одговара и савременом српскохрватском језичком стању: нпр. *из следе пакости или из грубог незнања* I 13.

У ВЛ-I и ВЛ-II генитив је употребљен и уз предлоге *сврх* и *више* („изнад”): *сврх тога* I 13, *више Дубровника* II 13, *више Срба* II 14.

За темпорално значење само је једном употребљено *за* + генитив и то са именицом *време*:⁵⁷ *за времена Петра великога* I 16/17.

⁵⁶ О оваквим конструкцијама в. М. Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од и из у савремено: књижевном језику*. — Наш језик н. с., Београд, 1953, књ. 5, 186—194.

⁵⁷ Чини се да је временска конструкција *за* + генитив књишког порекла јер „није више била у народним говорима шире распрострањена” (Ј. Кашић, *Прилози проучавању синтаксичке проблематике прве половине XIX века* — Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1970, 266). Несумњиво је и Вук утицао на употребу ове конструкције, јер Даничић их у приватној преписци ретко користи (Ј. Јерковић, *О језику Даничићевих писама*, 105), док је код Вука она веома честа (в. П. Ивић, н. д., 147, М. Ивић, *Једно поређење*, 120).

Квалификативни генитив употребљен је у следећем примеру: *за коју ваља човјек не само здравога људског разума, него и најпоштенџа срца и најсветлија образа...* II 6 (овде је Даничић изоставио глаголску допуну *бити/да буде*).

Овде ћемо поменути још неколико примера који се не косе са принципима нашег књижевног језика и користе се само у тим (и сличним) изразима: *да се прођемо туђина* I 17, *није тријебе* II 7 (овде се ради о словенском генитиву, в. А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 63), *Од како је Срба на свијету* II 8, *од дана на дан*⁵⁸ I 9.

Датив. За употребу овога падежа у ВЛ-I и ВЛ-II не везује се никаква специфичност у односу на савремено стање (као што је то на пример случај са генитивом или локативом). Поменућемо следеће употребе: као допуна појединим глаголима (ради се, у ствари, о глаголској рекцији), у појединим изразима, етички датив и датив у месним конструкцијама.

Датив се јавља уз глаголе: *забаваља ти* („замерити“): *Даничић забавља ономе у Луни* I 14, *да видимо шта му забавља В. Лазић* I 5, *Вуку забављају* I 4 — *супротити се* (= противити се): *Други... супроте се свакоме оваком послу* I 5. Примере са овим глаголима издвојили смо због архаичније лексике уз *Исто тако сам једва... разумио име овијем новинама* II 11. Сасвим обичан је датив и у следећем изразу: *од мене му просто* (= слободно му је) II 3.

Етички датив се јавља у два примера: *ево му још једнога ученог Руса* I 18 и *ево нам нашијех Руса* I 17.

У месном значењу овај падеж ће се појавити у следећем примеру: *нека иде В. Лазић ка Гриму*⁵⁹ II 3.

Поменућемо још употребу датива уз предлог *к(а)*⁶⁰: *у особито ме додатку и броју 4* I 1, *у додатку к Србскијем новинама* II 9.

Акузатив. Акузатив без предлога, осим што се јавља као директан објекат прелазник (ненегираних) глагола, у тој функцији ће се појавити код Даничића и уз непрелазни глагол *мислити*: *Из његова се говора не зна управо шта он овдје мисли: или нарјечја језика нашег или саму чистоту његову. Ако прво мисли... Ако ли В. Лазић овдје мисли чистоту нашега језика...* II 5. Данас се ово не би могло прихватити. У оваквом случају имали бисмо, у функцији индиректног објекта, предлошку падежу конструкцију *на* + акузатив. У функцији директног објекта јавља се и уз глагол *казати* („именовати, спомену-

⁵⁸ В. Ј. Кашић, н. д., 272, МР (1), 614.

⁵⁹ О месним падежима в. код М. Ивић, *Лингвистички огледи*. (Београд, Просвета), 1983, 207–214 и М. Ивић, *Једно поглавље из граматике нашег модерног језика — систем месних падежа*. Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1957, књ. II, 145–158 (скраћено М. Ивић, *Једно поглавље*).

⁶⁰ В. МР (2), 616.

ти, показати”): *Ја бих могао поименце казати једнога* I 13, *ја бих му из Беча могао поименце казати једнога владику* I 13, *али ћу ти једну такову прилику казати* II 14. Овде значење глагола одређује форму објекта (глаголска рекција).

У следећим примерима данас би се место *за* + акузатив очекивала конструкција *у* + акузатив: *увјерен за ове своје ријечи* I 14, *за онај мах* II 14, *за то се нико не сумња* I 6. *За* + акузатив не би данас било обично ни у следеће, случају: *па са свијем за нови посао не прионемо* I 19 — овде би обичније било *на* + акузатив.

Уз глагол *жалити* у модерним књижевном језику нормалан је директан објекат, док код Даничића налазимо акузативну конструкцију с предлогом *на*: *Ови народи данас жале на саме себе... а како ће наше потомство жалити и на себе и на нас* II 3.

У складу са принципима савременог књижевног језика јесте акузатив уз предлог *мимо*. Код Даничића: *да би он био јунак мимо све јунаке* I 5 (МП (3), 372).

У вези са месним значењем треба рећи да уз глагол *метнути* и предлог *на* Даничић користи локатив (в. ниже), док уз исти глагол и предлог *међу* исправно користи акузатив: *метнути међу југоисточне Славене* I 18.

Само у једном примеру долази до замене локатива акузативом у месном значењу: *На измак лањске године* II 9. Посебно је занимљив пример: *да их има доста који и овако мисле као ја и то и с ову и с ону страну Саве и Дунава* I 20.⁶¹ Вук је, наиме, упорно бранио конструкције типа „с ону стран(у)”,⁶² и Даничић се, у овом свом примеру, очигледно наслањао на Вуково тврђење. У списима смо пронашли и пример с генитивом (аблативним) који се у таквим изразима данас користи: *с ове стране* II 4, *прави узрок хладноћи с једне стране и злој вољи са друге* I 5.

Акузатив би се очекивао и у следећем примеру, али изостаје: *што данас међу нама може изићи овакова каква је* II 10. За значење „доспевање у средину, групу” (МП (3), 310) предвиђен је у нашем савременом језику акузатив а не инструментал са предлогом *међу*.⁶³

Локатив. Најчешћи локатив у списима је онај који се јавља уз предлог *по*.⁶⁴ Све употребе код Даничића имају и данас статус норме; ради се о томе колико је уобичајено исказивање појединих значења помоћу конструкције *по* + локатив у данашњем књижевном језику.

⁶¹ Уп. сличан пример у Рату (А. Младеновић, *О језику Даничићевог Рата*, 75).

⁶² М. Ивић, *Једно поређење*, 120. в. о овоме и код Ј. Кашића, н. д., 266.

⁶³ О месним падежима више у раду М. Ивића, *Једно поглавље*, 145–158.

⁶⁴ О значењима конструкције *по* + локатив в. у раду М. Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*. — Јужнословенски филолог, Београд (Српска академија наука. Институт за српски језик), 1951–1952. XI X књ. 1–4, 174–196.

Најчешће значење је месно. Примери: *треба по народу нашем тражити Српски језик* II 5, *Ја... по наоду нашем нијесам путовао* II 9, *да ли је по свој Европи и по свима књигама Српскијем Лазићев Египетъ познатији од М и с и р а*, али је по Српскоме народу *М и с и р ... познатији од Е г и п т а* I 9, *до сад га се прилично по народу разлијело* II 8, *пролетјеше... по небу ведроме* II 14, ... *су је и укинули по свој Европи* II 16 итд.

Значење „критерија” је такође уобичајено код Даничића: *по разуму људскоме* I 12, II 2/3, *по тој слободи пишу јужнијем /нарјечијем/... за то им се по правди не може рећи да..* II 4, *По томе, В. Лазић треба да докаже* II 7, *што је казао... по народноме говору* I 4, *по томе закону* I 12, *по закону Хришћанскоме* I 12 (х2). Занимљив је следећи пример: *да ће се сва Српска књижевност око Биограда обратити и по Биограду управљати* II 11 — где предлог *по* има значење према, али цела конструкција носи и значење „критерија”.

Поред просторних значења и значења „критерија”, предлог *по* у спрези са локативом има још једно, ређе — темпорално. Налазимо га у два примера: *по овоме бенетању* (гл. им. од бенетати = говорити глупости — МП (1) 176) II 5 и *Доцније по Вукову пријеводу* I 3. „Локативна конструкција с предлогом *по* у временској употреби долази у српскохрватском језику само „када су у тој позицији лексички експоненти глаголске именице или имена празника”... (Батистић, Локатив, 142)”⁶⁵ Оба Даничићева примера одговарају овим Батистићевом критеријима, мада код другог примера сама именица није „глаголска”, али је несумњива њена веза са глаголом *преводити*. Данас се ређе за означавање „редоследа догађаја, појава у времену”⁶⁶ користи оваква локативна конструкција. Обичније је, наиме, она са предлогом *после* и именицом у генитиву (у вези с том конструкцијом нема никаквих „ограничавања”). Занимљив је пример прилошког карактера локативне конструкције са предлогом *по* који данас нећемо срести: *по несрећи нашој* I 13, 15. Данас би се ово значење изразило предлогом *на* и акузативом.

Локатив се још јавља уз предлог *при*, у примери који поред „одмеравања места” има и значење „одређивања места у времену”⁶⁷: *а при спороме респострањавању... још и сад мисле* I 2.

Поред коришћења акузатива наместо локатива, Даничић греши и у супротном смеру, па тако налазимо локатив месног значења, уместо акузатива: *метнуо је на овоме мјесту* I 15, *па на првоме мјесту... метнула „у насъ”, на дргоме... метнула... а на трећему мјесто свега*

⁶⁵ В. Ј. Јерковић, *О језику Даничићевих писама*, 109, односно Татјана Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*. — Београд (Институт за српскохрватски језик), 1972, 142.

⁶⁶ Ј. Кашић, и. д., 271.

⁶⁷ Ј. Кашић, и. д., 270—271.

онога метнула... П 12, и ово су једини примери неправилне употребе локатива. Остале конструкције месног локатива су правилно употребљене: У петорим новинама I 1, 8, у Подунавци П 13, што је у Луни речено I 7, Срби у Аустрији хладно примише, а у Биограду га и забранише I 4, у староме Славенскомe пријеводу I 4 итд. У следећем примеру данас би био обичнији датив него месни локатив: а кварење је у свачему почетак пропасти I 17. Даничић користи локатив и у изразу бити на опазу („бити на опрезу”): Нама ваља на опазу бити П 12, нека буде на опазу I 19/20.

Што се тиче инструментала, напоменућемо само то да је његова употреба у Даничићевим списима потпуно у складу са данашњом.

Синтакса глагола

Проблематика синтаксе глагола може се свести на чешћу употребу инфинитива у позицији зависне реченице, где би данас (на истоку свакако) била чешћа конструкција да + пртезент. Инфинитив је обичан у градњи футура који се у тексту, углавном, и јавља. У тој позицији он је обичан на целокупном подручју српскохрватског језика.⁶⁸ Код Даничића: не ће ли она дјеца мислити да учитељи знају боље..., па не ће ли поред осталогa примати од својих учитеља и језик њихов, а свој остављати? I 15, већ... ће или паметан полудјети или се луд опаметити П 4, хоће ли /га/ у тој служби својој трпљети П 6, што Срђ обриче да ће опко тога радити П 11, Ја не ћу даље у њу дирати нити ћу помињати осталијех... погрјешака П 10, да ће (сад кад га свега прочита) још више моћи казати П 13. Остали случајеви употребе инфинитива, у којима ће се, у источном делу нашег говорног подручја (чешће али не и обавезно) јавити да + презент⁶⁹: еда ли новине могу бити онаке данас П 10, може свак видјети П 10, могу ли учени Срби не знати својега језика I 15, може ли разуман и поштен човјек казати и наштампати П 16, ако се стане клонити овијех својих ријечи П 11 /ако/ стану дјеци гадити њихов чисти језик, а свој никаки хавалити и препоручивати I 15, На ово ко год би хтио по разуму људскомe одговорити П 2/3, Ни ово не хтје пустити Биоградске ценсура П 10, који мисле да Вук словом ј жели Србе поунијатити П 4, да се није више усудио пера у руке узимати П 1, да Захаријевић не зна глагола спрезати П 10, итд. поред Милош Обреновић, који ни читати ни писати не зна, у књижевности нема мјеста ни за себе да говори и пресуђује П 1, своју мисао хоћу да браним I 7, него ћу само

⁶⁸ В. М. Ивић, *Проблематика српскохрватског инфинитива* — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1972, књ. XV/2, 115—138 (скраћено М. Ивић, *Инфинитив*).

⁶⁹ М. Ивић, *Инфинитив*, 119—131.

да кажем П 13, пак /је/ као судија изишла да суди П 9, нити марим да знам П 13 итд.

Немобилни презент, осим алтернације коју има у инфинитиву, у неким случајевима може бити замењен и потенцијалом. За то је знао и Даничић, али у два следећа примера, очигледно, није их „правилно” распоредио. Док би у примеру: *Вук није Новог завјета преводио да тамани турске ријечи* I 11 — више одговарао потенцијал јер је интенционалност очигледна, у следећем примеру је обрнуто: *4 Марта пошљем /одговор/ у Биоград редактору Србски јех нови на да се штампа у Подунавци а особито замолим поменутога редактора да би им јавио ако цензура не допусти...* П 8. Овде, наиме, не постоји јасно изражена циљност.⁷⁰

Ред речи

Као што смо утврдили, синтакса је онај језички ниво који поред лексичког Даничића највише одваја од савременог језичког стања, а то ће показати и ред речи у ВЛ-I и ВЛ-II. Према данашњем устаљеном реду речи, Даничићев ће бити осетно архаичан, па би се чак неки примери данас посматрали као неприхватљиви. „И Вуков и Даничићев језик одликује се релативно слободним местом енклитике; у неким случајевима слобода је и нешто већа но у савременом књижевном језику, те се неке реченице не би могле узети као примери коректног изражавања” (Ј. Јерковић, О језику Даничићевих писама, 104, в. напомену 47).

Код Даничића, наиме, енклитика (и рефлексивна морфема се) често се налази између два дела синтагме: *В. је Лазић томе чланку своме надјенуо име „о преводу Новог завета”, али у њему управо о томе не говори ни ријечи...* I 1, *В. се Лазић руга ономе у Луни што је за себе рекао да ове наше ствари изблиза гледа...* I 13, ... и докле се код од свега дојакошњега крпежа и шарлатанства не прекрстимо, па се свијем за нови посао не прионемо, дотле не ће бити од нас ништа. I 19, *овијем је послом својијем Биоградска цензура сама најправије одговорила...* П 12 и сл.

Нетипичан је за српскохрватски књижевни језик следећи пример: *Дакле је у њега прече к а к о него ш т а ?!!* П 13.

Већу архаичност показује и распоред атрибута уз реч поред које стоји. Често ће се атрибут (најчешће су то присвојни облици) наћи иза речи (углавном именица) коју одређује: *томе чланку своме* I 1, *онај чланак његов* I 1, *народу нашем* I 6 (х2), *у књизи овој* П 15, *цензура Биоградска* П 14, *нарјечја језика нашег* П 5, *саму чистоту*

⁷⁰ М. Ивић, *Презент у реченици с везником* да, 50.

његову II 5, по народу нашем II 5, све револуције букварске II 3, по разуму људскоме II 3, по несрећи нашој I 13, 15, народ наш I 6, 11, II 2, него је име ово I 4.

Оно што, у принципу, није карактеристика савремене српско-хрватске реченице је глагол на крају. Оваква позиција глагола јавља се чешће код старијих писаца⁷¹ и то под утицајем, првенствено, немачког језика.⁷² Примере са глаголом на крају реченице сретћемо и код Даничића: ... и кад правога Српскога језика осим њиховијех књига нигдје не би било. I 6, ... што већим просвјета напријед иде и све већу владу добија I 2, ... и веле да је Вука на тај посао његов Римска пропаганда подговорила. I 5, Нити ћу помињати осталијех небројенијех погрјешака у њојзи, само велим да је она на грдну штету и срамоту нашу свијет угледала. II 10 и сл.

О синтаксичкој улози облика *што*, односно његовој употреби уместо релативне заменице, већ је било речи (в. у овом раду стр. 24), а на овоме месту даћемо примере нетипичне, за савремени језик источне варијанте, употребе релативне заменице *који*: *Тога је ради Англијско-Руско библијско друштво у другој десетини овога вијека израдило пријевод Псалтира и Новог завјета, к о ј и су пријеводи више путе прештампавани...* I 2, али је карактеристична за Вуков језик.⁷³

И з л е к с и к е

На овоме месту издвојићемо оне речи које данас имају уза себе карактеристику архаичност и ретке су и необичне за савремени књижевни језик. Лексика као и синтакса показује већу старину текстова него што је то случај са фонетиком или морфологијом. Овде ћемо изоставити све непроменљиве речи јер су оне наведене у делу који говори о морфологији. За значење наведених користимо се *Речником српскохрватског књижевног језика* у издању Матице српске. Примери: *а р а т о с и љ а т и* („ослободити се чега досадног, непријатног”, МП (1), 94 — *Чега се други народи аратосиљају, оно је В. Лазићу и мило и драго* II 3), *б е с п о с л и ц а* („беспосличар”, МП (1), 188 — *”Пливалиште” је... за забаву беспослицама и имућним људима* II 13), *д о ј а к о ш њ и* („досадашњи” — М. Ивић, *Једно*

⁷¹ Уп. исто код Вука (М. Ивић, *Једно поређење*, 123), код Рајића (А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 136).

⁷² „Ова особина... могла је настати под утицајем немачког и латинског језика, мада је утицај руског у овом погледу несумњив, који је овакав ред речи формирао под утицајем латинског језика још крајем XVII века (уп. Виноградов, *Очерки*, 31)” (А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 136).

⁷³ О оваквим и сличним реченицама код Вука в. П. А. Дмитриев, *Ешо одно сравнение языка Вука Караича с современным сербохрватским литературным языком*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1963, књ. VI, 73—91.

поређење Вуковог језика, 124 — и докле се год од свега дојакошњега крпежа и шарлатанства не прекрстимо I 19), доколан II 14 („беспослен“, МП (1), 719), *з а б а в љ а т и* („замерити, приговорити коме“, МП (2), 57 — В. Лазић забавља оное у Луни што је у својему чланку... рекао... I 14), *л а с т и с а њ е* („ласкање“, МП (3), 168 — ...без свакога клањања и ластисања зазивљем нека посвједочи II 13), *негдашњи* („некадашњи“, МП (3), 675 — прво му је посланица негдашњега кнеза у Србији II 1), *н а в р а т и т и* (фиг. „навести, наговорити“, МП (3), 499 — да је Вук Римска пропаганда подговорила да уведе у Српску буквицу слово *ј* како би Србе навратила на Римски закон I 130), *о б р и ц а т и (с е)* („дати реч“, МП (3), 882 — толико ми је још већма мило што Срђ обриче да ће око тога радити II 11), *о д г о н е т н у т и* (у овом значењу МП једино предвиђа форму са рефлексивном морфемом се: „добити неочекиван обрт“, МП (4), 33 — у тексту код Даничића има значење добити неочекиван одговор или сл. — Он ми на то 13 Марта одговори: „оно против Лазића изићи ће“, али 26 Марта насупрот одгонене: „оно противу Лазића не да се ни штампати...“ II 8), *о к а т* („који има очи“, МП (4), 91 — „не састоили се народъ Србски изъ люди“ окатијех и слепијех, па може ли бити да људи окати виде а слијепи да не виде? I 15), *о к р а ј ч е њ е* („прикривање“, МП (4), 105 — нека каже без свакога *о к р а ј ч е њ а* I 7), *о п а д а њ е* („клеветање“, МП (4), 143 — свако грђење и опадање слободно се штампа II 15), *о п а д а ч* („клеветник“, МП (4), 143 — остаће у свакога паметна човјска пакосни насртач и срамни опадач I 7), *о п а з* („опрез“, МП (4), 144 — Нама ваља на опазу бити да такве жеље и мисли и нас не попадну. II 12), *о п о м и њ а т и с е* („присећати се“, МП (4), 158 — ко се опомиње шта је II 9), *п р е д и ј е в а т и* („дати друго име“, МП (4), 904 — Ко дакле на Српскоме језику напише *М и с и р*, може ли му се по правди рећи да предијева „старимъ землямъ и градовомъ имена“? I 10), *п о п а с т и* („обузети“, МП (4), 704 — Нама ваља на опазу бити да такве жеље и мисли и нас не попадну. II 12), *с у п р о т и т и с е* („супротставити се“, МП (6), 95 — они се заиста не би толико супротили здравоме разуму II 3), *у з р о к* („разлог“, МП (6), 469 — Ово је једини узрок што ми та слова пишем II 2), *ч и в у т с к и* („јеврејски“, МП (6), 876 — код Даничића није употребљено погрдно — У Чивутскосме оријиналу Старога завјета... I 10).

3. ЗАКЉУЧАК

Овим радом смо покушали да, као прво, прикажемо каквим је језиком Ђура Даничић писао 1848. године, а затим да, упоређујући језичко стање у ВЛ-I и ВЛ-II са савременим српскохрватским књижевним језиком, покажемо колико се тај језик разликује од данашњег. Следећи задатак би био да се потпуно испита језик овог значајног филолога да би се показало колико се сам тај језик мењао и колико је

допринео стварању данашњег стандардног српскохрватског језика. У ова два полемичка списа Даничић се умногоме ослања на Вуков језик, и следећа испитивања би нам могла показати да ли је, када и у ком правцу отишао даље од Вука, односно да ли се приближно или удаљио од данашњег језика.

Основни закључак, који се може извући из овог краћег проучавања, јесте да се језик ВЛ-I и ВЛ-II у великом броју карактеристика поклапа са модерним књижевним језиком.

Правопис се осим појединости у употреби великих односно малих слова, састављеном и растављеном писању и распореду интерпункцијској знакова, поклапа са правописним правилима данас.

Разлике у области фонетике могу се класификовати у три групе.

а) Разлике у употреби рефлекса јата које се тичу појединих речи: *погрјешка*, *вољео*, *живљео*, *омиљео*, *ускипљао*, *трпљети*, које нису у оквиру норме савременог српскохрватског (и)јекавизма, а Даничић их је користио јер их је Вук имао у своме језику. Ту су и два екавска лика *довде* и *одавде* која могу бити из Даничићевог матерњег говора.

б) Разлике које се тичу појединих речи чији фонетизми не одговарају нашем савременом језику. То су речи страног порекла *етимологија*, *ориџинал*, *рецензија*, *физика*, *цензура*, црквеног порекла *Јануариј*, *Февруариј*, *Нојемвриј* и сл. Затим ту су ови ликови: *Божиј* (ном.-вок.), *нарјечије*, *ваљада*.

в) Преовлађивање дужих облика у деклинацији заменица и придева односно форми са наставцима *-ега/-ога* (поред ређих без *-а*) за генитив-акузатив, *-оме* за датив-локатив (поред оних без *-е*) и готово увек *-ему* за датив-локатив (уз једини пример без *у нашем*).

У области именичке деклинације одступања су само у изостајању проширења *-ов-* у множинским наставцима именице глас (дакле *гласи* и сл.) и облику *Дунаво* који је Даничић преузео од Вука.

Највеће су разлике ипак у систему заменица и тичу се шире употребе облика *што* и броја заменица која изражавају каквоћу, односно њихове тројаче основе *(-)как-*, *(-)как(а)в(-)* и *(-)каков(-)* од којих су само последње две дозвољене у савременом књижевном језику.

У складу са нашим стандардним језиком неће бити ни наставци некадашње тврде заменичко придевске деклинације (са замењеним јатом) у инструменталу једнине, генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине.

У области конјугације нешто већу архаичност показују презентски облици *зазивље*, *позивљу*, *пошље*, *просипљу*, *речем*, *отиду*, *прожемо*. Одступања се тичу рефлексивних форми глагола који данас немају тај карактер (*сумњати се*) и обрнуто, и два презентска облика *гледати* и (*не*)*знаду* која су из Даничићевог матерњег језика.

Непроменљиве речи показују веће богатство језика него што је то случај са данашњим.

Синтакса падежа показује да се у овој области језик брзо мењао тако да су се неке падежне конструкције, сасвим обичне у оно време, данас готово потпуно изгубиле. То се у првом реду односи на тзв. словенски генитив и на честу и полисемантичну инструкцију *по +* локатив.

Ред речи *ће*, такође, показати нешто већу архаичност, и то у вези са местом атрибута (иза речи коју одређује) и са стављањем глагола на крај реченице.

По лексици ВЛ-I и ВЛ-II показују нешто већу старину.

ЛИТЕРАТУРА

- Александар Албин, *Језик новина Стефана Новаковића* (1792–1794). – Нови Сад (Матица српска), 1968.
- Татјана Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*. – Београд (Институт за српскохрватски језик), 1972.
- П. А. Дмитриев, *Ешо однос равнение языка Вука Караџића с современным сербохорватским литературным языком*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1963, књ. VI, 73–91.
- Милка Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*. – Јужнословенски филолог, Београд (Српска академија наука. Институт за српски језик), 1951–1952, XIX књ. 1–4, 173–212.
- Милка Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од и из у савременом књижевном језику*. – Наш језик н. с., Београд, 1953, књ. 5, 186–194.
- Милка Ивић, *Једно поглавље из граматике нашег модерног језика – систем месних падежа*. – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1957, књ. II, 145–158.
- Милка Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1957, књ. I, 114–126.
- Милка Ивић, *Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом (Грамматичка улога морфеме се у српскохрватском језику)*. – Јужнословенски филолог, Београд, 1958, књ. XXV, 137–151.
- Милка Ивић, *О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1970, књ. XIII/1, 45–54.
- Милка Ивић, *Проблематика српскохрватског инфинитива*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1972, књ. XV/2, 115–138.
- Милка Ивић, *Лингвистички огледи*. – Београд (Просвета), 1983.
- Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године, у књизи: Сабрана дела Вука Караџића Књига друга: Српски рјечник (1818)*. – Београд (Просвета), 1966.
- Јован Јерковић, *О језику Даничићевих писама*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/1, 91–115.
- Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*. – Нови Сад (Матица српска), 1976.
- Јован Кашић, *Прилози проучавању синтаксичке проблематике прве половине XIX века*. – Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1970, књ. XIII/1, 263–272.
- Милан. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*. – Београд (Слово љубве), 1979.
- Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*. – Нови Сад (Матица српска), 1964.

- Александар Младеновић, *Постепено усвајање ћириличке реформе Вука Караџића после 1818. године*. — Slovenské spisovné jazyky v dobe obrození, Praha (Universita Karlova), 1974, 79–88.
- Александар Младеновић, *Над Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис“*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1974–1975, књ. XXXI, 1–21.
- Александар Младеновић, *Напомене о језику Даничићевог „Рата за српски језик и правопис“*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1975, књ. 5, 535–541.
- Александар Младеновић, *Полемички карактер Даничићевог „Рата за српски језик и правопис“*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/1, 65–76.
- Александар Младеновић, *О језику Даничићевог „Рата за српски језик и правопис“*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, књ. XVIII/2, 61–78.
- Александар Младеновић, *Ђура Даничић (поводом стогодишњице смрти)*. — Ковчежић. Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд, 1981–1982, књ. XVIII–XIX, 7–25.
- Драгољуб Петровић, *О судбини групе рј и неким сродним појавама у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима*. — Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1975, књ. XVIII/1, 157–164.
- Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. — Београд (Српска академија наука и уметности. Посебна издања књ. CDXXXV. Одељење литературе и језика), 1968, књ. 21.
- Миодраг Поповић, *Ђура Даничић*. — Београд (Нолит), 1959.
- Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић (1787–1864)*. — Београд (Нолит), 1972.
- Правопис српскохрватскога књижевног језика. Са правописним речником*. Нови Сад (Матица српска)–Загреб (Матица хрватска), 1960.
- Милорад Радовановић, *Библиографија радова Ђуре Даничића*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1975, 9–63.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. — Нови Сад (Матица српска)–Загреб (Матица хрватска), 1967.
- Рјечник хрватскога или српскога језика*. — Загреб (Југославенска академија знаности и умјетности), 1880–1882.
- Рјечник хрватскога језика*. — Загреб, 1901.
- Ситнији списи Ђуре Даничића*. — Београд (Српска академија наука), 1925, књ. 1.
- Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнोजезичка норма). Увод. Фонетика. Морфологија*. — Београд (Научно дело), 1981.
- Питер Херити, *Књижевни језик Емануела Јанковића*. — Нови Сад (Матица српска), 1983.

Вера Бадралица

ЈАЗЫК ДЖУРЫ ДАНИЧИЧА В ПЕРВЫХ ИЗДАНИЯХ

Резюме

В этой работе автором исследован язык первых печатных текстов Джурџи Даничиџа. Детально изучены некоторые вопросы правописания, особенности звуков речи, морфологические формы и отдельные синтаксические конструкции.

Милош Луковић

НАСТАНАК И СИНТАКСИЧКА СВОЈСТВА
„УСТАВА ЗА КЊАЖЕСТВО СРБИЈУ” ОД 1869. ГОДИНЕ*

Рађено под руководством
проф. др Милорада Радовановића

I

*Устав од 1869. године у светлу политичких
и књижевнојезичких прилика у Србији тога доба*

После убиства кнеза Михаила Обреновића у мају 1868. године на власт у Србији долази Либерална странка, чији је шеф био Јован Ристић, један од тројице намесника малолетног престолонаследника Милана Обреновића.¹ Ова, тзв. либерална десница, увршћује у свој политички план и доношење устава, пошто је ранији устав („Турски”)

* Ово је семинарски рад написан за предмет Синтакса и семантика стандардног српскохрватског језика у оквиру постдипломских студија у Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, истовремено пријављен и као научни задатак на пројекту Стандардни српскохрватски језик у истом институту. Очекује се да то буде само део (пробних) истраживања у будућем раду на теми *Синтаксичко-стилска својства правних прописа у Србији у раздобљу 1868–1918. године*.

¹ Чланови Намесништва били су, поред Јована Ристића, Миливоје Блазнавац и Јован Гавриловић, познати политичари ондашњег времена.

од 1838. године престао важити, с повратком кнеза Милоша на власт 1859. године. Расположење за доношење устава било је видљиво већ у току заседања Велике народне скупштине, сазване непун месец дана по кнежевој смрти, што су владајући либерали вешто искористили за своје политичке циљеве. Наиме, суочени с изненадном тешком политичком ситуацијом у земљи, али и с растућим општим незадовољством народа, Ристић и његови страначки следбеници видели су у чину доношења устава замену за стварну либерализацију и демократизацију државне управе, коју је народ очекивао.² С друге стране, овим се актом желело обезбедити благовремено, још за малолетства будућег владарца, ограничење кнежевске власти, чиме би била створена брана за самовољу монарха, којом су се истицали претходни Обреновићи. Није искључено да је у брзом доношењу устава сâм Ристић, као кнежев намесник, видео и некакав посебан лични интерес.³

Тако је већ пола године након Михаиловог убиства Намесништво образовало посебан одбор од 76 чланова, који је, као својеврсно политичко тело, имао задатак да процени како ваља уредити поједина, најважнија, питања из уставне материје. Овај одбор заседао је у току децембра 1868. године (започео је рад на празник Светог Николе, по старом календару, па се зато називао „Светоникољски одбор“) и изразио своје ставове у погледу уређења законодавне власти, одговорности министара за њихов рад, слободе штампе и других питања од значаја за јавни поредак.

Сам пројекат устава израђен је, ипак, у уском кругу државних великодостојника, који су чинили кнежеви намесници и неколико чланова владе.⁴ Главну реч у том послу водио је Ристић, свакако најутицајнији члан Намесништва и стварни господар ситуације у владајућим круговима. Пројекат је дуго био недоступан јавности, а посланици су се упознали с њим тек на заседању Скупштине у јуну наредне године, и то тако што им је само прочитан текст пројекта.

Пројекат је несумњиво дуго рађен, утолико више што су постојала заправо два нацрта, шири (од 180 чланова) и ужи (од 133 члана). Сам Ристић изјавио је једном приликом: „Пуних шест месеци радили смо на пројекту устава, наизменице код мене, Блазнавца и Радивоја (Милојковића — прим. М. Л.).“⁵ Ипак, као основа за израду пројекта

² В. Драгослав Јанковић и др.: *Историја држава и права југословенских народа*, Београд, Научна књига, 1970, стр. 268–273. и прилог Радосла Јбушића *Јован Ристић и уставно питање 1869. године* у Зборнику *Живот и рад Јована Ристића*, Београд, САНУ, 1985, стр. 191–214.

³ В. Драгослав Јанковић и др. н. д., стр. 269, и Радосла Јбушић, н. д., стр. 205.

⁴ Владу су у то време сачињавали: Ђ. Ценић, председник и министар правде, Р. Милојковић, министар унутрашњих дела, П. Јовановић, министар финансије, Ј. Бели-Марковић, министар војни и заступник министра грађевина, Д. Матић, министар просвете и црквених дела и заступник министра иностраних дела.

⁵ В. Ж. Живановић: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, I, Београд, 1923, стр. 228, и Ј. Ристић: *Једно намесништво 1868–1872*, Београд, 1894, стр. 41.

послужио је нацрт устава што га је почетком 1868. године, још за живота кнеза Михаила, израдио председник Апелационог суда Радивоје Милојковић. Тај нацрт написан је прилично брзо и није имао потребну систематизацију. У погледу садржине и правне форме ослањао се на тадашњи француски устав. Милојковићев нацрт коришћен је за израду шире верзије уставног пројекта од 180 чланова, а овај је потом сведен на текст од 133 члана, који је поднет Великој народној скупштини. Највећи део измена извршених на првобитном тексту, укључујући и оне које су настале за време заседања Скупштине, формулисао је Ристић лично, а неке је уписивао министар иностраних послова Димитрије Матић.⁶

У сваком случају, текст Устава од 1869. године дело је неколицине људи из самога државног врха, који се без резерве могу сматрати аутентичним носиоцима онаквога књижевнојезичког израза какав се употребљавао у државној администрацији у Србији на прелазу из седме у осму деценију 19. столећа. Утолико овај устав представља репрезентативни узорак једнога од функционалних стилова којима се књижевни језик у Србији гранао после Вукове реформе.

Устав од 1869. године (због изразите улоге кнежевих намесника назван „Намеснички устав”)⁷ остаће у политичкој историји Србије прошлог века забележен као први устав који је млада кнежевина сама донела не обазирјући се на формални суверенитет Турске. Посебно је било важна чињеница да је њиме Народна скупштина од обичног саветодавног тела прерасла у законодавни орган, чиме је у Србији заправо зачет парламентаризам у модерном значењу, „одшкринувши врата народу да уђе у државне послове.”⁸ Тиме је дат размах не само настојањима да се тежиште власти пренесе са кнеза и Државног савета на народно представништво већ и да се у укупне друштвене односе унесе више правне сигурности и реда. То је повукло за собом знатно богатију законодавну активност, а с тиме и убрзан развитак правног стила у оквиру књижевног језика.

Устав донет 1869. године важиће непуних 20 година, до новембра 1888. године, када је Велика народна скупштина једногласно, по диктату краља Милана Обреновића, усвојила нов устав. Међутим, „Намеснички устав” имаће и своју „репризу”. Државним ударом маја 1894.

⁶ Иако је читавом радом на припреми текста Устава руководио Јован Ристић, од њега потичу формулације само 14 чланова: 2, 9, 10, 12, 19, 35, 44, 45, 48, 52, 101, 102, 103 и 104; Димитрије Матић дао је формулацију другог става у чл. 44, затим чл. 48 и чл. 53, с тим што је Ј. Ристић дописао последњи став у чл. 53. О овоме ближе видети код Радоша Љујућа, н. д., стр. 202.

⁷ В. Драгослав Јанковић и др., н. д. стр. 272—273.

⁸ Додуше, и по овом уставу кнез је вршио законодавну власт, али сада заједно са скупштином, што је представљало знатан помак у развоју уставности у Србији 19. века.

године млади краљ Александар Обреновић укида Устав од 1888. године и враћа у живот претходни устав, који ће бити на снази све до 1901. године. Када се о језичком изгледу овога устава ради, његова се „снага” не исказује само у раздобљима његовог важења. Језички, њему је врло близак и Устав од 1888. године, очигледно рађен по истим изражајним узусима.

Међутим, језичко зрачење Устава од 1869. године не завршава се на томе. И оба устава Краљевине Србије с почетка 20. века потомци су и у садржинском и у језичком погледу устава из претходног раздобља: Устав од 1901. године својеврсна је мешавина Устава од 1869. и Устава од 1888. године, а карађорђевићевски Устав из 1903. године није ништа друго до Устав из 1888. године с врло малим изменама, проистеклим из потребе нове владајуће династије. Тако се десило да је један нацрт устава, онај Милојковићев из 1868. године, у знатној мери одредио језички израз свих потоњих уставних аката у Србији до Првога светског рата и стварања државне заједнице с битно другачијом језичком ситуацијом. Стога нема сумње да Устав од 1869. године представља о г л е д а л о с т а њ а у књижевном језику у области правне регулативе на самом почетку поствуковског раздобља, али је исто тако сигурно да је он био и м о д е л према којем су се језички обликовали и други правни прописи у Србији током друге половине 19. века.

Књижевни језик времена у којим је настао „Намеснички устав” био је већ увелико конституисан на вуковским принципима.⁹ Та линија победе Вукових идеја о књижевном језику биће видно означена познатим догађајима 1847. и 1850. године¹⁰, а на филолошком плану потврђена другим издањем „Српскога рјечника” 1852. године и Даничићевим радовима: „Малом српском граматиком” (1850. г.), студијама о акцентском систему (почев од 1851. г.) и „Српском синтаксом” (1858. г.). Даничићево професорско службовање на београдском Лицеју 1859—1865. године, уз његове преводе библијских текстова, такође ће допринети учвршћивању вуковског типа књижевног језика у Србији. Мада је тај књижевни језик, за разлику од Вуковог, изговором био екавски, он је у свему битном био утемељен на новошкокавштини својственој херцеговачким говорима и њима блиским говорима северозападне Србије.¹¹ Млађи нараштаји интелектуалаца у Србији и Војводини, не само књижевника, здушно су прихватили такав књижевни

⁹ В. одељак *О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године* (написао Павле Ивић) у *Историји српског народа*, V—2, Београд, Српска књижевна задруга, 1981, стр. 363—380.

¹⁰ Реч је о објављивању Даничићеве књиге *Рат за српски језик и правопис*, Његошевог *Горског вијенца* и Радичевићеве збирке стихова 1847. године те о огромној улози коју су ова дела имала у афирмацији Вуковог типа књижевног језика. Године 1850. настао је бечки Књижевни договор о заједничком књижевном језику Срба и Хрвата. Једнако су у овом погледу важни и Вуков превод *Новог завјета* и Даничићев превод *Старог завјета* (заједно објављени 1868. године).

¹¹ В. Павле Ивић, н. д., стр. 366.

језик, ослоњен чврсто на живу језичку праксу и језичке тековине јавног живота у младој српској држави, иако је већ био преплављен речима из дотадашњег књижевног језика. Међу њима био је и Јован Ристић, главна личност у догађајима који су претходили доношењу Устава за Књажество Србију 1869. године.¹²

Својеврсна подршка новом књижевном језику биће садржана у чину укидања забране Вуковог правописа, односно азбуке. После забране коју је, на предлог Вуковог највећег противника, карловачком митрополита Стратимировића, увео још 1832. (или почетком 1833) године кнез Милош Обреновић,³ тек 1859. допуштено је штампање књига Вуковом азбуком у приватним издањима, а 1860. и у државним, осим оних књига које су биле намењене употреби у основним и средњим школама. Године 1865. Вукова азбука уведена је као службена и на Великој школи у Београду, да би актом министра просвете и црквених дела 1868. године била укинута свака забрана употребе азбуке и правописа које је Вук Карацић оставио српској језичкој култури.¹⁴ Од тада понародњени књижевни језик у Срба доживљава све бржи развој, удовољавајући растућим захтевима изражавања и комуникације у различитим областима друштвеног живота.

II

Синтаксичка својства Устава од 1869. године

„Устав за Књажество Србију” има десет делова, уз *Закључење* и *Прелазно наређење*, као стандардне одредбе којима се завршава један пропис, с укупно 133 члана.¹⁵

¹² В. прилог Голуба Добрашиновића *Јован Ристић и Вук* у наведеном зборнику *Живот и рад Јована Ристића*, стр. 227–237.

¹³ Ова забрана проширена је 1852. године тако што се нису смеле уносити у Србију чак ни књиге штампане Вуковом азбуком.

¹⁴ Овде, дакако, не испуштамо из вида чињеницу да је Вук својој азбуци дао физиономију издашно користећи решења која је предлагао Сава Мркаљ, као што је и у дефинисању акцентског система српског језика полазио од предлога Луке Милованова.

¹⁵ Ови су делови Устава: I *О државној области, Књазу, наследству престола, и намесништву књажеског достојанства* (21 члан); II *О правима и дужностима грађана у опште* (19 чланова); III *О народном председништву* (48 чланова); IV *Државни савет* (3 члана); V *О државном имању, о књажевом имању и књажевој цивил-листи* (6 чланова); VI *О државној служби* (9 чланова); VII *О судовима* (11 чланова); VIII *О црквама, школама и благодетним заводима* (7 чланова); IX *О општинама и правним лицима* (5 чланова); X *Општа опредељења* (један члан), као и *Закључење* (један члан) и *Прелазно наређење* (један члан). Овде је предмет посматрања Устав од 1869. године према тексту објављеном у *Зборнику закона и уредаба издани у Књажеству Србије од почетка до краја 1869. године*, књига XXII, Београд, Државна штампарија 1869. стр. 44–83.

Текст Устава може се сматрати релативно кратким и поред не малог броја чланова. Таквим га чини сажетост одредаба његових чланова, од којих се чак 54 састоје од по једне реченице, често сасвим кратке! Дужином се истиче свега десетак чланова.¹⁶ У том смислу, овај је уставни текст добар пример нормативно-правног израза, иако је настао у време које се још може сматрати почетном фазом стварања правне државе у Србији.

Но, колико год била видна тежња да одредбе имају нормативни карактер и у том смислу чврсту форму,¹⁷ на појединим местима избија на видело колоквијалан или наративан израз. То ће по правилу бити кад се жели изразити какав контраст, одступање од норме садржане у претходном ставу или исказу. Често ове реченице почињу везником *а* или *но*, уместо у савременом изразу правних прописа чешћег *али*.¹⁸ Ову појаву не би требало сматрати искључиво последицом недовољно изграђене технике у стварању правних норми већ и још живим осећајем за организацију и ритам нормалне реченице, уобичајене, каква се свакодневно употребљавала у говору.

Уставни текст, који, по правилу, утврђује норме најопштијег карактера, подесен је за очување таквог језичког израза, чиме он постаје близак најширој публици.¹⁹ Могла би се, шта више, дати оцена да је језик Устава од 1869. године готово у целини ослоњен на дотадашње тековине стандардизације новоштокавштине у Србији, чији су протагонисти били Вук и његови следбеници. То у знатној мери важи и за ниво синтаксе уставног текста.

Основна синтаксичка својства Устава од 1869. године, могла би се сврстати на начин који следи. (Иза сваког примера дат је број члана Устава из којег је пример узет, а број иза косе црте означава став у цитираном члану.)

¹⁶ То су чланови: 10, 11, 16, 56, 65, 66, 69, 71, 90. и 131.

¹⁷ О језику правних прописа написано је више радова. Овде упућујем на следеће ауторе: Метод Доленц, *О законодавној техници*, Архив за правне и друштвене науке бр. 26, 1924, стр. 204–208; Леон Амар, *О језику и правопису у судским списима, у законима уопште и у правној литератури*, Архив за правне и друштвене науке бр. 39, 1936; стр. 369–375; Р. Попс-Драгић, *О форми, стилу и језику наших правних прописа*, Нова администрација бр. 1, 1958, 95–97; Зоран И. Јелић, *Основи нормативне технике*, ИРО Економика, Београд, 1986, стр. 98–138.

¹⁸ Примера оваквог стила има више. Овде наводим један типичан: „А ако не би било мушких потомака од кћери Књаза Милоша, онда народ србски бира себи за наследног Књаза оног Србина, у коме има највише поверења. Но никад не може бити изабран за Књаза србског нико од фамилије и потомства Карађорђевићева на које је бачено проклетство народно” (10/4).

¹⁹ Отуда у многим земљама постоје врло кратки устави, који нормирање различитих односа препуштају законима и другим прописима.

*
* *
*

1. Делови реченице имају природан (логичко-граматички) редослед (*субјекат—предикат—објекат*, уз прилошке одредбе)²⁰ кад год се дефинише какав институт или утврђује какво право, овлашћење или обавеза: „Књажество је Србија наследна уставна монархија са народним представништвом” (1); „Књаз потврђује и проглашује законе” (5); „Сви су Срби пред законом равни” (23); „Народна је скупштина народно представништво” (41).

Реченица с оваквим устројством има у највећем броју, што проистиче из потребе да се дефинишу основни појмови уставне материје. Али, кад се жели штотогод истаћи, овај се редослед ремети и ствара се инверзија типа *објекат—предикат—субјекат*, или *објекат—субјекат—предикат*, или *предикат-субјекат—објекат*: „Законодавну власт врши народна скупштина са Књазем” (54); „Предлог, да се какав закон изда или постојећи измени, допуни или протумачи, може Књаз скупштини, а тако исто и скупштина Књазу учинити” (58); „Одлазак свој из земље и наименовање местозаступника Књаз објављује народу прокламацијом” (9/2); „Могу пуноважно и да намесника послове државне одправљати...” (16/3).

2. Преплетени ред делова реченице²¹ јавља се у случајевима када је потребно обезбедити целовитост исказа, али и његову језгровитост и одређено наглашавање (емфазу). По среди су, дакако, најчешће сложени глаголски предикати, обично састављени од модалних глагола и глагола пуне предикације, што се види из наведених примера и примера који следе: „Само у случају кад је земаљска безбедност, било споља било изнутра, у великој опасности, а скупштина није сакупљена, Књаз може што је нужно, мада би то потребовало садејства скупштинског, сам, на предлог министарског савета, наредити, што ће силу закона имати, а кад се прва скупштина састане, њој ће се овако ванредно издати закон поднети на одобрење” (56); „Влада може какав скупштини поднесени пројект закона узети натраг за све време док исти не буде у скупштини коначно решен” (60).

3. Инверзија је видна и код придевско-именичких синтагми: *одлазак свој* (9), *Књаз србски* (11), *број њихов* (91).

4. Као сложени субјекат јавља се и зависно упитна реченица: „Под којим се условима добија србско грађанство, и каква права оно

²⁰ В. о овоме опширно код Михаила Стевановића, *Савремени српскохрватски језик*, II (синтакса), Београд, Научна књига, 1979, стр. 23—152, и Radoslava Katičića, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, JAZU—Globus, стр. 32—146.

²¹ В. Antica Antoš: *Osnove lingvističke stilistike*, Zagreb, Školska knjiga, 1974, стр. 96—99.

даје, као и како се губи, опредељује се законом” (22). Оваквим формулисањем правне норме, данас тако ретке у прописима, постиже се јасноћа исказа и избегава претерано нагомилавање конструкција.

5. У устројству реченице енклитички облици (и глаголски и заменички) редовно заузимају положај што ближи субјекту, односно почетку реченице, раздвајајући при том често и придевско-именичке и именичко-именичке синтагме (па и оне које представљају термине): „Владајућа је вера у Србији источно-православна” (31); „Избори су народних посланика непосредни и посредни преко повереника” (43); „Књажевство је Србија наследна уставна монархија са народним представништвом” (1); „Седнице су скупштинске јавне” (85). (Ова особина енклитичких облика у нашем језику тесно је повезана са самим узроком њиховог настојања. Наиме, пуни облици оних речи које имају и енклитику заузимања емфатичко место у реченици, док је за енклитичке форме карактеристична одсутност емфазе. „Правилни” смештај енклитичких облика у уставном тексту из 1869. године потврда је новоштокавске основе модела књижевног језика тога доба.)

6. Употреба двеју придевских заменица пуне неодређености *који* и *какав* редовна је појава, уместо данас чешће заменице *неки*: „Ако би који члан намесништва умро...” (16); „Ако би изрази посланика сачињавали по кривичном закону како злочинство...” (71/3); „Предлог, да се какав закон изда или постојећи измени...” (58).

7. Уочљив је један пример употребе релативне заменице *што*, данас проређене у овој функцији у источној варијанти нашега књижевног језика: „Но и онај срез и окружна варош, што имају мање од три хиљаде порезких глава, бирају по једног посланика” (44).

8. Има примера имперсонализације реченице, иначе својствене уопште језику правних прописа: „Да се у скупштини изрекне, да има места оптужењу, изискује се две трећине гласова” (103); „Забрањује се свака радња, која би могла бити убитачна за православну веру (прозелитизам)” (33/3).

9. Има, такође, реченица без субјекта, што је знак да је субјекат садржан у претходном исказу а да није било нужно његово понављање, макар се радило и о новом ставу: „Пунолетан је кад наврши 18 година” (11/2). Овакви примери потврђују да природност изражавања не мора обавезно сметати прецизности правне норме.

10. Често се јављају кондиционалне реченице (реалне и потенцијалне), уведене везницима *ако* и *кад*: „Ако је велика народна скупштина сазвана због тога, што је Књаз без накнадника престола преминуо, онда она бира Књазу сходно члану 10. устава, а ако је сазвана због малолетства књажева, онда бира за намеснике књажеског достојанства

три лица” (13/1); „Кад је Књаз малолетан, или кад без наследника престола премине, онда савет министарски прихвата привремено власт књажеску до састанка велике народне скупштине, коју он сазива одма а најдаље за месец дана, од кад је власт књажеску прихватио” (12/1); „Ако би који од намесника тако у болест пао, да, по уверењу три лекара, које државни савет, на позив и у договору са друга два наме-сника, одреди, не би могао дужност своју вршити, онда ће, докле то стање траје, два остала намесника послове државне пуноважно од-прављати” (16/2).

Видљива је и употреба потенцијала на уштрб конкурентских глаголских облика. Данас је у правном стилу тога мање и везника *ако* далеко је ређа од везника *уколико* у овој функцији. Поред тога, данас се у овим ситуацијама, неоправдано, чешће јављају конструкције типа: „Кад неки од чланова...” Ово стога да би се избегла наративност, што не доприноси увек прецизности правне норме.

11. Неупоредиво је чешћа употреба *и н ф и н и т и в а* од кон-струкције везника *да с презентом*, особито када инфинитиву глагола пуне предикације претходи модални глагол: „Државна област Србије не сме се раздвајати. Њене границе не могу се смањити ни разменити без пристанка велике народне скупштине” (2); „Војска се не сме дого-варати” (36); „Но нико не може, позивајући се на прописе своје вере, ослободити се својих грађанских дужности” (32/2).

Ако, пак, инфинитиву поретходи која глаголско-именичка или придевско-именичка синтагма, неупоредиво се чешће јавља конструк-ција везника *да с презентом*: „Савки Србин има право да каже своју мисао: речима, писмено, средством печатње или у виду ликова, сао-бражавајући се у томе прописима закона” (32/1); „Сваки Србин и свако правно лице, дужно је да носи државне данке и друге терете, а ови се разрезају по једнаким основима за све” (39/1).

Интересантно је да се *и н ф и н и т и в* и конструкција везника *да с презентом* јављају упоредо и у истим члановима устава: „Књаз може да одреди и пошље у скупштину и друга лица... Но ни минис-три ни повереници не могу давати гласа” (69); „Књаз може скупшти-ну и да распусти, па да нареди други избор посланика народних. Други избор посланика мора бити наређен најдуже у течају четири месеца, а друга скупштина мора бити сазвана најдуже у течају шест месеци, од дана, кад је предходећа распуштена” (78). Ове појаве указу-ју на то да језичка норма није била стабилизована.²²

12. Употреба *футура I* у формулисању норме у случајевима када се може користити и презент чешћа је него данас: „У сваком случају

²² Ове двострукости у Уставу од 1869. године нису последица различитог ауторства уставног текста; напротив, јављају се у делу текста које је писао један аутор (Р. Милојевић). Иначе, о непревредности књижевне језичке норме шире код Павла Ивића, н. д., стр. 366 – 367.

министарски савет објавиће народу прокламацијом стање књагињино” (10/7); „У свакој од ових прилика обнародоваће се одма узроци, са којих ће само два намесника власт књажеску одправљати” (16/4).

13. Ваља забележити пример поименичене употребе глаголског придева трпног, очигледно ради економичнијег изражавања: „Изабрани за Књаза потомак Књаза Милоша прима владу под именом Обреновића” (10/3).

14. Употреба глагола *имати* као модалног, честа у Вуково време (било као стилем било као замена за безлични глагол *требати*) и овде налази своју потврду: „Ако би намесништво, које наступи због Књажевог малолетства, имало да траје дуже од пет година, онда скупштина бира намеснике на три године...” (17).

15. Императивни облик глагола *бити* (*буди*) употребљен је у једном случају уместо партикуле *било*: „Против злоупотреба духовних власти, буди које од признатих вероисповести, подноси се жалба министру црквених послова” (122).

16. Синтагму *стоји у сношају* ваља издвојити као нормално употребљену конструкцију, која би данас звучала сасвих архаично, поготову с обзиром на сужено значењско поље лексеме *сношај*: „Скупштина стоји у сношају само са министрима” (84).

17. Позната чињеница у синтакси падежа да није лако разлучити увек партитивни и словенски генитив видљива је и у овом уставном тексту: „Но ни министри ни повереници не могу давати гласа” (69/3); „Чланови министарског савета, кад привремено прихватају власт књажеску, не добијају другу плату, до плате свога сталног звања” (15).

18. Пада у очи посесивна функција датива у примерима, данас једва постојећим: „Ко има право да бира, може бити изабран за повереника, али за посланика може бити изабран онај, коме има пуних 38 година и плаћа државног данка најмање шест талира годишње на имање, рад или приход, и има остала својства која прописује изборни закон” (47); „Установљава се државни савет, коме је задатак...” (90).

*
* *

Сва наведена синтаксичка својства Устава од 1869. године говоре о солидним изражајним могућностима правног стила у Србији тога времена. Неки од коришћених узуса неоправдано су потиснути у савременом правном стилу, а били би добродошли. Истовремено, у овом

тексту видљива је база многих и данас актуелних правничких конструкција, што, са своје стране, потврђује континуитет у развоју књижевног језика. Ипак, видљиво је и нарушавање „опће правилности”²³ новошкотавске основе књижевног језика, које ће се наставити у потоњем раздобљу, услед бројних околности.

Милош Лукович

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА
„КОНСТИТУЦИИ СЕРБСКОГО КНЯЖЕСТВА” 1869 г.

Резюме

Автор статьи анализирует синтаксические особенности Конституции Сербии 1869 года и приходит к выводу, что этот высший юридический акт обладает завидными выразительными возможностями. Некоторые выражения данного узуса несправедливо забыты, а их следовало бы использовать и в настоящее время.

²³ В. чланак Милке Ивић *Једно поређење Вуковог књижевног језика с нашим данашњим књижевним језиком*, Зборник за филологију и лингвистику бр. 1, 1957, стр. 114–126. Вук је, иначе, увео појам и термин „опћена правилност” да означи облике у гласовном и граматичком систему савременог језика који као „правилни” смеју ући у књижевни језик, па макар потицали и из различитих дијалеката.

Бенана Пековић

ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ ГОВОРА МУСЛИМАНА У БОСАНСКОЈ ДУБИЦИ

Рађено под руководством проф.
др Драгољуба Петровића

У В О Д

1. Босанска Дубица се налази на сјеверозападним падинама Козаре, у доњем току Уне и средишњем току Саве. Иако је мало података који свједоче о далекој прошлости овога краја, може се претпоставити да је ово подручје рано било насељено, што потврђују и археолошке ископине откривене на овом простору. „Године 1975. откривене су зидине насеља у селу Читлук, за које се претпоставља да потичу још из старијег и средњег жељезног доба. У селу Суваја, на мјесту званом Црквина, вршена су пробна археолошка испитивања која указују да се на овом мјесту налазе остаци архитектуре из античког периода. У селу Стригова откопавања су показала да се у овом селу налазе остаци старог насеља из римског периода.”¹

Послије пропасти Римске Империје овај простор насељавају словенска племена, која ту живе до најезде Турака. Сам назив Дубица

¹ Подаци за историјат града Босанске Дубице су из монографије Душана Самарџије, *Босанскодубичко подручје у НОР-у 1941 – 1945*, Босанска Дубица, 1984, 15 – 16.

потиче од старе словенске ријечи дуб—храст, ‚*quercus*‘, јер су ови предјели били густо обрасли храстовом шумом. Овај крај је од 930. године доживљавао велики успон. На простору данашњих села Суваја, Драксенић, Доња градина, Демировац и Међеђа изграђен је велики град Дубица, који је потпуно разорен 1242. године под најездом Монгола. Становништво Дубице је пружио жесток отпор Монголима па је угарски краљ Бела III из захвалности обновио разрушени град.

Продор Турака 1538. изазвао је велике миграције становништва босанскодубичког подручја преко Уне и Саве у Банију и Славонију. Турци су тај опустошени простор населили кметовима из раније окупираних крајева, углавном из сјеверне Македоније, јужне Србије, Санцака и Херцеговине. Ти кметови су им служили као помоћна војска у борбама које су вођене на овом немирном поручју. На простору данашњег града Турци су подигли утврђење и са краћим прекидима држали га све до аустроугарске окупације Босне 1878. Када су Турци окупирали и дио Хрватске, миграције су настављене, али су се сада неке избјеглице са босанскодубичког подручја вратиле у стари завичај. Године 1795, када су Турци коначно напустили хрватску територију, долази до нових миграција становништва у Банију и Славонију, и на њихова се кућишта досељавају становници претежно из Босанске крајине, околине Босанског Петровца, Травника, Купреса, Ливна, Гламоча и других мјеста. Године 1797. од дотадашње војничке тврђаве почиње да се интензивније развија садашњи град, који од тад носи назив Турска Дубица, а касније и Босанска Дубица. Крајем 18. вијека граница између Аустрије и Турске усталила се на Сави и Уни. Турска је у то вријеме привидно мирна споља, али у границама турског царства дошло је до великих социјалних и националних немира. Због честих ратова и пограничних сукоба становници Кнешпоља и дубичких села трпе велике недаће, које крајем 18. и почетком 19. вијека достижу врхунац. Излаз из кризне ситуације Турци траже појачаним репресалијама, понајвише над сеоским становништвом. Посљедице овако тешког стања биле су све чешће буне на подручју Поткозарја: Јаничићева или прва машичка буна 1809, друга машичка буна, март 1834, и Пецијина или коштајничка, 1858, у којој поред Срба учествују и Хрвати и Муслимани, и 15. август 1875. нови оружани устанак на челу са Петром Поповићем Пецијом.

У необјављеним мемоарима Славка Вујасиновића² налази се сљедеће: „До 1852. године град Босанска Дубица био је насељен муслиманским живљем. Те године у Дубицу се постепено насељава и српски живаљ. Њихова првобитна насеља била су у предјелу потока Жежевица, гдје је на десној обали Уне било пристаниште, па су и први

² Д. Самарџија, н. д., 16 (напомена 17).

досељеници били лађари. Касније су се српска насеља ширила ка западу и Бињачкој ријеци”.

Од 1878. до 1918. године овај крај је под аустроугарском влашћу, становништво овог подручја је и даље веома тешко живјело, поред извјесне аутономије коју је добило након анексије. Аустроугарском окупацијом 1878. у овај крај су насељене породице из Лике, чији потомци и данас живе у селима Шпиља, Верија, Парнице, Срефлије, Божићи, Личани, Пуцари, Клековци и др. Аустроугарска власт је ригорозним мјерама сузбијала бунтовни дух овог народа, што потврђује и податак да је на овом подручју на 12000 становника било пет жан-дармеријских станица.

У току II свјетског рата и народноослободилачке борбе овај крај је тешко страдао, али се после ослобођења нагло развија. Данас је то средње развијена општина СР Босне и Херцеговине, која се простире на 499 км². По попису становништва из 1971. године општина Босанска Дубица има 30323 становника, од тога 23989 (79%) Срба; 5114 (16,8%) Муслимана, 717 (2,4%) Хрвата и 403 (1,3%) Југословена.³ Према попису 1981. у општини Босанска Дубица живи 30867 становника, од тога у граду 11170, од којих 4812 Муслимана, 3439 Срба, 2390 Југословена и 316 Хрвата.

2. Говор муслиманског живља Босанске Дубице, чије сам фонетске карактеристике испитивала, припада икавскошћакавским говорима са четвороакценатским системом. О овом говорном подручју Д. Брозовић мисли да је у „четворокуту Сава—Уна—Козара—Врбас морао постојати специфичан штокавски говор, сигурно с икавским развојним правцем, шћакавски” који је имао везе и са посавским шћакавцима и са штокавцима, а и са чакавцима с друге стране Уне.⁴ Данас је мали број говорних представника са изразитим карактеристикама овог говора, само најстарији становници Босанске Дубице чувају икавштину, која ни код њих није заступљена у оној мјери у којој је првобитно била. У говору млађег становништва, под утицајем школе уклоњене су и посљедње везе са икавскошћакавском основом.

3. О проблематици икавских говора писали су Милан Решетар,⁵ Александар Белић,⁶ Павле Ивић,⁷ Стјепан Јошић⁸ и др. Њихови радо-

³ Асим Пецо, *Икавскошћакавски говори западне Босне*. — Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево, књ. I, 1975, 71 (скр. Пецо, ИГЗБ).

⁴ Далибор Брозовић, *О предмиграционом мозаику хрватско-српских дијалеката на подручју СР Б и Х*. — Радови III, Зеница, 1973, 52.

⁵ Милан Решетар, *Der stokwische Dialect*, Wien, 1907.

⁶ Александар Белић, *О чакавској основној акцентуацији*. — Глас 168. II разр. Филозофско-филолошке, друштвене и историјске науке, 86, Београд, 1935, А. Белић, *О значају западног штокавског говора*. — Јужнословенски филолог XXIII, св. I—IV, Београд, 1958.

⁷ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956.

⁸ Стјепан Ивић, *Данашњи посавски говор*. — Рад 196—197, 1913.

ви упућују на закључак о могућностима постојања једног широког простора, између чистих штокаваца и чистих чакаваца, на ком је могао да постоји посебан говорни тип, у основи штокавски, али са многим архаизмима познатим у чакавским говорима. Тај је говорни тип, у основи шћакавски, и данас захвата простор од Посавине до херцеговачких граница и чакавских говора.

У новије вријеме значајан допринос расвјетљавању проблематике икавскошћакавских говора дали су својим истраживачким радом А. Пецо,⁹ М. Дешић,¹⁰ Д. Брозовић,¹¹ и Д. Петровић.¹² Проф. Пецо доноси податке са широког простора западне Босне на ком су вршена језичка истраживања, а наводи и низ примјера из старих списа и писама насталих у 16, 17. и 18. вијеку на подручју Костајница—Дубица писаних ћирилицом и латиницом.¹³

4. Грађу за овај рад сабирала сам по постојећим упитницима.¹⁴

1. НАПОМЕНЕ О ПРОЗОДИЈСКОМ СИСТЕМУ

5. Прозодијски систем у говору Муслимана Босанске Дубице у главним линијама идентичан је са приликама у другим новоштокавским говорима, што значи да познаје четири акцентоване ($\backslash \cap \backslash /$) и двије неакцентоване ($- \cup$) прозодеме. Дистрибуција прозодема такође одговара њиховој дистрибуцији у већини новоштокавских говора са четвороакценатским системом. Ситна одступања тичу се појаве силазних акцената ($\backslash \cap$) у медијалној позицији у неколико типова примјера:

а) у сложеницама *пољопривреда*, *Југослѡвја*, за вриѡе *Југослѡвјѣ*, за стѡрѣ *Југослѡвјѣ*;

б) у облицима Г пл. неких именица: *Македѡнѡцѡ*, *Црноѡбрѡцѡ*, *Аустријѡнѡцѡ*, *задѡтѡкѡ*, *подѡтѡкѡ*, али *домаћинстѡвѡ*;

⁹ Асим Пецо, *Говори сјевеозападне Босне*. — Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево, књ. II, 1979. (скр. Пецо ГСЗБ); А. Пецо, ИГЗБ.

¹⁰ Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*. — Српски дијалектолошки зборник XXI, Београд, 1976.

¹¹ Далибор Брозовић, *Говори сјевеозападне Босне*. — Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево, књ. II, 1979, 101—118.

¹² Драгољуб Петровић, *Прилог познавању муслиманских говора западне Босне*, Нови Сад, 1970 (скр. Петровић, Прилог).

¹³ Пецо, ИГЗБ, 38—43.

¹⁴ Берислав Николић, *Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима*. — Јужнословенски филолог, књ. XXVII/1—2 (1966), 309—317; Павле Ивић, *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, VII (1962—1963), 99—110.

в) у страним ријечима: *командџант, ађутџант, комунист, фолирант, парадџиз*;

6. Дужење вокала пред сонантима утицало је на то да се понекад уравни акценат као нпр. *удџвац* према *удџваца*, али је редовно *нџвац, нџваца*.

7. Испред сонаната којима се затвара слог обавезно је дужење вокала: *здрџвље, зџље, сџнце, клинџа, јџрџа, стџрџа, стџрџи, Тџрџи, џтџрка, џдџбрџник, Сџрџџа, Бџнџџџа, јџзџвџа, кџнџа*, итд.

8. Редовно је секундарно дужење вокала и у примјерима типа: *гџжџе, грџжџе, снџплџе, рџблџе*, али: *сџђе, сџђа* им давала.

9. Чува се прасловенско дужење првобитних кратких вокала на којима је био акценат типа: *Бџг/Бџга, брџд/брџда, нџс/нџса, рџк/рџка, вџз/вџза*, али: *рџг/рџга, сџк/сџка*.

10. Овај говор не познаје скраћивање $\bar{r} > \check{r}$, редовно је: *крџв, трџн, црџв, црџква, брџк, жрџвањ, врџба, учџврџстити*.

11. Примјери *кџђа, брџџа* (2. сг.), *нџшта* увијек имају овакав акценат.

12. Овај говор је сачувао мелодиозност акцента.

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ

13. *Прасловенско преношење* је познато:

У А. сг. и пл. именица *-а/-ја* основа: *нџз воду, пџ воду, прџд зору, џ зору, џ косу, вџкџ је зџ косу, зџ косе, пџла је нџ земџу, крџз земџу, џн пџшџ нџ дџеџу, нџ ногу, пџд ноге, џ глаџву, нџ глаџву, крџз глаџву, зџ дџшу, џ вџјску, џ стрџну, нџза стрџну, нџ рџке, џ ширину*, међутим и бројни примјери са непренесеним акцентом на проклитику: *џндџ сам прџшџ на зџмџу, у плџнину, дрџж се за глаџву, у глаџву, дџгнџм на глаџву, пџвџкло ме за брџду, џн је џшџ у вџјску, свџ је тџ бџло на брџину, у висџну, на дубџну, у ширџну*.

14. Код именица *-о/-јо* основа са старим \ / или / на почетном слогу прасловенско преношење није досљедно, потврђено је у примјерима: *џ Бога, џ госте, џ грџд, џз грџда, зџ пџс, џ мџд се стџџра, џ рџд нас прџжли, дџб ме нџ трошџк, дџ лџкта*, али и: *дџшџ ми је у гџсте, јџ сам џстџ за нџкат, пџд нџкте, у џблџке* га кџђе.

15. У овом говору су ријетки аналошки примјери с прасловенским преношењем код именица које немају на првом слогу прасло-

венски \\\ или $\cap$ већ су касније пришле том акценатском типу. Чешће се чују само примјери: *пала у бунār*, *ошла је нā бунār*, *дд ђавола* и сл. док су обичнији они примјери код којих се прасловенско преношење не јавља као нпр. *на плāмен*; *прѣјдѣм у чāрдāк*, *рāдйм по чāрдāку* цилу гōдну; *на јўриш*; *у вāздўх*; *на мйсѣц*.

16. Код именица женског рода *й* основе, које имају на првome слогу прасловенски \\\ или $\cap$ прасловенско преношење се врши веома често, мада има и случајева кад не долази до преношења акцента на проклитику: *прѣврћѣм се свў нōћ*; *дōшб је прѣд нōћ*; *нйје ми нā памѣт* пāло тако нѣшто; *држйм те зā рйч*, али паралелно се чује: *пōсикб се дд кости/до кōсти*; *тб је брѣз мāсти/брез мāсти*; *ўмрб је од глāди/од глāди*.

17. Прасловенско преношење врши се готово досљедно код именица средњег рода *-о/-јо* основа типа *злāто* и *кдло*: *дд злāта*; *ў мѣсо*; *ў сјѣно*; *пд тйлу/пд тјѣлу*; *ў мōре*; *бйло ме је и нā пољу*; *ддѣм ў поље*; *ў коло*; *дōстб ў око* *ћдрав*; међутим. чује се и: *прѣко мōра/преко мōра*; *дд слова/до слдва*.

18. Именице које немају на првом слогу прасловенски \\\ или $\cap$, већ су касније пришле овом акценатском типу, знају за прасловенско преношење акцента на проклитику: *зā срце*; *нā срце*; *зā грло*; *нā лито* / *нā љето*, *йз јутра*; *окрѣнў нйз брдо*; *ўз брдо*; *нā дрво*; *пāб је ў блато*; *гāзй пд блату*; *ў брашно*; *зā брашно*; али *на зрно*; *у жито*.

19. Акценат се не преноси на проклитику у примјерима типа: *на бāднāк*, *у бāчвāра*, *на вйтѣза*, *из вдћнāка*, *по зāповид*, *на Блāго-ви(је)ст*, *на рўковѣт*.

20. У овом говору прасловенско преношење се јавља и у следећим примјерима: *јā ймāм и прѣд себбм* и *зā себбм*; *пōвāљāм их свѣ једно* *ћб* другог; *нйј га бйло*, *јамда*, *ў три* државе; *йспнѣм се нā прсте*.

21. Ново преношење забиљежено је у: *опрѣмāм ў шкōлу* *ўнучāд*; *ў соби тбј живли*; *сйкли лед нā Уни*; *пд пушкама*; *прекд годнѣ*; *ўзмѣм себи ў кућу* *нѣшто*; *кдд кућѣ*; *пд кућама* *свѣ пōкупјо*; *стрāжа пд стрāжа*; *кўповати бвцу пд бвцу*; *јā йзāћѣм ў бāшчу* *рāдти*; *сјѣдѣм ў кола*; *рāдли кдд бѣгā*; *нā вилама*; *бйло ме је и нā ситу* и *на решѣту*, *дбјдў й[з] шумѣ кдд мене*; *дōлазли су кдд мене*; *дони све дбјдў кдд мене*; *дн пўца прекд мене*; *ў мене бйб кдњ и кдла*; *нйсам ни мйсдла зā нѣга*; *āшковāла сам сā нйм*; *јā остала ў тбј кўћи* *рāдти*; *зā нбм* су *лѣтли*; *шта се прѣмѣћāло сā тйм стāрйм љўдима*; *ймāм пд осам дāнā*.

28. Секундарна дужина се среће у облицима мушког рода глаголског придјева радног нпр.: *биџ* / *бијџ* сам ђбђрнѣк; *нђсиџ* сам партизанма љѣкђва; *прнђсџ* сам ђни што су гђд слђл; *прнђсџђ* сам вјѣсти свђкакве; тридсет гђдѣна сам кђд нѣхђ *бијђ*, *рђдђђ*.

29. У 3. пл. аориста наставак -е је редовно дуг: *нђсишѣ*; *ѡбѡшѣ*; *рѣкошѣ*; *дђђдошѣ*; *нђђдошѣ* и сл.

30. У трпном придјеву: кђ је *пѡшћђт*; нѣја, *ђћерђто* свѣ; бијђ сам двапут *зђробѣт*; свѣ *пђгорѣто*.

31. Неакцентоване дужине се срећу и код прилога: *кађђ*, *сађђ*, *тађђ* прѣд ослобоћѣње на чѣтри мѣсѣца; *ђнђс*, *вечѣрђс*, *јѡчѣ*.

32. Као и у компаративима придјева неакцентована дужина је редовна и у компаративима прилога: ни ђна нѣјма нѣшта, кѡћицу јѡш *мђнѡ* нег што сам кђд њѣга зђтекла; сад је *лђкши* жѣвѡт; тђј кђпѡт је *лѣпши*; ђнђ нђ *горѣ* ѡдарѣм; ђшђ је јѡш *ђљѣ*; ђни се ђѣгнѡ *ђљѣ* у Њѣмачку на рђд; трчи *брђѣ*, што *ђђљѣ* мђреш; *ђђљѣ* ђђмђ тђ пѡшћђј.

II. ВОКАЛИЗАМ

Вокалски систем муслиманског говора Бос. Дубице познаје пет вокалских јединица, чије су гласовне вриједности као у стандардном српскохрватском језику. Нешто затвореније остварују се дуги акцентовани вокали *а* и *е* (у ограниченом броју примјера), али се правило реализације ових затворених вокала не може дефинисати. Вокалски систем овог говора карактерише и висок степен редукција, посебно високих вокала *и* и *у*, у вана акценатској позицији.

33. Изговор кратког акцентованог вокала *а* без обзира на консонантско сусједство не разликује се од његовог изговора у стандардном језику: ѣмђмо *мђло* својѣ зѣмљѣ; мђја *мђти* се пђпнѣ на дѡму, па сѣкиру па ђђђлѣ *ђску*; пђнесем дјѣте малѣ^хно, па га *стђђѡм* у *плђстић* сјѣна; ни сам шта *зђтекла*, ни сам шта *ђђнѣла*; *ђшковађла*, *ђшковађли* кроз прђзор.

Реализација дугог акцентованог *а* по правилу не одступа од прилика у нашем књижевном језику: мѣтни је у *ѣијђкер*; нѣсам нѣкађ *ђђла* да му шта *ѣђли*; *ѣђла* бђгу; *јђ* сам тђ чѡвала и *разђђђла*; *ђђђо* рахмѣтли ѡмрђ; шта *јђ знђм* штђ-ђ вѣше, ђђђм кѡпти *клђс*; мђја дјѣца нѣсу ђсјѣтла ни *глђђ* ни жѣћ; ми смо *глђђни* и жѣђни бѣли; ко хђће поштѣвати ђѡѡ *мђђду* *Југослђђѡѡ*, *тђј* ѣмђ; ђђђ *мђђђђђ* ђђнас нѣје зђпђмѣтила пђтнѣ нѣкакђѣ; тѣ лѣѣиш ѡѡ^утру рђно да-ђ ти стѣгђ прђђи до *ѡрђта*.

Нешто затвореније дуг акцентован вокал *a*¹⁵ реализује се у следећим примјерима: имали ми, *стари* љзео чѣтерес ѝ три дѹлума, па смо ми ишли нѧ поље *радли*; он дѣ *ради*, дрѣ њѧма; он дрѣ дѣ у сѣло *ради*; нѣ *зна* *народ* как *ће се снаћи*, нѣјма; ја тѣ њѧшта нѧсам *брѧнла*; накупју *живад*, па *ће* код мене свѣ *тѹ* клѧт и обаривати и ѧћ по *Загребу*; он мѣгѣ *заради*; он *на* ме, штѣ ти идѣш; тѣшко сам се *наканла*; *продавали*; *одржавали*; код онѧ *стари* *млинѧрѧ*; ѣткуда *ћу* ја мѣмка *плѧти*, ѣвѧ вѣз дрѧвѧ не-б љзео, рѣко, што-б ја мѣмку мѣрала дѧти, бѣм трѣбѧ мѣмка *нахранти*, па трѣбѧ-м љзѣти *цигѧре*, па трѣбѧ *плѧти* га.

34. Изговор кратког акцентованог *e* је као у књижевном језику: сјѣно кѹпла *бѣгу*; ја сам сва *срѣтна*, кад ми *њѣко* дѣјдѣ; *мѣтнѣм* у крѧло кѣмѧд крѹха; ѣдѣмо *тѹћѹ* зѣмљу *ради*; ѧмѧм *ћѣр* чѣтири љдѧне; кѹћа од *шѣпера*, од лѧскѣ *оплетѣна*; ѹ њѣг *тај* зѣт бѧјѣ мѧлѧцијѣ; свѣ са нѧшѣм пѣмоћѧ, свѣ *јѣдно* дрѹгѣм пѣмѧжѹ; *јѣднѣј* се рѹка прѣбла; шкѣловѧла *јѣдно* по *јѣдно*; *свѣкар* сѧм, нѧсам ја зѧтекла ѧкѣг ѡг *свѣкра*; ѧмала сам *дѣвѣтеро* *дјѣцѣ*; *лѣтѧм* нѧ ѧѧѧу да кѣпѧм; он *вѣлѧ* хѧјмо *ради*.

Дуги акцентовани вокал *e* се реализује као у стандардном језику, ѣ има стандардну артикулацију и у сусјѣдству лабијалног консонанта или *p*: тѧмо смо *радли* *шѣс* *мѧсѣци*; ја *ћу* мѣти *шѣрѧѹ* и клипѧ *накупти*, па кѹхати ѣнѣ крѣмпѧре; за дѣсѣт *жѣнѧ* нѧне је *радли*; *измѣтѣ* се ѣнѣ мѧкѣ; дѣдѧмо *тѣ* *пакѣте*; *сѧкли* *јѣднѣ* *зѧмѣ* *лѣд* нѧ Уни; ѹ ѡг *тај* зѣт бѧјѣ *шѣф* *мѧлѧцијѣ*; *нѣмѧм* *пѣмзију*; трѧжла ѡѣшто *пѣмзијѣ*; сви се, фѧла бѣгу, *срѣдли*.

Нешто затвореније дуго акцентовано *e* реализује се у следећим примјерима: Па сѧд кѧжѣ *тѣшко*, ѧјѣ *тѣшко* ко год хѣће *ради*; Мѣн ѧкѧд ѧјѣ бѧло *тѣшко* ѹстати, у свѧкѧ дѣба; *Мѣсо* сѧмѣ да су *јѣли*, ѧмѧл су га, бѣга ми.

35. Кратко акцентовано *o* се изговара као у књижевном језику: кад нѣја, *ѣчѧ*ма *јѣдѣм*, кад нѣјма; нѧјкѧшње сам *ѣсто* ѹ ѣко *ћѣрав*; *шѣз* *гѣдинѧ* сам ја бѧјѣ *ѣдѣрѧјѧк*; *сѧрѣта* бѧла, *ѣтац* ми ѹмрѣ; *ѣстала* сам *сѧрѣче*; ко ѧјѣ ишѣ под ѧјховѣ *ѣружље*, свѣ нас *пѣкупи* у зѧтвор; ко гѣд хѣће *ради* *тај* ѧмѧ; ѧмала сам ја *мѣмка*; свѣ *јѣдно* дрѹгѣм пѣмѧжѹ; зѧпнѹ ѣѧи дрѹгѧ па *пѣмогнѹ*; дѣлазили су код мене *ѣнѣ* *мѣје* *кѣмшијѣ*; *пѣдокрѧдом* се дѣлазла, *ни(је)* се сѧјло *говѣрити*; дѣшла сам чѣтерес дрѹгѣ *гѣднѣ* *дрѣ* кѹћи; *тѹ* смо дјѣцу *пѣдигли*, па и *пѣудѧла* сам; свѧк ме *вѣлѧ* и *пѣштујѣ*, а и ја свѧкога *вѣлѧм*; кад ме *зѧбѣлѧ*, *вѣзѣ* ме *дѣктуру*; ѹ мене бѧѣ *кѣнѧ* и *кѣла*; прѣпомѧгѧла сам *нѣлѣкѣ* *кѣлѣкѣ* сам *мѣгла*.

Реализација дугог акцентованог вокала *o* без обзира на гласовно окружење (исто се артикулише и у сусјѣдству лабијалног консонанта или назалног сонанта) је као у књижевном језику: *ѣѧди*, кад сам дѣ-

¹⁵ Уп. Драгољуб Петровић, *О говору Змијѧнѧ*, Нови Сѧд, 1973, 29–30 (скр. Петровић, ГЗ); Петровић, Прилог, 3; Пецо, ИГЗБ, 87.

шла; нисам ништа затекла; *овд^Ика* рација та њихова направита; куповали смо *овцу* по *овцу*, па те *овце* саставимо; метнѐ *овцу* на дрва и *дојдѐ* клапн *овцу*; *дојдѐ* фијакер, *дојдѐ* и *то* свѐ опколѐ; препомáгала ја и *мој* старй; тај исти момак службо *војску*; *чојк* је радјо; нит је имо *чојк*, нй сам ја имала; *бојк* ти даб; одосмо доћерати *воз* дрва; доћерам тај *воз* дрва; ми смо ашковали кроз *прозор*.

36. Изговор вокала у без обзира на квантитет не разликује се од његовог изговора у стандардном језику: *џмѐм* дпѐ сѐб ма́ло зѐмљѐ; ба́бо рахмѐтли *џмрѐ*; имала штѐ су-м *џбле џсташе* сйна најстарјѐг; старй *џзѐо* чѐтерес й три дѹлума зѐмљѐ; тај *џтрчѐ* што није рѐкла за њег, *џтрчѐ* да је *вѹчѐ*; метнѐм у крѐло ко́мад *крѹжа*; *сѹђа* им давала; *мѹшѐпци* били, па на *мѹшебаж*; *комѹшаш* кѹрузе, а момци гѹри на хрпи *кѹруза*; ко старй *љѹди* били нѐзадовољни свѐ им метни; мйсеѐ дана смо *чувал љуприју*.

37. Високи вокал *и* ако је акцентован (независно од квантитета) реализује се као у књижевном језику, међутим у ванакценатској позицији *и* се веома често редукује. Зависно од ступња редукције разликује се: а) *дјелимична* и б) *потпуна редукција*.

а) отхранио ме ма́терйн *ам^Ица*; ба́бо рахмѐтли, *то ам^Ица* ма́терйн штѐ ме храни́о дојдѐ; првѐг је мѐне дпѐина *дѹб^Ичка* метнѐла за одбо́рника; имал смо *крав^Ицу*, па нам ма́ти помѹзе; седа́мнѐс их *пѹв^Ишало* штѐ-с били *актйвни* за партза́не; ни(је) се смйло *говѹр^Ити*; зна́ла сам кѹруза́ по де́сѐт метара́ *прѹдат^И*; та́ко-т је *то* хо́дало, да-т мѹра *њѐко* и *доћ^И* и *проћ^И*.

б) у *Дѹбци* сам се *потхрани́ла*; ја *то* ништа нисам *брани́ла*; свѐ сам ја *то* пошти́вала и *вѹдла*; нисам ни *мйслла* за њега, имала́ сам ја мо́мка свѐг дру́гог; та́ко то да сам *управла* да *и^х има́ прѐко шездѐсѐте-ро прѐко мојѐ гла́вѐ*; *живли* смо и ет та́ко ту смо дјѐчу подигли, па и пѹдála сам и *оже́нла* сам; имала сам што су-м *џбле џсташе* сйна; јѐдној се *ру́ка прѐбла*; *џз* рат *до́к* се није год *смирло*, ка́д се *смирло* ми смо гра́д заузели; ка[д] се *сре́дло*, јѹпѐ *џмѐ* сѐби зѐмљѐ; за де́сѐт же́на на́не је *ра́дла*; ми смо ишли на поље *ра́дли*; *ра́дли* смо ко́д бе́га; није се бѐло *ослобѹдло*; спаса́вала и *који* су били у Јасѐнѹцу и *Дѹлазли* су ко́д мене онѐ мо́је ко́мшије; пѹдокра́дом се *дѹлазло*; ја сам њѹх *џсто* пошти́вала, и *сѹђа* им давала и мй́ла, и давала, и *па́зла*; онда́ настала гла́д *вѐлкѐ*; препомáгала сам *но́лкѹ ко́лкѹ* сам мо́гла; *то́лко* смо мй́ сѐла препомáгали; ја *ни́кад не-б* ће́ла же́лти да имам прѐвише́ нег *но́лкѹ ко́лкѹ* ми мо́ре *бйт*; за *њѹм* су *лѐтли*, ка́квй, и *мо́ткама* и *сикирама*; *то* се свѐ дй́гло и *мо́ткама* и *сикирама*; дошла сам чѐтерес дру́ге *го́днѐ* дпѐ *кѹћи*; радјо сам *го́дйна* код Мѹјаге́ *Шѐрѹа* на *машѹн* врше-ћѹ, сва́ке *го́днѐ* по два́ мйсе́ца; ѹткѹд *ћу* ја мо́мка *плати́*; ја сам ѹстала *ѹ* тој *кѹћи* *ра́дти*; ја *изаћѐм* *ѹ* ба́шчу *ра́дти*; он *мо́гѹ* *зара́дти*; не́ја *лећ* док свѐ не на́мйриш и свѐкра и свѐкрву ако имаш, и свѐ *намы́рти* и онда́

џтић лѣћи; џни ће ноћиват кџд мене; накџпују жйвѣд, па ће кџд мене свѣ тџ жйвѣд клѣт и обаривати и ић по Зѣгребу; Мџјагѣ Шѣрћа били сйнови партзѣни, ти у партзѣнма били; џномѣ Рифѣту Мѣтћа кѣпут сѣв сѣскџ; није било кйшѣ, па је све пџсушло се; рѣђо сам у фѣбрки џсам гџдйнѣ за стѣрѣ Југослѣвјѣ.

38. Мада је вокал *и* претрпио највећи степен редукција, честа су и скраћивања вокала *у*, док су редукције осталих вокала рјеђе и не јављају се досљедно; зѣрѣдй кйлу брѣшна кѣрУзова; отйд џџУтру; тй лѣтйш џџУтру рѣно да-б ти стйгџ прѣвй до врѣта; док нйсам сѣб^И још нѣкУпла јѣдну десѣтак дџлџма зѣмљѣ; јѣ-б вџлла џногѣ рѣсола и џнџг кџпса јѣсти, нег бџг зѣнѣ штѣ; продѣвџ брѣшно кѣрзџво; јѣсам бѣг, *ја-ћ* ић; *па-ћ* јѣ тџ йспећи.

39. У овом говору полуглас се као и у књижевном језику вокализовао у *а*:

— крџх по цйли дѣн пѣчѣм; јѣ рѣдйм тѣдка свѣки дѣн; бйјѣ свѣки дѣн сѣ њима; ймала сам јѣ момѣкѣ; ймала сам пѣт снѣхѣ

— мѣне мџја снѣ^Ха раздџџла; џна и сѣд ймѣ црте свџје; сѣд је лѣкшй жйвџт, нег за врйме стѣрѣ Југослѣвјѣ; кѣд ме пйтају, јѣ им кѣжем, шта ймѣ; кѣд је прѣврѣт бйла, рѣт кѣд се зѣратџо, прнџсџџ сам џн[и] штџ су гџд слѣл; дѣнас тџ зѣмљџ йстџ рѣдйм, дѣнас неће нйшта да трпѣ.

— џтац ми џмрџ; јѣ сам џстџ за нџкат; ћѣџ је јѣдан џдвџћн; кѣпут сѣв сѣскџ; мџзак га бџли, дѣј тй да мџзак рѣдй.

— шта се тџ прѣмећѣло сѣ тйм стѣрым лџдима; бйјџ свѣки дѣн сѣ њима; девѣтнѣс гџдйнѣ је бйџ сѣ мнџм; тџ сам сѣкрѣла.

— нйсам се бџјѣла нйчега; нйсам мџгџ пџмоћн нйшта; џн мџгџ зарѣдти; штџ [о] нај рѣкџ.

У примјерима мџгаџ, лѣгаџ, рѣкаџ долази до сѣжимања.

40. Ненаглашени полуглас у сусјѣдству лабијѣла вокализовао се у *а*: рѣдџо сам у фѣбрки џсам гџдйнѣ; мй ймѣмо пџ осѣм дѣнѣ; сѣдѣмнѣс их пџв^Ишѣло што су бйли ѣктйвни за партзѣне; џн је бйџ осѣмнѣс гџдйнѣ сѣ мнџм.

41. Лексеме: стѣкло, џш, рѣж, мртѣвѣц / мѣјт и облик џвйк / вѣјк / вѣвйк редџвно ймају овакав гласџвни лик, а умјѣсто лексеме жйлица каже се кѣшка.

42. Рефлекс полугласа у лексемама турског порйјекла на суфйкс -ѣк, -лѣк редџвно је -[л] ук: сѣндук, јѣстук, муштџлук, рахѣтлук, мѣ-зѣрлук и сл.

43. Секундарни полуглас редџвно се вокализовао у *а* у облицима ймена: Дѣне, Дѣнило, Дѣн^Иѣ.

44. Као и у осталим штокавским говорима глас *в* – (у иницијалном положају) иза кога се налазио тврди полуглас у слабом положају досљедно је прешао у вокал *у*-. *Ћзмѐм* ђпѐ сѐб ма̀ло зѐмљѐ; *Ћзмѐмо* сѐби кр̑аву; х̑ај-м *Ћзми*, б̑ђга ти, к̑упса; ђнд̑а *Ћзѐла* би њѐшто ј̑ђштѐ, *Ћзѐла* би јѐдну к̑илу гр̑аха, па *Ћзѐла* би; ђн к̑ажѐ да-ћ̑ ја̑ тѐби *Ћзѐти* к̑ахве и шѐкера; ђпрѐмам̑ у̑ шкђлу *Ћнуч̑ађ*; *Ћнуч̑ади* п̑аз̑им; *Ћскрс*.

45. Фонема *и* у примјерима типа *п̑ј̑н* редовно се губи, док се у трпним придјевима чува. У овом говору паралелно се употребљавају трпни придјеви са формантима *-ен(-)* и *-ит(-)*: прѐд ослобођѐње на чѐтри м̑исѐца м̑ђ је Хусѐјн *уб̑ијен*; *оп̑ијен*, *прѐбијен*, *на̑бијен* и сл.

46. У овом говору *ѡ* под *Ѡ* акцентом или неакцентованом дужинном рефлектује се неуједначено. Међутим, примјери са икавским рефлексом *ѡ* су далеко бројнији од оних с ијекавским:

а) к̑уп̑им *св̑иту* с̑јѐно; *у̑* њѐга-ј̑ нђв ма̑кар б̑иђ шѐпер, нђв *ц̑рип*; *дв̑и* сђбце с̑ в̑ана н̑ма̑ *у̑н̑ићѐ* се; *дв̑и* су *ф̑аб̑рике* м̑ѐтнуте на м̑ђју зѐмљу; док *испѐчѐм* кр̑у̑х по *ц̑или* д̑ан пѐчѐм; р̑а̑д̑им по ч̑ар̑д̑аку *ц̑илу* гђдну; ђна ђстанѐ па тра̑жи по *ц̑или* д̑ан; има̑ју ч̑изме, има̑ ч̑изме к̑уп̑ти, па *ц̑илу* з̑иму н̑оси с̑у̑хѐ нђгѐ б̑удни; *с̑ниг*; *ц̑вићѐ*; *л̑ин*; *л̑ип*; *ж̑либ*; *з̑вир*; *й̑д̑ала* сам се за њѐга од пѐтнѐс гђд̑и̑на̑ н̑и [ти] сам шт̑а з̑атекла, н̑и сам шт̑а д̑ђ̑ни̑ла; *н̑и* сам *ја̑* шт̑а д̑ђ̑ни̑ла, н̑и сам шкђлѐ завр̑шила; кад је лѐто ва̑кђ у прђљећѐ, х̑ајмо *й̑зн̑ит* ђвђ д̑ушеч̑и̑ћа па на ван; *д̑ил̑им*; ко̑д кућѐ п̑иш̑у̑ *у̑в̑ик* да се р̑а̑т ђтвђр̑јо вѐл̑ки у гра̑ду.

б) з̑атекла двђђ д̑јѐцѐ, *рас̑пђд̑јѐл̑им* том двђма д̑јѐцѐ; н̑икоме да н̑исам ни јѐднѐ *р̑и̑јѐчи* рѐкла; та̑кђ сам *с̑јѐно* к̑упла бѐгу; ст̑ав̑им д̑јѐте у пл̑асти̑ћ̑ *с̑јѐна*; та̑кђ сам *ја̑* с̑ њ̑има с̑аста̑ђ се, пр̑нђс̑јо сам *в̑јѐсти* св̑а̑ка̑ве, *б̑јѐли*; *ја̑* мђгу на̑прав̑ти дв̑а на̑по̑ја ђд *б̑јѐл̑ђг* кр̑у̑ха; *у̑н̑у̑тра б̑јѐло*, а *ја̑* ђзгђ чђп̑ам.

47. У Г. пл. именица рефлекс продуженог *ѡ* је неуједначен тако да имамо слѐдеће:

- а) м̑ист̑а̑, кђл̑и̑на̑, нѐд̑и̑љ̑а̑, мѐд̑в̑ид̑а̑, али и мѐћ̑ѐд̑а̑
- б) м̑рѐж̑а̑
- в) б̑и̑љ̑ѐг̑а̑

48. Под (') акцентом *ѡ* се углавном икавски рефлектује. Примјери са ијекавским рефлексом су иновација и ограничени на лаксему *д̑јѐте* (која је редовно оваквог фонетизма) и лексеме *м̑л̑јѐко*, *з̑в̑јѐзда* и сл. које се чују поред чешћих икавских форми *м̑ли̑ко*, *з̑в̑и̑зда* итд.

а) к̑у̑ћа од шѐпѐр̑а̑, од *л̑искѐ* оплетѐна и зѐмљђм на̑б̑ачѐна; ђни зђб нам пђчели *д̑ил̑ти*; мђгђ-с по швѐр̑цу к̑уп̑ти, ал хђће да ти гла̑ву *ос̑и̑чѐ*; н̑исам се б̑ђ̑ј̑ала н̑ичега; *л̑и̑ч̑јђ* сам се *у̑* Ба̑ј̑на̑ Лу̑ци̑ дв̑а м̑исѐца; ђнђ *н̑и̑је* *л̑ипо* баш на ва̑кђ скупђћи; тђ је *пр̑ис̑но*; *тђ* сам *ја̑* ђд зѐмљѐ и ђд *ц̑иглѐ* *сл̑ипла*; *ц̑ри̑во*; *г̑ли̑то*; *ис̑ц̑ипала*; *пл̑ив̑ти*; *пр̑ом̑ин̑ти*; *з̑в̑и̑-*

зда; ко измѣте ђнѢ мліко; млаћенцу ђнѹ, тај је бѡгат; ет раћо сам, ђрѢ, сїјѢ за врїме ЈугослѡвїѢ; међутим и: кѡкво је дѡнашњѢ врѣме, а кѡкво је ђндѡ врѣме бїло, што је свакако изузетак у овом говору.

б) ѓнй загаламѣ на *дјѣте* мѓје; пѓнесѣм *дјѣте* малѣ^хно; да-м је
йко прѣфатјо *дјѣте*; помѓзѣм краву и даднѣм *млјѣко* распрѓдѓм; кад
пѓждѣмо у Кѓзару, маѓи, ймал смо крав^ицу, па нам помѓзѣ, па нам
даднѣ по пѓлитрѣ *млјѣка*; ја прѓдѓм *млјѣко*.

49. Рефлекс кратког $\bar{x}$ је неуједначен:

а) ъ>и: сѹѣа им давала, и мѣла, и давала и пѣла; пѣокрѣдом се дѣлазѣло нѣ[je] се смѣло говорѣти; сѣкли једнѣ зѣмѣ лѣд на Уни; сад ѣма ѡдѣћѣ и ѡбућѣ кѡлѣкѡ ко хѡћѣ; ѡномѣ Рѣфѣту Мѣтѣа кѣпут сѣв сѣс[и]кѡ; мѣсѣц дѣнѣ смо чѣвал ѣупрѣју; рѣѣо сам на машинѣ вршѣћѡј свѣкѣ гѡднѣ пѡ двѣ мѣсѣца; ѣѣко нѣј зѣдовѣлан, кад бѣ ѣмѡ стѡ мѣлѡнѣ мѣсѣчно, тѣмѣ, сѣмѣ, свѣдок, мѣхѣр, вѣверѣа, вѣтар, вѣровѣти.

б) ъ>је: у теме смо и *дјѣцу* рађали; имам деветеро *дјѣце*; моја *дјѣца* нису *оцјетла* ни глад ни жѣћ; ја сам с *дјѣцѡм* била; деветеро сам ја њиха подигла, тако да нико *оцјетјо* није; Тито је кум деветом моме *дјѣтету*; па-ћ те кѹрузе сѹшти, па-ћ тѡ *самљети*; нисам имала када *сјѣсти*; *сјѣдѣм* у кола и *сјѣдѣм* са својим Хусејном; за хрпе *сјѣдѣш*, комушаш, а момци гѡри на хрпи кѹрѹзѣ; да *сјѣдѣ* извѹчу је и мѣтнѹ у фијѣкер; сваѣ би даѡ по пѣт гѡдинѣ живѡта да нам *вјѣчто живи ѡвѣј* наш драги друг Тито; ја *сјѣдѣм* у кола и ѡдосмо *дѡћерати вѡз дрѡвѣ*; *дѡћерѡм* тај вѡз дрѡвѣ; ѡнда-с ѹ рѣд прѹжли и на стѡнцу *ѡћерали*; *ћѣѡ* је јѣдан ѡдѡѹћи; ја нисам *ћѣѡ* да ѡстанѣм вѣшѣ; нисам ја нѣкад *ћѣла*, наслѡнла се на јѣднѡг; ја нѣкад не-б *ћѣла* жѣлти да имам прѣвишѣ; јѡпѣт-с-ме гѡнли *ћѣсте* пѡправљѣт да *њѣмачкѣ* вѡјска прѡлази; дѣгнѹ-с даљѣ у *Њѣмачку* на рѡд; *сњѣгови*.

Поред већ наведених примјера веома чести су и они у којима се кратко њ паралелно чује са икавским и јекавским рефлексом као нпр.: сѹђа им давала, и млйла, и давала и пǎзла / мљѣла; па-ћ те кѹрузе сѹшти, па-ћ то сǎмљети / сǎмлити; бйжати / бјѣжати; шпǒрет зѣмљени ймала, па чйтаву цјѣпанцу / цйпанцу ўвǎлим; натрпǎмо лѣкǒвǎ/лйкǒвǎ; док мјѣсечина / мйсечина ўпрѣ ми ђодсмо; лйти / лѣти кѹпли сјѣно за дѣсѣт дйнǎрǎ; прђдиће / прѣљеће; прǎдид / прǎђед; лйпшй / лѣпшй; кђлно / кѣљено; пйсма / пјѣсма.

50. Рефлекси кратког λ иза p су различити тако имамо:

а) ѣ>е: *мрѣжа, времѣна, бубрѣзи, трѣба мѡмка нахранѣти, па трѣбѣ-м ѹзѣти цигѣре; вртѣно / вретѣно; али поред врѣћа, трѣшња, брѣме* паралелно и икавска форма *врйћа, трийшња, брийме*.

б) њ>и: нѣ знѣм да ли је тѣ зрѣло, а у ванакценатској позицији и<ѡ се редукује: Ѧна је гѡрла; дјѣте свѣ изгѡрло ѡт сѡнца; јѡ сам ѡстарла, изрѣѡна, нѣ могу рѡдти.

51. Судбина **ѡ** у префиксу *прѡ*:

Једна од битних карактеристика овог говора је поремећен однос између префикса *прѡ*- и *при*-, тако да срећемо следеће стање:

а) *прѡ*->*пре*-. *прѡврћѡм* се свѡ нѡћ глѡдна; јѡ сам *прѡдеверјѡ* њѡколко крѡљѡвѡ; нѡ плѡх, па се све кѡлѡдѡи, знѡју, *прѡврну*; *прѡтрѡпла* сам свѡгѡ; сѡмо сам ѡз рѡт мнѡго *прѡметѡла* тѡгѡ живѡта; да бѡг сѡчуѡвѡ штѡ се тѡ *прѡмећѡло* сѡ тѡм стѡрѡм ѡудѡма.

б) *прѡ*->*при*-. *прѡварла* ме; *прѡварли* су га; *прѡмѡла* је свѡ што је ѡмѡла; *прѡпѡла* се.

в) *при*->*пре*-. тѡ-м се њѡшто *прѡзнало*, а ѡвѡх кад је фѡбрка стѡла, кад сам слѡужѡ бѡге, тѡ-м се њѡје њѡшта ни *прѡзнавало*; кад се ослобѡдѡло кѡно су ме мѡло пѡзѡвали, *прѡзнали*; *њѡсам на вѡкѡг нѡишѡ чѡјка*, *вѡкѡг чѡјка* да *прѡзнѡ* рѡдѡиѡка; ко хѡће да *прѡзнѡ* дѡнашѡицу; тѡлкѡ смо мѡ сѡла *прѡпомѡгали*; да-м је ѡко *прѡфѡтѡ* дјѡте, ѡѡко; *прѡчекај*, *прѡшити*, *прѡчврстити*, *прѡмакѡти*.

д) префикс *при*- потврђен је у примјерима: *прѡкрѡти*, *прѡвиѡи*, *прѡјѡнти* итд.

У префиксу *прѡ* под дужином **ѡ**>*ѡ*, редовно је *прѡлаз*, *прѡвод*, *прѡпис* и сл.

52. Предлози *пред* и преко редовно су оваквог фонетизма: *пред* ослобѡђење на чѡтри мѡсѡца мѡј је Хусѡјн убѡјен; дѡшѡ је *прѡд* мене; јѡ ѡзѡћѡм ѡ бѡшчу рѡдѡти, а ѡн пѡцѡ *прѡкѡ* мене; јѡ ћу ѡнѡга крѡмпѡра, што је вѡдѡт *прѡкѡ* годнѡ, кѡхѡти.

53. Глагол *причекати* чешће се чује са префиксом *пре*-. *прѡчека-ти*; ѡниди ѡ кућу, *прѡчекај* га; *прѡчеко* ме.

54. Рефлекс кратког **ѡ** испред *ј* редовно је *и*: ѡмѡла сам и свѡкра *стѡријѡга*: дѡнас нѡћѡ њѡшта да трѡпѡ, као *стѡријѡга* не поштѡвају; *њѡје*-м бѡѡ тѡкѡ сјѡјѡн живѡт; јѡ сам с ѡѡм и ѡрѡла и брѡла и *сѡјѡла*; мѡ смо чѡк ѡѡма *сѡјѡли* на свѡјѡј зѡмљѡи; ѡн ѡдѡ, рѡдѡи, ѡрѡ ѡѡма, *сѡјѡ*; нѡјѡм кѡдѡ *прѡсијѡти* нег скѡхѡм па нѡ плѡх.

Имперфекат њѡје уобичѡјѡн у овом говору, тако да примјере типа: *плѡтѡјѡше*, *трѡсѡјѡше*, *пѡцѡјѡше* и сл. не срећемо.

55. Рефлекс кратког **ѡ** испред **љ**:

а) редовно је *нѡдѡља*, *пѡнѡдѡљѡк* — у овим лексемама *и*<**ѡ** у ванакценатској позицији се рѡдукује.

б) лексема *бѡљѡг* редовно је оваквог фонетизма.

в) редовно је *кѡдуљѡ*.

ѡ

56. Кратко **ѡ** испред *о*<-*л* рефлектује се различито:

а) **ѡ**>*и* у облицима: *ѡмиѡ*, *рѡзѡмиѡ*, *сјѡдиѡ*, *вѡдиѡ*, *гѡриѡ*, *ѡста-риѡ*, *врѡиѡ*, *зрѡиѡ* и сл.

б) редовно је *јѣѣ*.

в) облик *ћѣѣ* увијек има овакав гласовни лик.

57. У овом говору је нов систем именских наставака потиснуо старе, редовно је: *по зубима, на ко̀лима, за вра̀тима, на ко̀лнима* итд.

— у Д-Л сг. именица женског рода *ѡ>и*: *за̀ови / за̀ви, слѹ́ги, сна̀хи, ма̀ћехи, тѐтки, у̀ шко̀ли, на но̀ги, у ру̀ки, у во̀ди*.

— у Д-Л сг. замјеничке промјене редовно је: *мѐни, тѐби, сѐби* итд.

— у И сг. замјеничке и придјевске промјене: *тѝм, ђвѝм, свѝм, мо̀јим, је́дним, мла́дѣм, ста́рим, ма́лим, ста́ријим, мла́ђим* итд.

— у Г. пл. замјеница и придјева: *ти́х^х; то-м се њѣшто прѣзнало, а ђви́х^х кад је фа̀брка ста̀ла, кад сам слѹ́жѣ бе́ге, ни́је; да̀нас ѣма́ мо̀јѣх^х ђни́х^х ста́рих^х; па се ђни́х^х крѣмпѣра́ на̀купти, па ку̀хати; ђнда́ ни́је би́ло ва́ки ку̀ћа; ја на́бирѣм ђни́х^х ѣлетѣка́, на́купѣм ђни́х^х кѣта́ па до́јдем ку̀ћи; ѣма́ до́брих^х же́на; ђд ма́лих^х нѣгу*.

— у 2. пл. императива редовно: *ѣдте, до́ѣте, бѣ́жете, ву́цте*.

— у инфинитиву и глаголском придјеву радном глагола VII врсте редовно је: *сје́дти / сје́дла, ви́дти / ви́дла, же́лти / же́дла, во́лти / во́дла*.

58. У лексеми *гњи́здо / гњи́здо* иза *гн-* *ѡ>и*, док је облик *гњи́ван* непознат овом говору.

59. Рефлекс *ѡ* је неуједначен у следећим примјерима:

а) *ди́војка* (мада је чешће *цѹ́ра*), *си́кира, двѣ́, грихѡ́та, ѡ́вди / ѡ́вди́ка, ѡ́нди, ни́сам, озли́дити, осим*.

б) *ћѣ́; ни́ће*, али и: *ко̀мшија́ ти до̀шло ни́гди ни́шта не́ја; го̀нли че́сте по̀правља́т да њѣмачка́ во́јска про̀лази*.

в) *Нѡ>ње*: *њѣ́ко, њѣ́што, њѣ́шчим, њѣ́ког, њѣ́ка, њѣ́кој, њѣ́ке, њѣ́које, њѣ́ку, њѣ́чије, њѣ́како, њѣ́кад, њѣ́колко, њѣ́ћи*.

г) редовно је: *зе́нѣца, ѡбе́ћати, ве́дро, ђбе, брѣ́скава*.

д) *ѡрах*, ту је ненаглашено *ѡ* иза *р>а*.

Умјесто *цѡ́ливати* каже се *љубити*, а о фонетизму лексема *сје́но* и *дје́те* V сг. *дје́те* упр. т. 46. и 48.

60. Групе *-ѣр/-ѣр* редовно остају неизмијењене:

а) *ви́р, пи́р, ма́настир, крѣ́мпѣр*, *ја-ћ ђнѡ́га крѣ́мпѣра* што је ва́дѣт прѣ́ко годне́ на̀купти; ђни́ се *крѣ́мпѣра́* на̀купти, па ку̀хати ђне́ *крѣ́мпѣре*.

б) *си́ромѣх; си́кира*; *мо́ја ма́ти се по̀пне́ на ду́му, па си́киру*, па ђдвѣ́ли да́ску; *ја сам си́ро́та* би́ла, ѡтац ми ѣ́мрѡ; *ни́сам на ва́ког на́ишо чо́јка да прѣ́зна ра́дника и си́родѣ́њу; у мене ѣ́р че́тири ѣ́да́не; че́три зе́та ѣ́мам*.

61. Облици *кукѹричѣ* и *вїдїм* / *вїћам* редовно имају овакав гласовни лик.

62. Лексеме *бѡлѣст*, *кѡрен* и облик *кїсео* / *кїсѡ* увијек су оваквог фонетизма.

63. Лексема *јѣчам* редовно има овакав фонетизам, а облик *зајѣти* непознат је у овом говору.

64. Дуго вокално *р* је неизмијењено, реализује се у слjedeћим примјерима: *брк*, *крв*, *црв*, *трн*, *врба*, *црква*, *жрвањ*, вѡз *дрвѧ* натѡвари; *претрѣпла* сам свѣгѧ, дѧнас нѣћѣ нїшта да *трѣ*; *ѹмѧчѣм* ѡнѣ зелѣнѣ нѧкѣ крѡмпире *грке*; дјѣцу шкѡловѧла нїсам са ѡлѡвкѣ нег свѣ са *срѣпа* и са мѡт^Икѣ; нї(ти) сам шта дѡнїла, нї сам шкѡлѣ *завршла*; јѣдно ми је *ѹмрло*.

Кратко вокално *р* има исту судбину као у књижевном језику: *хрђа*, *хрвати* се, *прѣст*, *дршћѧла*, *црвен*, *Србин*, *трчѡ*, *хрвацки*; кад зѧвршимо *вршидбу*, ѡндѧ прѣјдѣм у чѧрдѧк; рѧднїка зѧволї свѧк, мѡј *брѣте*; *првѡг* су мѣне мѣтнли у Дѹбци за ѡдбѡрнїка; сїкли јѣднѣ зїмѣ лѣд нѧ Уни кад се *смрзла*; кѧд је бїла машинѧ *вршећѧ*; ѡна и сѧд їмѧ *црѣте* свѡје; за *хрѣпе* сїјѣдѣш; мѡмци гѡри на *хрѣпи* кѹрузѧ; нїј-га бїло, јѧмда, ѹ трї *државе*; јѧ сам с њїм и ѡрѧла и *брнѧла*; мѣтнѣ ѡвцу на *дрвѧ*; вїрїш кроз ѡнѧј *фрѣг*; нїт ми је ко *мрзак*; знѧмо *натрѣпати* вѡз ћѹбра; дѡјдѣм, нѡге-м *смрзнѹте*.

65. У примјерима: *ѹмрѡ*, *нѧвро*, *зѧвро*, *ѡтрѡ*, *ѡдрѡ*, *сѧтрѡ*, вокално *р* се девокализовало. Девокализација се јѧвљѧ понекад и у радном глаголском придјеву *ѹмрѧла*, *ѹмрло* и *ѹмрли*, -е, -ѧ; жѣна ми *ѹмарѧла*; свї су *ѹмарли* од стрѧха.

66. У свим позицијама (иза велара, иза дентала, иза палатала, иза лабијала и у ванакценатској позицији) у ријечи *д>у*: *кѹнѣ* се; *дѹг*, *сѹнце*; *жѹч*; *бѹха*, *вѹчѣ*, *вѹк*, *пѹж*; *јѧбѹка*.

67. Облик *дѹбок* и лексема *кобѧсИца* редовно имају овакав гласовни лик.

68. Афереза се среће у облицима *вѧмѡ*, *вѧкав*, *нѡлкї*, а нема је у примјерима *ѹторак* и *ѡвї*: питају ме свѣ кѧк се дѡгѧђѧ *вѧмѡ*; ѡвїм *вѧмѡ* сїјѧли на свѡјѡј зѣмљи; нїје ѡндѧ ни бїло *вѧкї* кѹћѧ; знѧла сам пѡслати *вѧкѡ* дїнѧр; јѧ њѣму унѣсѣм *вѧкѡ* сѧмѡме на тѣвсији; нїсам на *вѧкѡг* нѧїшѡ чѡјка, *вѧкѡг* чѡјка да прѣзнѧ рѧднїка; препѡмѧгѧла сам *нѡлкѡ* кѡлкѡ сам мѡгла; јѧ нїкад не-б ћѣла жѣлти да їмѧм прѣвишѣ нег *нѡлкѡ* кѡлкѡ ми мѡре бїт.

Облици *ѡтолич* и *ѡномѧд* непознате су овом говору.

69. Синкопа је потврђена у императивима: *сјѣтѣ, идте, трчте, бјѣжете* и у примјерима *кѡлкѡ, тѡлкѡ, нѡлкѡ, ѡшѡ, скйнла*, док облик *зѡбѡравјѡ* редовно има овакав фонетизам.

70. У лексеми *срамѡга* не долази до испадања вокала, док у радном глаголском придјеву *сѡкрла* вокал испада.

71. Апокопа је присутна у примјерима: *вѡјска прѡкрчй, дѡл ѡдѣ; ѡвѡј вѡз дрва не-б љзѣо, рѣко, штѡ-б јѡ мѡмку мѡрала дѡти; јѡ-б дѡшѡ; хѡј, па дѡђ пѡслий пѡднѣ.*

72. Елизија се јавља у слѣдећим примјерима: *ѡдвѡлй дѡску па нѡложй да-с ѡгријѣ; јѡ-ћ ѡногѡ крѡмпйра*, што је вѡдйт прѣкѡ годнѣ, нѡкупти; *хѡј-м љзми*, бѡга-т, кѡпса; *хѡђу д-йдѣм*; трѣбѡ да *с-урѡдй*.

73. Скраћење типа *не да каже < неће...* непознато је у овом говору.

74. У лексеми *сѡнИце* долази до асимилације вокалске групе *ао>ѡ*, док лексема *рѡонйк* редовно има овакав гласовни лик.

75. Наглашена вокалска група *-ѡ* остаје неизмијењена у примјерима: *зѡѡ, крѡѡ*, бацају се ѡнй кѡрузи, па бѡг дѡѡ за хрпе сјѣдѣш; свѡк би дѡѡ по пѣт гѡдйнѡ живѡта.

Ненаглашена вокалска група *-ао* редовно се сажима у *ѡ*: *сйјѡ, ѡрѡ, смйјѡ* се, *љзмѡ, бјѣжѡ, сйпѡ, трчѡ, пѡдигѡ, ймѡ, йшѡ, ѡшѡ, дѡшѡ, пѡшѡ, прѡшѡ, прѣшѡ, ѡстѡ, испрйчѡ, прѣѡвѡ, кѡзѡ, докѡзѡ, чѡвѡ, са-чуѡвѡ.*

76. Поредбена веза *као* чешће се чује у облику *ко* ѡпрѣмѡм љ шкољу љнучѡд *ко* што сам и свѡју дјѣцу ѡпрѣмѡла; бйла је *ко* цѣнѣтска хѡрија, *ко* у цѣнѣту ѡнѣ хѡрије што су; нйје *ко* сѡд вѡкѡ ѡвѡј сѣлѡмет дѡшѡ; *ко* стѡрй чѡјк бйѡ нѣзѡдовѡљѡн свѣ му мѣтни; љзрйбѡј ѡнѡј пѡд, жѡтй се *као* дѡкат.

77. Лексема *зѡѡѡ*, у којој се полуглас под акцентом вокализовао у *ѡ*, јавља се паралелно и са сажетом вокалском групом *ао>ѡ*: *тѡ* ми је *зѡѡѡ* / *зѡѡѡ* дѡшла.

78. У примјерима *мѡгѡ, рѣкѡ, лѣгѡ* полуглас се вокализовао у *ѡ*, које је сажимањем у вокалској групи *-ао>ѡ*. До сажимања долази и у лексемама *ѡрѡ, пѡсѡ, кѡтѡ, кѡбѡ* и сл.

79. Поред облика *стѣѡна* чује се и *стѣѡѡѡ*: *крѡѡ* ми је *стѣѡна* / *стѣѡѡѡ*.

80. У наглашеној вокалској групи *-ѣѡ* не долази до сажимања: *мѡј брѡт* је *плѣѡ* кѡрпе и *прѡѡѡѡ*; *клѣѡ* се да нйје љзѣѡ тѡј кѡмѡд крѡѡ.

Ненаглашена вокалска група *ео* паралелно се чује у неизмијењеном и сажетом облику у примјерима: *имали ми стáри љзео* / *љзо* чéтерес *и* три дѹлума зéмље; *овáј вбз дрвá не-б љзео*, шта-б *ја момку мóрала дáти*; *күпус је већ кйсео* / *кйсо*.

81. Мјесто лексеме *áнђео* / *áнђо* Муслимани кажу *мелећ* / *мелајић*.

82. Глагол *пријонти* редовно има овакав гласовни лик: *тó ми је пријонло* за шéрпу.

83. У примјерима *пүстјо*, *бáцјо*, *зabоpавјо*, *прòлјо* и сл. група *-и(ј)о>-јо*: *пүстјо* сам га òдмá да *йдё* кўћи; *бáцјо* сам те старе чйзме; нйсам *зabоpавјо* како сам се *пáгјо* за врйме стáрё Југослáвјё; *прòлјо* је кáхву пò себи.

84. Ненаглашена вокалска група *-уо* остаје неизмијењена у примјеру *йзуо*; *йзуо* сам òпанчиће с нòгу; нòге су ми се смрзле, па сам се *йзуо* да их òгријём, док у радном придјеву глагола III врсте вокалска група *-уо>ò*: *скйно*, *ушћйно*, *мётно* итд.

85. Вокалска група *-ае>ё* у бројевима: *једáнёс*; *ўдáла* сам се зá његá од *пётнёс* гòдйнá; *седáмнёс* их пòвйшáло штò-с били áктивни за партизáне; òн је бйò *осáмнёс* гòдйнá, *деветнёс* гòдйнá је бйò сá мнòм.

86. Лексема *зёц* редовно је оваквог фонетизма.

87. Групе *ѡ(к)а*, *ѡ(к)о* остају неизмијењене у примјерима *њёкаки* и *прёко*.

88. Група *-ија-* је присутна у лексемама *пријатељ*, *пријатељство*, које увијек имају овакав гласовни лик.

89. У компаративима *стáријй*, *прòстијй*, *поштёнијй*, *чистијй*, група *-ији* реализује се само у том гласовном лику.

90. Група *-оја-* реализује се неуједначено, редовно је *пáс* умјесто *појас*, али поред *стòјати*, које је чешће, чује се *стáјати*.

Група *-оја* увијек је неизмијењена у облику *мòја*: *мòја* дјёца *рáдё*; *мòја* мáти се пòпнё на дўму, па сйкиру, па òдвáлй дáску.

91. Реализација лексеме *човѡк* је недосљедна. О фонетизму ове лексеме на терену сјeverозáпадне Босне пише Далибор Брозовић.¹⁶ У овом говору лексема *човѡк* најчешће се чује у гласовном лику *чòјк*, али се понекад реализује и у гласовном лику *чòйек*: *мòј чòјк* је *рáдјо*;

¹⁶ Брозовић, ГСЗБ, 115.

нисам ја затекла нйкѡг нег свѣкра и чѡјка; дѡбро сам се слѡгала с чѡјком.

92. Иницијална вокалска група уо- остаје неизмијењена: тѡ је било тѡмам уочи копѡња кѹрузѡ; ѡн уопште нѣ знѡ више штѡ ће.

93. Пред назалним сонантима вокал о реализује се као у књижевном језику: нѡнде-м кѹћа бйла; ѡндѡ је тѡкѡ бйвало; јѡ йзѡћѣм ѹ бѡшчу рѡдти, а ѡн пѹцѡ прѣкѡ мене; ѹ мене бйѡ кѡњ и кѡла.

94. Редовно је крѡсти, рѡсти, али се поред врѡбац каже и врѣбац.

95. Лексеме грѡбље и јѡрѣбѡца редовно су оваквог фонетизма.

96. У овом говору чује се паралелно чѡрапе/чѡрапе, мѡхуна/мѡхуна, али је редовно далѣко.

97. Прилог нѡћас се редовно чује у облику нѡћес.

98. У лексемама прѡндид/прѡнћед, праѹнук префикс пра — реализује се само у том гласовном облику.

99. У броју једѡнѣс полугласник се редовно вокализује у а: вй-(ди) сѡд ѹ мене кѹћа кѡлкѡ је: једѡнѣс и једѡнѣс ѡт камена.

Исту судбину полугласник има и у компаративу мѡњй, који је редовно оваквог фонетизма.

100. Компаратив диљй непознат је у овом говору.

101. Прилог прйје/прйја чује се паралелно.

102. Лексеме водѣнца и мѡћеха редовно су оваквог фонетизма.

103. Редовно је пѡсли: пѡсли трајла нѣшто пѣмзијѣ, да ймѡм; пѡсли кѹпймо јѡш комадйћак зѣмљѣ; хѡј, хѡј, па дѡћ пѡсли пѡднѣ.

104. Лексема лйсца најчешће има овакав гласовни лик, али се чује и лија.

105. Лексеме кѡлѡба и сѹритка редовно су оваквог фонетизма.

106. Прилог вѡмѡ увијек има овакав гласовни лик: ѡвйм вѡмѡ сйјали на свѡјѡј зѣмљи; пйтајѹ ме свѣ кѡк се дѡгѡђа вѡмѡ.

107. Редовно је: сѹбота; тѡлкѡ; мѡтѡка; дјѣцу шкѡловѡла нйсам са ѡлѡвкѣ нѣг свѣ са срѡпа и са мѡтѡкѣ; тѡ се свѣ дйгло и мѡткама и сйкирама, зѡ нѡм су лѣтли и мѡткама и сйкирама.

О фонетизму глагола стѡјати упр. т. 90.

III. КОНСОНАНТИЗАМ

Консонантски систем говора Муслимана у Босанској Дубици карактерише (као и већину муслиманских говора) висока фреквенција фонеме *x* у свим позицијама у ријечи и укидање разлике између африката *ч/ћ* и *ц/џ* код једног дијела становништва (о чему ће бити говора на одговарајућем мјесту у овом поглављу).

120. Чување гласа *x* је битна одлика овог говора. У иницијалној и медијалној позицији глас *x* се редовно чува:

— *хај* ти одби; ма́ло прегледа́м на *хајва́не*; су́ђа им да́вала и *хаљйнке*; *ха́ција*; *ха́рман*; *хе́рав*; *хе́лаћ*; уне́сѐм му *хймбер* ил *ка́хву*; она́ у́вйк ку́ћи *хитй*; *ће́ сад хитйш*; шта́ је да́нас сто́ *хйља́да* на ва́кој скупо́ћи; *хдо́ца*; *хдо́йнца*; та́ко-т је то́ *хо́дало*; ни́је те́шко ко год *хдо́ле* ра́дти; сва́к је за́довољан ко *хдо́ле* да прѐзна да́нашњицу; би́ла це́нетска́ *ху́рија*, ко у це́нету о́не *ху́рије* што су; има́ла што су-м у́бле у́сташе си́на најста́рјег *Хусе́јна*; за *хр́ле* сје́деш; мо́мци го́ри на *хр́пи* ку́руза; а́м^Ица ма́терин ме *хра́њо*; ја́ сје́дѐм у *хла́д* и ве́зѐм.

— у ко́га се ва́ри ло́нац *гра́ха*, та́ј је бо́гат, ух до́клѐн му ло́нац *гра́ха*; ја́-ћ ди́нар ота́нти, у́зѐла би је́дну кй́лу *гра́ха*; мо́је *сна́хе* ра́де; ја́ има́м три *сна́хе*; би́ла сам са партиза́нима у *Орахово́ј*; о́но свѐ на́род на́хрне́; ба́бо *рахме́тли* би́о жи́в; ја́ сам *њйха* йсто́ пошті́вала; ндо́нда прѐшла до́ли, у *Ле́птихору* би́ла; до́јду́ о́вди ча́к из *Јдохове́*; ме́тнем у крй́ло ко́мад *крўха* — ку́рузе́; о́ни о́ткину́ и ме́ни ко́мад *крўха*; о́т те́ три кй́ле она́ *кўха* ку́рузу; она́ ка́д *скўха* и ја́ сам ш *њйма* је́ла; о́нда би́ла гла́ва за дй́м *духа́на*; сад има́ју чй́зме, па ци́лу зй́му ндо́си *су́хе* ндо́ге бу́дни; ту́ *краву*, док *охранй́м* те́ле, про́да́м; *отхра́нио* ме ма́терин а́м^Ица; у Ду́бци сам се *потхра́нла*.

Изговор гласа *-x* у финалној позицији није стабилан. У именицама *гра́х*, *крўх*, *врх*, *те́пих*, *плѐх*, *о́рах*, *сиродо́мах*, *стра́х*, *пра́х* и сл. глас *-x* се чува.

Артикулација гласа *x* је ослабљена или се он потпуно губи у замјеничкој и придјевској промјени, а понекад је *x* ослабљено и у медијалној позицији у ријечи, док се у аористу и прилозима *о́дма* и *на́ма* глас *x* редовно губи: ја́ набй́рам *о́ни* *ћелета́ка*; по́ваља́м *и^X* свѐ је́дно до́ друго́г; ндо́нда ни́ј би́ло ха́ј ре́дај *о́ви^X* *те́пи^X*; ме́не мо́ја *сна́^X* *раздво́јла*; *ре́ко*, шта́-б ја́ мо́мку мо́рала да́ти; *о́дма* сам пу́шћен; сй́тна би́ла дје́ца, ни́су би́ла *о́дма* да су свй́ по́чѐли ра́дти; двй́ *сдо́бце*, с ва́на *на́ма* у́нићѐ се.

121. Облик *зй́ва́м* има искључиво овакав гласовни лик.

122. У иницијалној позицији секундарно *x* чује се у примјерима: *хр́ђа*; *хр́вати* се; *хр́ву* се; о́н(и) су йма́ли ко́ње сво́је, плу́гове сво́је, *ха́ла́т*.

Секундарно *х* јавља се и у облицима придјева *лак*, *мален*, *мекан* и слично, а присутно је и у облицима глагола *венути* и *трунути*: *моро* је *бити* *луг* од *букови дрва*, а не *врбови* и од *ови дрвџи дрва*, *то* је *лагахан луг*; *понесем* *дјете малено*, па га *ставим* у *пластић сјена*; *ја* *била помалахна*; *удри* *дјете измалехна* *добрџм хранџм* и *маснџм*; *вех-нџм*; *вехнџ*; *то* *липо цвиџе* *ми* је *увехло*; *то* је *веџ трухло*.

123. У овом говору глас *ф* има стабилну артикулацију и чува се у свим позицијама у ријечи: *куџа* *ми* је *била фажтна*; *није* *било фабрика* *ко сада*; *кад* је *фабрка* *срала*, *кад* *сам служџо бџе*, *то-м* се *није* *ништа* *ни* *презнавало*; *имам* *ту зџмљу* *код фабрикаџ*; *имам* *тоџа своџе фами-лиџе*; *моџа маџи* је *носила фџрецу*; *скино је фџс* *с главе*; *каква* је *фиџа*; *мџтну* је у *фиџакер*; *вириш* *кроз онаџ фџг*, *да* *виџаш* *моџка*; *доџила фџишко* *млџеко*; *паџа* *ми* је *флаџа* *на главу*; *имџ* је *флџку* *на каџуту*; *имам* и *дана* *своџу нафаџу*; *рифџат* *доџде* и *шта* је *џн радџо*; *џн* је *Рифџату* *Мџџа* *каџут* *саџ* *сасџо*; *то* *није* *јџфтиџо*.

Глас *ф* се јавља као супституент гласова *п* и *в* у лексемама *сафџн*, *фаџа* и *фџг* < *врџ*, *које* су редовно оваког фонетизма.

У лексеми *Стџџан* (Стџџо) глас *ф* супституише се гласом *в*.

124. Мјесто лексеме *пасуџ* у овом говору редовно је *грџх*.

125. Лексема *каџа* код старијег становништва чџше се чује у облику *каџва*: *А* *уџати* *раџо*, *лоџти* *ваџру* и *пеџи* *каџву*; *је-л* *да* *уџмџ* *маџери* *каџве* и *шеџера*; *ја* *нџму* *унџсем* *ваџо* *самџме* *на* *теџсиџи*, *унџси* *на* *димирлиџи*, *да* *јџде* *унџси*, *каџву* *унџси*.

126. Изговор иницијалног гласа *в*- не разликује се од стандардног изговора. Редовно се чува и међувокално *-в-*:

— *треџа* *уџати* *раџо*, *лоџти* *ваџру*; *веџеру* *спрџмџм*; *вириш* *кроз* *онаџ фџг*, *да* *виџаш* *моџка*; *воџ* *дрва* *натџвари* *ко* *сплаџ*; *воџска* *проџрчи* *доџ* *џде*; *воџде* је *по* *двоџца-троџца*; *џн* *уџрче* *да* је *вуџе*; *враџе* *џну* *чаџу* *праџну*; *леџиш* *уџутру* *раџо* *да-б* *ти* *стиџџ* *прџви* *до* *враџа*.

— *ја* *сам* *то чуџала*; *биџи* *смо* *заџдовоџни*; *стаџри* *проџаџо* *воџове* *дрва*; *имам* *ту* *краџу*, *помџзем* *краџу* и *даџнџм* *млџеко* *распрџдаџм*; *мџтни* *џну* *манџалу*, *запаџи* *траџу*; *ту* *зџмљу* *обраџивала*; *све* *сам* *ја* *доџеџивала* и *праџа* и *обариџвала*; *ја* *сам* *нџџа* *џсто* *пошџтивала*; *ми* *смо* *куџоваџи* *џвџу* *по* *џвџу*.

127. О фонетизму лексеме *чџџџ* упореди тачку 91.

У облику *заџџравџџо* глас *-в-* се редовно чува.

128. Судбина гласа *-в-* у позиџији измеџу *консонанта* и *вокала* у *риџечи* је *неуџедначена*. Глас *-в-* се *губи* у *примџерима*: *гоџџе*; па *џе* *џн* *џкупџи* *гоџџариџе* *са* *таџана*; *џн* *гоџџариџу* *проџа*; *зар* *џеш* *ми* *га* *диџи* *на* *главу*; *меџед*, *доџ* се *редовно* *чува* *у*: *меџвид*; *џн* *ми* је *свиџоџ*; *цвиџати*/*цваџати*; *чеџџџџџџ*; *свеџџџџџџ*; *неџа* *леџ* *доџ* *не* *наџириш* и *свеџџџџџџ*.

и свѣкрву; старй је њмѡ своје друштво; ѡзѡхѣ се у двѡрѡште; ѣѡ је јѣдан ѡдвѡѡи.

129. Лексема *сврака* у овом говору редовно има гласовни лик *шврака*.

130. Глас -в- се чува и у позицији између вокала и консонанта: *мѣтнѣ ѡвцу* на дрва и дѡјдѣ, клѡпѡи *ѡвцу*; ѡн довѡчѣ *ѡвцу*; кѡповѡл^И смо *ѡвцу* пѡ *ѡвцу*, па те *ѡвце* сѡставѡмо, па прѡдамо; дѡјду *ѡвди* чѡк из Јѡховѣ; *ѡвд^Ика* рѡција та направиѡта.

131. У примјерима *врба*, *вриштала* и *вѡли* не долази до супституције *в- > ф-*.

132. Лексема *пѡѡк* редовно је оваквог фонетизма.

133. У лексемама *ѡже*, *ѡлѡр* не јавља се протетично *в-* или *ј-*.

134. Изговор гласа *ј* је стабилан и не разликује се од изговора у књижевном језику. Артикулација овог гласа зависи од гласовног сусједства у ком се реализује.

Најстабилнији изговор глас *ј* има у иницијалној позицији: *јаје*; *јадна* ти *ја*, штѡ ћу; ѡмала сам ѡвцу и *јање*; *јаѡѡка*; ѣѡ је *јѣдан* ѡдвѡѡи; нѡсам *ја* бѡла на *јѣднѡј* грѡни; *ја* ѡѡму унѣсѣм да *јѣдѣ*; *ја-б* вѡлла ѡнѡг кѡпса *јѣсти*; ко ће зѡб *јѣст*; кѡд нѣја, ѡч^Има *јѣдѣм*; нѡсам ѡшѡ у *Јесѣновѡц*; *јѡш* нѡје дѡшла кѡѡи; ѡзѣла би ѡѣшто *јѡштѣ*; *јѡрган*; ѡмала ѡѣшто *јѡргѡна* старѡг; *Јѡсуф*.

У међувокалској позицији глас *ј* реализује се различито, при чему то зависи од природе сусједних вокала.

а) Између вокала задњег реда глас *ј* се најјасније чува: тѡ лѣтѡш *ѡѡѡтру* рѡно да-б ти стѡгѡ прѡви до вратѡ; ѡни *наѡѡѡѡу* жѡвѡд, *на-ѡѡѡѡу*, па ће кѡд мене свѣ тѡ жѡвѡд клѡт; мѣтнем у крѡло па дѡнѣсѣм *свѡјѡј* мѡтери; ѡпрѣмѡм ѡ шкѡлу ѡнѡчѡд, ко што сам и *свѡју* дѡѡцу ѡпрѣмѡла; ѡн ѡдѣ, зѡтвори ту *свѡју* рѡдњу, *баѡѡѡу* се ѡнѡ кѡрузи.

б) У сусједству вокала предњег реда, без обзира на то да ли су ти вокали испред или иза њега, глас *ј* има ослабљену артикулацију; ми ѡѡма *сѡјѡли* на свѡјѡј зѣмљи; сѡд је *мѡлѡција*, нѡнѡдѡ бѡли пѡнѡдѡри; мѣтнѡ је у *ѡиѡѡкер*; прѡдајѣм тѡ по *пѡѡѡци*; бѡла *ѡѣнѣтска хѡрија*, ко у ѡѣшто ѡнѣ *хѡрије* што су; ѡмала свѣкра *старѡиѣга*; *ја* пѡсли трѡгла ѡѣшто *пѣмѡиѣ*; ѡгријѣм свѡју мѡтер; *ја* ѡѡму унѣсѣм вѡкѡ сѡмѡме на *тѣвѡѡи*, унѣси на *дѡмѡрѡлији*.

У позицији између вокала и консонанта, између консонанта и вокала, и у финалној позицији глас *ј* је стабилан: *хѡјмо* ѡзнѡт ѡвѡ дѡшѣѡиѡа па на-вѡн; *сјѣдѣм* ѡ кола; за хрпе *сјѣдѣш*; *ја* сам с *дјѣѡѡм* бѡла; ѡѣзѡн је сѡн рѡѡо у *ѡѣкѡј ѡстѡј* барѡки; *хѡј-м* ѡзми, бѡга-т, кѡпса; *дѡј-м* бѣг ѡнѡ дѣсѣт дѡнѡрѡ, штѡ сам зарѡдла; нѡнѡдѡ нѡј бѡло *хѡј*

рѣдѣј ђвих тѣпихѣ; *хѣј рѣдѣј* ђнѡ, нег *изрибѣј ђнѣј* пѡд, жѹтѣ се као дѹкат.

Глас *ј* се губи у императивима типа: *пѡкрѣј, сѣкрѣј, зѣлѣј, прѡлѣј, пѡпѣј* и сл.

135. У лексеми *ѹжина* глас *ј* се не јавља.

136. Глас *ј* је редовно присутан у *не(ј)ма* (-е+и>-еј-): ђвди кѣд сам дѡшла *нѣјмѣ* нѣшта; нѣ зна нѣрод кѣк ће се снѣћи, *нѣјмѣ*; кѡјѣ *нѣјмѣ*, зѣпнѹ ђвѣ дрѹгѣ па пѡмогнѹ; штѣ ѣмѣм кѡме рѣћ, *нѣјѣм*; нѣ мере *вѣла нѣко рѣћи да нѣјмајѹ*; *нѣја* ѡчма јѣдѣм кѣд *нѣјмѣ*; *нѣја* ѡћерато свѣ; да мѣ не ѡсјећѣмо да *нѣја*; *нѣја* кад сѹћѣни ѣспанѣ цѣба ти је свѣ.

137. У овом говору имамо појаву секундарног *ј* у *опет*, које се чује паралелно и без секундарног *ј*: *јѡпѣ* кѹћи дѡјдѣм и вѣчеру спрѣмѣм; *јѡпѣ* ѹзмѡ сѣби зѣмљѣ; дѡшла сам чѣтерес дрѹгѣ гѡднѣ *ѡпѣ* кѹћи; *ѡпѣ* нѣставѣм сѣ ѣѣм рѣдти; *ѡпѣ* мѣло нѣшто сѹпѣм.

138. Изговор гласа *ш* је као у књижевном језику: ѣмѣ и^х прѣко *шездѣсѣтеро* преко мѡјѣ глѣвѣ; *ѹзмѣш* од *шѹстера* ђнѣ ѡпанчиће; *ѣшко-вѣла*, *ѣшковѣли* кроз прѡзор, нѣје бѣло да се ѣдѣ, *мѹшелци* бѣли, па на *мѹшебақ*, *дѹшеке* вѣкѡ рѣзастрѣм; дѡјдѣ на *комѹшѣње*; ђн *пѡшѡ* нѣ дјѣцу; *ѣзѣћѣ* се у *двѡриште* па *вѣриш* да нѣје мѡмак дѡшѡ; *кѡмшијѣ* ти дѡшло; ђндѣ *прѣшла* дѡли; *ѣшли* нѣ пољѣ рѣдли; нѣшто *јѣ*, нѣшто ђн, па смо кѹповѣл^и ђвцу пѡ ђвцу.

139. Глас *ж* има исту гласовнѹ вриједност као у стандардном језику: мѣн свѣкогѣ бѣло *жѡ*; нѣје-м бѣѡ тѣкѡ сјѣјѣн *жѣвѡт*; ѡставјѡ ми је *жѣвѡт* да мѡгу *живсти*; *јѣ* сам прѣметнѣла тѡгѣ *живѡта*; кѣк смо дѡсад *живли*; накупѹјѹ *живѣд*, накупѹјѹ па ће код мене свѣ тѹ *живѣд* клѣт; прѡзори се *жѹтѣ*; дѡчекујѹ нас свѣ *стрѣжа* пѡ *стрѣжа*; свѣ су ми, фѣла бѡгу, дјѣца *ѡжењѣна*; трѣбѣ ѹстати рѣно *лѡжти* вѣтру; ѡвѣ *млѣдеж* дѣнас нѣје зѣпѣмтила пѣтнѣ нѣкаквѣ.

140. У лексемама *жѣндѣр/жѣндѣр* и *жбѹн*, које су редовно оваквог фонетизма, не долази до преласка *ж>ѹ*.

141. О проблему африката у муслиманским говорима писали су Драгољуб Петровић¹⁸ и Асим Пецо.¹⁹ У раду *Икавскошѣкавски говори западне Босне* (203). А Пецо наводи примјере из старих латиничних и ћириличних списа, који потичу са подручја Дубице: *chasty, yunachke, niksychu, tokichy, iantolchychu, hochemo doyde y z ochem k namy*; (Рачки, Дописи, Старине XI, 85–86); *Шерица, Патацица, вѣце, кмети-*

¹⁸ Уп. Петровић, ГЗ, 71–72; Петровић, Прилог 7.

¹⁹ Пецо, ГСЗБ, 79–81; Пецо, ИГЗБ, 201.

ца, опросцени лист, части, чему, Жупаничу, али и: Хогин, Регеп; (Старине XI, 86 и даље).

На основу датих примјера А. Пецо констатује: „Као што видимо, непотпуност графије не дозвољава да се прати фонетска вриједност наших африката, чак и када бисмо били сигурни да су писари увијек били домороци, што није био чест случај и када бисмо знали да је говорна ријеч налазила своју вјерну слику на писаћем материјалу и да нам је она вјерно саопштена, ми нисмо у стању да овдје кажемо нешто одређеније о природи африката у тим писаним документима.”

Говор муслиманског становништва Босанске Дубице у погледу разликовања два пара африката није уједначена па је тешко прецизирати данашње стање. Постоји мали број муслиманских породица чији су се преци доселили, углавном из централне Босне, на овај простор највјероватније последице његовог пада под турску власт крајем 16. вијека. Код овог муслиманског становништва ни данас, под утицајем школовања, није дошло до прихватања нормалноштокавске артикулације²⁰ африкатских парова *ћ/ч* и *џ/џ*. Ово становништво поред африката *ћ* и *џ* (које по фонетским карактеристикама одговарају стандардном језику) има и полумекко *ч'* и *џ'* као замјену за *ч* и *џ*.

Међутим, већина муслиманског живља у Босанској Дубици јасно чува разлику између два пара африката *ћ/ч* и *џ/џ*:

— *ћа́са*; врати́ ону *ћа́су* празну; *ћери* четири у́дана; задовољна сам *ћерама*; то-м је бйџ *ћеиф*; *ћевал*; *ћефин*; ја набйрам онй *ћелетак*; за́творџ свџ у *ћумез*; сйкли јџднџ зймџ лџд на Уни кад се смрзла, да нам *ћуприју* не однесџ; мйсеџ да́на смо чу́вал *ћуприју*; ону *сећију* наре́ди; онда́ *џтић лећи*; у́змџ у кућу њџшто; *кући* до́јдем и ве́черу спрџмим; у *Драксенћу*.

— ја сам *разгађала* ка́ко тре́ба; *Аћул*; дјџцу *рађали*; по́топџ се *лађе* и џду нйз воду; *суђа* им да́вала; не́ја кад *суђени* испанџ ца́ба ти је свџ; џдемо *тућу* зе́мљу ра́дти; *ћубар*; зна́мо на́трпати вџз *ћубра*; *жећ*; пре́д *ослобођење* на чџтри мйсе́ца мџј је Хусџјн уби́јен.

Лексеме *Јурјев*, *гџспоја* и *Госпојина* редовно имају овакав гласовни лик.

— по́пй ча́ј; у́бџ га је ча́кијџм; пре́д ослобођење на чџтри мйсе́ца; до́шла сам чџтерес дру́гџ гџднџ ку́ћи; ста́рй у́зеџ чџтерес й три ду́лума зе́мље; чо́јк је ра́дјџ; *сирџче* сам бйла; ку́ћи до́јдем и ве́черу спрџмим; ја сам *кџчијаш* бйла; ја *навучџм* мо́мка, *навучџм*; он у́трчџ да је *вучџ*; да ја имам, а њџко да не́јма бџж са́чувај; ја сам њй *дџчекывала*; ја *по́чџла* дјџцу рађати; нйсам се бџјала *нйчега*; ја то свџ џставим *џчистйм*; џпрема́м у шко́лу у́нуча́д.

— *ца́мија*; ца́ба ти је свџ онџ штџ-с ти глџдала; отхранио ме ма́терйн ам^Ица; то су *ха́џије*, на ха́џ су йшли; у *це́нџту* онџ ху́рије штџ

²⁰ Уп. Пецо, ИГЗБ, 204, т. 1.

су; каже била *ценѣтскā хурија; цѣп; цехѣнем; ценāза; цѣзва; ђн* је вѣлкий *ценāбет; цигера; хѣца; хѣцинца*.

Насупрот изнесеном стању о проблему африката А. Пецо у раду „Говори сјеверозападне Босне²¹ пише следеће:

„Дакле, ситуација је јасна. Највећи број испитаних пунктова има јасно испољене фонетске дискриминате између двају африкатских парова. Само у једном мјесту (Козарац) имамо полумеке *ч* и *ц*, и у *Бос. Дубици* *ћ* и *џ*. И то је сасвим схватљиво. Козарац се не налази у зони означеној као западнобосански икавскошћакавски говори, него припада централнобосанској шћакавској зони; Босанска Дубица, опет налазила се на међи и царстава и говорних типова, а и у тјешњим везама са централном Босном, одакле ту *ћ* и *џ*, умјесто *ч* и *ц*.”

Мислим да наведена констатација А. Пеце није тачна.

142. Лексеме *Мађар* и *Мађарска* познате су само у овом гласовном лику.

143. Редовно је *год, годиц*: ко *гѣд* хѣће рāдти тāј имā; прнѣсјѣ сам ѣн(и) што су *гѣд* слāл; љз рат дѣк се нѣје *год* смѣрло бѣјѣ сам сурāдник с партизāнма; штѣ-ј *гѣдѣц* бѣло жѣта свѣ ѣшло зāједници.

144. Глас *з* у овом говору не постоји — мјесто њега досљедно је *з*, који има фонетске карактеристике као и у књижевном језику: *зѣд; звѣзда; звѣр; звѣно; зѣва* поред чешћег *бāзга; дјѣте ми озѣбѣ*; бѣли смо *зāдовѣлни*; нѣсам *јā зāтекла нѣкѣг*; бѣла сам са *партизāнима*; дјѣцу *пѣдизали*; *знāла* сам *кѣрѣзā* по дѣсѣт мѣтāрā прѣдат^И; нѣмāм *лѣмзију*, *зарāдла* сам је; *знāмо* натрпати *вѣз* ѣўбра.

145. Гласови *љ* и *њ* реализују се као у стандардном језику:

— стāри *љѣди*; шта се тѣ прѣмећāло сā тѣм стāрим *љѣдима*; натрпāмо *љѣкѣвā*, *обушљивли* се бѣли партзāни; дāвала им *хāљѣнке*; ѣшли нā *поље* рāдли; *зāдовѣлна* сам *пријатѣљством*; на свѣдѣј *зѣмљѣ* сѣјали;

— ѣ *њѣгā* тāј зѣт бѣјѣ шѣф милѣицијѣ; ѣмала сам девѣтеро дјѣцѣ сā *њѣм*; ѣ мене бѣѣ *кѣњ* и *кѣла*; ѣмала тѣгā дѣбра *кѣња*.

146. У овом говору артикулација гласа *л* је помјерена уназад и овај глас се реализује нешто дубље у усном резонатору. Та помјереност је изразитија када се *л* нађе испред вокала предњег реда, али „изразито веларно *л*” какво је проф. Драгољуб Петровић²² биљежио на Змијању и у муслиманским говорима у долини Сане није одлика овог говора:

²¹ Пецо, ГСЗБ, 81.

²² Петровић, ГЗ, 180–182; Петровић, Прилог, 8.

— имāмо мāло свòјē зēмљē; дјēте свē изгòрло òт сунца; луж; мēтни òнy мāнгалу; пòтопē се лāђе и òдy нйз воду; да ми је сādа òнā млāдòст; мòја дјēца нйсу òсјетла ни глāд ни жēћ; вòз дрвā нaтòварй ко сплāв; јā сјēдēм y кола; ўдāла сам се зā његā од пēтнēс гòдйнā; нйсам се бòјāла нйчегā; сўђа им дāвaлa и млйла, и дāвaлa и пāзлa; дјēцу шкòловāла нйсам са òлòвкē; у Лēптихору бйла; понēсēм дјēте ма-лē^хно; тй лēтйш ўјутру рāно; òнò нйје лйпо баш на вāкòј скупòћй; кўђа од шēпера, од лйскē оплетēна; запāли трāву; свāк ме вòлй и пòштујē, а и јā свāкогā вòлйм; вòлйм тēби дāти; тò им пòдйлйм; распòдјелйм тòм двòмā дјēцē.

147. Старо -л(-) се као и у већини штокавских говора вокализовало у о. Редовно је:

— сāн^ице, рāонйк; зāова/зāва, стēона/стēвена; прйјонти; дāò, звāò, краò; сйјò, смйјò се, сйпò, прēчекò, бјēжò; мòгò, рēкò, лēгò; плēò, ўзēò; һēò; пўстјò, бāцјò, забòравјò; прòљò; йзуò, скинò, ушћйнò, мēтнò; ўмрò, трāò; òрò, пòсò; вò, сò, пò, али се поред кйсēò/кйсò чује и кйсел као и вēсел, дēбел, тòпал, нāгал, окрўгал и сл.

148. Услѣд високог ступња вокалских редукција у овом говору имамо и појаву удвојеног сонанта л: вòдла, мòдла, жēдла, нāдла, шāдла се, пāдла, запāдло, итд. гдје глас л поприма слоготворну функцију.

149. Глас н је редовно присутан у примјерима: учйнò, учйнла, промйнò/промјénò, промйнла/промјénла, поклòнò, поклòнла и сл.

150. Изговор гласа к и г испред палаталних вокала не разликује се од изговора у нашем књижевном језику: скинò је кàпут; пòкисò је ко мйш; вēлкй, дубоки, јāбуке, дўгй, дўгē, нòге-м смрзнуте.

151. У овом говору имамо појаву дјелимичне десоноризације звучних консонаната у финалној позицији. Потпуна десоноризација је рјеђа: бòг^х, млāд^г, снйг^х, мēдвйд^г, дрўг^х.

152. Глас -м у наставцима остаје неизмијењен: са свòјйм Ху-сēјном; зāдовòљна сам прйјатēљством; јā сам с дјēцòм бйла; сā тйм стāрйм лўдима; сā мнòм, прēд себòм, зā себòм, ймāм, нйсам, вòлйм, мйслйм, йзāћēм, зāволйм, òдēм, ўзмēм, сјēдēм, дòјдēм, спрēмйм, зò-вēм, прòдāм, навўчēм, помўзēм, итд.

153. Редовно је мòре.

154. У презенту гл. моћи редовно је же>ре, док је глагол изаже-нē/изрене непознат у овом говору.

155. Рефлекс групе **st'* у овом говору је *шћ*: *ушћинџ*, *џгњйшће*, *стрњйшће*, *врийшћати*, *йшћѣм*, *пўшћā*, *прѣкршћен*, док је лексема *гўштѣр* редовно оваквог фонетизма.

Лексема *шћāп* редовно има овакав гласовни лик: *какав* је *тџ шћāп*; *нйсам мџгџ нйкуд без шћāпа*.

156. Група **zd'* у глаголу *звйждати* редовно се рефлектује у *жд*, док су примјери *дажд*, *даждевњак* и *мождани* непознати у овом говору.

157. Присуство сугласничке групе *-јт-* у овом говору није потврђено, увијек је *дџ*: *такџ-т* је *тџ хџдало*, *да-т мџра њџко* и *дџћИ* и *прџћИ*.

158. Група *-јд-* је присутна у примјерима: *јџпѣ кўћи дџјдѣм* и *вѣчеру спрѣмим*; *баџо рахмѣтли дџјдѣ*; *џн дџјдѣ* на *пџџзор*; *џни дџјдѣ* *кџд мене бџдѣ*; *кад пџјдѣ* *цџра* на *комџшање*, *пџјдѣ*, *вџдѣ* је по *дџџџца*, *трџџџца*.

159. Стара група *чр>цр* као и у књижевном језику: *црн*, *црв*, *црвен*, а тако и *чрѣ->кри-*: *криво*.

160. Лексема *трѣшња/тришња* увијек је оваквог фонетизма.

161. Старо и ново јотоване спроведено је у свим познатим категоријама.

Изузетак су гласови *с* и *з* који се не јотују у примјерима: *клāсје*, *пāсји*, *кџзји*.

Придјев *дйвИји* чешће се чује у нејотованом облику.

162. Редовно је *сџтра*.

163. Групе *шј*, *чј* се не јотују увијек је: *кокџшјй*, *џвчјй*.

164. У лексеми *оружје* група *жј* се јотује: *ко нйје йшџ* под *њйхово џружље*, *свѣ нас пџкупи* у *зџтвор*.

165. Јекавско јотоване:

а) Сонанти *л*, *н* се јотују редовно (ако није *ѣ>и*): *дйгнѣ-с дџљѣ* у *Њѣмачкѣ* на *рџд*; *гџнли њѣсте пџправљат* да *њѣмачкѣ* *вџјска* *прџлази*; *љѣго*, *прџљѣће*, *љѣпшй*.

б) Глас *т* се јотује само у облицима глагола *тѣрати* и *хтѣти*: *џдосмо дџћерати* *вџз дрѣвѣ*; *дџћерām* *тај вџз дрѣвѣ*; *џћерато* *свѣ*; *јџ нйсам њѣџ*; *нйсам јџ нйкад њѣла*.

Глас *д* се јотује само у прилозима *ћѣ* „гдје је”, *ћѣ*, *нйћѣ*.

в) Гласови *с* и *з* се не јотују.

г) Глас *ц* се не јотује, изузетак је лексема *ћѣста* која је редовно оваквог фонетизма.

д) Лабијални консонанти *м, п, б* и *в* се не јотују, али се поред чешћег *вира* чује и *вљѐра*: ђнда се запáлло, чѣтници, штá-л су, кòја-ј *вљѐра* рáдла, пáдла.

166. Сугласничке групе *-ст, -шт* у финалној позицији остају неизмијењене: *мáст, кòст, млáдòст, бòлѣст, прѣст, вјѣшт* и сл.

Сугласничка група *-ст* упрошћава се једино у бројевима: *мòљò* сам бòга да издурáм *шѣс* мисѣц; *у* мене кўћа *једàнѣс* и *једàнѣс* òт камена; *удáла* сам се за његá од *пѣтнѣс* гòдйнá; *седáмнѣс* их пòв^ишáло, штò-с били áктивни за партзáне; òн је бйò *осáмнѣс* гòдйнá, *деветнѣс* гòдйнá је бйò сá мнòм; *трйјес* гòдйнá сам слúжјо бѣге.

167. Консонантска група *-зд* се чува у лексеми *грòзд*.

168. Сугласничка група *тк* редовно се упрошћава у иницијалној и медијалној позицији: *ко* измѣтѣ òнò млíко, млáћанцу òнó, тáј је бòгат; нíје тѣшко *ко* гòд хòће рáдти и пòштен бйти; *ко* гòд хòће рáдти тáј имá; дòчекају нас свѣ стрáжа пò стрáжа, *ко* имá ми свѣ кáжѣмо; кáк смо дòсад жíвли, нíје *нйко* рáдјо; да-м је *йко* прѣфатјò дјѣте, *нйко*; ђнда нíсам имала нйшта нйј *нйко* имò, *нйко*; сáд свáко имá, сáмò нѣ чýвáмо; нѣ мере вáла *нйко* рѣћи да су *йкога* пòгледали, да нѣјмају.

170. Лексема *тйца* редовно је оваквог фонетизма, ту је *пт->т-*.

171. У иницијалној позицији сугласничка група *пч->ч-*, редовно је чѣла, чѣле, док у међувокалској позицији у лексеми *кòпча* остаје неизмијењена.

172. Група *-пк-* остаје неизмијењена, редовно је *клўпко*.

173. У иницијалној позицији сугласничка група *пш->ш-*, док у међувокалској позицији остаје неизмијењена, редовно је *шѣнца, шѣн-цу*, али *лйпшй/љѣпшй*.

174. Поред лексеме *òпћина* данас се и у говору најстаријег становништва Бос. Дубице паралелно чује облик *òпштина* као и *уоп-ће/уопште*: првòг је мѣне *òпћина* дуб^ичкá мѣтнóла за òдборнйка; мйсѣц дáнá смо чýвал òуприју, то-м је *òпћина* запòсдла; једáмпут кòд нáс жѣне òшле *уòпћину*; нá њу сам добйвáла из *òпштине* рòбѣ и добйвáла сам фáсунгѣ; òн *уòпште* нѣ знá вйшѣ штá òе.

175. Консонантска група *пс-* редовно се упрошћава у глаголу *псовати* и његовим облицима: *сòвати, сўјѣм, сўју, сўјѣмо, сўје* се, *сòвò, сòвали*.

Мјесто *пас* (Г. сг. *пса*) у овом говору се каже *пáшче* (Г. сг. *пáшчета*).

176. Сугласничка група *гд-* се упрошћава у *гдъ* редовно је: *ћѣ* *ћеш* *бити*; *нйт* је ко штѧ когѧ рѧдника *увѣћѣ*; *нйт* ти *имѧш* *ћѣ* рѧдти *нй* *тѣ* ко *зѣвѣ*.

У овом говору паралелно се чује *нйћје/нйгди*: *нйћје/нйгди* *нй-*шта *нѣја*.

177. Лексема *тѹња* има увијек овакав фонетизам.

178. У лексеми *кћи* и њеним облицима губи се први члан сугласничке групе *кћ->ћ-*: *тѣ* ми је *ћй*; *јѧ* *имѧм* *чѣтри* *ћѣри* *ѹдате*; *свѧ* су ми *фѧла* *бѣгу*, *дјѣца* *ѣжењена*, *ћѣр* *чѣтири* *ѹдане*; *зѧдовѣљна* сам и *зѣтов*^Има и *ћѣрама*.

179. Консонантска група *хт->т-* — које се у глаголу *хтѣти* и његовим облицима редовно јотује: *ћѣѣ* је *јѣдан* *ѣдвѹћи*; *нйсам* *јѧ* *нйкад* *ћѣла* *наслѣнти* се на *јѣднѣг* *мѣмка*; *јѧ* *нйкад* *не-б* *ћѣла* *прѣвишѣ*.

180. Сугласничка група *-кт-* остаје неизмијењена у примјеру *нѣктима*.

181. У глаголским облицима *дршћѣ*, *дршћѧла*, које су редовно оваквог фонетизма нису потврђене сугласничке групе *-кћ-* и *-кт-*.

182. Консонантска група *-чк-* остаје неизмијењена: *мѧчка*; од *Зѧгреба* *дйгну-с* *дѧљѣ* у *Њѣмачку* на *рѧд*; *гѣнли* *ћѣсте* *пѣправљат* да *њѣмачкѧ* *вѣјска* *прѣлази*.

183. Група *шк-* у иницијалном положају остаје неизмијењена: *шкѣла*; *нй(ти)* сам *штѧ* *дѣнйла*, *нй(т)* сам *шкѣлѣ* *завршла*; *ѣпрѣмѧм* *ѹ* *шкѣлу* *ѹнучѧд*; *шкѣловѧла* *јѣдно* по *јѣдно*; *дјѣцу* *шкѣловѧла* *нйсам* са *ѣлѣвкѣ*.

184. Сугласничка група *ст-* остаје неизмијењена у лексемама *стѧбло* и *стѧкло*.

185. Примјери *срамѣта* и *срѣтна* имају увијек овакав гласовни лик: *тѣ* је *срамѣта*; *бйло* ме *срамѣта*; *ѣн* је *сѧв* *срѣтан*; *кад* ми *њѣко* *дѣјдѣ* *јѧ* сам *свѧ* *срѣтна*; *бйли* смо *срѣтни* *кад* се *ѣслобѣдло*.

186. Сугласничка група *зр-* у примјерима *зрйѣ*, *зрйла* и сл. остаје неизмијењена, док се паралелно чује *зрѧк/здрѧк*; *не-б* *ли* на *зрѧку* *бѣлѣ* *прѣспѧвали*.

187. Лексема *жрѧвѧњ* увијек има овакав гласовни лик.

188. У овом говору редовно је *шљйивѧ*; *кѹпѣ* *шљйивѣ* за *рѧкију*; *трѣсѹ* *шљйивѣ*; *кѹхѧ* *пѣкмез* од *шљййивѧ*; *ѣни* су у *шљйивйку*.

189. Консонантске групе *чл-*, *жл-* у лексемама *члѧнак* и *жлйб* се не мијењају: *ѹдарла* сам се у *члѧнак*; *какав* је *тѣ* *тѹд*^И*кѧ* *жлйб*.

190. Лексема *гліста* увијек је оваквог фонетизма, тако је и *клишта*.

191. Сугласничка група *гн-* присутна је у примјерима *гніздо*, али и *гнійздо*; она се *гнізди*; штд се *гніздиш*, ко да ћеш лећи, док је у лексеми *гњдј* и облицима: је-л се пдчело *гњдјти*; прст ми се *дгњојд*, редовно *гн>гњ*. Примјери типа *књез*, гдје је *кн->књ-* се не срећу.

192. Консонантске групе *сн-*, *зн-* су без промјене, редовно је: *газѐ снийг* до *кољина*; *прѓпѓ* је *у снийг* до *паса*; *ѓвѐ зймѐ снийг* је *ра̀но* *паѓ*; *ја̀ нѐ знѓм*; *шта̀ ја̀ знѓм*; *шта̀ ја̀ знѓм*, *ка̀кав* је *ѓвѓ сѓд на̀род*; *мѓжда* *га знѓш*, а *мѓжда* и *нѐ знѓш*.

193. Сугласничка група *-сл-* испред *и* остаје неизмијењена: *мй-слим* да *да̀нас свѓк* *ймѓ*, *самѓ* ко *хѓће ра̀дти*; *ка̀д* се *ја̀ смйслим*; па *ка̀д* *пѓмислим*, у *крилу* *по̀гледѓм*, *йл* сам *га* *по̀јела*, *йл* сам *га* *изгѓбла*.

194. Асимилација је потврђена у примјерима: *ја̀ сам шњйма* *би́ла* *ко̀лѐгца*: *на̀јка̀шњѐ* сам *ѓсто̀* *у̀* *о̀ко* *ћѓрав*; *ка̀кво* је *да̀нашњѐ* *вре́ме*; *до̀шѓ* је *брѓж њѐ*; *да̀нас* *не́ја* *ни́шта* *бреж љубави*, *ка̀кви*, *да̀нас* је *дру́ги* *сѓла́мет*; *ку́ћи* *ка̀д* *до̀јдем* *сво́ју* *ма́тер* *и́жљубим*; ко *и́ж* *це́нѐта* *ѓне́* *ху́рије* *што* *су*; *ѓшла* је *ш* *Ђѓмѓлѓм* *у̀* *ѓпѓину*.

195. У овом говору глагол *у̀зјахати/у̀ђахати* и његови облици паралелно се чују са неизмијењеном групом *зј* и са *зј>ђ*: *у̀зјахѓ/у̀ђахѓ*, *у̀зјашѓм/у̀ђашѓм*, *у̀зјашѓ/у̀ђашѓ*, *у̀зјашѓмо/у̀ђашѓмо*, *у̀зјашѓи/у̀ђашѓи*.

196. У лексеми *дѓвѓјка* присутна је сугласничка група *-јк-*, али се у овом говору чешће каже *цѓра*. Група *-јк-* је потврђена и у примјерима: *шта̀ си* *да̀нас* *до̀бо́* *у̀* *шко̀ли* *дво́јку* ил *тро́јку*.

197. Сугласничка група *-ћн-* је потврђена у примјеру *бѓжићни*, а облик *сре́тна* редовно је оваквог фонетизма.

198. Консонантске групе *-ћњ-*, *-ћк-* остају неизмијењене у примјерима *во̀ћња́к* и *во̀ћка*.

199. Иницијална група *вр-* се чува у примјерима: *ка̀кво* је *да̀нашњѐ* *вре́ме*, а *ка̀кво* је *ѓнда̀* *вре́ме* *би́ло*; *ра̀дјѓ* сам, *ѓрѓ*, *сѓјѓ* за *ври́ме* *Југосла́вјѐ*; *врѓѓно/врѓѓно*.

200. Сугласничка група *хв-* у иницијалној позицији супституише се гласом *ф-*, и у медијалној позицији *-хв->-ф-*: *ѓн*, *фа́ла* *бѓгу*, *за̀ра̀дѓ*; *сѓи* се, *фа́ла* *бѓгу*, *сре́дли*; да *те́би* *не́* *фали* *шта̀*: *ни́сам* *да́ла* да *му* *шта* *фа́ли*; да-м је *и́ко* *пре́фатјѓ* *дјѓте*, *ни́ко*; *у́фатѓм* *на̀рамак* *дрѓва́*; *у́фатѓш* се за *браву*, а *ѓнѓ-с* *те́би* *ру́ке* *пре́липѓ*.

201. Глагол *фрцати* је редовно оваквог фонетизма, изузев у примјеру *врцати* мёд (врџани мёд), гдје се јавља само у овом облику.

202. Лексема *гли́то* редовно има овакав гласовни лик.

203. Сугласничка група -*тл*- остаје неизмијењена у лексеми *мѣтла*.

204. Консонантске групе -*сц*-, -*шч*- су без промјене, редовно је: *пра̀сци*, *исци́пала*, *ра̀сцватала* се, *гу̀шче*, *гу̀шчићи*, *па̀шче*, *бѣшчалу̀к*, *ра̀шченти* итд.

205. У лексеми *ба̀шча* редовно је присутна консонантска група -*шч*-: ја́ иза́ђем у́ ба̀шчу ра́дти; шта́ сам се ја́ нара́дла и у́ ба̀шчу и у́ ку́ћу и дје́цу то́лку.

206. Сугласничка група -*шц*- потврђена је у лексеми *дје́тешце*.

207. У овом говору се умјесто *оцат* каже *си́рке/си́рће*.

208. Консонантска група *тх*->*тв*- досљедно у лексемама *твѣр*, *твѣрић*.

209. Група -*стр*->-*штр* у примјерима *ѡштри́ти*, *ѡштрла* је ѡловку, *ѡштра*, *ѡштре* ма́казе, док је у иницијалној позицији група *стр*-стабилна: има́ *стра́жа* која је чу́вала гра́д; имају́ *стра́же* око гра́да; па нас до́чекају́ свѣ́ *стра́жа* по́ *стра́жа*; *стра́на*.

210. Сугласничке групе -*вн*-, -*мн*- остају неизмијењене у примјерима: то́ је ра́вно ко длан; се́да́мне́с их по́в^Иша́ло што су би́ли а́ктивни за партиза́не; ђн је би́ѡ оса́мне́с го́дѣна́ са́ мнѡм.

Мјесто лексеме *гумно* у овом говору се каже *ха́рман*.

211. Иницијалне групе *мн*-, *мл*- остају неизмијењене, редовно је: са́мо сам у́з рат мнѡ́го прѣметну́ла; имала сам мнѡ́го дје́це; ђн је мла́д чо́јк; ка́д сам ја́ би́ла мла́да; са́мо да ми је са́да ђна́ мла́до́ст; ђва́ мла́деж да́нас ни́је за́памтила па́тње́ ни́какве́.

212. У лексеми *зе́мља* сугласничка група -*мљ*- се не мијења: то́ је мо́ја зе́мља; ку́пѣмо комади́ћак зе́мље́:с ђде́мо ту́ђу зе́мљу ра́дти: има́м ту́ зе́мљу код фа́бр^Ике; ђвим ва́мо сѣ́јали на сво́јој зе́мљи.

213. Сугласничка група -*мњ*->-*мљ*- у облицима *су́мљати*, *су́мља́м*, *су́мља́* и *сли́чно*.

214. Група -*вљ*- остаје неизмијењена у примјерима: ђста́вљати, ђста́вља́м, ђста́вља́мо, ђста́вљен итд.

215. Лексема *вла́с* редовно је оваквог фонетизма.

216. У лексеми *јагње* први члан сугласничке групе *-гњ-* се губи, у овом говору редовно је *јање*.

217. Консонантска група *-дн-* остаје неизмијењена у примјеру *једна: једна-ј* била тѹ, потхранила се тѹ ће сам се и ја потхранила, Мина; *једној* се рѹка прѣбла.

У облицима *гладна, гладни* и слично понекад долази до губљења гласа *д* из сугласничке групе *-дн-*: прѣврћем се свѹ нѡћ *глана*, *јѣла-б*; нѣ меремо спавати ѹ кући *глани*, поред: свѣ смо пѣтли мѹке и *гладни* и *жѣдни* били, гдје се група *-дн-* чува.

У облику *пѣнѣ* група *-дн-* се редовно упрошћава: рѡса пѡ нам *пѣнѣ*, док се у *дѣднѣм, дѣднѣ* консонантска група *-дн-* редовно чува: *дѣднѣм* мљѣко распрѡдѣм; ја-б рѣда кад прѡдѣм да *дѣднѣм* тѣби; *дѣднѣ* ми ѡн ѡнѡ дѣсѣт дѣнарѣ што зарѣдѣм; њѣма гѡтово *дѣднѣмо*.

218. У прилогу *ѡдмѣ* сугласничка група *-дм-* остаје неизмијењена: *ѡдмѣ* сам пѹшћен; нѣсу била *ѡдмѣ* да су свѣ пѡчѣли рѣдти.

219. У облицима лексеме *момак* потврђене су сугласничке групе *-мк-*, *-мц-*, *-мч-*: вириш кроз ѡнај фѣг, да виђаш *мѡмка*; ѣмала сам ја *мѡмка* свѡг дрѹгѡг; ја навѹчѣм *мѡмка*, навѹчѣм; *мѡмци* гѡри на хѣпи кѹрузѣ; дѡјдѹ *мѡмци* под прѡзор; *мѡмче*; бѣѡ ѹ тѡј кѹћи фѣн *мѡмчиѣ* и мѣ смо се глѣдали.

220. Консонантске групе *-мд-*, *-мт-* остају неизмијењене у примјерима: *седамдѣсѣт, осамдѣсѣт*; *пѣмтиш* ли ти тѡ; ја нѣ *пѣмтим* свѡју мѣтѣр.

221. У примјеру *једанпут* сугласничка група *-нп->-мп-*: *јѣдѣм-пѹт* кѡд нѣс жѣне ѡшле ѹ ѡпћину; двѡјца ѡшла у ѣрмију *ѡдјѣдѣм-пѹт*.

222. Сугласничка група *-тс-* упрошћава се у примјерима: *ѡсићѣ*, *ѡсићѣм*; *ѡсићѣ*, *ѡсићѣмо* и слично.

223. Група *-тск->-цк-* у примјерима: *хѣвацки*; тѡ што ѣмѣмо *брѣцки* пѡдѣлѣмо.

224. Сугласничке групе *-тств-*, *-штв->-ств-*, *-штв-* у примјерима: ви(ди) сѣд ѡвѡг *богѣтства*, ѹ мене кѹћа кѡлкѣ је; стѣри је ѣмѡ свѡје *дрѹштво*; дѡведѣ ѡн свѡје *дрѹштво*; дѣнас се ѣзѣђе у *дрѹштво*, прѡговори се.

225. У примјерима *ѡтац би даѡ, код села, пѣт жѣна* у овом говору не долази до сливања секвенци *-ц б-*, *-т с-*, *-д ж-* у африкате.

226. Асимилација се не врши у облику *ѡсушѣмо*, који је редовно оваквог фонетизма: мѣ *ѡсушѣмо* пѹн тѣван пѣстрѣ.

227. У бржем говорном темпу бројеви *шездест* један, *шездест* три, *двајес* један, *двајес* два, итд. увијек ће имати овакав гласовни лик.

228. О фонетизму лексеме *грђб* упореди т. 110.

229. У облицима *мђлѣње* и *благосђвИти* долази до дисимилације.

230. Лексема *кукуруз* редовно има гласовни лик *кѳуруз*: *кђпала кѳурузе бѣгу*; *прђдѡм кѳурузе*; *мѣтнѣм у крѣло кђмѡд крѳха* — *курѳзѣ*; *мѣтни кђмѡд курѳзѣ* па *вѡздѡн кђпѡј*; *зѡрѡдѣ кѣлу брѡшна кѳурузѡва*.

231. У примјерима *мѡнастѣр*, *свѡнѣ*, *гѡврѡн*, *нѡћве*, не долази до метатезе.

232. Редовно је *мђхуна/мѡхуна*.

233. Предлог *покрај* редовно има овакав гласовни лик: *прђшђ је покрај нѡс*; *сјѣди тѳ покрај мене*; *прђшли смо пђкрај те кѳћѣ*.

234. Умјесто лексеме *жлица* редовно је *кѡшка*: *ѳзми кѡшку и јѣди*; *јѡ-ћ тђ ѣспећи*, па *дѡти дјѣци кѡшке* да *јѣдѳ*.

235. Лексема *бѡјрѡк* има увијек овакав гласовни лик, ту секвенца *-јр-* остаје неизмијењена као и у ријечима турског поријекла *бѡјрам* и *бѳјрум*.

236. О фонетизму лексеме *ђпљина* упореди т. 174, а глаголски облик *ћутѣ* редовно је оваког фонетизма.

237. Лексеме *бђсиок* и *понѣдљѡк* редовно имају овакав гласови лик: *дђнѣла је кѣту бђсиѡка*; *дђшђ је кѳћи тек у понѣдљѡк*.

238. Редовно је *пђсли*: *нђндѡ ђнѡ бѣла зѡједница*, *ђнђ пђсли рѡта*; *пђсли тђгѡ нѡрѡли*, *зѣмљѳ свђју ѳзорѡли*, *ѳзорѡли и тѳћѣ зѣмљѣ*; *пђсли трѡжлѣ трѡжла нѣшто пѣмзијѣ*; *хѡј*, *хѡј*, па *дђћ пђсли пђднѣ*.

239. Лексема *пѣсма* / *пјѣсма* редовно има овакав гласовни лик.

240. Поред лексеме *бѡгрѣм*, која је увијек оваког фонетизма, чује се *дрѡча*: што је *дрѡча* цвѡтала ђвѣ гђднѣ; *мѣршѣ бѡгрѣм*.

241. Облик *сѣгѳрно* редовно има овакав гласовни лик: *ђнђ ѳз рѡт нѣгди није бѣло сѣгѳрно*, *ђндѡ бѣла глѡва за дѣм дѳхѡна*.

242. У овом говору редовно је *лѣн*, *лѣна*: *тѡј мђј кђмшија бѣђ лѣн*, да *бђг сѡчѳвѡ*; *ѳ нѣ снѡха бѣла плѡхо лѣна*.

243. Лексема *кѡчка* редовно је оваквог фонетизма: *ста̀вла сам дѣсѣт ја́ја под кочку; купла сам кѡчку и пилѣ*.

244. У овом говору партикуле се чују у примјерима: *ту́д^Ика̌, ђвд^Ика̌, нѡнд^Ика̌, тамо́ка, да̀на̀ске, нѡ́ћѣске*, као и у облицима императива партикула -*де(р)*: *до́јде ва̀мѡ; по̀криде до̀бро ту́ дјѣцу; сјѣ́дер ђвд ко̀д мене*.

245. Прилог *са̀д(а)* увијек је оваквог фонетизма: *ви́(ди) са̀д у мене ку́ћа ко̀лка је; ви́(д) са̀д има́, фа́ла бо̀гу, свѣ́га; са̀д има́ кру́ха и по на́поју; па са̀д ка́же те́шко, ни́је те́шко ко го́д хо́ће ра́дти*.

246. Придјев *до́њѣи* најчешће је оваквог фонетизма, али се чују и облици *до́њѣи/до́љѣи*.

247. У лексемама *ѡкѡмбар, прѡндид/прѡнѣд* јавља се паразитско -*м-* / -*н-*.

248. У овом говору срећемо појаву убацивања *р* у облик *без*: *ѡсташе сви́ љу́ди брез* по̀сла; како́ љу, ве́лѣи, *брез везе* ѣ́ћи до́ктуру кад ме не́ боли ни́шта; имала сам ту́ цу́р^Ицу и на́ љу́ *брѣсплатно* до́ктура, али и: ја́ ни́сам ни́ без чега.

ТЕКСТОВИ

Е́то у Ду́бци сам се потхра́нла. Остала сам сирѡ́че. Отхра́нио ме ма́терѣи а̀м^Ица. И та́ко ме је по́дигѡ. И у́дала сам се. Ни́је-м биѡ та́ко сја́јан жи́вот, јер ни́т је ѣмѡ чо́јк ни сам ја́ имала. Па смо на́с дво́је сте́кли. Он је ра́дјо, а ја́ сам то́ чу́вала и разга́ђала ка́ко тре́ба. Е́х, у темѣ смо и дјѣцу ра́ђали, по́дизали, де́вѣтеро сам дјѣце́, ѣма́м и^х и да́нас, али та́ко сам их по́дигла да ни́ј-ни́ко ѡсѣтјѡ. Чѡ́јк је ра́дјо, ја́ сам с дјѣцѡм би́ла. И би́ли смо за́довѡљни. Ал прѣметѣ́ла сам свѣ́га. Ни́је-м та́ко ба́ш би́ло до̀бро. А имала сам и свѣ́кра ста́ријѣга ко ста́рѣи љу́ди. Претрѣ́пла сам свѣ́га, да́нас не́ће ни́шта да трѣ́пе, као ста́ријѣга и не пош́тѣвају, то́ се и са́мо ви́ди. Е́х, бѡм ма́ло по́мало жи́вли смо и е́т та́ко ту́ смо дјѣцу по́дигли па и пѡуда́ла сам и оже́нла сам. Та́ко то́ свѣ́ сам за́довѡљна ѣма́м то́га сво́јѣ фа́милијѣ, за́довѡљна сам и зѣтов^Има и ѣ́рама и си́нов^Има и свѣ́ пријате́љство и та́ко то́, да сам у́правла да ѣма́ и^х прѣ́ко ше́здѣсѣ́теро прѣ́ко мо́јѣ гла́вѣ. А ни́коме да ни́сам ни јѣднѣ р^Ијѣчи ре́кла, свѣ́к ме во́лѣи и пош́тујѣ, а и ја́ свѣ́кога во́лим. Са́мо сам и у́з рат мно́го прѣметѣ́ла, јер би́ло ме је и на́ сѣту и на решѣ́ту, штѡ на́ј ре́ко. Би́ло ме је и на́ пољу́, ра́дла сам и бѡм би́ла сам и са да́нашњицѡм, са партиза́нима у О́раховѡј. Свѣ́ сам ја́ доче́кивала и пра́ла и обари́вала, ми́слим, и препѡма́гала но́лко ко̀лка сам мо́гла и ја́ и мо́ј ста́рѣи. И бо́к ти да́ѡ, свѣ́ сам ја́ то́ пош́тѣвала и во́дла и ни́сам се

бђјала нйчега, па сам бом бйла... и дђшла сам чѐтерес дрѹгѐ гђднѐ ђпѐ кѹћи па сам спасавала и који су бйли у Јесѐнѡвцу и дђлазлй су кђд мене ђнѐ мђје кђмшије. Ја сам бйла нѧ пољу... Мђј ти бйла сам пѹно радла зѐмљу. Ја сам нйхѧ йстђ поштйвала, и сѹђа им дѧвала, и млйла, и дѧвала, и пѧзла, и хѧљйнке, и свѐга и дѧнас ме вђлѐ и пђштујѹ, а и ја нйхѧ... Ја мйслйм да је дѧнас свѧк зѧдовђљан сѧмо ко хђће да прѐзнѧ дѧнашнйцу, ет тѧкђ.

*
* *

Ух, ѧшковѧла, ѧшковѧли кроз прђзор, нйје бйло да се йдѐ, мѹшпѐци бйли, па на мѹшебак, а бѧбо рахмѐтли, тђ ѧм^Ица мѧтерйн што ме хрѧнђ, дђјдѐ, а јѧ пђдокрѧдом се дђлазлђ ни(је) се смйло говђр^Ити, кѧквй. Йзѧђѐ се у двђрйште па вйрйш кроз ђнѧј фѹрг, да вйђѧш мђмка. И ђн дђјдѐ вѧкђ кѹђа на прђзор, да вйђѧ да нйје мђмак дђшђ, ако-ј дђшђ, а ђн загѧлѧмй ђзгђ, гѹбй се, нѐ дѧ да се ѧшкујѐ, да се гђвђрй, етђ тѧкђ ми смо свѐ пђдокрѧдом разговѧрѧли. И бом јѐдна-ј бйла тѹ, потхрѧнила се тѹ ђѐ сам се и јѧ потхрѧнила, Мйна. У^Х, зѧ нђм су лѐтли, кѧквй, и мђткама и сйкирама. Ђѐђ је јѐдан ђдвѹђи... А ђн(и) ђпазѐ, ђпазй тѧј, ђбеђала, дрѹгђм, а ђнђ свѐ нѧхрнѐ, нѐ дѧ, нѐ дајѹ је, нѐ дајѹ је и тѧј ѹтрчѐ, што нйје рѐкла зѧ њег, ѹтрчѐ да је вѹчѐ и све радлђ, јѐднђј се рѹка прѐблѧ њѐгђвђј мѧтери, нѐ дајѹ дѧ йдѐ. Бом дђјдѐ ђндѧ бйла ђнѧ, ђнй пандѹри, нйсу бйле, сѧд је мйлицйја, бйли пандѹри, свѐ то, дђјдѐ фијѧкер, дђјдѐ и тђ свѐ ђпколѐ, да сјѐдѐ извѹчѹ је и мѐтнѹ је у фијѧкер. Ал тђ се свѐ дйгло и мђткама и сйкирама и што-ј рѐкђ свѧчйм и нѐ дајѹ, нѐ дајѹ и бом ђкрѐнѹ нйз брдђ и ѹјѧгмѐ, а ђнй ђстанѹ свй глѐдајѹђ. Е нђндѧ јѧ ђстѧла ѹ тђј кѹћи радти. Кѧђѐ е ако је ђшла јѐдна, вѐлй и дрѹгѧ... Нђндѧ тѧј йстй мђмак слѹжђђ вђјску. (Де ѹзмйте баш мѧлђ гурѧбйјѧ, кѧква је фйна.) Слѹжђђ вђјску е кѧђѐ ако је јѐдна ђшла кѧђѐ й другѧ, а јѧ йзѧђѐм ѹ бѧшчу радти, а ђн пѹцѧ прѐкђ мене. И тѧкђ и јѧ се йстђ нйсам ѹдѧла, бѧбо рахмѐтли ѹмрђ и јѧ сам прѐметнѹла тђгѧ живђта и нђндѧ прѐшла дђл^И, у Лѐптихђру бйла, нђнд бѧш ђѐ ђнѧј Агѧн, нђнде-м кѹђа бйла и бђг-ти-дѧ, тѹ сам се, ђтѧлѐ сам се и ѹдѧла. И ѹдѧм се и ђвдй кѧд сам дђшла нѐјмѧ нйшта. Јѐсам, ѧшковѧла сам зѧ њйм. Нйсам ни мйслѧла зѧ њѐга, ймѧла сам јѧ мђмка свђг дрѹгђг, ѹх, глѐдали се дѹго... Ох, ймѧла сам јѧ момѧкѧ, нйсам јѧ бйла на јѐднђј грѧни и дѧнас ймѧ мђјй^Х ђнй^Х стѧрй кѧђѐ па кѧд ѹпйта вѧкђ њѐко, кѧквѧ је бйла, кѧђѐ, бйла цѐнѐтскѧ хѹрија, ко у цѐнѐту ђнѐ хѹрије што су. Кѧквѧ је бйла, вѐлй, нђндѧ, кѧд вѐлй сѧд ймѧ цѹрте свђје. О, вѐлй, бйла је ко цѐнѐтскѧ хѹрија. А јѧ бйла ко на... Јѧ навѹчѐм мђмка, навѹчѐм, кокѧнђ зѧволйм, а јѧ хѧј тй, ђђбй, нйсам јѧ нйкад ђѐла, на-слђнла се на јѐднђг. Нѐја кѧд сѹђѧнй йспанѐ, цѧба ти је свѐ ђнђ штђ-с

ти глѣдала. И Рифат дојде и он шта је он радјо. Аха, он је кад сам ја та̑м дошла ил мѣнѣ, ил гла̑ва с ра̑мена, затворѣ свѣ у ѣ̑мез и ђо̑мѣ Рифату Мѣт̑а ка̑пут сав сак̑ѣ. Та̑ко је то̑ до̑сад б̑ло, кад̑ по̑јде ц̑ра на ком̑ша̑ње, по̑јде, во̑де је по̑ дво̑ца-тро̑ца, ни̑је ко̑ с̑д ва̑ко ђва̑ се-ла̑мет до̑шѣ. Он̑да је та̑ко б̑вало и мо̑лѣ је да̑ до̑јде на ком̑ша̑ње... Па ба̑цају се он̑и к̑рузи, па бѣг да̑ за х̑рпе с̑јѣдѣш, ком̑ша̑ш, а мо̑мци г̑бри на х̑рпи к̑ру̑за̑.

*
* *

Е, шта-л га је на̑не прѣмет̑ла, шта сам ја̑ са̑мо, за̑ дѣсѣт̑ жѣна̑ на̑не је рад̑ла. И ко̑д ку̑ћѣ д̑јѣцу д̑изала и свѣкра̑ ѣмала̑ прѣклета̑ ни̑ј га б̑ло, ја̑мда, ѣ̑ три̑ др̑жаве. Па свѣкар̑ са̑м, ни̑сам ја̑ за̑текла̑ ни̑ко̑г нег̑ свѣкра̑ и чѣ̑жа, б̑иѣ-ј та̑ки̑ прѣклѣт̑ и, бѣг̑ ти да̑, с̑ њ̑ме, он̑ је б̑иѣ ос̑ам̑нѣс̑ гѣ̑ди̑на̑, девѣт̑нѣс̑ гѣ̑ди̑на̑ је б̑иѣ са̑ м̑нѣм̑. Ал̑ ни̑сам ни̑кад̑ да̑ла да̑ му̑ шта̑ ф̑а̑ли̑. Ја̑ по̑чѣла̑ д̑јѣцу ра̑ђати, а он̑ по̑шѣ на̑ д̑јѣцу, а ја̑ њѣму̑ унѣсѣм̑ ва̑ко̑ са̑мѣме̑ на̑ тѣвси̑ји, унѣси̑ на̑ дим̑ир̑ли̑ји, да̑ јѣдѣ̑ унѣси̑, ка̑хву̑ унѣси̑. Он̑ ће̑ ѣ̑за̑ћ ка̑зти̑: „Ен̑, мѣне̑ мо̑ја̑ сна̑^а раз̑дво̑јла̑.” Не̑ће с̑ д̑јѣцѣм̑, не̑ће са̑м, то̑-ј б̑ло̑ до̑сад, да̑ бѣг̑ са̑чу̑ва̑ шта̑ се̑ то̑ прѣме̑ћало̑ са̑ тим̑ ста̑рим̑ љ̑удима̑. А не̑ја̑ ле̑ћ до̑к̑ свѣ̑ не̑ на̑м̑ир̑и̑ш и свѣкра̑ и свѣкр̑ву̑ ако̑ ѣма̑ш̑ и свѣ̑ на̑м̑ир̑ти̑ и он̑да̑ ѣ̑ти̑ћ̑ ле̑ћи̑. А̑ ѣ̑стати̑ ра̑но, ло̑жти̑ ва̑тру̑ и пе̑ћи̑ ка̑хву̑. У̑мали̑ м̑и̑, ста̑ри̑ ѣ̑зео̑ чѣ̑терес̑ ѣ̑ три̑ ду̑лу-ма̑, па̑ смо̑ м̑и̑ ѣ̑шли̑ на̑ по̑ље̑ рад̑ли̑. Ја̑ сам̑ с̑ њ̑им̑ и др̑ала̑ и б̑рна̑ла̑ и с̑и̑јала̑, свѣ̑ рад̑ла̑, ни̑шта̑ мѣ̑н̑и̑ то̑ ни̑је̑ б̑ло̑. И̑ ђѣ̑м̑, јѣ̑пѣ̑ ку̑ћи̑ до̑јдем̑ и ве̑черу̑ сп̑ре̑м̑им̑. Ал̑ он̑ ђѣ̑, за̑ра̑ди̑, ђѣ̑ у̑ се̑ло̑... Ја̑ сам̑ д̑јѣцу̑ по̑ди-гла̑ са̑ се̑ла̑. Он̑ ђѣ̑ рад̑и̑, ђ̑ре̑ њ̑има̑, с̑и̑јѣ̑, нѣ̑н̑да̑ ђ̑на̑ б̑ила̑ за̑јѣд̑ница̑, ђ̑нѣ̑ по̑с̑ли̑ ра̑та̑. Он̑ ђѣ̑ ђ̑ре̑, по̑ ва̑зд̑ан̑ рад̑и̑, во̑з̑ др̑ва̑ на̑то̑вар̑и̑ ко̑ сп̑ла̑в̑ и мѣ̑т̑нѣ̑ ђ̑вцу̑ на̑ др̑ва̑ и до̑јде̑, кла̑п̑и̑ ђ̑вцу̑ и м̑и̑ ѣ̑ма̑мо̑ по̑ ос̑ам̑ да̑на̑. И̑ он̑ ђ̑пѣ̑ ђѣ̑ у̑ се̑ло̑ рад̑ти̑... Е̑т̑ кад̑ је̑ ђ̑на̑ за̑јѣд̑ница̑ б̑ила̑ м̑и̑ смо̑ чак̑ њ̑има̑ с̑и̑јали̑, јѣ̑д̑нѣм̑ Ми̑ли̑ Б̑ун̑дали̑ и ђ̑в̑им̑ ва̑мѣ̑ с̑и̑јали̑ на̑ сво̑јѣ̑ зе̑м̑љи̑. Нѣ̑н̑да̑ ђ̑на̑ за̑јѣд̑ница̑ б̑ила̑ шт̑ѣ̑-ј̑ гѣ̑ди̑ц̑ б̑ло̑ ж̑и̑та̑ све̑ ѣ̑шло̑ за̑јѣд̑ници̑. М̑и̑ на̑ сво̑јѣ̑ зе̑м̑љи̑ с̑и̑јали̑, ѣ̑сто̑ њ̑има̑ го̑то̑во̑ да̑д̑нѣ̑мо̑, то̑л̑ко̑ смо̑ м̑и̑ се̑ла̑ прѣпо̑ма̑гали̑. Е̑во̑ ба̑ш̑ ђ̑ва̑ ѣ̑нес̑ Де̑ли̑ћ̑, мо̑жда̑ га̑ зна̑ш̑, ка̑же̑, ја̑ сам̑ ск̑ѣро̑ б̑иѣ̑ у̑ Дра̑ксен̑ћу̑, па̑ ве̑ли̑ пи̑та̑ју̑ за̑ ва̑с̑, ка̑же̑, зар̑ је̑ то̑ мо̑гу̑ће̑ да̑ сте̑ ви̑ то̑л̑ко̑ ѣ̑чув̑ство̑вали̑, да̑ сте̑ ви̑ то̑л̑ко̑, ве̑ли̑ ва̑љали̑, да̑ сте̑ ви̑ то̑л̑ко̑. Мѣ̑н̑ св̑а̑ко̑га̑ б̑ло̑ жа̑ѣ̑, да̑ ја̑ ѣ̑ма̑м̑, а̑ да̑ њѣ̑ко̑ не̑ја̑, о̑ бѣ̑же̑. Е̑н̑ ђ̑но̑га̑ Дра̑ксен̑ћа̑, Кла̑ѣ̑ков̑ци̑, По̑ѣ̑ље̑, свѣ̑ смо̑ м̑и̑ њ̑има̑ ч̑ин̑ли̑ и да̑вали̑ и прѣпо̑ма̑гали̑. Нѣ̑н̑да̑ у̑ Јес̑ѣ̑нове̑ц̑ ко̑-ј̑ пу̑ш̑ћ̑ат̑, кѣ̑м̑-ши̑ј̑а̑ ти̑ до̑шло̑, ни̑гди̑ ни̑шта̑, не̑ја̑, по̑гор̑и̑то̑, а̑ (о̑)ни̑ свѣ̑ до̑јду̑ ко̑д̑ мене̑ б̑уд̑у̑. До̑јду̑ ђ̑вди̑ ч̑ак̑ из̑ Јѣ̑ховѣ̑, ко̑ не̑ зна̑ на̑ро̑д̑ ка̑к̑ ће̑ се̑ сна̑ћи̑, не̑ја̑ма̑. На̑ку̑пу̑ју̑ жи̑ва̑д̑, на̑ку̑пу̑ју̑, па̑ ће̑ ко̑д̑ мене̑ свѣ̑ т̑у̑ жи̑ва̑д̑ кла̑т̑ и ѣ̑бар̑и̑вати̑ и ѣ̑ћ̑ по̑ За̑гре̑бу̑. Ја̑ то̑ ни̑шта̑ ни̑сам̑ б̑ра̑н̑ла̑. Но̑ћ̑и̑ват̑ ко̑д̑

мене, так̄-ј т̄о. Т̄о сам ја в̄оџла. Ја не зна̄м, шта ја зна̄м ка̄кав је ђв̄о с̄аџ на̄род, да н̄ико н̄икога не м̄ере. Ја св̄акога м̄огу. Н̄ит ми је ко м̄рзак не да̄ј б̄џе, н̄ит би ја к̄ом̄е шта р̄екла, нег̄ ја им̄ам и пр̄ед себ̄ом и з̄а себ̄ом. Шта им̄ам к̄ом̄е р̄ећ, не̄јам, ја не зна̄м. Ах, ст̄ар̄и је им̄о св̄оје дрӯштво и до̄вед̄е, м̄ен н̄икад н̄ије б̄ило т̄ешко ӯстати, у св̄ака д̄оба, јер так̄-т је т̄о х̄одало, да-т м̄бра н̄еко и до̄ћ^И и про̄ћ^И и про̄мета̄ј да се н̄ешто з̄ара̄ди да се жив̄и. М̄оја д̄јеца н̄ису ђс̄етла ни г̄лад, што је р̄ек̄о, ни же̄ћ. Он м̄ог̄о з̄ара̄дти, ф̄ала б̄џу, з̄ара̄ди, з̄амакн̄е у с̄ело, ет до̄вуч̄е ђвцу, шт̄а-м тр̄еб̄а в̄ише, м̄есо с̄ам̄о да су ј̄ели, им̄ал су га, б̄џа ми. Ту св̄оју д̄јецу по̄дигла да-м не мере вала н̄ико р̄ећи да су љкога по̄гледали, да не̄јма̄ју. Ко ст̄ар̄и ч̄џк б̄иђ н̄езадов̄ољан, св̄е му м̄етни... Ја по̄сли р̄ата... Им̄ала што су-м ӯбле ӯсташе с̄ина на̄јстар̄јег Хус̄ејна, а у мене б̄иђ к̄ђн и к̄џла, ја сам к̄ђчӣјала, ја сам ра̄дла, не̄ја ђх̄ер̄ато св̄е, н̄ико н̄и за кога не зна̄. Ја, м̄ен^И н̄ишта н̄ије б̄ило, с̄ј̄ед̄ем у кола и с̄ј̄ед̄ем са св̄ојим Хус̄ејном и ђдосмо до̄л^И, с̄ам̄о про̄кр̄ч̄е, во̄јска про̄кр̄ч̄и, до̄л ђ̄е. Н̄иј се б̄ило ослоб̄одло та̄да пр̄ед ослобо̄ђење на ч̄етри м̄ис̄еца м̄џ је Хус̄ејн убӣјен. И ја с̄ј̄ед̄ем у кола и ђдосмо до̄х̄ерати в̄џ др̄ва. Им̄ам кра̄ву, пом̄уз̄ем кра̄ву и да̄дн̄ем, м̄љеко распр̄џам, то то̄лк̄о да м̄и не ђс̄ећа̄мо да не̄ја, зато с̄еби ӯзм̄ем у кӯћу н̄ешто. До̄х̄ер̄ам та̄ј в̄џ др̄ва, пр̄џам, м̄љеко пр̄џам, им̄али ва̄јк, н̄исмо н̄икад б̄или ђскӯдни, ал б̄ило ӯтанак. А ђн на̄ ме, што ти ђ̄д̄еш, да т̄и н̄иси на̄шла м̄џма? Р̄еко, ђт̄куд ћу ја м̄џма пла̄ти, ђва̄ј в̄џ др̄ва не̄-б̄ ӯз̄ео, р̄еко, шт̄ђ-б̄ ја м̄џку м̄џрала да̄ти, бом тр̄еб̄а м̄џма нах̄ран̄ти, па тр̄еб̄а-м ӯз̄ети циг̄аре, па тр̄еб̄а пла̄ти га, па тр̄еб̄а, а ја-б̄ ра̄да кад пр̄џам да да̄дн̄ем т̄еби, да т̄еби не̄ фали. В̄џлим т̄еби да̄ти н̄ег̄ м̄џку. То м̄ен ни(је) н̄ишта б̄ило, ја сам к̄ђч^Ија̄ш б̄ила, док сам св̄оју д̄јецу по̄дигла како тр̄еб̄а. Н̄иј-т̄ђ м̄ени н̄ишта т̄ешко б̄ило, им̄ала то̄га до̄бра к̄ђна и к̄џла и м̄и с̄ј̄ед̄емо и ја к̄ђч̄ирала. Св̄е сам ја те... Ка̄д м̄^И не̄ко да̄нас ка̄же ра̄д̄е, шта сам се ја на̄ра̄дла и на̄ по̄ље, и ӯ ба̄шчу, и ӯ кӯћу и д̄јецу то̄лку, де̄в̄ет̄еро сам ја њ̄иха по̄дигла, та̄ко да н̄ико ђс̄ет̄џо н̄ије, да-м је љко пр̄ефат̄џо д̄ј̄ете, н̄ико, ал б̄ила су м̄ӣрна д̄јеца. Ја т̄ђ св̄е ђставим̄, ђчистим̄, на̄редим̄, н̄ђнда н̄иј б̄ило ха̄ј р̄е̄да̄ј ђвих̄ т̄еп̄и^{Ха}, ^{Ха}ја̄ р̄е̄да̄ј ђн̄ђ, нег̄ ђз̄риба̄ј ђна̄ј по̄д, жӯти се као дӯкат и пр̄ђстри, по̄ња̄ву ба̄ци. ђну с̄е̄ћију на̄ред̄и, на̄прави, ђни пр̄ђзори се жӯт̄е, па м̄етни ђну ма̄нгалу, за̄па̄ју тра̄ву. А д̄јеци, ч̄исто ђн̄ђ, по̄ва̄ља̄м и^Х св̄е ј̄ед̄но до̄ дрӯг̄ђг, дӯшкеке ва̄ко ра̄заст̄рем̄. ђва̄ј с̄аџ на̄род н̄езадов̄ољан, св̄ега̄ им̄а и ђн ӯђпште не̄ зна̄ в̄ише шта̄ ће, м̄џак га б̄џи ђд̄ ма̄ња, м̄џак га б̄џи, да̄ј ти да м̄џак ра̄ди. Ја н̄икад не̄-б̄ ће̄ла же̄лти да им̄ам пр̄е̄вӣше̄ н̄ег̄ н̄ђл̄к̄о к̄ђл̄к̄о ми м̄ђре б̄ит̄. Да ја им̄ам, а н̄еко да не̄јма б̄џ са̄чӯва̄ј. Ја ка̄д им̄ам ӯ кӯћи ка̄д ми н̄еко до̄ј̄де̄ ја сам св̄а с̄р̄етна. Ка̄д ђн м̄ени ђн̄ђ зат̄е̄ч̄е, е та̄к̄и је ӯ мен̄е и ст̄ар̄и ђсти б̄иђ. Им̄ам и да̄нас, ф̄ала б̄џу, св̄оју на̄фа̄ку. ђстав̄ђ ми је жив̄от да м̄џу жив̄сти, а им̄ам и св̄оје д̄је̄це̄ пӯно, з̄адов̄ољна сам св̄им̄а... ђн̄ђ н̄ије л̄ипо баш на̄ ва̄ко̄ј с̄куп̄ђи, ал

задовољна сам. Њеко ниј задовољан, кад би имо стд миљона мйсечно не м'ере му бит, мени мд'ре бит, как смо досад живли, није нико рађо.

(Зйба Латић, 1910, неписмена, домаћица)

Ађул СубашИћ, хдћмо-л рѣћ Босанскѣ Дубцѣ, из Босанскѣ Дубцѣ, ја сам рђен дѣветсто четвртѣ, хйљаду дѣветсто четвртѣ. Ет рађо сам, дрѣ, сйјѣ за врйме Југослѣвѣ. Служјо сам Мўјагу Шѣрћа и његовѣга брѣта дѣкура. Трйдсет гђдйна сам код њихѣ бйјѣ, радјѣ, дрѣ, сйјѣ. Ђнда ўз рат сам бйјѣ ў темѣ чѣрдѣку, ѡнда смо сурађйвали, Мўјагѣ Шѣрћа бйли сйнови партзѣни, тй у партзѣнна бйли. И тѣко сам ја с њйма сѣстајѣ се, прѣносјѣ сам вјѣсти свѣкакве, кѣјѣ су ѡвд бйле по граду. Кѣд ме пйтајѣ ѡн(и) дѣјдѣ и(з) шумѣ код мене, па ме пйтајѣ свѣ как се дѣгађѣ вѣмѣ. Свѣ сам ја њйм испрйчѣ, кад ймѣ вѣјскѣ, ймѣ вѣјскѣ, кад нѣма, њйма кѣжем нѣма вѣјскѣ сѣдѣ, нег сѣм ймѣ стрѣжа тѣко кѣја је чѣвала град. И тѣко сам ја тѣдка нѣ тѣј зѣмљй трйјес гђдйна сам радјѣ, дрѣ, сйјѣ. Он(и) су ймали кѣње свѣјѣ, плўгове свѣјѣ, хѣлѣт, сѣмо ја сам ў њихѣ радјѣ сѣ тйм. А ўз рат, дѣк се нйје год смйрло, кѣд се смйрло ѡнда смо зѣузели, прѣвѣг сам ѡпћина дѣбИчкѣ мѣтѣла ме за ѡдбѣрнйка, шѣз гђдйна сам ја бйјѣ ѡдбѣрнйк. Док се нйје срдѣло, ка(д) се срдѣло, јѣпѣ ўзмѣ сѣбй зѣмљѣ, радјѣ, сйјѣ и дѣнас тѣ зѣмљѣ йстѣ радйм, дрѣм. Ймѣм тѣ зѣмљѣ код фѣбрИкѣ. Дѣй су фѣбрике мѣтнутѣ на мѣјѣ зѣмљѣ, па њѣшто су плѣтли, а њѣшто и нйсу, штѣ њѣш кѣд тѣд и мѣја дјѣца радѣ, ја сам тѣ дѣѣ њйма кѣо кѣрйст, а ја тѣ јѣш ўживѣм, кѣсйм тѣ бѣру, док њймѣ не зѣтрѣа. Радјѣ сам гђдйна код Мўјагѣ Шѣрћа на машйн вршећѣ, свѣкѣ гђднѣ по дѣвѣ мйсѣца. Ђнда сам кад зѣвршймо вршйдѣбу, ѡнда прѣјдем у чѣрдѣк, радйм по чѣрдѣку цйлу гђдну дрѣм, зѣмљѣ њйхову радйм, ѡдгѣјѣм мѣрѣву и тѣко сам радјѣ. Кѣд је прѣврѣт бйла, рѣт кад се зѣратјѣ, прѣносјѣ сам ѡн(и) штѣ су гђд слѣл. Мўјагѣ Шѣрћа бйл су њѣгова дјѣца у партзѣнна, па сам штѣ су гђд ѡн(и) слѣл, ја сам њѣкако прѣносјѣ и тѣ прѣдѣвѣ. Бйјѣ сам дѣвѣпѣт зѣробйт у партзѣнна, алй ѡдмѣ сам пѣшћен ка(д) сам докѣзѣ кѣ сам, штѣ сам, дѣ ја радйм тѣдкѣ свѣкй дѣн и тѣко-с ме пѣшћѣли. Кѣко-б тй кѣзѣ сѣдѣ? Док мй нѣмпѣнѣ штѣ сам ја свѣ радјѣ. Па радјѣ сам на машйн тѣлкѣ гђдне, плѣћѣл-с ме. И ѡнда сам ѡвѣј прѣшѣ на зѣмљѣ, радјѣ сам и зѣмљѣ. Бйјѣ сам сѣраднйк сѣ партйзѣнИмѣ... Бйјѣ свѣкй дѣн сѣ њйма. Ђн(и) су дѣлазлй и пйтал ме кѣко-ј у граду, ймѣ-л вѣјскѣ, њѣкад кѣд ймѣ вѣјскѣ ја јѣвйм њйма, ймѣ вѣјскѣ, кѣд нѣја ја кѣжем нѣјма вѣјскѣ сам(ѣ) ймѣјѣ стрѣже ѣоо града, чѣвајѣ. Кѣд је ослобѣћѣње бйло прѣвог су мѣне мѣтѣли у Дѣбцы за ѡдбѣрнйка, шѣз гђдйна сам ја бйѣ ѡдбѣрнйк. И ѡнда сам пѣчѣ ўзмѣт пѣмѣло зѣмљѣ и радтй. И дѣнас радйм, ѣ зѣмљй жйвйм. Штѣ ја знѣм штѣ-б вйше? Сйкльй јѣднѣ зймѣ лѣд нѣ Унй кѣд се смрзѣла, дѣ нам ѣупрйјѣ не ѡднѣсѣ. Тѣ-м је ѡпћина зѣпѣслѣла. Мйсѣц дѣнѣ смо чѣвал ѣупрйјѣ. Радльй смо код бѣгѣ, лйтй кѣпли сјѣно за дѣсѣт

дѣнарѣ. Није било фабрика ко сада, сад има фабрика, сад је лакши живот ко хѣе само радти. Радјо сам у фабрици десет година за старе Југославје, а ето то-м се нешто презнало, а овѣх кад је фабрика стала, кад сам службо бѣге, то-м се није ништа ни презнавало, нит је ко шта кога радника увѣдје хѣ, ни ништа, а тријес година сам службо бѣге. На тој сам машини оћоравјо, кад сам радјо на машини уболо ме зрње... шенцу. Ал нисам мога помоћи ништа, личјо сам се у Бајна Луци два мисѣца, у Загребу два и најкашње сам остѣ у око ћорав. Све смо патили мѣке и гладни и жѣдни били, а сад има свега ко хѣе радти, ко хѣе пошћивати ову нашу младу Југославију. Ја сам предеверјо неколко краљѣва, држављана, ал нисам на ваког најшѣ чѣјка, који нам је даѣ свега у бога и ваког чѣјка да презна радника и сирѣтину. Сад има ђидиће и ђуће колко ко хѣе, само ко хѣе радти. Онда смо бѣси ишли, ниј било ни чѣзѣма ђнај пут за старе Југославје. А сад има чѣјко ако нећѣи у мокрини радѣ, имају чѣзме, има чѣзме купти, па цѣлу зѣму нѣси, сѣхе нѣге бѣдни. Онда није било ништа, нег ђпанчићи били, то су шнајдѣри и шѣстѣри, кад ѣзмѣш од шѣстера ђне ђпанчиће. Да ниј било дѣѣце не-б ја ни дошѣ. Радника заволи свѣк, мој брте свѣгди. Нас су покупили, ђвѣ^Ика раѣија та ѣѣхова направиѣа, ђколо ђпоклопи град, па све ко није ишѣ под ѣѣхово ђружље, све нас покупили у заѣвор било два рѣда. Онда-с ѣ ред прѣжли и на станцу ђћерали и ѣ (Ѣ)не ваѣуне Ѣтворене затѢорло и ѣстѣше-с под пушкама чѣвале нас. И тамо Загреб, од Загреба дѣгну-с даље у Њѣмачку на рад. Тамо смо радли шѣс мисѣѣи. Онда су договѣрали ко ће јѢш Ѣстати, јѢш шѣс мисѣѣи. Ја нисам хѣѢ да Ѣстанѣм вишѣ, јер код куће пишѣ ѣвѣк да се рѣт ѢворјѢ велѣи у граду. И мољѢ сам бѢга да издурѣм шѣс мисѣѣи, Ѣнда сам дошѣ кући. Ал јѢпет-с ме гѢнли хѣсте поправљѣт да ѣѣмачка војска пролази. Онда бѣла глаѣа за дѣм духѣна, нит је дѢбрѢ било бѣт код куће, нит је дѢбрѢ било, нит знаш, хѣ хѣш бѣти ни како хѣш ѣѣ^И. Тако-ј то све било. Јесѣновац купјѢ по ДѢбци, Ѣве жѣнскѣ, седѣмнѣс ѣх по^Ивѣшѣло штѢ-с бѣли ѣкѣивни за партѣѣне. Ја сам ѢстѢ за нѢкат да нисам ѢшѢ у Јесѣновац, заѢто што сам бѣјѢ код тога чѢјка, који је дѣѣцу ѣмѢ у партѣѣнѣма, служѢ га и радјѢ. Ал ет некако сам бѣјѢ, ѣмѢ-ј Ѣн, Ѣн је ѣмѢ Мѣјага Шѣрѣ^Ин зѣта, ѣ ѣег тај зѣт бѣјѢ шѣф милиѣије, и некако ме-ј сѣчуѣѣѢ и чѣѢв нека путѣа да нисам ѢшѢ у Јесѣновац. Кад је бѣла машина вршѣѣа па смо ѣзѣшли на плац, Ѣнда се заѢѣло, чѣтници, штѣ су која-ј вљѣра радла, пѣлла. ДѢбар сам сѣ дѣѣѢѢм, дѣѣѣа ме подрѣѣѣѣју, радѣ-м дѣѣѣа, кад ме забѢли вѣчу, вѢзѣ ме дѢктуру и тако-м продаѣѣѣѣѣ коју гѢдну јѢштѣ. НарѣдјѢ сам се, вишѣ не могу радти, вишѣ, ал ѣмѣм дѣѣѣѣѣ добру па тако-м задрѣѣѣѣѣѣ. Кад ме забѢли гѢнѣ ме дѢктуру и тако-м који дан јѢш продаѣѣѣѣѣ. А вољѢѢ да сам здравѣји да могу радти, велѣм да-б јѢш радјѢ, ал не мор се, не море се, ѢѢѢло се, прѣхлаѣѣѣѣѣ се, рѣѣѣѣ ѢблаѢали и тако сам ѢѢѢѢ. Ал вољѢ-б јѢш радти дѢго гѢдѣна да могу... Куд сам прошѢ, штѣ сам

прѡшѡ, дѡбрѡ сам и жив. Рѡкове свѣ прѡметно, Аустрију прѡметно... па сам се хрѡно крѡхом. Ѐмал смо нас двѡ брѡта, ѡстали иза ѡца, ѡтац ѡшѡ у рат, а мѡ смо рмал двѡ волѡа, па смо ршли у Кѡзару свѡки дѡн, па смо знѡли дѡвати волѡчиѡ дрѡвѡ за јѡдну штрѡцу крѡха по швѣрцу. И кад пѡјдѡмо у Кѡзару, мѡти, рмал смо крѡв^Ицу, па нам помѡзѣ, па нам дѡднѣ по пѡлитрѣ млѣка, тѡ сам пѡпјѡмо, крѡха нѡсмо ни мѡгли. рна ѡстанѣ па трѡжѡ по цѡли дѡн не би-л ѡе кѡпла кѡли брѡшна. Тѡкѡ-ј бѡло уѡ рат, за Аустријѣ кад је Аустрија рѡтовала. Ми смо јѡднѣ гѡднѣ, јѡ и брѡт мѡј, па смо пѡслѡ тѡгѡ нѡорали, зѣмљу свѡју уѡзорали, узорали и тѡѡ зѣмљѣ, ал бѡг нѡредјѡ тѡкѡ сѡшу, да је изгѡрло свѣ. Тѡмѡн уочи кѡпѡња кѡруѡзѡ, кад је бѡло у дрѡгу рѡку, нѡје бѡло кѡшѣ, па је свѣ пѡсушло се. рндѡ нѡстала глѡд вѣлкѡ. Ће је што бѡло тѡ су ѡнѡ аустријѡнски жѡндѡри пѡ куѡама свѣ пѡкупјѡ. Кад су дѡлазали, знѡли дѡлазти ѡз Крајнѣ лѡди па кѡмѡше кѡповали, трѡжли рмал ѡе кѡмѡшѡ да мѣљу да јѣдѡ. Јѣдѡмпѡт кѡд нѡс жѣне ѡшле у ѡпѡину, а ѡни зѡб нам пѡчѣли дѡлти, па су жѣне полѡпалѣ свѣ прѡзоре, прѣседнѡка ѡнѡга истѡкли, свѣ рѡсули. Ко ѡе зѡб јѣст? Мѡгѡ-б је нѡст нѡ вилама. Нѡј је мѡгѡ јѣст нѡко, тѡкѡ-ј глѡд бѡла, а мѡ свѡки дѡн по волѡчиѡ дрѡвѡ из Кѡзарѣ ѡнѣ сухѡдљикѣ па пѡдѡј за штрѡцу. Мѡгѡ-с по швѣрцу кѡпти, ал хѡѡе да ти глѡву. ѡсѡчѣ док дѡбијѣш птрѡцу, тѡкѡ-ј глѡд бѡла ѡблѡдала. А сада живѡта, сад јѡ рмѡм чѣтри ѡѣри уѡате, чѣтри зѣта рмѡм, рѡдѡ у фѡбрикама, рѡдѡ, па свѡки дѡн дѡнѣсѡ мѣни крѡха, па јѡ мѡгу нѡправити двѡ нѡпоја ѡд бѡлѡг крѡха нѡкѡг. Па кад се јѡ смѡслѡм, јѡ нѡсам рмѡ...

(Аѡул Сѡбаш^Иѡ, 1904, неписмен, земљѡрадник)

Јѡ се зѡвѣм Сафѡја Сѡбаш^Иѡ. Рѡђѣна сам двѡнѣсте. Јѡ сам сѡпру-га Аѡула Сѡбашѡа, уѡдѡла сам се за ѡгѡ од пѣтнѣс гѡдинѡ, нѡ(ти) сам штѡ зѡтекла, нѡ(ти) сам штѡ дѡнѡла. Јѡ и ѡн слѡгали се, ѡн ѡлѣ зѡрѡдѡ кѡлу брѡшна кѡруѡзова, зѡтекла двѡјѣ дѡѣцѣ, распѡдјѣлѡм тѡм двѡма дѡѣцѣ, па ѡ јѡ мѡло, ѡко-м зѡпанѣ, ѡко не зѡпанѣ. рндѡ сам нѡставла рѡчнѡ рѡд рѡдти, ѡѣшто јѡ, ѡѣшто ѡн, па смо кѡповал^И ѡвцу пѡ ѡвцу, па те ѡвце сѡставѡмо, па прѡдѡмо, па кѡпѡмо комадѡѡак зѣмљѣ. рт тѣ зѣмљѣ ѡндѡ ѡдѡмо рѡдти тѡѡу зѣмљу, рмѡмо мѡло свѡјѣ зѣмљѣ, ѡдѡмо тѡѡу зѣмљу рѡдти. Пѡнѣсѣм дѡѣте малѣхно, па га стѡвѡм у плѡстиѡ сѡѣна, па кѡпѡм свѡту сѡѣно, кад се врѡтѡм дѡѣте свѣ изгѡрло ѡт сѡнца. Па га мѡло ѡндѡ нѡхрѡнѡм, па ѡпѣ нѡставѡм сѡ ѡѡм рѡдти. Тѡкѡ сам сѡѣно кѡпла бѣгу, кѡпѡла кѡрузе бѣгу, док нѡсам сѣб^И јѡш нѡкѡпла јѡдну десѣтак дѡлѡмѡ зѣмљѣ, ѡндѡ сам свѡју зѣмљу нѡставла сѡјѡти. Прѡдѡм кѡрузе, ѡпѣ мѡло ѡѣшто скѡпѡм, ѡн ѡѣшто зѡрѡдѡ, јѡ ѡѣшто рѡчнѡг рѡда и уѡзѡмо сѣб^И крѡву. И тѡ крѡву, док ѡхрѡнѡм тѣле, прѡдѡм. Узмѣм ѡпѣ сѣб мѡло зѣмљѣ, тѡкѡ сам нѡкѡпла шѣздѣсѣт дѡлѡмѡ зѣмљѣ. Ѐмала сам дѣвѣтеро дѡѣцѣ сѡ ѡѡм и дѡнас у живѡи, фѡла бѡгу, и

покојни и рахмѐтли, под на̀ше, Ти́то-м је кум де́ветом мо́ме дјетету. Па́тла сам се сва́како и ја и он, ни́сам има́ла ка́да сје́сти и је́сти и ка́д сам има́ла, ме́тнем у кри́ло ко́мад кру́ха — куру́зе, а ле́гѝм кра́ви, а ле́гѝм на̀ ниву да ко́пам, па кад по́мислим, у кри́лу по́гледам ѝл сам га по́јела ѝл сам га изгу́бла у то́ј брзи́ни та́кој, ни́сам зна́ла. И до́к сам ту сво́ју дје́цу по́дигла, шко́ловала једно по једно, све он ра́дјо, ишо́ у дрва, прода́вѝ во́зове дрва́, ишо́ у бо́риће кад је Ускрс, Бо́жић доно́сјо, прода́вѝ. Ја́ све ску́пљала те́ па́ре, ску́пљала, ту́ дје́цу хра́нла, та́ко узма́ла све́ те́ од живи́не ње́што, ту́ зе́мљу обра́ћивала. Дје́цу шко́ловала ни́сам са о́лѝвкѝ нег све́ са ср́па и са мо́т^Ике́ и ја и он. Сва́ су ми, фа́ла бо́гу, дје́ца о́жењена, ће́р че́тири у́да́не, три́ сина о́жењена, дво́је, једно ми је у́мрѝло, једно онѝ жи́во, што сам за́текла. Сви́ се фа́ла бо́гу сре́дли, све са на́шѝм по́моћи, све́ једно дру́го́м по́маже́. Ко́је не́јма́ за́пну́ ѝви дру́ги, па по́могнѝ. И та́ко све́ ра́де, сви́ су у по́слу, са́мо да ми је са́да онѝ мла́дѝст и онѝ го́д^Ине, а ѝва́ј жи́вот. А са́д ѝма́ све́га, ѝзра́ћена, ѝспра́ћена, ни́је-м ни́ до че́га. Ка́кво је да́нашње вре́ме, а ка́кво је онда́ вре́ме... Оти́д ѝ́утру ет ка́же́м-т^И па ме́тни ко́мад куру́зе па ва́здан ко́пај и а́ко ја ѝма́м куру́зе, а а́ко не́мам, ја-ћ онѝга крѝмпи́ра што је ва́дѝт прѝко годне́, па позеле́њо ѝ сѝнца, ме́тѝ ше́рпу и кли́па на́купти, па се онѝ крѝмпи́ра на́купти, па кѝхати онѝ крѝмпи́ре, па по́нтѝ сѝли, па у́ма́че́м онѝ зеле́не на́ке крѝмпи́ре, гр́ке, а ко́пам ку́рузе. Па сам зна́ла ку́руза́ по де́сѝт ме́та́ра про́дат^И, а све ја́ и он што на́ра́дѝмо. Па са́д ка́же те́шко ни́је те́шко ко год хѝће ра́дти и по́штен би́ти, ѝма́ све́га. Са́мо да нам је бо́г да́о још да је би́ло, да се мо́гло, сва́к би да́о по пе́т го́ди́на жи́во́та да нам вје́что жи́ви ѝва́ј на́ш дра́ги Дру́г Ти́то, о́тац на́ш, ал до́бро нам је ѝ сад, фа́ла бо́гу. Бо́же са́мо да бу́де ми́рно, с ми́ро́м и да се ра́дѝ и ко год хѝће ра́дти, та́ј ѝма́. Мо́ја дје́ца сва́ ра́де и ја ѝма́м, не́мам пе́мзију, за́ра́дла сам је, ѝсто́ са ѝѝм ишла́ у по́ље то ѝво́га Мѝја́ге Ше́рѝа. Зна́мо на́трѝпати во́з ѝѝбра, па до́л ста́вити, па не́ зна́м гле́дѝм од ко́нцу ми гла́ва вје́сла, на́трѝпа́мо онѝ па́добранске́ сви́ле, па на́трѝпа́мо ле́кѝва́, обу́шљивли се би́ли па́ртза́ни. Па нас до́чекају́ све́ стра́жа по́ стра́жа, ко ѝма́ ми́ све́ ка́же́мо, шта ѝма́, а до́бје́мо про́пусни́цу ѝвда́ле́н да́ и́де́мо. Па ѝде́мо у та́ј у Мѝја́гѝну ту́ Дри́новачу па до́да́мо те́ па́ке́те. Па кад се то́ све́ ослобо́дло и кад је све́, ка́но су ме ма́ло по́звали, прѝзна́ли, по́сли тра́жла ње́што пе́мзије́, да ѝма́м, сѝтна би́ла дје́ца, ни́су би́ла ѝдма́ да су сви́ по́че́ли ра́дти. Ње́које ѝшло, дво́јца ѝшла у а́рмију одје́дампѝт. Цѝрце онѝ бѝм и ѝне је-л по́уда́ле се. Тра́жла ње́што пе́мзије́, ка́жѝ, ни́с а́ктивна би́ла. Ни́ ти сам шта до́ни́ла ни́(ти) сам шко́ле за́вршла, ни́(ти) сам шта́ има́ла, сирѝта би́ла, о́тац ми у́мрѝ, ѝма́ла са́мо ма́јку. Прода́вала ру́чни ра́д па хра́нла је, до́дјало-м ѝ то́ ни́сам ѝма́ла ни ѝбу́ће, до́јде́м на́ге-м смрѝзнуте, про́дајѝм то́ по пи́јаци. Уда́м се за́ њег,

у њега жена умрла, а ја комшија мој бйѡ, и ја пѡјдем за њега да се спасйм, а ѡнѡ на горѣ ударйм. Двѡјѣ дјецѣ затекла. Нй ѡн нејмѡ нйшта. Кѹћа од шѣпера, од лйскѣ оплетѣна и зѣмљѡм набѡчена, двй сѡбце, с вѡна нѡмѡ унйдѣ се. Нйсам затекла дѹшека, ни јѡргана, ни ћѣбета, њѣшто сѣћйце од дѡскѣ и крѣвета старѡг и јѣдну слѡмарцу й тѡ ѡнѣ перѹшйне начепутѡла у тѹ слѡмарцу, па се њѣкако мй, нѡс двѡје пѡкријѣмо њѣшчйм и тѡкѡ тѡ двѡјѣ дјецѣ, ймала њѣшто јѡргана старѡг, пѡкријѣм. Ймала ѡндѡ ка сам пѡчѣла рѡћати њѣшто кѡлијевкѣ, направ-ли, ѡнѣ двй дѡске, кѡква колицѡ, кѡквѣ сѡдѡ ѡвѣ удѡбности. Шпѡрет зѣмљѣнй ймала, па чйтаву цјѣпанцу ѹвѡлйм, па док испѣчѣм крѹх, по цйли дѡн пѣчѣм, сльйпйто од цйглѣ, од зѣмљѣ... Пѡтла сам се й јѡ й ѡн и нйје ѡндѡ нй бйло вѡкй кѹћа ко што сѡдѡ ймѡ, вй(дй) сѡд у мене кѹћа кѡлкѡ је: јѣдѡнѣс и јѣдѡнѣс ѡт камена. Ймѡм свѣгѡ нѣ могу прѡћ од нѡмјештѡјѡ, изубйјала се свѡ. А ѡндѡ нйсам ймала нйшта, нйј нйко ймѡ, нйко. У кѡгѡ се вѡрй лѡнац грѡха, кѹха се на шпѡрету и ко измѣте ѡнѡ млыко, млѡћанцу ѡнѹ, тѡј је бѡгат, ух ѡклен му лѡнац грѡха. А знѡла сам пѡслати вѡкѡ дйнар, ѡн зѡрѡдй дѣсѣт дйнарѡ, а јѡ-ћ дйнар ѡтѡнты, двѡ дйнара је кйла брѡшна, па ѡндѡ-ћ дйнар ѹзѣла-б и мѡло сѡли, па ѡндѡ ѹзѣла бй њѣшто јѡштѣ, ѹзѣла бй јѣдну кйлу грѡха, па ѹзѣла бй... А јѡ дйнар па Мѣхмеду Чѡушевћу хѡј-м ѹзми, бѡга-т, кѹпса дјѣтету. А ѡни загѡламѣ на дјѣте мѡје, врѡтѣ ѡнѹ ћѡсу прѡзну, а јѡ-б вѡлла ѡногѡ рѡсола и ѡнѡг кѹпса јѣсти, нег бѡг знѡ штѡ. А вй(дй) сѡд ймѡ фѡла бѡгу свѣгѡ. Кѡквѡ-ј ѡндѡ врѣме бйло, па се ѡпѣ сѡдѡ лѹтймо, кѡжѣмо нйје нам дѡбрѡ, а јѣс дѡбрѡ, сѡд йма крѹха и по нѡпоју. Ймѡш свѣгѡ, фѡла бѡгу, а сѡмѡ нѣ чѹвѡмо, трѣбал^И бй јѡш бѡљѣ шпѡрати и чѹвати, јер ѡвѡ млѡдеж дѡнас нйје зѡпѡмтйла пѡтњѣ нйкаквѣ, ко што сам јѡ зѡпѡмтйла и тѡј мѡј Аћул. Он хѡјмо, вѣли, нѣ мѣремо спѡвати у кѹћй глѡни, у соб^И тѡј, кад је лѣто вѡкѡ и прѡљеће, хѡјмо йзнйт ѡвѡ дѹшечйћѡ па нѡ-вѡн. Па лѣгнѣмо па рѡса пѡ нам пѡнѣ, нѣ-б лй на зрѡку бѡљѣ прѣспѡвали, па не мѡгу прѣврћѣм се свѹ нѡћ глѡна, млѡдѡст, јѣла-б. Па ће ѡн йскупти гѡжћѡријѣ са тѡвана па нѡ раме у врѣћу па прѡдѡ ѡвйм Цйгѡнйма што-с ѹзмалй ѡвй Цйгѡни ѡнѹ гѡжћѡрију прѡдѡ, па дѡнѣсѣ од ѡногѡ њѣкѡг, бйла ѡнѡ сѡд се рѣкнѣ кйоск, а ѡндѡ-ј бйла барѡка, прѡдѡвѡ брѡшно кѹрзовѡ и ѡн ѡнѹ кѣсцу вѡкѡ... Јѡ ћу, нејѡм кѡдѡ прѡсйјати, нег скѹхѡм па нѡ плѣх, нѣ могу кад нејѡм шпѡрѣта. Зѣмљѣнй шпѡрет, то од зѣмљѣ и од цйглѣ сльйла јѡ. Па нѡ плѣх, па се свѣ кѡлѡдй знѡју, прѣврнй и јѣдва чѣкѡм, па прйсно, унѹтра бјѣло, а јѡ ѡзгѡ чѡпѡм и јѣдем, ѹ мѣд се ствѡра. Кад нејѡ, ѡч^Има јѣдем, кад нејѡма, сѡд ймѡ а нйје-м дѡ тогѡ. ѐндѡ се фѡтли јѡ й ѡн пѡсла, па да је и ѡнѡ, жѡд-м бйло и ѡнѡ нѡвече спѡвати, дѡк мјѣсечйна ѹпрѣ мй ѡдошмо, јѡ й ѡн за хлѡдѡ рѡдтй. И мѡја дјѣца рѡдѣ, сѡд јѡ нѣ могу вйшѣ, нй ѡн нѣ мере вйшѣ рѡдтй. Мѡгу, мѡје и снѡ^Хе рѡдѣ, јѡ ймѡм трй снѡ^Хе, свѣ трй рѡдѣ. Јѡ кѡлкѡ мѡгу спрѣмйм им, дѡчекѡм их у врѹћу сѡбу, ѹнучѡдй

пазим и ја нисам ни без чега, нек ме искористе док могу, док могу још мало. Мало прегледам на хајване, мало на дјецу. Опремам у школу унучад ко што сам и своју дјецу опремала. Снахе дочкам и синове на ручак. Кад сам се удала, ја се кано удала да се спасим, а ни(ти) сам шта затекла, ни(ти) сам шта донила, оставља матер стару и она нејма ништа, кућ^Ицу још мању нег што сам код њега затекла. У њега-ј нџв макар био шепер, нџв прип, у мен^е старо. Нејма дрва, ја уфатим нарамак дрва, продам ону еклу, па снесем на рамену дрва брѣме, па огријем своју матер. А моја маи, виш ка(д) сам се ја удала, попне се на думу, па сикиру, па одбали даску, па наложи да-с огрије, ет какво-ј време било. Нит ти имаш же радти, ни(ти) те ко зове, нит је коме до чега. Да-ј онда било вако, макар могла-ј бити кућна помоћница чија, чуват њечије дјете, ам нејма. Кад сам цура била онда сам имала њеке колеџце од Алије Ајваза и одем ја гдр^И, а њезин је син радјо у њекој истој бараки, ми смо онда говорли бараки и он је сваки дан отањо на њиха деветеро три киле брашна курозова. И он је имо жену и от те три киле она кад кућа курузу, она же от те три киле сваки дан по прегршт склони да-б накупла да-б направла ону уливачу ил њешто. И те три киле кад скуха и ја сам ш њима била колеџца, он(и) не могу гледати да једу, они откину и мен^И комад круха. И ја поједем ону кору озго, кору оздо, па метнем у крило па донесем својој матери, де маи ев ја ти мало курузе донила, дала-м тако та колеџина маи. Така-ј то била патња и глад и нејмање нит ти имаш же зарадти... Један једини чојк био у Дубци бег, Омербег, и сад ти летиш ујутру рано да-б ти стиго први до врата, па да тебе угледа, да зовне. Ја била помалахна па се испнем вако на прсте нек ме види. „Хџу-л ја бег ићи радти?“ „Хџу-л ја бег ићи радти?“ „Шта-ш ти, шта-ш ти, има, ти ниси катар.“ „Јесам бег, ја-ћ ић^И!“ Па вуци сепете ваздан курозе глана, па дојди сутрадан навече, нџ, он оде, затвори тај свој... своју радњу и оде кући. А ја сутрадан дојдем чекам њега док он отвори радњу: „Дај-м бег оно десет динара, што сам зарадла.“ „Што-ћ ти, што-ћ ти, је-л да узмеш матери кахве и шекера?“ „Нећу бег драги нег брашна да узмем, глана.“ „Хај, хај, па доћ посли подне.“ Ја опе дојдем матери кажем, драга маи, он каже да-ћ ја теби узети кахве и шекера, не да-м, реко-м да дојдем посли подне. Ја-ћ чекаи до поподне па опе одем њему. „Бег драги, дај-м оно што сам зарадла.“ „Што же-т, што же-т... мај послала да узмеш цигара?“ „Нисам бег нејмамо ништа.“ Једва ја то издрамчим од њега то десет динара. Па-ћ отић узет мало гра^Х, мало брашна. А кад берем курозе, же Дриновача, има ја мислим четри-пет километара, ја набирам онџ ћелетак и онџ, па донесем на глави, додије-м на рамену па дигнем на главу. Кад је он ошо, кад он оде радти донесем, донесем ону мусирачу, ону тврдокору, ону црну, па-ћ ја то испеи, па дати дјеци кашке да једу. Па-ћ те курозе сушти, па-ћ то самљети дјеци.

Така̄-ј била пѧтѧ. Па сам зна̄ла клѧс кѧпти, пѧжење се шѧнца, ѧндѧ се жѧла срповма, није било кѧмбѧјѧ, није било ма̄шинѧ. ѐдѧм је-л пѧчѧло сѧмо сва̄нѧвати, ѧдѧм кѧпти клѧс, па на̄купѧм ѧ̄них кѧтѧ, па дѧјдѧм кѧ̄ћи, па не ѧ̄нидѧм ѧ̄ кӯћу, ѧстуцѧм дѧбрѧ, па ѧндѧ бѧѧ ѧѧки Зѧцѧн Зѧ̄лић, ѧмѧ ѧвде м̄лин, па ѧдѧм, а ѧн: „Тѧ-ј сѧрово жѧ̄нска гла̄во.“ „Де бѧг ти дѧѧ прѧмѧ̄ли-м тѧ.“ А ѧн ѧе тѧ смѧловѧт се, па ми прѧмѧ̄лѧ, па јѧ донѧсѧм у тѧрбици брѧшна, па дѧѧцу на̄хрѧ̄нѧм.

(Сафѧја Сѧбаш^{Ић}, 1912, неписмена, дома̄ћица)

Дженана Пекович

ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ЯЗЫКА МУСУЛЬМАН БОСАНСКА-ДУБИЦЫ

Резюме

Автор настоящей статьи дает исчерпывающее описание фонологической системы языка мусульман Босанска-Дубицы (район северозападных склонов горы Козара), относящейся к икавско-штоковской группе говоров новоштоковского типа.

Бранислава Казимировић

ПРЕФИКСАЛНИ ОБРАЗАЦ
ТВОРБЕ СРПСКОХРВАТСКИХ ПРИДЕВА И ПРИЛОГА

Рађено под руководством
доц. др Гордане Вуковић

УВОД

У овом раду намера ми је била да утврдим и опишем префигиране придеве и компаративе у српскохрватском књижевном језику, односно да опишем придеве сложене с префиксима и њихове могућности двоструког комбиновања (и са позитивом и са компаративом придева), као и да укажем на семантичке категорије које се добијају применом обрасца *префикс + позитив/компаратив*. У рад је укључена и анализа прилога, јер прилози за начин и количину, а и неки за место и време, заједно са придевима чине врсте речи које имају способност изражавања категорије компарације. Због тога се и прилози јављају у истој форми као и придеви, дакле — префигирани.

О овој проблематици до сада је врло мало писано, и то само у оквиру других и ширих тематика (нпр. у оквиру творбе речи), док је посебна пажња за ову област савременог српскохрватског језика изостала.

За овај рад послужила је грађа Речника Матице српске.¹ На основу материјала сакупљеног из Речника настојала сам да укажем на то у којој мери и у којим случајевима долази до префиксације компаратива придева и прилога у српскохрватском језику. Међутим, за овај рад коришћена је такође и грађа из различитих часописа.² Анализом таквог материјала покушала сам да утврдим који се примери из Речника Матице српске употребљавају у свакодневном језику, тј. да укажем на учесталост појављивања појединих примера.

Избор часописа вршен је према критеријуму заступљености префигираних форми придева и прилога. Наиме, у одабраним типовима часописа постоји већа могућност да се појаве тражене форме него у неким другим а и у дневној штампи, пошто се у њима често налази више описа за које су, као језичка средства, коришћени и описни придеви и прилози за начин, облици на које се, поред осталих, тема овога рада ограничава. Језички стил новинских чланака неких других врста часописа и новина другачији је, подложен строжим критеријима, а превасходна намера им је сажето изнесена информација. И на крају, тематика часописа такође утиче на стил писања, одређује га. Часописи који су коришћени за овај рад допуштају много чешће употребу богатијег и разноврснијег језика него неки други, у којима преовлађују, рецимо, друштвено-политичке теме, које намећу један сасвим одређен и, могло би се рећи, типизиран начин писања.

Познато је да постоје два основна творбена начина: извођење и слагање. Зависно од тога помоћу којих се творбених средстава изражава значење творенице, разликује се неколико творбених начина. Тако се придеви творе на следеће начине:

1. суфиксалном творбом (*сила — силан*)
2. префиксалном творбом (*пажљив — непажљив*)
3. префиксално-суфиксалном творбом (*над морем — надморски*)
4. слагањем (*хрватски и немачки — хрватско-немачки*)
5. сложено-суфиксалном творбом (*дуге косе — дугокос*)

Придеви, такође, настају и срастањем и преображајем.

Префиксална творба је творба у којој се творбено значење речи изражава помоћу префикса. Префикси који учествују у префиксалној творби већином су садашњи и некадашњи предлози и одрично *не, ни*, а међу њима има и много префикса страног порекла. Због тога што

¹ *Речник српскохрватског књижевног језика* — Нови Сад (Матица српска) — Загреб (Матица хрватска), 1967.

² *Политика Базар*. — Београд, 1987, бројеви 593, 594, 595, 596, 597; *Практична жена* — Београд, 1987, бројеви 801, 802, 804; *Ана* — Београд, 1987, бројеви 4, 6, 7, 8.

префикси долазе само испред основе пунозначних речи, они се сма-трају посебним творбеним јединицама.

Као префикси јављају се следећи предлози и префиксалне мор-феме:

а-, аб-, архи-, анти-, без-, до-, дуж-, дис-, и-, из-, иза-, изван-, изнад-, ин-, испод-, међу-, мимо-, на-, над-, нај-, низ-, о-, об-, од-, око-, по-, под-, после-, пред-, преко-, према-, при-, пре-, про-, против-, полу-, с-, са-, су-, супер-, у-, унутар-, уз-, ултра-, ван-, врху-, за- и одричне речце *не, ни*.

И прилози се, такође, творе на више различитих начина:

1. суфиксалном творбом (*глава — главачке*)
2. префиксалном творбом (*брзо — пребрзо*)
3. префиксално-суфиксалном творбом (*без обзира — безобзирце*)
4. сложено-суфиксалном творбом (*на две ноге — двоношке*), а такође настају и преображајем.

У префиксалној творби прилога учествују следећи префикси:

до-, и-, на-, нај-, нак- (+ одрично *не, ни*), *о-, од-, по-, пре-, при-, про-, прек-, преко-, полу-, с-, су-, зак-*.

Из изложеног се види да многи од ових префикса — тачније сви сем *нак-, прек-* и *зак-*, учествују и у префиксалној творби придева, па прилози деривирани помоћу њих имају оно исто значење које имају придеви с истим префиксом: деминутивно, аугментативно, одрично итд., о чему ће бити речи.

У овом раду испитиваће се само придеви сложени с префиксима *на-, о-, об-, по-, пре-, при-, про-, су-* и прилози сложени с префиксима *на-, о-, по-, пре-, при-, про-, су-*, док су остали префикси искључени из разматрања. До искључења многих префикса из анализе дошло је делом стога што се понеки од њих комбинују само са придевима страног порекла, чији компаративни облици нису уобичајени (нпр. *а-, анти-, дис-, и-, ултра-*), а делом због тога што неки од њих (нпр. *без-, не-*) означавају апсолутно одсуство нечега и као такви немају способност компарације (изузев у пренесеном значењу).

Префикси који се обрађују уједно су и најфреквентнији и нај-продуктивнији од свих префикса, а имају и могућност да се употребе као средство за изражавање категорије компарације, и то на два на-чина: или у оном смислу како се то чини морфолошким средствима за изражавање компарације или сужавањем семантичког садржаја приде-ва односно прилога уз који се јаве.

Потребно је такође напоменути да се у овом раду анализирају префикси сложени само са описним придевима и префикси сложени

само са прилозима за начин, количину, место и време, и то с онима код којих се префикс комбинује са формом придева/прилога која може да егзистира самостално. Такви примери илуструју у правом смислу префиксацију придева и прилога, јер се само код њих творба остварује непосредним додавањем префикса придевској односно прилошкој речи (нпр. *пре* + *благ*; *пре* + *брзо*; *по* + *чест*; *по* + *често* итд.).

Најбројнији су придеви са префиксом *пре-*, нешто је мање придева са префиксима *по-* и *о-*, затим следе примери са префиксима *на-*, *при-* и *про-* и само неколико са *су-* и *об-*. Што се прилога тиче, најбројнији су прилози са префиксом *по-*, нешто мање је прилога са *пре-*, а после њих долазе прилози са *о-* и *на-*. За прилоге сложене с префиксом *про-* и *при-* у Речнику Матице српске (у даљем тексту РМС) забележен је свега по један пример, а за префикс *су-* само неколико примера. Од свих њих једино придеви и прилози сложени с префиксима *по-* и *о-* имају могућност двоструког комбиновања, и са обликом позитива и са обликом компаратива. Због тога, примери са овим префиксима приказани су последњи, док су се остали префикси обрађивали према критеријуму учесталости у РМС.

ПРЕГЛЕД ПО ПРЕФИКСИМА

Префикс пре-

Позната је велика продуктивност овог префикса којим се означава особина, својство основног придева израженог у великој, превеликој мери, изнад нормалног. Додавањем префикса *пре-* појачава се особина исказана придевом. У РМС није забележен ниједан пример овог префикса у комбинацији са компаративом придева. И уопште, придеви са префиксом *пре-* не могу образovati свој компаративни облик, а разлог томе је семантичке природе; уз особину коју означава придев даје се и податак о њеној количини. Тако примери *превелик*, *пребогат*, *предобар* значе „велик изнад нормалног, у највећем могућем степену, необично велик” и сл.

У раду Р. Стијовић „Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику”³ ауторка даје класификацију семантичких категорија које се добијају слагањем овог префикса са придевима, а критеријум класификације њихова је најчешћа, тј. основна употреба у језику. По овој ауторки, префиксом *пре-* најчешће се означава прекомеран степен нечега као негативна одлика. Примери типа *преблаг*, *пребрз*, *превисок* значили би „сувише благ, више него што је пожељно,

³ Р. Стијовић, *Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1983, књ. 26/1. .

оправдано” и сл. (*Цијена је превисока*⁴ *Религиозно образовање... обичајима даје трајност и чува их од пребрзих промена*).

Оно што је значајно за овакву употребу префикса *пре-* и придева јесте то да основни придев, сам по себи, не садржи никакве негативне особине, него префикс *пре-* уноси у придев нијансе прекомерности, претеривања, и самим тим и негативност.

Другачија употреба овог префикса постоји у случајевима где се њиме појачава негативно значење придева, односно у случају када придев сам по себи значи нешто негативно, а префиксом се само појачава та постојећа негативност. Примери типа *прегојазан*, *преодвратан*, *преглуп* – „сувише, прекомерно, неуобичајено гојазан” и сл. (*„Тешко крећући своје велико прегојазно тело, она похита девојкама”*; *„Све је то... преодвратно да се ту још шта говори”*).

Трећи тип употребе префикса *пре-* остваривао би се у комбинацији са придевима који означавају позитивну особину. У оваквим случајевима овај префикс придевима даје нијансу прекомерности и чини да ови придеви, иако по себи позитивни, ипак добију и некакве нијансе непожељног, дакле – негативног. Примери типа *преотмен*, *преискрен* и *преуглађен* – „толико отмен да је то сасвим непожељно, претерано отмен” и сл. (*„Ти си сувише трепетљива душа, преотмјена”*; *„У преуглађеној отмености... сав тај естетизам у Војновићу израз је унутрашњег живота”*).

Следећи тип, четврти по реду, јесте онај где се овим префиксом наглашава врло висок степен особине основног придева без елемената претераности, у примерима типа *презадовољан*, *прелеп*, *прекрасан* – „врло задовољан али не и задовољан више него што треба” и сл. (*„Не мичи се с мјеста... да ти се разгрије срце с прелијепог погледа”*; *„Кћерима је обећавао... прекрасне... шешире”*).

Последњи, пети тип представља везивање овог префикса са „придевима који се употребљавају као стални епитети уз речи које означавају божанства или предмете религиозног култа, односно као атрибути у титулисању световних и црквених достојанственика.”⁵ Такви су примери типа *пречасни*, *пресветли*, *преузвишени*, где нпр. придев *пречасни* има значење „врло поштовани” (*„Није доликовало твојем пречасном позиву да проклињеш... највећег непријатеља”*; *„Јутрос (је) изненада пресвијетли господин гроф стигао”*).

Што се тиче прилога сложених са префиксом *пре-*, они означавају да је пређена нормална мера означена основним прилогом. Као илустрација могу послужити примери, забележени поред осталих, у РМС:

⁴ Примери који следе узети су из Речника Матице српске.

⁵ Р. Стијовић, н. д., 104.

пребрзо — са значењем „веома, сувише брзо”; („*Влажи ракијом усне које се пребрзо суше*”)

преглупо — „сувише, необично глупо”; („*Учинило му се преглупо да остане сасвим сам без новаца*”)

пречесто — „превише, претерано често”; („*У парницама је пречесто више одлучивала сабља него правда*”). Овакви префигирани прилози за начин (а њих има највише) јављају се углавном уз глаголе и ближе их одређују. Они дају нијансу прекомерности, претераности начину на који се врши радња означена глаголом. („*Усне које се „пребрзо суше*” — на претерано, непожељан брз начин).

У Речнику Матице српске (скраћено: РМС) није забележен ниједан пример овог префикса у комбинацији са компаративом прилога.

Префикс *на-*

Од свих записаних придева у РМС са овим префиксом употребну вредност имају тек понеки од њих (*наглув, накрив, натруо*), што показује да је образовање префикс *на-* + *придев* непродуктивно. Овај префикс комбинује се само са позитивима придева и прилога.

Префиксом *на-* казује се да је особина основног придева изражена у незнатној мери, у врло малој мери, односно да је особина непотпуно остварена, само једним својим делом. Значење примера типа *наслан, натврд, натруо* могло би се овако интерпретирати: „Онај који је помало слан, који није потпуно слан” и сл. („*Морали су пити воду мутну и наслану*”).

Овај префикс у комбинацији са прилозима ублажава њихово значење, па би тако прилог *накисело* значио „помало кисело, киселасто, али не и сасвим кисело”. У РМС префикс *на-* срећемо уз прилоге за начин, количину и место. Као илустрација могу се навести следећи примери:

налепо — „помало лепо, на леп начин”, („*Немој да кунеш! Хајде налијепо*”)

намало — „у малој количини, оскудно”; („*Сада сам намало с лијековима*”)

наблизу — „у близини, у непосредној околини”; („*Овде наблизу никога нема*”).

Префикс *при-*

Овај префикс изразито је непродуктиван; придева у комбинацији са њиме име веома мало, док комбинације компаратива придева и

овог префикса нема уопште. Префиксом *при-* означава се да је особина основног придева непотпуна, да је више или мање ублажена. Примери типа *прилуд*, *притврд*, *прикротак* значили би „прилично, доста луд, али не и потпуно луд” итд. („По тим ријечима... наслутити путник да је (он) јамачно нешто прилуд”).

Што се тиче прилога, у РМС забележен је само један пример прилога са префиксом *при-*: *припросто* у значењу „једноставно, прилично просто” („У оно су се доба љубавна чувства онако *припросто* и *простодуш*но исказивала”).

Префикс *про-*

И овај префикс такође је веома непродуктиван. Префиксом *про-* указује се на делимично постојање неке особине коју означава придев. Забележени су примери типа *просед*, *прохладан*, *просув* у значењу „непотпуно, делимично сед, прошаран седим власима” итд. („*Морало му је бити преко педесет година, јер беше просед*”). У РМС не постоји ниједан пример овог префикса са формом компаратива придева.

Само је један прилог са префиксом *про-* забележен у РМС: *прохладно* у значењу „прилично хладно” („*Прохладно је, и зато се стишћу једно уз друго*”).

Префикс *су-*

Образовања придева и овог префикса су малобројна и неуобичајена.

Придеви сложени с префиксом *су-* изражавају знатно ублажену особину у односу на ону коју означавају основни придеви. Значење примера *сувлажан*, *суглув*, *сулуд* могло би се интерпретирати са „понешто, помало влажан, само са примесама влаге” и сл. („*Новац је колао непрестано, увијек топао и сувлажан од њихових врућих ознојених дланова*”).

У РМС није забележена ниједна комбинација овог префикса и форме компаратива придева.

Прилога са префиксом *су-* у РМС има свега неколико. И у комбинацији са прилозима овај префикс казује да је значење основног прилога ублажено у знатној мери. Као илустрација могли би послужити следећи примери:

сулудо — „безумно, силно, глупо” („*Онда се одједанпут стаде смејати сулудо*”)

сумрачно — у фигуративном смислу „невесело, зловољно”
 („Сумрачно горе гледају на те”)
 †

Префикс об-

У РМС забележена су само два примера овог префикса и позитивна придева: *облен* и *обраван*, са значењима „подоста, прилично лењ, подоста, прилично” („С ону страну Мораве... обравна су драгачевска села око целе Белице”). Очигледно је да префикс *об-* у ова два примера има функцију да појачава основно значење придева *лењ* и *раван*.

Прилози не ступају у комбинацију са овим префиксом.

Префикс по-

Придеви сложени с префиксом *по-* означавају нешто увећану особину основног придева. Примери са овим префиксом у РМС многобројни су: *постидљив*, *послаб*, *пооштар*, итд., а њихово значење било би „онај који је прилично, подоста стидљив”, „прилично слаб”, „прилично оштар”. Међутим, у односу на придеве *стидљив*, *слаб* и *оштар*, придеви сложени с префиксом *по-* исказују благо умањење значења основних придева *стидљив*, *слаб* и *оштар*. У примеру „нож је пооштар”, тај нож јесте прилично, подоста оштар, али у односу на пример „нож је оштар” конкретна особина придева је умањена, ублажена. Дакле, додавањем префикса *по-* смањујемо и ублажавамо степен особине основног придева.

У РМС забележени су и примери комбинација овог префикса с компаративима придева, и то седамнаест примера компаративских облика за које, такође, постоје и њихови позитивски облици. Изузетак је придев *поближи* за који није забележен његов позитивски облик. Ти парови су следећи:

подобар / *побољи*,
 / *поближи*,
повелик / *повећи*
повисок / *повиши*
полош / *погори*
погуст / *погушћи*
подалек / *подаљи*
подебео / *подебљи*
подуг / *подужи*
појак / *појачи*
помали, *помален* / *помањи*

помлад / помлађи
полак / полакши
постар / постарији
потанак / потањи
потежак / потежи
поширок / пошири

Облици *понајшири*, *понајбољи*, *понајвећи* у систему компарације заузимају други ступањ поређења — суперлатив.

Компаративски облици у РМС обрађени су двојако, недоследно. Понегде се уз пример позитива придева даје и облик компаратива тога придева (нпр. „*подебео* — комп. *подебљи*”), али у већини случајева компаратив се обрађује као посебна реч (нпр. „*подужи* — доста, прилично *дужи*”).

С обзиром на то да код префикса *по-* имамо и појаву слагања тог префикса и са компаративима придева, дакле појаву префигираних компаратива, потребно је утврдити да ли у оваквим случајевима уопште долази до процеса компарације и ако долази до ње, описати је.

Познато је да је компарација резултат сложеног психолошког процеса који се састоји у поређењу истих особина двају предмета, а обликом компаратива изриче се констатација о особини већег степена. Међутим, постоје језичке ситуације у којима компаративски облик нема значење компаративности. У примеру „*У саобраћајној несрећи путници су задобили лакше повреде*”, компаратив *лакше* не показује већи степен особине. Те повреде су мање лакше од лаких повреда. Компаративски облик у овом случају има ново значење, без ознаке количине особине. То би значило да у реченицама у којима нема предмета или појма с којим би се вршило поређење (нити се они претпостављају), облик компаратива не означава степен неке особине у односу на неки други појам с том особином, него само изврстан степен те особине уопште.

Поставља се питање какав је однос између датих позитивских и компаративских облика придева и да ли између придева *повелик* и *повећи*, *повисок* и *повиши*, *појак* и *појачи* итд. постоји компарација, тј. да ли ови префигирани компаративи изражавају особину већег степена у односу на одговарајуће позитивске облике.

Пре свега, *повелик* и *повећи* не стоје у истом компаративном односу као *велик* и *већи*; *повећи* (*повиши*, *појачи*...) није компаратив од *повелик* (*повисок*, *појак*...) — не значи „више *повелик*” — него се непосредно наслања на *велик* (*висок*, *јак*...) и представља резултат творбе речи а не граматичку флексију.

Семантички однос између *повелик* и *повећи* могао би се овако интерпретирати: „*повелик* човек — човек који је прилично, доста велик; велик човек уопште” / „*повећи* човек — човек који је прилично већи у односу на остале људе”.

Префигирани придев *повећи* више указује на степен неке особине у односу на ограничен број лица, предмета или појмова, па чак и онда када у језичкој ситуацији изостаје конкретно поређење. Дакле, док се у случају „повелик човек” више инсистира на доживљавање особине у уопштеном смислу, у другом случају, „повећи човек”, присутно је доживљавање особине у конкретнијем смислу.

За компаративско значење потребна су два појма чије се особине пореде, што би представљало конкретно поређење. У вези с тим постоји и извесна несагласност са закључком проф. М. Стевановића⁶ у коме се каже да се у књижевном језику компаративи придева сложени с префиксом *по-* не употребљавају у конкретном поређењу, односно да се такви компаративи не срећу уз употребу предмета, тј. појма са којима се поређење врши. То је углавном тачно или делимично тачно. Наиме, у РМС за компаративске облике *помлађи*, *повиши* дати су примери у којима се врши конкретно поређење („*За њим се упути Ратко, помлађи од попа*”; „*А каке су оно тице што лете тамо-амо над водом?... Повише су од голубова*”).

Префикс *по-* у комбинацији са прилозима даје основном прилогу деминутивно или приближно значење. У РМС забележени су примери типа:

поблизу — „доста, прилично близу”; („*Нијесам баш из Сарајева, него поблизу оданде*”);

почесто — „доста често”; („*Крађа је у оно доба било почесто*”);

потихо — „доста тихо, прилично тихо”; („*Киша је још увек потихо ромињала*”).

Додавањем овог префикса постиже се благо умањење значења основног прилога. (*Поблизу* — „доста близу, али не и сасвим, потпуно близу”).

У РМС забележени су и примери компаратива прилога сложених са овим префиксом који имају и своје позитивске облике. Изузетак чине облици *пониже* и *повеће* за које не постоје одговарајући облици *пониско* и *повелико*.

поблизу / *поближе*

подуго / *подуго*

подалеко / *подале*

подобро / *побоље*

повисоко / *повише*

/ *повеће*

полако / *полакше*

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Граматицки системи и књижевнोजезичка норма). Увод. Фонетика. Морфологија* — Београд (Научно дело), 1981, 258.

појако / појаче
 помало / помање
 / пониже
 потанко / потање
 потешко / потеже
 потихо / потише

Компаративи прилога са префиксом *по-* у РМС такође су, као и компаративи придева, обрађени двојако; понекад се поред позитива прилога бележи и облик компаратива (нпр. „*потанко* — комп. *потање*, *потихо* — комп. *потише*, *помало* — комп. *помање*”), али најчешће се компаративски облици прилога третирају као посебне речи (нпр. „*подуже* — доста, прилично *дуже*, *поближе* — понешто ближе” итд.).

Анализом примера, који су дати у РМС за поједине облике компаратива прилога, долази се до закључка да ти облици већином немају значење компаративности у правом смислу. Наиме, у већини датих примера, у којима се јављају префигирани компаративи, не постоји конкретно поређење, не постоји нека друга радња са којом би се оно вршило. У примерима типа: *подуже* — „*Ви се можете уверити ако останете подуже код нас*”, *појаче* — „*Вјетар је од запада нешто појаче дувао*”, *полакше* — „*Успори кораком и пође полакше*”, облици као што су *подуже*, *појаче* и *полакше* нису компаративи од облика *подуго*, *појако* и *полако*; они не изражавају јачи степен значења радње исказане глаголом у односу на исто значење обележено неким другим глаголом. Они само указују на начин на који се радња означена глаголом врши. И због тога се, у језичким ситуацијама у којима не постоји конкретно поређење, облици *потихо*, *потише*, *потешко*, *потеже* и сл. могу потпуно замењивати.

Једино су за облике *побоље* и *повише* дати примери са конкретним поређењем: „*Што ћу казат'... кад побоље ти од мене знадеш*”, „*Колико има до града? — Повише од седам миља*”. У овим случајевима облици *побоље* и *повише* јесу компаративи од прилога *подобро* и *повисоко*.

Префикс *о-*

Овај префикс, сложен са придевима, означава да се особина не остварује у потпуној мери: *одебео* значи „прилично, доста дебео, али не и потпуно дебео”; *онизак* — „прилично низак, доста низак у односу на остале са којима се пореди” и сл. Да се овим префиксом означава ублажен степен неке особине, најбоље се види из односа *онизак* / *низак*, у коме се придевом *низак* изражава потпуно остварење конкретне особине, дакле, у односу на префигирани придев *онизак*, овде је особина увећана, изражена у већој мери. То би значило да се дода-

вањем префикса *о-* придевима смањује, ублажава степен остварења особине основног придева.

Префикс *о-* — комбинује се и са обликом позитива и са обликом компаратива придева. Облици префигираних компаратива биће изложени упоредо са позитивским облицима. Једино за компаратив *омлађи* у РМС није забележен и његов позитив *омлад*.

одебео / одебљи
 одуг / одужи
 одубок / одубљи
 овелик / овећи
 овисок / овиши
 / омлађи
 мален / мањи
 низак / нижи
 оредак / оређи
 ократак / окрађи
 остар / остарији
 осув / осувли
 отежак / отежи
 отесан / отешњи
 очест / очешћи

Ови компаративски облици, забележени у РМС, такође су обрађени на два начина, чак и недоследније него исти облици са префиксом *по-*. Најчешће су позитивски и компаративски облици изједначени, представљени као синоними: придев *омлађи* означен је са „прилично млад”, *мањи* — „мален”, *нижи* — „прилично низак” и сл., а често су и реченице са придевима *ожешћи*, *очешћи*, *одаљи* дате као примери за облике *ожесток*, *очест*, *одалек* (за *ожесток* даје се следећи пример: „*Иза ожешће свађе спомену он њојзи... ту љубав*”). Међутим, придев *отежак* објашњен је са „доста, прилично тежак”, а *отежи* — „мало тежи, нешто тежи”; *одуг* — „доста, прилично дуг”; а *одужи* — „подужи, нешто дужи”.

Из оваквих дефиниција и објашњења позитивских и компаративских облика придева са *о-* могао би се извући закључак да не постоји нека битна семантичка разлика између форми *мален* и *мањи*, *очест* и *очешћи* итд., односно да облици *мањи* и *очешћи* значе исто што и *мален* и *очест* и да се у употреби могу потпуно заменити. „Мањи човек” исто је и што „мален човек”, дакле човек који није много висок, и ту нема компарације.

Исто тако, може се закључити да је семантички однос између *овелик* и *овећи* једнак семантичком односу између облика *повелик* и *повећи* и да се закључци, до којих се дошло анализом семантичких

категорија, добивених комбиновањем префикса *по-* са позитивом, тј. компаративом придева, могу применити и на форме са префиксом *о-*.

Као и са придевима, префикс *о-* и у комбинацији са прилозима, даје основном прилогу непотпуно, умањено значење. Облици као што су *осла̀но*, *окисело*, *охитро* итд. имају значење „помало слано”; „накисело, киселкасто”; „доста хитро, брзо”. У односу на непрефигиране облике *сла̀но*, *кисело*, *хитро*, у овим облицима значење прилога је ублажено — „мање слано”, „мање кисело”, „мање хитро”.

У РМС забележена су и три примера компаратива прилога са префиксом *о-*:

оја̀ко / *оја̀че*
ода̀леко / *ода̀ље*
ола̀ко / *ола̀кше*

Исто као и у случајевима са компаративима придева и прилога са префиксом *по-* и компаративима са префиксом *о-*, и овде се намеће питање да ли су лексеме *оја̀че*, *ода̀ље*, *ола̀кше* компаративи позитива прилога *оја̀ко*, *ода̀леко*, *ола̀ко* или су то посебне речи али са истим значењем. У реченицама које су дате као примери за ове облике: „*Лишће тек оја̀че дрхтну*”, „*Техника омогућује да се што постигне брзо и ола̀кше*”, облици *оја̀че* и *ола̀кше* немају значење компаративности и могу се, без промене значења реченице, заменити облицима *оја̀ко* и *ола̀ко*. За прилог *ода̀ље* није забележена реченица у којој се такав облик налази, јер тај облик чак и није у РМС посебно обрађен, него је забележен уз облик *ода̀леко* — (комп. *ода̀ље*).

Закључак

Од свих префикса, који учествују у префиксалној творби придева и прилога, неки означавају да су, у конкретним случајевима, особине придева или значења прилога, заступљени у изразитијој мери него што је нормално и уобичајено. Други префикси означавају супротно: казују да су конкретне особине придева и значења прилога непотпуно остварени, мање него што је типично.

У прву групу префикса, који појачавају придевско и прилошко значење, спада префикс *пре-*. Овај је префикс врло продуктиван и може се комбиновати са готово сваким придевом и прилогом. Сложен са придевима означава својство основног придева у превеликој мери, изнад нормалног. Прилози сложени с префиксом *пре-* значе да је пређена нормална мера означена основним прилогом. Примери *преширок*, *пребогат*, *прелеп* и *префино*, *прекасно*, *пребучно* имају у себи нијансу прекомерности, претераности; изражавају особину у већем степену него што се сматра природним, уобичајеним.

У другу групу префикса који ублажавају придевска и прилошка значења спадају префикси: *на-*, *о-*, *об-*, *по-*, *при-*, *про-* и *су-*.

Образовања са префиксом *на-* нису честа и данас употребну вредност има тек покоји такав придев или прилог; *наглув*, *накрив*, *накисео* / *надоле*, *нагоре*, *накратко*.

За придеве у комбинацији са префиксом *об-* могло би се закључити да су лексичка а не категоријска појава и да данас овај префикс нема своју употребну вредност.

Комбинације префикса *при-*, *про-* и *су-* са придевима и прилозима изразито су непродуктивне, а, могло би се рећи, и необичне. Обичне су само неке лексеме: *приглуп*, *припрост*, *прохладан*, *просед*, *сулуд* односно *припросто*, *прохладно*, *сулудо*.

Префикси *о-* и *по-* могу се посматрати као синоними. Примери *одебео* и *подебео* имају исто значење: непотпуно изражену особину, ублажену особину („прилично, доста дебео али не и сасвим дебео”). Једино ова два префикса могу се комбиновати и са позитивом и са компаративом придева, а префикс *по-* има могућност комбиновања и са обликом суперлатива. Између компаративских и позитивских облика не постоји граматички однос; *овећи* и *повећи* нису компаративи од *овелик* и *повелик*, него се непосредно наслањају на *већи* и *велик* и представљају резултате творбе речи, а не граматичке флексије.

Исти случај је и са образовањима префикс *о-* (*по-*) + *позитив/компаратив* прилога.

Међу префиксима за ублажавање придевског и прилошког значења најпродуктивнији су префикси *о-* и *по-*.

Чињеница је да се у основи образовања са префиксацијом налази сложени модел *прилошка реч* + *придев*, па се значења синтагми претерано љубазан, сувише досадан, помало глув, прилично лукав и сл. могу изражавати и једном речју, префигираним придевима *прељубазан*, *предосадан*, *наглув* (*приглув*), *полукав*.

Анализом материјала узетог из часописа дошло се до закључка да се у свакодневном језику много чешће користе сложени модели (*прилошка реч* + *придев*) него „прости” модели са префиксацијом. Највећу употребу имају образовања придева и прилога са префиксом *пре-* („Пошто сам била *надомак* бучне и препуне пијаци, нисам се зауставила”; „Та реакција се јавља *просто* зато што сте преуморни”; „Предуго смо чекали на тебе”). Тек понегде користе се префикси *о-* и *по-*, али њихова употреба скоро да је сасвим занемарљива („Недовршена, ониска кућа”; „Мало је у том погледу *потезак*, иако то не значи да не воли људе”; „Почесто су долазили код нас”). Примери са префиксима *на-*, *при-*, *про-* и *су-* једва да и постоје, сем оних уобичајених, што показује да су ови префикси слабо продуктивни („Деда ми је био *наглув* човек”; „То је заиста један *блесав* и *приглуп* момак”; „Смејао сам се *очајнички*, *сулудо*”; „Тесто треба да буде *накисело*”).

⁷ Примери који следе узети су из горе наведених часописа.

Бранислава Казимирович

ПРЕФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ
СЕРБОХОРВАТСКИХ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ И НАРЕЧИЙ

Резюме

В данной работе автор исследует значение префигированных прилагательных, наречий и некоторых форм сравнительной степени, образованных с помощью префиксов *-пре-, на-, о-, по-* и др. Анализ разграничил продуктивные и непродуктивные префиксы в современном сх. языке. Исследование проведено на материале Словаря современного сербохорватского литературного языка Матицы сербской.

Данко Шипка

ТЕРМИНОЛОШКА ЛЕКСИКА АУТОМЕХАНИЧАРСКЕ СТРУКЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Рађено под руководством
проф. др Даре Гортан-Премк

1. УВОД

1.1.1. Веома занимљиво и широко поље терминолошке лексике аутомеханичарске струке остало је у нашој лингвистици до данас неистражено. Немамо лексиколошких радова о овоме, а грађа није ни лексикографски обрађена чак ни у великим рјечницима (Рјечник дви-ју Матица има у корпусу само једно дјело из аутомобилизма: *Ауто-Мо-то Шпорт* Николе Бошковића – а ниједно из области аутомеханичарске струке (види 13/20). Постоји, додуше, неколико рјечника аутомобилске лексике (види 12/20 и 12/21), али ту су термини само пописани и повезани с адекватима из других језика, без икакве лексикографске обраде. Осим тога, рјечници биљеже само лексеме које се срећу у литератури, односно само један њихов дио, док је читав низ термина који се јављају у говору остао незабиљежен. То је сасвим разумљиво кад се узме у обзир чињеница да су аутори стручњаци из области технике, да су њихови рјечници намијењени употреби у тим истим круговима, па није било потребе да се грађа лингвистички обрађује, односно да се скуп цјелокупно лексично благо те области.

1.1.2. Неопходно је да се овај терминосистем опише не само зато да бисмо добили потребни увид него и стога што данашње вријеме захтијева праћење и контролу низа нових термино система (рачунари, видео-техника и слично), а искуства из рада на једном могу корисно послужити и за обраду другог терминосистема. Осим тога, будући да језик у акцији није јединствена категорија, то јест да разни видови употребе захтијевају различите елементе и њихове функције, добро је имати увид у што више сфера употребе језика.

1.2.1. Настојаћемо да обрадимо систем аутомеханичарске терминологије динамично, у низу функција и употреба. Стога су у корпус ушли разни приручници и уџбеници (стручни и општи), рјечници, часописи, натписи у продавницама, информатори различитог профила — све то из разних подручја и временских периода.

1.2.2. Рад је конципиран тако да се изложи (и објасни) што шири круг проблема из ове области. У њему се, уз назнаку стања у проучавању аутомеханичарске терминологије, структуре рада, његових циљева и метода (поглавље 1) даје разрада терминолошког апарата (2), аналитички приказује сама та терминологија: одређују општи услови њеног појављивања и развоја (3), дефинише и утврђује њено мјесто међу другим терминосистемима (4), приказују тематске групе и лексички слојеви терминологије аутомеханичарске струке у српско-хрватском језику (5), открива поријекло ове терминологије, а уз то њена мотивација и однос према страним ријечима (6. поглавље), приказују творбени обрасци, (7), а на крају (у 8. дијелу) указује се раслојавање ове лексике — функционално, територијално и временско.

1.3. Основни циљ рада је да се лексикографски обради ова област употребе језика. Сматрамо да ће грађа која се овдје презентира добро доћи као основа за даљу лексикографску обраду и лексиколошку анализу.

1.4. Не би се могло рећи да је у раду проведен неки од устаљених метода; прије се може говорити о укрштању и међусобном допуњавању разних приступа. Ипак, на основна одређења највише су утицала новија социолингвистичка схватања и теорија функционалних стилова.

2. ТЕРМИНОЛОШКИ АПАРАТ

2.1.0. Да би се у раду постигла жељена прецизност, неопходно је формирати терминолошки апарат. Стога је прије анализе терминолошке лексике аутомеханичарске струке потребно одговорити на следе-

ћа питања: 1) Шта је термин? 2) Шта је терминологија? 3) Постоји ли разлика између терминологије и номенклатуре (и у чему се огледа)? 4) Гдје је разлика између стручне и научне терминологије (и номенклатуре)?

2.1.1. Код нас и у свијету постоји велики број радова из области терминологије и готово у сваком можемо наћи дефиницију термина и терминологије. У низу одређења определијели смо се за оно Валерије Павловне Даниленко да је термин ријеч (или синтагма) специјалне сфере употребе која је назив специјалног појма и која тражи дефиницију (види 13/15). Ово одређење удовољава основном дефиницијском принципу — што краће, а што прецизније. Сва четири елемента дефиниције ваљана су, а када бисмо изоставили било који од њих појам термина не би био разграничен. У осталим дефиницијама из литературе коју смо прегледали (види 13/3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17) налазимо низ елемената дефиниције које овдје нећемо узимати у обзир. Такви су, на примјер, ставови да термин мора бити једнозначан, да не постоје везе термина и контекста и да су термини ослобођени свих додатних стилистичких и семантичких функција. На недостатке неких од њих већ је у литератури указивано (види, на примјер, 13/2).

2.1.2. Терминологију можемо дефинисати као систем термина (подразумијевајући при том раније назначену дефиницију термина).

2.1.3. Као основна разлика између терминологије и номенклатуре, односно термина и номенклатурних назива наводи се чињеница да номенклатурни називи одговарају појмовима који се односе на предмете, док термини означавају појмове који се односе на разне појаве и процесе (види 13/3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17). Овој подјели не може се приговорити да није ваљана, али се може рећи да је за овакав начин посматрања ирелевантан. То на шта се појам односи не утиче ни на природу термина ни на везу која се остварује између термина и појма. Зато у раду нећемо инсистирати на таквој диоби. Употребљаваћемо лексеме термин и терминологија, те назив и називље за покривање читавог система, односно његових дијелова.

2.1.4. Сматрамо да треба правити разлику између стручне и научне терминологије. Основна разлика узрокована је функционисањем ова два система унутар два различита вида људске дјелатности. У струци се рјешавају рутински, а у науци креативни проблеми, у струци је обично потребна мања прецизност него у науци; и, што је најважније за нас, наука је обухватнија од струке, како по кругу проблема којима се бави, тако и по комуникацији која се унутар ње остварује (науком се нека, шири или ужа, друштвена група укључује у

шире цивилизацијске просторе). Све ове чињенице утичу на природу и функционисање термина унутар једног и другог терминосистема.

2.1.5. Пошто се у литератури веома често говори о дублетности (синонимији), хомонимији и полисемији унутар терминосистема, неопходно је да одредимо те појаве. Дублетност схватамо као однос двије лексеме еквивалентног значења. Синонимне су двије лексеме приближно једнаког значења. Хоминими су двије лексеме истог фонемског састава, а полисемија је појава више значења једне лексеме. Дате су дефиниције по много чему недостатне, али за овакав вид посматрања и нису потребна нека строга разграничења тих појава. За нас је важније да се проведе дистинкција између реализације тих појава у истој сфери употребе од реализације у двије различите сфере. Осим тога, потребно је, нарочито у случају дублетности (и синонимије), разликовати чланове пара који су у тексту комутабилни од оних који то нису. На примјер, термини *филтер* и *пречистач* или *картер* и *уљно корито* комутабилни су у тексту неког аутомеханичарског уџбеника или приручника, док су лексеме *шараф* (*шраф/шераф*) и *вијак* (*завртањ*) или *шрафцигер* и *извијач* у том истом тексту некомутабилни — *шараф* (*шраф/шераф*) и *шрафцигер* сретћемо у говору информатора (и рјеђе у новинама), док су *вијак* (*завртањ*) и *извијач* везани за употребу у уџбеницима.

3. ОПШТИ УСЛОВИ ФОРМИРАЊА И РАЗВОЈА АУТОМЕХАНИЧАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

3.1.1. Аутомобилска лексика уопште, па тако и терминолошка лексика аутомеханичарске струке, представља релативно нов лексички слој. Мада је Роџер Бекон још 1250. предвидио саобраћајно средство које се покреће властитом снагом, а Кињо 1769. конструисао аутомобил на парни погон, први аутомобил у данашњем смислу појавио се 1886. (Бенцова троколица с бензинским мотором) — дакле, прије сто година. Индустрија аутомобила почиње у Француској четири године касније, а серијску производњу на траци (која демократизује ову справу) увео је Форд 1908. Код нас се први аутомобили јављају 1898. У Виници и 1899. и Љубљани. Енциклопедија Југославије не даје податке о томе кад се аутомобил први пут појавио на српскохрватском језичком подручју, али по формирању аутомобилских клубова, 1906. у Загребу (Хрватски ауто-клуб) и Сплиту 1907. (Ауто-мото клуб), можемо закључити да није било великог кашњења у односу на Словенију. Производња аутомобила почела је код нас тек иза другог свјетског рата — први аутомобил произведен је 1947. (О овим подацима видјети шире 13/13 и 13/14). То што се аутомеханичарска терминологија јавља

тек у новије вријеме, омогућава нам праћење њеног настанка и цијелог тока развоја.

3.1.2. При посматрању термиолошке лексике аутомеханичарске струке ваља имати у виду ширу социјалну и политичку ситуацију у нашим крајевима. Од појаве првог аутомобила код нас па до краја првог свјетског рата добар дио српскохрватске језичке територије налази се под Аустро-Угарском (Босна и Херцеговина, Војводина и Хрватска), док су Србија и Црна Гора самосталне. За овај период значајан је утицај Аустро-Угарске на западу — и то не само на техничком него и на језичком плану и утицај Француске на истоку (Србија се од мајског преврата, односно анексионе кризе, везује за Француску, мада остаје економска везаност и за Аустро-Угарску). Између два рата настаје период заједничког живљења, али се културне везе и утицаји из прошлости не могу преко ноћи избрисати, ово тим више што су све до краја другог свјетског рата главни носиоци аутомобилске, и уопште техничке културе, били људи којима је матерњи језик њемачки. Други свјетски рат доноси поновну диобу. За тај период значајан је специфичан став који су према језику имале власти Независне Државе Хрватске (као илустрација може послужити 13/24), што је утицало и на стање аутомеханичарске терминологије у том периоду.

Послијератни период вријеме је заједничког живота, али одрације формиран и ставови настављају да живе, а поједина схватања чак и добијају на интензитету. Добар примјер за то су збивања седамдесетих година. Лексика у цјелини подложна је дјеловању екстралингвистичких чинилаца, што нарочито долази до израза у слоју термиолошке лексике. У том смислу аутомеханичарска терминологија није изузетак, па стога треба водити рачуна о свим изнесеним чињеницама. Друштвено-политичко стање и ставови о језику у току времена које посматрамо овдје су само назначени — више ријечи о томе биће у дјелу о временском раслојавању термиолошке лексике аутомеханичарске струке.

4. ДЕФИНИЦИЈА И МЈЕСТО АУТОМЕХАНИЧАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

4.1.0. Полазећи од аксиома да је термин лингвистички знак, можемо тврдити да је и термин дводијелни ентитет који се састоји од ознаке (или означаивача) и означеног. Оваква структура термина омогућава нам два приступа у дефинисању, а самим тим у разграничењу појединих терминологија од других. Терминосистем се може дефинисати по тематском критерију, то јест по значењима или, прецизни-

је, по појмовима на које оне упућују; а могућа је и дефиниција по формалном критерију – по карактеру означаивача. Осим тога, термини и терминосистеми имају у пракси своје функције и користе се унутар одређених сфера употребе, па и то може послужити као дефинициони критериј. Пошто је функција и дистрибуција било које лексеме, с једне стране, условљена појмом на који означено упућује, а, с друге стране, природом означаивача (на примјер, као анатомски термини функционисаће лексеме које означавају појмове који се односе на дијелове људског тијела, али у овај терминосистем неће спадати 'вулгаризми'), дефинисаћемо аутомеханичарску терминологију према наци и према означеном, док ће функција и дистрибуција бити помоћни критериј у оба случаја.

4.1.1. Ако пођемо од означеног, можемо поставити следећу дефиницију: у терминолошки систем аутомеханичарске струке спадају све оне лексеме чија значења упућују на појмове који су у професионалној сфери интереса аутомеханичара. Ово је дефиниција која даје аутомеханичарској терминологији прилично широк опсег.

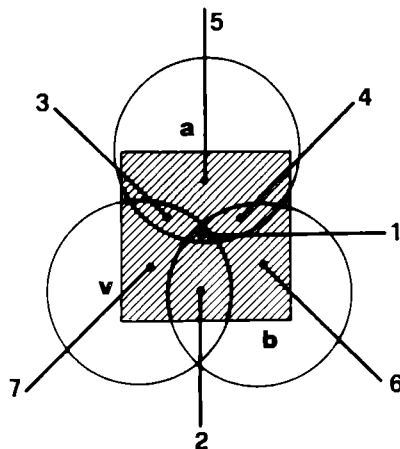
4.1.2. Када као дефинициони основ служе означаивачи, добијамо дефиницију знатно ужег опсега. Тада под терминолошком лексиком аутомеханичарске струке схватамо само онај круг термина са специфичним означаивачима везаним за употребу искључиво у аутомеханичарској струци.

4.1.3. Као основ за одабирање корпуса и рад на рјечнику и студиј послужила нам је шира дефиниција аутомеханичарске терминологије, и то из два основна разлога: 1) зато што је у сагласности са општом дефиницијом термина коју смо усвојили, и 2) зато што овакво разграничење предмета даје могућности за многостранију анализу и извођење закључака од ширег значаја на пољу терминологије.

Ужа дефиниција може послужити као основ за издвајање лексичких слојева унутар аутомеханичарске терминологије.

4.1.0. Разграничење аутомеханичарске терминологије може се и јасније него дефиницијом дати одређивањем њеног мјеста међу другим сродним терминосистемима и подсистемима. Овдје ћемо, сљедствено принципу проведеном при дефинисању, разграничење вршити по тематском принципу.

4.2.1. Терминолошка лексика аутомеханичарске струке субординирана је трима ширим терминосистемима: а) аутомобилској терминологији, б) занатској терминологији, в) терминологији машинске и (електро) техничке струке. Односи према надређеним системима могу се приказати схемом:

а) аутомобилска терминологија, б) занатска терминологија, в) машинска терминологија. 1–7 подручје интерференције и субординације.

Шатирани квадрат означава аутомеханичку терминологију.

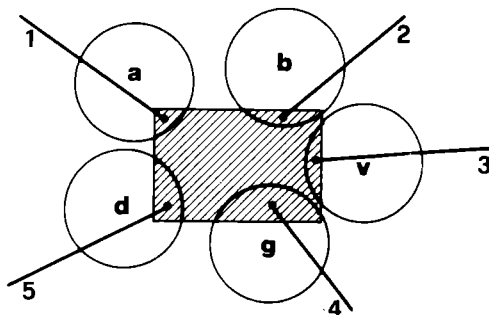
Видимо да унутар аутомеханичке терминологије постоје поља интерференције сва три или само два надсистема, као и дијелови опсега који су субординирани само једном од њих. Приказане односе илуструју следећи примјери:

- 1) подручје интерференције сва три система; *вијак*;
- 2) на пресеку машинске и занатске терминологије називи појединих алата и машина: *кључ, шпијун, бушилица*;
- 3) интерференцију аутомобилске и машинске терминологије илуструју називи дијелова мотора – *карбуратор, пумпа* и слично;
- 4) преклапање аутомобилске и занатске терминологије види се у називима неких радњи које обављају аутомеханичари, на примјер, *подешавање вентила*;
- 5) у дио опсега који је подређен само аутомобилској лексици убрајају се називи неких стручних радњи, на примјер *турирање*;
- 6) само занатској терминологији подређени су, на примјер, неки називи за прибор – *киштра* или *канал*;
- 7) само широј техничкој терминологији подређени су називи процеса и карактеристика, на примјер – *вртложење* или *отпорност*.

Интерференција и субординација, разумије се, није истог обима у свим подручјима. Осим тога, границе појединих подручја не могу се прецизно утврдити – оне по природи ствари морају бити апроксимативне.

4.2.2. Пошто смо сагледали однос аутомеханичке терминологије према суперординираним терминосистемима, посматраћемо њено мјесто међу терминосистемима исте хијерархијске равни. Овдје

ваља одредити однос према возачкој, аутоелектричарској, вулканизерској, аутолимарској и аутолакирерској терминологији. Сви ови системи координирани су у највећем дијелу својих опсега, што произлази из подјеле послова у овој области, али ипак у појединим подручјима долази до интерференције. Преклапање није исто у односу на све системе — највеће је у односу на возачку и аутоелектричарску терминологију. Ови односи могу се приказати сљедећом схемом:

а) возачка терминологија, б) аутоелектричарска терминологија, в) вулканизерска терминологија, г) аутолимарска терминологија, д) аутолакирерска терминологија.

Представљене односе илустроваћемо овим примјерима.

1) Термин *волан* показује интерференцију са возачком терминологијом.

2) Термини *акумулатор* или *свјећица* илуструју преклапање с аутоелектричарском терминологијом.

3) *Точак* показује прожимање са вулканизерском терминологијом.

4) *Хауба* се налази у сфери интерференције с аутолакирерским терминосистемом.

Дата схема приказује само једнострану интерференцију аутомеханичарске терминологије. У пракси постоји и вишеструко преклапање, али га овдје нећемо представљати, јер се ради о изузетно сложеном сплету односа, који није од већег значаја за одређивање мјеста аутомеханичарске терминологије.

4.3. Из свега се види да аутомеханичарска терминологија посједује аутономност међу другим терминосистемима исте хијерархијске равни, али и то да се не ради о чисто координираном односу — у извјесним дијеловима опсега долази до интерференције. Овако дефинисану и разграничену аутомеханичарску терминологију можемо поврћи даљој анализи.

5. ТЕМАТСКЕ ГРУПЕ И ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ У АУТОМЕХАНИЧАРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИИ

5.0. Структура термина као језичког знака омогућава нам двоструку артикулацију терминосистема. Уколико пођемо од означених (семема), грађу класификујемо по тематским групама и уже — по семантичким пољима. Уколико нам као основ послуже означивачи (лексеме), издвојићемо лексичке слојеве унутар терминолошке лексике аутомеханичарске струке.

5.1.0. Основна раздиоба по значењу даје шест најширих тематских група: 1) називи система и њихових елемената, 2) називи прибора за рад, 3) називи послова које обављају аутомеханичари, 4) називи везани за експлоатацију аутомобила, 5) називи везани за особине (система, елемената, прибора), 6) називи везани за особу која се бави аутомеханичарском струком.

Ове тематске групе нису једнаке ни по опсегу, ни по фреквенцији субординираних значења. Најшире и најфреквентније је поље 1, а најуже поље 6.

5.1.1.0. Тематска група семема за системе и њихове елементе веома је компликована структура са више хијерархијских разина. Овај систем није ништа друго него одраз система појмова, а преко њих и реалема у овој области (што је, уосталом, сваки систем значење тог типа), па је и његова сложеност узрокована природом предмета. Унутар ове групе могу се издвојити следеће подгрупе: 1) мотор као цјелина, 2) блок мотора, 3) систем за паљење, 4) систем за напајање, 5) систем за хлађење, 6) усисно-издувни систем, 7) контролни систем, 8) кочиони систем, 9) систем преноса, 10) управљачки механизам, 11) систем за подмазивање, 12) независни дијелови.

Сваки од ових система дијели се на елементе од којих се састоји, а ови, опет, на своје саставне дијелове. Овдје ћемо навести само значења са прве хијерархијске равни, што би требало да олакша сналажење у даљем тексту (нарочито читаоцима без техничког образовања). Навођење значења са још нижих нивоа заузимало би превише простора. (Шире информације о дијеловима и њиховим функцијама могу се наћи у приручницима који су нам послужили као извори.) Вертикални вид архитектонику ових структура илустроваћемо једним примјером из тематске групе *блок мотора*. Том систему подређене су, између осталих, следеће структуре: клипњача, велика песница клипњаче, њен лежај и куглице лежаја; а надређене су јој цјелине мотор и аутомобил. Ако све ово спојимо, добићемо схему једног вертикалног ланца субординације:

- 1 аутомобил
- |
- 2 мотор
- |
- 3 блок мотора
- |
- 4 клипњача
- |
- 5 велика песница клипњаче
- |
- 6 лежај велике песнице
- |
- 7 куглица лежаја

У односу на остале, тематске групе значења за мотор стоји по страни јер се не дијели на даље подгрупе или елементе, него на разне модификације тог генеричког појма. Не узимамо у обзир тематску групу значења за разне типове аутомобила, јер је она у примарном интересу возача, а не аутомеханичара. Овдје се може узети у обзир само општи назив, без тематске групе.

5.1.1.1. Постоје разни типови мотора: *двотактни* и *четверотактни* (подјела по начину рада), *једноцилиндрични* и *вишецилиндрични* (по броју цилиндара) *дизел* и *бензински* (по гориву и конструкцијским особинама) *В*, *боксер*, *у реду* и сл. (по распореду цилиндара).

5.1.1.2. Блок мотора састоји се од цилиндара, клипова, клипњаче, радилице, брегасте осовине, замајца, доње и горње моторске кућице, усисног и издувног вентила и усисног и издувног отвора.

5.1.1.3. Основни дијелови система за паљење су акумулатор, ди-нама, контакт-брава с кључем, бобина, разводник паљења, стартер, каблови, свјећице (само за бензински мотор), гријач (само за дизел-мотор).

5.1.1.4. Систем за напајање састоји се од резервоара, цијеви, пумпе за гориво, карбуратора (само за моторе с карбуратором), филтра за гориво, педале и сајле за гас, чока, штрцаљке и дизне (последње двоје само за дизел-мотор).

5.1.1.5. Хлађење је најчешће водено. Основни дијелови су хладњак, пумпе за течност и цијеви, вентилатор, ремен, ременица и термостат.

5.1.1.6. Усисно-издувни систем састоји се од усисне гране — цијеви и филтер за ваздух, и издувне гране — издувне цијеви и лонац.

5.1.1.7. Основни дијелови контролног система су разни инструменти: манометри, термометри, брзиномјери, обртомјери, мјерачи ки-

лометраже, контролне сијалице. Углавном су смјештени на инструмент-табли, а и изван ње — контролна шипка.

5.1.1.8. Постоје различити кочиони системи — механички, хидраулични, пнеуматски, а дијелови се разликују од система до система. Најважнији су педала ножне и полуга ручне кочнице, полуге (за механичке кочнице), цилиндри и цијеви (за хидрауличке и пнеуматске), те добош.

5.1.1.9. Систем преноса састоји се од карданског вратила и зглоба, пригона, погонских осовина и точкова, а умјесто карданског вратила лака возила имају клинасти каиш или ланац.

5.1.1.10. Управљачки механизам састоји се од точка волана, осовине волана и система полуга.

5.1.1.11. Основни дијелови система за подмазивање су пумпа за уље, систем канала и филтар за уље.

5.1.1.12. Постоји још низ дијелова који се не могу уклопити ни у један од система (на примјер, хауба, осовина и точкови који нису погонски, и слично), као и они који се уклапају у било који од система: шраф, матица, шајба и слично.

5.1.1.13. Податке о аутомобилу и његовим дијеловима читалац може наћи у било којем од извора из поглавља 12. Основне информације могу се добити у 12/13 и 14, а шире податке, по нашем мишљењу, најпрегледније даје 12/26.

5.1.2.0. Називи прибора за рад могу се подијелити у три шире групе: 1) алати, 2) машине, 3) остала средства.

У овом систему и његовим подсистемима хијерархијска структура није толико изражена као у систему назива за елементе и системе аутомобила. Три наведене групе дијеле се на елементе од којих су састављене.

5.1.2.1. Тако се у алат убрајају шрафцигери, клијешта, кључеви и сличне справе које се користе при обављању аутомеханичарских послова.

5.1.2.2. У машине спадају бушилице, брусилца, упарат за заваривање и слично. Овдје ваља напоменути да су за нас релевантни само они дијелови машине доступни аутомеханичару у нормалној пракси. Тако ће код бушилице за нас бити значајни њена глава и сврдло, док ће њен електромотор бити небитан.

5.1.2.3. Трећу групу чине она средства за рад која се не могу сврстати у претходне двије: крпе, радни сто, када за прање дијелова,

канал и слично, а у ову групу може се уврстити и општи појам — радионица.

5.1.3. Тематска група лексема за радње које врши аутомеханичар не одликује се високим степеном разуђености. Једина подјела која би се могла провести јесте на: 1) радње које се обављају на материјалу и 2) радње које се обављају на системима и елементима.

Као примјер за прву групу могу послужити радње бушења, брушења, и слично, а за другу измјена уља, подешавање вентила, кочница или неког другог елемента.

5.1.4. Лексеме које означавају појмове везане за експлоатацију аутомобила чине веома разнородну и бројну тематску групу, чије је границе и коначан број елемената веома тешко утврдити. Овој тематској групи припадају следеће тематске подгрупе: 1) називи за радње и функције које обављају поједини дијелови, 2) називи за кварове, 3) називи за симптоме, 4) називи за процесе, 5) називи за фазе појединих функција.

5.1.4.1. Термине из ове групе можемо подијелити по томе да ли означавају рад који обављају поједини дијелови, на примјер, *обртање, циркулација* и слично, или њихову функцију (*бртвљење, осигуравање* и друго).

5.1.4.2. Кварове ћемо сврстати у ову групу само ако се о њима говори као о догађају. Уколико се инсистира на квару као на стању, убројаћемо их у тематску групу особина система и дијелова. На примјер, у реченици *прокључао му је хладњак* — глагол *прокључати* означава квар као процес, док у синтагми *неисправан хладњак* имамо квар као особину, и тај тип примјера не иде у ову тематску област.

5.1.4.3. Исто се односи и на симптоме неисправности. Тако ће, на примјер, *бука, лупање, шкрипање* и слично улазити у ову тематску групу, док ће синтагма *нагнуто ауто* ићи у групу особина — овдје је симптом особина, а у првом случају симптом је процес.

5.1.4.4. У групи процеса можемо разликовати процесе који настају у раду мотора (на примјер *вибрације, трење*) и оне који настају независно од рада мотора (на примјер *корозија, оксидација* и слично).

5.1.4.5. Ова подгрупа у тијесној је вези са првом. Најфреквентнији су термини *такт* и *горња/доња мртва тачка*. Називе тактова (*усисавање, сабијање, ширење и издување*) сврставамо у ову групу ако се о њима говори као о фазама у раду мотора, а ако се инсистира на самој радњи која се тада одвија, сврстаћемо их у подгрупу назива за функције и радове система и елемената.

5.1.5. Групу назива за особине можемо дијелити на основу више критерија. Тако ћемо, ако узмемо у обзир употребу (а самим тим и прецизност појма који означава особину), разликовати: 1) техничке величине и карактеристике — *отпорност*, *термички коефицијент* и слично, 2) особине из занатске сфере употребе: *залетован*, *ишмирглан* и друго, 3) особине из опште употребе, на примјер: „*отишо*“, „*црко*“ и слично.

Уколико као критериј узмемо став према особини, односно њено одређење, издвојићемо сљедеће подгрупе: 1) термини за неутрално одређену особину, на примјер — *никлован*, *фризиран* итд. и 2) термин за негативно одређену особину (ту би спадали кварови и симптоми, под условом да се проматрају статички).

Према томе на шта се односе, разликујемо: 1) особине елемената и система и 2) особине прибора.

Постоје примјери који се користе за обје групе (на примјер *никлован*), као и они који се примењују само на једну групу (на примјер *ибераисован* — само за шраф).

5.1.6. Група назива за особу која се бави аутомеханичарским позивом најужа је по свом обиму. Сама за себе једноставна је и не може се дијелити на подгрупе. Ту припадају називи за лица која се баве струком — *мајстор*, *шегрт*, *механичар* и слично. Ова група уклапа се у шири круг назива из области опште занатске терминологије који означавају лице које обавља радњу. За нас је битна само вертикална структура из ове шире области која се огледа у аутомеханичарској терминологији. Појмови на истој хијерархијској равни, као *аутомеханичар* (на примјер *аутоелектричар*, *аутолимар*) нису за нас интересанти.

5.1.7. На основу овог списка тематских области може се одредити шта је све ушло у корпус, а самим тим и у рјечник, па он, уз раније наведене функције, има и улогу да допуни дефиницију термилошке лексике аутомеханичарске струке, то јест да се изведе њена прецизација (утачање).

5.2.0. Док смо у претходном одјељку (6.1.) назначили класификацију по означеним, сада ћемо се позабавити артикулацијом означивача. Овдје ћемо само назначити могућности класификације кад као класификацијски основ служе означивачи. Неколико наредних поглавља биће даље разрада артикулација које ћемо овдје навести — тако овај пододјелак треба да буде уводни дио за даља поглавља, која, уједно, чине и главнину рада.

5.2.1. Ако пођемо од сфере употребе која је означивачу примарна, можемо говорити: 1) о општеупотребној лексици (на примјер, *гориво*), 2) о занатској лексици (на примјер *шмирглати*), 3) о технич-

кој терминологији (на примјер, *трење*), 4) о ускостручној терминологији (*дуршлаг, друклагер* и слично).

5.2.2. По поријеклу ријечи разликујемо: 1) ријечи страног поријекла (*карбуратор, филтер* и слично) и 2) ријечи домаћег поријекла (*расплињач, пречистач* итд.).

4.2.3. По броју лексема које сачињавају назив разликујемо: 1) једночлане термине (*квачило, такт, подмазивање* и сл.) и 2) вишечлане називе (*горња/доња мртва тачка*).

5.2.4. По морфолошком критерију можемо издвојити: 1) именице (*резервоар, кочнице*), 2) глаголе (*штеловати, мијењати* и сл.), 3) придјеве (*неисправан, крут* и сл.).

5.2.5. По творбеном критерију, послије подјеле на једночлане и вишечлане термине, међу једночланим издвајамо: 1) просте ријечи (*клип*); 2) изведенице, и то: а) суфиксалне (*мјењач*), б) префиксалне (*разбушити*), в) суфиксално-префиксалне (*проврт*); 3) полусложенице (*дизел-мотор*); 4) сложенице (*полуосовина*).

5.2.6. По значењу ова лексика дијели се на: 1) прозирну (транспарентну) и 2) непрозирну (нетранспарентну).

Ова је подјела релативна — за возача аматера није прозирно све оно што и аутомеханичару. Стога се примјери и не могу наводити.

5.2.7. Може се још говорити: 1) о мотивираности и 2) о немотивираности значења.

Мотивирани би били термини *виљушка мјењача* (по облику), *подизач* (по функцији), а немотивирани су термини типа *шраф, волан* итд.

5.2.8. Овдје су наведене класификације по особинама које су лексемама инхерентне. О свим овим дистинкцијама ваља водити рачуна у даљем посматрању проблема. Подјеле које се разрађују у поглављу о раслојавању аутомеханичарске лексике овдје се не наводе, јер се ту подјела врши по сферама функционисања терминосистема у цјелини, а не само по означавањима.

6. ПОРИЈЕКЛО АУТОМЕХАНИЧАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ — ОДНОС ПРЕМА СТРАНИМ РИЈЕЧИМА И МОТИВАЦИЈА

6.0.1. Кад се говори о изворима формирања аутомеханичарске терминологије, ваља, прије свега, повести рачуна о томе да се ради о систему који је почео да се формира и уобличава тек крајем прошлог стољећа у свијету, а код нас још касније (види о томе параграф 3).

Према томе, основна маса овог лексичког фонда раније није постојала, никако или бар не у том значењу. Друга ствар коју треба имати у виду прије указивања на изворе формирања термилошке лексике аутомеханичарске струке у нашем језику јесте субординираност једног њеног дијела терминосистема који су постојали одраније (види о томе параграф 4). Ове чињенице битно ће утицати на путеве уобличавања и формирања аутомеханичарске терминологије код нас.

6.0.2. Општи услови појављивања и природа система аутомеханичарске терминологије код нас условили су сљедеће могућности за формирање овог терминосистема:

1) Уколико одређени предмет није постојао, никако или не са том функцијом, могуће је сљедеће: а) преузимање стране ријечи (страна ријеч преузима се баш за предмет из система аутомеханичарске терминологије), б) преузима се домаћа или одомаћена лексема из неког другог подручја, в) твори се нова ријеч (та се творба врши баш за потребе система аутомеханичарске терминологије), при чему су могући сви творбени начини, као и укрштање елемената домаћег и страног поријекла.

Овдје инсистирамо на раздвајању ријечи страног поријекла уопште и оних страних ријечи које су се преузимале када се формирала аутомеханичарска терминологија — у тачки 1а посматрамо баш оне које се преузимају за потребе система аутомеханичарске терминологије. Треба још разликовати творенице уопште од твореница које настају за потребе система аутомеханичарске терминологије — прве ћемо обрадити у параграфу 7, а друге у тачки 1в овог поглавља.

2) Уколико одраније постоји предмет који се у аутомеханичарској терминологији користи са истом функцијом и намјеном, он може задржати свој ранији назив.

Ове могућности, условљене приликама и природом самог система, оствариваће се у појединим примјерима у пракси под утицајем низа фактора. У дијеловима који слиједе описаћемо стање и покушати да назначимо узроке који су до њега довели.

6.1.1.0. Термини страног поријекла разликују се (а) по језику из којег се преузимају, (б) по удјелу који имају (односно који су имали) у укупном фонду термина ове области и (в) по односу који се према њима у одређеном временском периоду заузима. На почетку ћемо извршити подјелу по језику из кога ријеч потиче стога што ће судбина ријечи у великој мјери зависити од тога из којег је језика (или групе језика) примљена. По критерију поријекла фонд страних ријечи можемо подијелити у три групе: 1) ријечи њемачког поријекла, 2) ријечи из класичних језика (првенствено латинског), 3) ријечи из осталих живих језика осим њемачког (у овој групи најбројније су француске ријечи).

6.1.1.1.1. Термини њемачког поријекла чинили су у почетној фази формирања наше аутомеханичарске терминологије главнину лексичког фонда. Ово је сасвим природно с обзиром на опште услове формирања терминологије (види параграф 3). У усменој комуникацији овакво стање одржало се све до иза другог свјетског рата. О томе свједочанство добијамо с двије стране. Информатори Енвер Сидран, Мирко Цвитановић и Младен Станковић, који су занат завршили у периоду непосредно послје другог свјетског рата, тврде да донедавно нису ни постојали други термини осим њемачких. Мајстори од којих су они учили занат користили су се готово искључиво тим терминима. Као разлог оваквог стања информатори наводе чињеницу да су се раније возачким и аутомеханичарским пословима бавили углавном Нијемци. Други извор који потврђују став о првобитној доминацији термина њемачког поријекла и на територији Хрватске јесте напомена у књизи Драгутина Крпана „Поправљање и одржавање брзоходних мотора” (на странама 3 и 4), гдје аутор поред оних термина које користи у књизи даје и оне за које каже да се често употребљавају у пракси. Међу тим називима налазимо велики број термина њемачког поријекла.

У усменим изворима, дакле, термини њемачког поријекла били су доминантни све до новијег доба — до иза другог свјетског рата, а и данас су се одржали као најбројнији у говору старијих аутомеханичара. О овоме нам свједоче информатори Енвер Сидран, Мирко Цвитановић и Младен Станковић, као и изјаве Стојана Савића и Миодрага Петровића да старији аутомеханичари у Осијеку, односно Београду, употребљавају углавном те термине. У осталим употребама у усменој комуникацији ријечи њемачког поријекла изгубиле су доминантну улогу, али то не значи да су и сасвим ишчезле — термини *ш(е/а)раф*, *ш(а)рафцигер* и други срећу се у говору свих информатора. У писаној форми комуникације термини њемачког поријекла изгубили су доминантну улогу знатно раније — ни у једној од књига међуратног периода (наравно, од оних које смо прегледали) нису знатније заступљени. Данас су у писаним изворима термини њемачког поријекла готово потпуно потиснути. Јављају се најчешће, ако се уопште јављају, у загради или под наводницима, чиме се аутор од њих ограђује. Веома су ријетки они термини који су се у овом виду комуникације задржали као пуновриједни и уобичајени знаци. Дакле, у писаним изворима термини њемачког поријекла изгубили су доминантну улогу знатно раније него у усменим, а и данас је њихова улога много већа у усменом него у писаном тексту. Тако су ријечи њемачког поријекла постале, а и до данас су остале, једно од значајнијих разликовних обиљежја између усмене и писане форме комуникације. Њихово раније и „темељитије” губљење у писаним текстовима сасвим је при-

родно, с обзиром на то да су писане форме комуникације доступније контроли од усмених.

6.1.1.1.2. Код термина њемачког поријекла посебно је занимљив начин њиховог преузимања, то јест адаптационе промјене која се при томе одвијају. Као примјер могу нам послужити: 1) губљење сугласника *x*: *Durchschlag* — дуршлаг, 2) губљење вокала: *Verteiler* — *frtaj-ler*, 3) сугласничке промјене (*f* — *x*): *Auspuff* — ауспух, (*b* — *p*): *Blech* — плех, 4) вокалске промјене (*ü* — *i*): *Kühler* — килер, (*e* — *a*): *Düse* — дизна, 5) уметање вокала — *Schraub* — шараф/шераф, *Bolzn* — болзна, 6) уметање консонаната — *Düse* — дизна, *Zange* — цангле, *-zier* — -цигер (шрафцигер, радапцигер), 7) замјена читавих суфикса — (*ung* — овање): *Stellung* — штеловање, (*en* — овати): *einstellen* — штеловати.

Ове промјене по много су чему разнородне. Међу њима се налазе факултативне промјене, на примјер — *ш(а)раф*, и оне које су обавезне — *радапцигер*, оне које су раширене на цијелом говорном подручју — *радапцигер* и оне које имају локалну боју — *цангле* (у Војводини). Осим тога, можемо разликовати општејезичке процесе (губљење гласа *x*), процесе који се јављају у адаптацији страних ријечи (*ü* — *i*) и оне који се јављају само појединим употребама језика (*-цангле*). У овој области нашли смо и један примјер народне етимологије: *zehntel Blech* — центиплех. Под утицајем облика десетинских листића (ради се о слогу веома танких мјерних листића) облик *zehntel* (десетодјелни) мијења се у *центи* (овдје је, дакле, једна карактеристика предмета превладала другу). И тумачење овог назива свједочи о појави народне етимологије: „Центи је нешто малено, а плех је плех” (Мирко Цвитановић). Занимљиви су и њемачки синтагматски и творбени обрасци који се заједно са терминима њемачког поријекла уносе у наш језик, на примјер *федер—шајл(н)а*, *шмиргл-папир* и слично. Према овоме веома често творе се и српскохрватске полусложенице, или полуслуженице настале укрштањем њемачког и српскохрватског облика, на примјер *момент-кључ* и сл. О овоме ће бити ријечи и у дијелу о творбеним карактеристикама.

6.1.1.2.1. Ваља на почетку напоменути да су у овој групи латински термини кудикамо бројнији од грчких. Термини из класичних језика углавном спадају у фонд интернационалних стручних термина, док један мањи дио представља термине карактеристичне за ову област, *торзија*, на примјер, термин широке употребе у механици, а *акса* термин карактеристичан углавном за аутомеханичарску струку. За онај дио који спада у ширу техничку терминологију важи да је више везан за писани текст. Дobar дио ових термина ушао је у наш језик преко њемачког или француског, на примјер *цилиндар*, *акса* — преко њемачког, а *акумулатор*, *генератор* преко француског. Ријечи из класичних језика не покривају тако широк круг појмова као њемачке,

а и њихов је статус унутар терминолошке лексике аутомеханичарске струке друкчији. Главнина тих термина није мијењала своју улогу у систему. Присутни су и у писаном и у усменом виду комуникације, а везаност једнога њиховог дијела претежно за писану форму комуникације условљена је више њиховим садржајем него формом. Ти термини срећу се у обје варијанте, с тим што су чешћи у источној, што је, опет, посљедица општег става према страним ријечима у западној варијанти.

6.1.1.2.2. И у овој групи при преузимању ријечи долази до адаптационих промјена, мада су оне знатно рјеђе него код њемачких ријечи. Као примјер могу послужити сљедеће промјене: -ер: -ар (*филтер* – *филтар*), -атио: -ација (*аццелератио* – *акцелереција*).

6.1.1.3. Међу ријечима из осталих живих језика (осим њемачког) најбројније су француске, што је и нормално, с обзиром на историјске прилике у којима се развијала аутомеханичарска терминологија (види поглавље 3). То су, на примјер, *карбуратор*, *бобина*, *кабина*, *монтажа*, *демонтажа* и сл. Ријечи из осталих језика мање су заступљене, али је, зато, присутан већи број језика. Тако налазимо примјере из: 1) арапског – *бензин*, 2) чешког – *пиштољ*, 3) руског – *лента*, 4) мађарског – *добош*, 5) талијанског – *шпијуни*, *ламела*, 6) енглеског – *чок*, *картер*, 7) холандског – *трап*, 8) шведског – *никл*.

Примјери из ове групе једнако су заступљени и у писму и у говору, а њихова дистрибуција неједнака је у варијантама – чешћи су у источној варијанти из два разлога: због пуризма у западној варијанти, с једне, и због јаког утицаја Француске на Србију, с друге стране. У ову групу термина можемо сврстати и називе који су срочени по неком презимену, на примјер: *кардан*, *карданска осовина* (по презимену Cardano) или *дизел* (*-гориво*, *-мотор*), по презимену Diesel. Овдје их сврставамо на основу њихове улоге у систему и става према њима (дијеле судбину ријечи из осталих живих језика).

6.1.1.4. Поред термина који потичу из једног језика, постоје и они који настају укрштањем два језика, и то: 1) два језика из исте групе, на примјер: *дефектоскопија* (латински и грчки), 2) два језика из различитих група, на примјер: *антифриз* (грчки и енглески).

Елементи из ових група могу се комбиновати и са српскохрватским лексемама, на примјер: *контра-навртка*, *момент-кључ* и слично.

6.1.1.5. На крају можемо закључити да се не може говорити о страним ријечима као о јединственој категорији, па се, сљедствено томе, не може према њима заузимати ни неки општи став. Поред тога што треба разликовати три већ поменуте групе, ваља имати у виду и различит однос према појединим ријечима из исте групе, чак и истог језика (односно различиту судбину коју су имале током развоја систе-

ма). На примјер, латинске ријечи *акумулатор*, *цилиндар* и *акса* (које су ушле у наш систем преко француског, односно њемачког) немају у пракси једнак третман. *Акса* се јавља само у говору неких старијих аутомеханичара, *цилиндар/цилиндер* свуда осим у појединим писаним изворима из западне варијанте, а *акумулатор* свуда. Дакле, не може се говорити да су све стране ријечи у одређеном тексту непожељне или да су све у појединим изворима незаступљене. Треба говорити о већој или мањој примјерености појединачног термина одређеном тексту, или о већој или мањој склоности група ријечи страног поријекла појединим употребама. (О свему томе биће више ријечи у дијелу о раслојавању термилошке лексике аутомеханичарске струке.)

Из свега се може извести закључак о бесмислености пуристичких подухвата, поготово у вријеме кад свијет постаје глобално село. Језичку праксу, како у овој, тако и у осталим областима, треба контролисати, а не ограничавати наметањем шаблона који су јој потпуно страни.

6.1.2.0. Избор домаћих или одомаћених ријечи које се преузимају из других лексичких система може бити условљен: 1) функцијом коју неки дио обавља или, 2) његовим обликом.

То би била најшира подјела типова мотивације термилошке лексике аутомеханичарске струке у српскохрватском језику (или, тачније, једног њеног дијела). Сваки тип дијели се на неколико подтипова. Принципи мотивације које овдје износимо важе и за творенице које настају при формирању аутомеханичарске терминологије (или, прецизније, за њихове коријенске морфеме), па ове принципе ваља имати на уму и кад се говори о изворима из групе 1в.

6.1.2.1. Називи мотивирани функцијом предмета чешће су творенице настале у процесу формирања аутомеханичарске терминологије него термини који се као цјеловите лексеме преузимају из неких других области. Унутар овог мотивационог подтипа можемо издвојити четири подгрупе:

1) називи мотивирани оним што предмет обавља као агенс (овај тип је најбројнији), на примјер: *гориво* је оно што гори, *подизач* је оно што нешто подиже, *поклопац* је оно што поклапа, и тако даље;

2) називи мотивирани оним што предмет обавља као инструмент (и ова група прилично је бројна), на примјер: *извијач* је оно чиме се нешто извија, *гребало* је оно чиме се гребе, *бушилица* оно чиме се буши, и слично;

3) називи мотивирани по томе шта предмет обавља као пацијенс: *вјешалица* је оно на шта се нешто вјеша, *навртка* је оно што се навртће, *проврт* је оно што је провртено, и слично;

4) називи мотивирани по предмету с којим је предмет који они означавају у вези (ови називи најмање су заступљени), на примјер: *ланчаник* је оно што је у вези с ланцем (оно на чему он стоји), *подножица* је оно што долази под ноге и сл.

Сви они називи више су заступљени у писаним него у усменим изворима.

6.1.2.2.0. Називи мотивирани изгледом предмета преузимају се из општег лексичког фонда. Неки од њих и тамо имају исту мотивацију. Можемо их подијелити у три шире групе: 1) називи зооморфне мотивације (у ову групу сврстаћемо и називе антропоморфне мотивације), 2) називи фитоморфне мотивације, 3) називи мотивирани сличношћу са разним предметима.

6.1.2.2.1. Међу називима зооморфне и антропоморфне мотивације већина означава неке елементе, на примјер: *канџа*, *колѐно*, *лакат*, *зуб*, *око* и слично; али има и назива за радње мотора, на примјер: *цркнути*, *зујати*, *ход* и сл.

6.1.2.2.2. Називи фитоморфне мотивације мање су заступљени од оних из претходног параграфа, што је и сасвим природно — аутомобил и његови дијелови својом покретљивошћу више асоцирају на животњу него на биљку. Сви називи из ове групе означавају елементе система, на примјер: *лист*, *јабука*, *клип*, и сл.

6.1.2.2.3. Називи мотивирани сличношћу с предметима веома су разнородни. Ту се најчешће срећу називи предмета из свакодневног кућног живота, на примјер: *виљушка*, *тањир/тањур*, *тепсија*, *игла*, *јастучић* и слично, а присутни су и термини из других области — *тезга* (трговина) *стрѐмен*, *узенгија* (јахачка терминологија), *наковањ* (ковачка), *саће* (пчеларска) и тако даље. Налазимо и разне географске појмове, на примјер: *брег*, *гребен*, *канал*; па чак и математске термине — као што је *пирамида*. Занимљиво је да се овдје јавља и мотивација унутар самог система аутомеханичарске терминологије — *чекић разводника* (*паљења*) мотивисан је називом алата за рад аутомеханичара.

6.1.3. Творбени обрасци биће шире обрађени у одговарајућем поглављу. У ову групу убрајамо само оне творбене начине који се јављају у формирању система аутомеханичарске терминологије, а не све оне који се у систему срећу. У творби треба разликовати настајање једночланих и вишечланих термина. Први настају: 1) префиксацијом — *пробушити*, 2) суфиксацијом — *радилица*, 3) префиксално-суфиксалном творбом — *проврт*, 4) слагањем — *полуосовина*, 5) сложено-суфиксалном творбом — *самопаљење*.

У творби сложених термина јавља се читав низ различитих образаца, који ће бити описани у поглављу у творбеним обрасцима. Ти су термини, наиме, углавном настали у процесу формирања ове терминологије. Занимљиво је да се синтагматске схеме и творбени обрасци из других језика преносе и у наш (другим ријечима, веома су чести калкови), на примјер: *горња мртва тачка* (oberer Totpunkt), *мртви ход* (toter Gang) и слично.

6.1.4.0. Наведене ставове илустроваћемо примјерима за оба основна типа мотивације и њихове подтипове. Списак нема претензија на свеобухватност — требао би, прије свега, да укаже на могућности у мотивацији.

6.1.4.1. Називи мотивирани по функцији предмета

6.1.4.1.1. Називи мотивирани по ономе што предмет обавља као агенс.

бриномер	захватник	пригушивач
бризгаљка	издизач	прирубница
бројач	изолатор	радилица
водилица	исправљач	разводник
водич	јахач цилиндра	сисак
вођица	клизач	спојка
гибањ	мост	спроводник
гориво	облоге	тркач
граничник	опруге	ублаживач
грејач	осигурач	уљобран
закачка	пловак	упаљач
заклопац	подизач	хладњак
заптивка	поклопац	црпка
засун	покретач	чеп
затезач	пречистач	

6.1.4.1.2. Називи мотивирани по ономе што предмет обавља као инструмент:

брусилица	извијач	мјењач
бушилица	извлакач	монтирач
глодалица	испушник	нарезница
гребало	лијевак	преса
дизалица	кочница	развртач
завртка	мазалица	сјекач
избијач	мазиво	струг
		управљач

6.1.4.1.3. Називи мотивирани по ономе што предмет обавља као пацијенс:

вијак	климавица	подлошка
вјешалица	лежај	проврт
дршка	лежиште	сједиште
завртањ	навоз	смјеса
клацкалица	навртка	уложак

6.1.4.1.4. Називи мотивирани по елементу с којим су у вези:

каишник
ланчаник

подножица

ременица

6.1.4.2. Називи мотивирани изгледом предмета

6.1.4.2.1. Називи зооморфне (и антропоморфне) мотивације:

врат
глава
главчина
главчаст
грба
грло
грлић
жабице
зглоб
зуб
зујати
зупчаник
језик
језичак
канца
колено
коњићкрилце
крокодилка
лакат
лептир
око
окице
папагајке
пераје
песница
пипак
прет
пуж
раме
ребро
реп
рука
срцестопало
сурла
тело
тјеме
труп
уво
ушица
ход
цркнути
чело
чељуст
шапа
шкољка
шкрге

6.1.4.2.2. Називи фитоморфне мотивације:

банане
јабука
језгро
клип
коријенлиснат
лист
листић
лоза
оракпечурка
стабљика
трн
ћелија
чланак

6.1.4.2.3. Називи мотивирани слочношћу с разним предметима:

брег
венац
вилица
виљушка
вретено
гребен
добош
дугме
звоно
игла
јастучић
када
каиш
канал
капа
карике
клавијатура
кључ
комораланац
лопац
лопатица
мрежица
наковањ
наруквица
обруч
огрлица
оклоп
папуча
пирамида
пиштољ
плашт
полуга
прстенови
пушице
револвер
ремен
сатсто
стремен
стубић
суд
сукњица
тањирић
тег
тезга
тепсија
точкић
трап
туљак
узенгија
хармоника
цијев
прево
чаура
чекић разводника
четкице

корпа	саће	чиивија
кошуљица	свећице	цсп
криж	скела	шина
крст	славина	шипка
кутија	сноп	шоља
лампица		

6.2. Веома су ријетки предмети који су одраније постојали у тој функцији. Њихови домаћи или одомаћени називи углавном су доминантни у односу на термине страног поријекла, на примјер: *чекић, клијешта, точак/котач*, и слично.

7. ТВОРБЕНИ ОБРАСЦИ И ГРАМАТИЧКО-ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ АУТОМЕХАНИЧАРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

7.0. У овом дијелу освијетлићемо творбене обрасце који се у аутомеханичкој терминологији срећу и указати на њене граматичко-правописне одлике. Творбене карактеристике одвојене су од граматичко-правописних јер су у истраживању оваког типа много значајније од ових других, па стога и заслужују посебно мјесто. Као други разлог за издвајање може послужити чињеница да многи лингвисти творбу и не убрајају у граматику, о чему нам свједочи Бабић (видјети 13/1, стр. 11, 12).

7.1.0. Обрадићемо све творбене узорке који се у систему аутомеханичкој терминологије могу наћи, а не само оне који настају приликом њеног формирања. Истраживање творбених образаца у овој области вишеструко је значајно. Прво, што даје слику о творбеном систему једне области (и тиме увећава фонд наших укупних сазнања), а друго што та слика може да послужи као путоказ у формирању неких будућих терминосистема (с обзиром на изузетно брз развој наше цивилизације, природно је очековати стално притицање низа нових термина, па и читавих терминосистема).

7.1.1.0. Основна ствар коју у овој области треба разграничити јесте творба једночланих (простих) термина, с једне, и вишечланих (сложених) термина, с друге стране. Једночлани термини граде се по обрасцима творбе ријечи у српскохрватском језику, а вишечлани по синтаксичким (прецизније, синтагматским) правилима. Грађење и једночланих и вишечланих термина називамо творбом термина јер термин је термин без обзира на то да ли је састављен од једне или више лексема. Према томе, треба разликовати појам терминолошке творбе од општег појма творбе ријечи у цијелом језичком систему.

7.1.1.1.0. У творби једносложних термина присутни су следећи творбени начини: 1) суфиксација, нпр. *кочница*, 2) префиксација, нпр. *загријати*, 3) префиксално-суфиксална творба, нпр. *разводник*, 4) сла-

гање, нпр. *дизел-мотор*, 5) сложено-суфиксална творба, нпр. *самоупаљење*.

У систему аутомеханичарске терминологије не може се наћи сложено-префиксални начин творбе. Тај начин је и иначе веома риједак, о чему нам свједочи и Бабић (видјети 13/1, стр. 497). Најбројнији су примјери суфиксалне творбе, што није никаква специфичност овог система, него општа особина творбе у цјелокупном систему српскохрватског језика.

7.1.1.1.1. Суфиксална творба није најзаступљенија само по фреквенцији него и по броју средстава која у њој учествују – у оптицају је седамдесетак суфикса, од којих су многи вишезначни – остварује се, дакле, знатно више значења. Карактеристике суфикса које ћемо овдје навести важе и за суфиксе у префиксално-суфиксалном и сложено-суфиксалном творбеном начину. Суфиксе у области аутомеханичарске терминологије можемо разврставати по разним критеријумима. По броју значења разликујемо једнозначне, на примјер: *-алница* (*стапалница*), *-аш* (*нафташ*) и слично, и вишезначне, на примјер: *-ак* (*лијевак*, *пловак*, *сисак*, *језичак* – сви примјери имају различита значења), Суфикси се, даље, могу рангирати и по фреквентности. Најфреквентнији су суфикси: *-ак* (*пловак*), *-ач* (*гребач*), *-ење* (*бртвљење*), *-ица* (*пумпица*), *-ка* (*спојка*), *-лица* (*бушилица*), *-ник* (*каишник*), *-ње* (*активирање*), *-ø* (*вар*). Остали суфикси знатно су рјеђи од ових. Постоји и група суфикса који се јављају изузетно ријетко, на примјер: *-це* (*данце*), *-јак* (*вијак*), *-алница* (*стапалница*). Фреквенција у терминосистему који посматрамо не мора да се поклапа са честотом у творбеном систему српскохрватског језика. Од суфикса који се појављују ријетко нарочито је занимљив суфикс *-алница*, који се у систему аутомеханичарске терминологије јавља само у једном извору „Опис аутомобила” Драге Хојника и у само једној ријечи: *стапалница*. Овај суфикс код Бабића (13/1) уопште није забиљежен. Дакле, ради се о суфиксу специфичном за систем терминолошке лексике аутомеханичарске струке. Наведени примјер још је једна потврда да приликом проучавања законитости нашег језика, без обзира на то о којој се разини језичког система ради, у корпус треба узимати знатно ширу грађу од књижевних дјела и новина.

Основна значења која остварују суфикси регистровани у аутомеханичарској терминологији јесу: 1) вршилац и инструмент вршења радње: *-ач* (*шкропач*, *глодач*), 2) пацијенс и резултат вршења радње: *-ина* (*мјешавина*), *-ација* (*вибрација*), 3) радња коју неки дио обавља: *-ење* (*бртвљење*, *развођење*), 4) веза с неким дијелом у систему: *-еник* (*лепченик*), *-алница* (*стапалница*), 5) скуп дијелова у систему: *-је* (*полужје*), 6) умањенице: *-ица* (*пумпица*), *-це* (*данце*).

7.1.1.1.2. Префиксална творба није ни по честоти ни по броју елемената који у њој учествују ни изблиза онолико заступљена као суфиксална. У овом творбеном начину јавља се нешто преко двадесет префикса. Карактеристике које овдје наводимо важе и за префиксе у префиксално-суфиксалној творби. Већина префикса у систему аутомеханичарске терминологије нашег је поријекла, али постоји и један дио назива страног поријекла (прецизније, интернационалних префикса), на примјер: *-де (демонтиража), контра- (контранавртка), транс- (трансмисија)*. Дobar дио префикса има двије варијанте у говорном низу, настале позиционо условљеним фонетским промјенама. Такви су, на примјер, префикси *c-/з- (смеша, збијати), од-/от- (одвртка, отклонити), под-/пот- (подмазати, потпритисак)*. У оваквим случајевима ради се о једном префиксу са двије реализације. Те реализације јављају се у говору безизузетно, док их у писму један дио извора не региструје. То су оне књиге које су настале у вријеме кад је на територији данашње Хрватке и Босне и Херцеговине на снази био принцип „коријенског писања”. Тамо региструјемо облике типа *разплињач* или *изпушник*, што значи да у тим изворима постоји само облик са нерегистрованом фонетском промјеном. Префикси остварују значења која су за њих и уобичајена, дакле, која им у систему и припадају, па у томе нема никакве специфичности области коју проучавамо.

7.1.1.1.3. Префиксално-суфиксална творба нема никаквих особности у односу на тај творбени начин у систему нашег језика, а ни префикси, односно суфикси не разликују се од оних који учествују у суфиксалној и префиксалној творби. Стога нема разлога да овај творбени начин шире разматрамо.

7.1.1.1.4. Сложену и сложену-суфиксалну творбу обрадићемо заједно јер не постоје никакве особености коријенских морфема ни у једном од та два начина. Уз то, ни суфикси не показују никакве особености у односу на оне из суфиксалне и префиксално-суфиксалне творбе. Најмаркантнија карактеристика слагања у систему термилошке лексике аутомеханичарске струке у српскохрватском језику јесте изузетно велик удио везаних основа, на примјер: *рат- (раткапа), АЦ- (АЦ-пумпа), рор- (ророанге)* — од префиксоида; и *-шток (шрафсток), -цанг(л)е (цвикцанг(л)е)* — и слично — од суфиксоида. Међу овим елементима можемо наћи везане основе раширене и у другим терминосистемима, на примјер: *аеро (аерометар)*, као и оне које су специфичне само за овај терминосистем, на примјер: *рат-, -шток, -цанг(л)е* и слично. Коријенски морфеме сложенице углавном су страног поријекла, мада има и домаћих, као на примјер *даљиномјетар* (овај термин сложен је од два елемента домаћег поријекла), а један дио назива настао је укрштањем домаћих и страних елемената: *диск-кочница* или *вентил-иглица* и слично. Дobar дио сложеница настао је калкирањем

страних образаца, на примјер: *швајс-апарат* или *момент-кључ* (а не *апарат за швајсовање*, односно *моментни кључ*). Често се преносе и готове сложене из страног језика, без обзира на законитости наше језичке структуре, на примјер: *штек-шлисл* или *кугл-цанге*. Као резултат слагања могу се добити сложене, на примјер: *даљиномјер*, *цевовод*, *аерометар*, или полусложене: *блок-картер*, *АЦ-пумпа* и слично.

7.1.1.2. Творба вишечланих термина одвија се по синтагматским правилима нашег језика и у том погледу овај систем не показује никакве особености. Као централни члан синтагме, по правилу појављује се именица. И у случајевима гдје алтернирају глагол и глаголска именица, у споју с другим ријечима, доминантна је именица. (Такви су, на примјер, случајеви *штеловати*–*штеловање*, *подешавати*–*подешавање* и многи други.) Најчешће се јављају конструкције: *централни члан*–*атрибут* и *атрибут*–*централни члан*. У првом случају ради се о именици и именици: централни члан је у номинативу а зависни може бити у било којем падежу, а најчешће је у бесприједлошком генитиву и акузативу с приједлогом. У другом типу ради се о придјеву и именици. Ова два типа творбе сложених термина у пракси веома често алтернирају (и то без разлике у значењу), на примјер: *ваздушни пречистач*–*пречистач ваздуха*, *уљна пумпа*–*пумпа за уље* и слично. У многим примјерима и једна и друга конструкција алтернирају са једночланим терминима, на примјер: *контакт-кључ* и *контактни кључ*, *гас-сајла* и *сајла за гас* и тако даље. Од осталих конструкција честе су и везе именице са два атрибута, који се међу собом разликују по распореду и ходу зависности, на примјер: *горња мртва тачка*, *велика песница клипњаче* и слично.

7.1.2.0. Изнијете ставове о творбеним начинима илустроваћемо и допунити прегледом творбених елемената са преобликама. Списак нема улогу да предочи све творбене моделе, односно значења која се јављају у овој области већ је циљ да се предоче они који су најфреквентнији или по нечем другом занимљиви.

7.1.2.1. Суфикси

Суфикс	Примјер	Преоблика
-а	бртва	дио који бртви
-авина	мјешавина	продукт мјешања
-ажа	дефектажа	попис дефеката
	литража	запремина у литрима
-ај	лежај	дио који на нечему лежи
-ајица	стапајица	дио у вези са стапом
-ак	лијевак	дио кроз који се лије
	пловак	дио који плови
	сисак	дио који сише
	језичак	мали језик

-алница	стапалница	дио који је у вези са стапом
-алка	бризгачка	дио који бризга
-'аник	ланчаник	дио на који се натиче ланац
-ањ	гибањ	дио који гига
-ар	бушар	дио који буши
-аст	брегаст	дио који садржи брегове
	добошаст	дио који је као добош
-атор	акумулатор	дио који акумулира
-ац	крстац	дио који је као крст
	поклопац	дио који поклапа
-ација	вибрација	продукт вибрирања
-ач	гребач	алат којим се гребе
	шкропач	дио који шкропи
	клизач	дио који се клиже
-аш	нафташ	мотор на нафту
-ва-	заривавати	често заривати
	заваривати	доводити до заварености
-да	електрода	електрични контакт
-'е	лонче	мали лонац
	међузубље	скуп међузубова
-'ен	брушен	подвргнут брушењу
	замашћен	који на себи има маст
-ен	запушен	који је непроходан
-'ење	бртвљење	функција бртве
	развићење	функција развода
-ер	амортизер	дио који амортизује
-ећи	висећи	који виси
-љив	испарљив	који испарава
-иво	гориво	средство које гори
	мазиво	средство којим се маже
-изам	паралелизам	паралелан однос
-илица	радилица	дио који ради
-ило	бртвило	дио који бртви
-ина	главина	дио попут главе
-ира-	литрирати	одређивати број литара
-итет	овалитет	особина овалног предмета
-ић	грлић	мало грло
-'ица	вођица	дио који води
-ица	пумпица	мала пумпа
	шкропица	дио који шкропи
-иште	лежиште	мјесто гдје нешто лежи
	кућиште	дио који је на нечему „кућа”
-'јак	вијак	дио који се вије
-'је	полужје	скуп полуга
-ка	спојка	дио који спаја
	грешка	последница гријешења
	заптивка	дио који заптива
	крокодилка	алат који је попут крокодила
	купка	средство за купање
-лиза	електролиза	поступак у вези са струјом
-изација	канализација	систем канала
-лит	електролит	средство које производи струја
-лица	брусилица	алат којим се бруси
	клацкалица	дио који се клацка
-ло	глодало	дио којим се глође
	квачило	дио који квачи

-ни	брусни	који је у вези с брушењем
-ник	заштитник	дио који штити
	каишник	дио у вези с каишем
	спремник	дио у који се спрема
-'ник	испушник	дио кроз који се испушује
-ница	кочница	дио којим се кочи
-њак	хладњак	дио који хлади
-њача	клипњача	дио који је у вези с клипом
-ње	активирање	радња стављања у погон
-ова-	китовати	обрада китом
-овка	бошовка	бош-пумпа
-оник	горионик	дио који гори
-оница	радионица	мјесто гдје се ради
-ост	валовитост	особина онога што је валовито
-оћа	зрноћа	особина по зрнима
-ски	бензински	у вези с бензином
-тељ	топител	средство за топлєње
-тика	дијагностика	скуп дијагностицирања
-унг	штелунг	радња подешавања
-це	данце	мало дно
-чина	главчина	велика глава
-чица	цевчица	мала цев
-џ	брус	оно чиме се бруси
	вар	продукт варења
	вод	дио који води
	затур	стање затуреног дијела, затуреност

7.1.2.2. Префикси

Префикс	Примјер	Преоблика
анти-	антифриз	средство против смрзавања
без-	безоловни	који је без олова
де-	демонтажа	процес супротан монтажи
до-	допумпати	пумпајући повећати до одређене мјере
з-	збијање	свођење на мању запремину
за-	загријати	обавити радњу гријања
из-	извијач	који вије напоље
	изравнати	завршити равнање
и(с)-	исисати	завршити сисање
ис-	испразнити	завршити пражњење
ко-	колинеарност	заједничка линеарност
контра-	контра-навртка	обрнута навртка
међу-	међузупчаник	зупчаник између других
мимо-	мимосмерност	разносмјерност
на-	напумпати	довршити пумпање
не-	неизбалансиран	који није избалансиран
о-	огранак	дио гране
од-	одвртка	алат који врти напоље
от-	отклонити	удаљити од нечега
по-	подешен	прецизно утврђен
под-	подмазати	завршити мазање
пот-	потпритисак	нижи притисак
пре-	прегријавање	прекомјерно загријавање

пред-	прегиб	мјесто пресавијања
прет-	предгријавање	претходно загријавање
при-	преткомора	претходна комора
про-	причвршћивач	који учвршћује уз нешто
	пробити	проћи алатом кроз нешто
	просушити	дјеломично осушити
против-	противтег	тег са супротним дјеловањем
проту-	протутег	тег са супротним дјеловањем
ра(с)-	растављање	одвајање на дијелове
раз-	разводник	који води на разне стране
	распршивач	који прши на разне стране
с-	смеша	продукт мијешања
са-	сабијање	свођење на мању запремину
су-	сустав	оно што стоји скупа
транс-	трансмисија	пренос
у-	убризгати	бризгајући убацивати
	укочити	кочећи зауставити

7.1.2.3. Везане основе

Основа	Примјер	Преоблика
аеро-	аеродинамичан	динамичан у односу на ваздух
алб-	албакса	полуосовина
ауто-	аутомеханичар	механичар за аутомобиле
АЦ-	АЦ-пумпа	бензинска пумпа
би-	биметал	двоструки метал
гевинд-	гевинд-борер	нарезница
макро-	макропрскотина	велика прскотина
микро-	микрометар	мјерач малих промјера
-вела	курблвела	кољенасто вратило
рат-	раткапа	капа точка
рор-	рорцанге	клијешта за цијеви
теле(р)-	телерад	тањирасти зупчаник
флах-	флах-шлис	равни кључ
-цанг(л)е	цвикцанг(л)е	клијешта за сјечење
центи-	центиплех	десетински листићи
-хебл	шалтхебл	мјењачка осовина
-шток	шрафшток	стега за шрафове

7.1.2.4. Синтагматски елементи

Схема	Редослијед елемената	Примјер
Ц		
Атр	Ц + Атр	анзац у цилиндру штеловање вентила бризгач са куглицом блок цилиндра апарат за тестирање
Ц · Атр	Атр + Ц	бензински филтер протусмјерни алат
Ц / \ Атр ₁ Атр ₂	Ц + Атр ₁ + Атр ₂	обликовање предмета турпијом

$\begin{array}{c} \text{Ц} \\ / \quad \backslash \\ \text{Атр}_1 \quad \text{Атр}_2 \end{array}$	$\text{Атр}_1 + \text{Атр}_2 + \text{Ц}$	доња моторска кућица
$\begin{array}{c} \text{Ц} \\ / \quad \backslash \\ \text{Атр}_1 \quad \text{Атр}_2 \end{array}$	$\text{Атр}_1 + \text{Ц} + \text{Атр}_2$	велика песница клипњача
$\begin{array}{c} \text{Ц} \\ \\ \text{Атр}_1 \\ \\ \text{Атр}_2 \end{array}$	$\text{Ц} + \text{Атр}_1 + \text{Атр}_2$	заваривање пламеном ацетилена брег прекидача паљења апарат за мјерење притиска
$\begin{array}{c} \text{Ц} \\ \\ \text{Атр}_1 \\ \\ \text{Атр}_2 \end{array}$	$\text{Ц} + \text{Атр}_2 + \text{Атр}_1$	генератор наизмјеничне струје
$\begin{array}{c} \text{Ц} \\ \\ \text{Атр}_1 \\ \\ \text{Атр}_2 \\ \\ \text{Атр}_3 \end{array}$	$\text{Ц} + \text{Атр}_1 + \text{Атр}_3 + \text{Атр}_2$	апарат за тестирање издувних плинова
$\begin{array}{c} \text{Ц} \\ / \quad \backslash \\ \text{Атр}_1 \quad \text{Атр}_2 \\ \\ \text{Атр}_3 \end{array}$	$\text{Атр}_1 + \text{Ц} + \text{Атр}_2 + \text{Атр}_3$	мјерни апарат за углове заваривања

(Ц = централни члан синтагме;

Атр = атрибут)

7.2.0. У овом дијелу осврнућемо се на занимљивости из области правописа и граматике. Дакле, нећемо обрађивати све карактеристике ових система у аутохеманичарској терминологији, него само оне на које треба посебно обратити пажњу, то јест на оне које су по нечему специфичне.

7.2.1. У правопису треба разликовати двије ствари: 1) различито писање појединих лексема у изворима из разних временских периода (или, прецизније, из периода у којима су на снази били различити правописи), 2) различито писање у изворима истог периода (па чак и у истом извору).

У првом случају то стање узроковано је чињеницом да је у вријеме док су књиге које смо прегледали излазиле на снази било више правописа — Белићев (13/23) и Боранићев (13/22) између два рата и у једном периоду након другог свјетског рата. „Кориенско писање” (13/24) за вријеме рата на територији Независне Државе

Хрватске, а од 1960. Правопис Матице српске и Матице хрватске (13/21) на цијелој српскохрватској говорној територији. Нарочито је велика разлика између графије „Кориенског писања“, с једне, и свих осталих правописа, с друге стране, што је и сасвим природно с обзиром на то да је „Кориенско писање“ једини етимолошки правопис међу онима које смо побројали. Разлике прије свега долазе до израза у нерегистровању једначења сугласника у „Кориенском писању“, на примјер: *разплињач, испитивање, исправљање, изпушник*, и слично, према *расплињач, испитивање, исправљање* итд. — у другим изворима. Разлике међу остала три правописа нису толике да би узроковале неке битне различитости у графичкој терминологији лексике аутомеханичарске струке. У случајевима гдје се јавља различита графика у изворима који су настали док је на снази био исти правопис (па чак и у истом извору) ради се о непознавању или слабом познавању правописних правила. Карактеристичан примјер за то су сложенице с елементом *дизел* у изворима насталим за вријеме последњег правописа, које се пишу и растављено и састављено и са цртицом, мада је једини прихватљив облик са цртицом. Елемент *дизел* пише се у овим изворима и изворно (*Diesel*), мада је, будући да се ради о заједничкој именици једини прихватљив облик *дизел*, дакле транскрибовано и малим словом. Примјери за ово могу се наћи у рјечнику, на примјеру: *дизел-мотор* и *дизел-гориво*.

Састављено и растављено писање ријечи и у низу других примјера изазива колебање, па ћемо у истом извору, чак и на истој страни, наћи различиту графију једне исте лексеме, на примјер *контра-навртка*, С 47 и *контранавртка*, С 78. У овом погледу занимљива је и ријеч *аутомеханичар*, која би по важећем правопису требало да се пише као полусложеница. У пракси се, међутим, овај термин изговара с једним акцентом. Нико неће рећи: *возим кола ауто-механичару*, него *возим кола аутомеханичару*. Зато овај термин овдје и пишемо као сложеницу.

7.2.2. Граматичке карактеристике подијелићемо по нивоима језичке структуре на којима се остварују. Тако ћемо разликовати: 1) прозодијске, 2) фонетске, 3) морфолошке и 4) синтаксичке проблеме.

7.2.2.1. Најзанимљивија ствар у прозодији термина аутомеханичарске струке јесте одступање од правила о мјесту акцента у нашем језику — конкретно, веома често налазимо силазне акценте изван првог слога у ријечи, на примјер *акумулатор, карбуратор, алтернатор, генератор* и слично, а не *акумулатор, карбуратор, алтернатор, генератор*, како би било прихватљиво са становишта правила о мјесту акцента у нашем стандардном језику. Овај проблем шире је распрострањен, па би се његово рјешење могло пронаћи на неком вишем (или, преци-

зније, општијем) нивоу. На плану прозодије занимљиво је и колебање у акценту (полу)сложеница. Као примјер за то може послужити термин *аутомеханичар* (види параграф 7.2.1.).

7.2.2.2. Фонетске особености термина аутомеханичарске терминологије углавном се огледају у страним ријечима. Јављају се промјене које су заступљене и на ширем простору: губљење гласа *x* (*дуршлаг*), процеси уобичајени у адаптацији страних ријечи: *й* – и (*дизна*), те процеси карактеристични углавном за ову област (*шајбна*, *цангле* и слично). Ови процеси детаљније описани су у дијелу о страним ријечима. У терминима домаћег поријекла дешавају се, углавном на творбеном шаву, фонетске промјене, на примјер: *расплињач*, *исправити* и слично, али у њима нема ништа карактеристично, па нема потребе да их овдје детаљније обрађујемо.

7.2.2.3. У терминолошкој лексици аутомеханичарске струке заступљене су сљедеће врсте ријечи: 1) именице, 2) придјеви, 3) глаголи, 4) прилози.

Најбројније су именице, што је сасвим природно и очекивано. Прилози се појављују веома ријетко – они су додаци глаголу, а у вези с другим ријечима чешће су глаголске именице него глаголи, а уз њих умјесто прилога иду придјеви, на примјер: *тврдо лемити* – *тврдо лемљење*. Именице и глаголи могу творити термин и самостално и учествовати у творби сложених термина, док придјеви веома ријетко само за себе чине термин. Кад се говори о удјелу појединих врста ријечи, занимљива је алтернација глагола и глаголских именица (на примјер: *штеловати* и *штеловање*, *брусити* и *брушење*). Употреба глагола доноси динамику – инсистира се на радњи као на процесу који тече. Глаголска именица уноси статистику. Ту је глаголска радња прије појава о којој се говори, него процес. Код именица је занимљиво колебање у роду, а самим тим и у типу деклинације (на примјер: *болцн* и *болцна*, *пццвол* и *пццвола* и друге). Ово се јавља у страним ријечима приликом њиховог преузимања – у првом случају преузима се ријеч без адаптације, а у другом именица се морфолошки адаптира. При преузимању страних ријечи јављају се и други процеси *-е-а*, *-атио:-ација*, *-еп:-овати*. Све ове примјере обрадили смо у дијелу о страним ријечима.

7.2.2.4. У тексту се термини из система аутомеханичарске терминологије понашају као и остале лексеме, дакле не показују никакве синтаксичке особености. Поље синтаксе и иначе је стабилније од других, па овакво стање и не треба да чуди.

8. РАСЛОЈАВАЊЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ АУТОМЕХАНИЧАРСКЕ СТРУКЕ

8.0.0. Ово је поглавље централни дио рада. Претходна поглавља, поред тога што сама за себе износе чињенице, имају улогу да омогуће посматрање и откривање законитости аутомеханичарске терминологије у овом дијелу. Стога је за праћење овог дијела неопходно имати на уму све досад изречене констатације.

8.0.1. Раслојавање лексике неког терминосистема изузетно је значајно и занимљиво поље, не само за опис и нормирање ове и сродних области него и за посматрање укупне структуре нашег језика. Проблему раслојавања наша досадашња лингвистика није посвећивала довољну пажњу, а исти је случај и са проучавањем терминосистема (о томе види у другом поглављу), тако да је раслојавање елемената унутар терминосистема за нашу сербокреатистику готово непозната област. Значај проучавања раслојавања елемената одређеног терминосистема изузетно је велик нарочито данас, кад вртоглав развој наше цивилизације у техничком и технолошком погледу намеће захтијеве краткоће и, прије свега, прецизности у комуникацији. Ни краткоћа (тамо гдје је то потребно), а поготово прецизност, не могу се остварити без изузетно доброг познавања законитости којима је раслојавање (или, другим ријечима, склоност одређених елемената према одређеним функцијама) условљено и увида у узроке тог стања. Проучавање раслојавања терминосистема значајно је не само за лингвистику, него и за комуникацију у најширем смислу, а самим тим и за нормално одвијање свеколике људске дјелатности.

8.0.2. Прије него што пређемо на проматрање самог проблема, неопходно је направити неколико разграничања. Под појмом *раслојавање* подразумевамо већу везаност, односно склоност, појединих елемената терминосистема према појединим употребама у којима се терминосистем јавља. На примјер, у ботаничкој и фармацеутској терминологији различите валенције према појединим употребама показују термин *Menthae piperitae folium*, нана, мента, метвица. У оптицају су најчешће двије синтагме са термином *раслојавање* — *раслојавање терминосистема* (под овим се подразумева да сви чланови терминосистема нису једнако валентни према свим употребама и да се терминосистем употребљава у више функција) и *раслојавање елемената* (који подразумева све што је речено за систем, само се то овдје односи на његове појединачне елементе). Суштина је у оба термина иста — ради се само о сужавању, односно проширивању фокуса. Појава *дублетности* директна је последица, односно резултат процеса *раслојавања* или неких других процеса у формирању терминосистема. *Дублетност* је, према томе, стање које затичемо у систему, а *раслојавање* процес који се у њему дешава. Појединачни термини који стоје

у односу дублетности су *дублети*. Називи *дублетност* и *дублет* нису адекватни садржају појма, односно не покривају све појаве које ти појмови обухватају. У многим случајевима у тај однос улази више од двије лексеме. Тако можемо рећи да би једини адекватан назив био *полиплет*. Пошто је термин *полиплет* у нашој литератури неубичајен, користимо, да не би дошло до забуне термина *дублет*, који је неадекватан, али разумљив. Уз *дублетност* и *дублете* ваља споменути и *синонимију* и *синониме*. И ова друга појава резултат је процеса раслојавања, а разлика између дублетности и синонимитије лежи на значењском плану. Док су дублети значењски еквивалентни, код синонима се уочава нека значењска нијанса која их дијели. О постојању дублетности у терминологији може се засигурно говорити, а постојање синонимитије неки аутори негирају. Стога ћемо, бар док се не увјеримо у сигурно постојање синонима у овом терминсистему, говорити у дублетима као о стварно постојећој појави, док ће се синоними узимати само као могућност.

8.0.3. Дублетност у терминсистему може се класификовати по два основна критеријума – по језичком нивоу на којем се остварује и по узроку раслојавања. Ако појаву класификујемо по првом критерију, добићемо следеће категорије: 1) лексичка дублетност, 2) творбена дублетност, 3) морфолошка дублетност, 4) фонетска дублетност, 5) граfiјска дублетност.

У првом случају термини се разликују по лексеми (или лексемама од којих су сачињени). Такви су, на примјер, термини *точак* и *котац*, *спојка*, *квачило* и *куплунг*, *амортизер* и *пригушивач* и многи други. У другом случају ради се о ријечима истог коријена које се разликују по начину на који се творе. Унутар ове категорије постоје два типа: једночлани и вишечлани термини. Једночлани се разликују по афиксима од којих су састављени, на примјер: *спојка* и *спојница* или *шкропач* и *шкропица*; по синтагматској схеми, као у примјерима: *ваздушни филтер* и *филтер за ваздух*, *бензинска пумпа* и *пумпа за бензин*. Постоји и прелазни тип дублетности, када алтернирају једночлани и вишечлани термин, на примјер: *електро-покретач* и *електрични покретач*.

У трећем примјеру ради се о разлици у неком обличком обиљежју, на примјер *пуцвол* и *пуцвола* и слично.

Четврти тип односи се на примјере који се разликују по некој фонетској карактеристици – веома често су то ијеквизми, на примјер: *клешта* и *клијешта*, *брег* и *бријег*, а може бити и неко друго фонетско обиљежје, као у случају *тањир* и *тањур*.

У петом случају ради се о разликама у писању појединих лексема, као на примјер, *изпушник* и *испушник*, *контравртка* и *контранавртка* и слично. Ова подјела дублетности није никаква специфичност овог система, него се среће у цијелом језичком систему.

Уколико дублетност у терминосистему класификујемо по критерију узрока раслојавања, добијамо следеће категорије: 1) временско раслојавање, 2) територијално раслојавање, 3) функционално раслојавање.

Временско раслојавање подразумеје мању или већу употребу ове или оне лексеме у одређеном временском периоду. Тако ће, на примјер, термин *ленгерунг* бити више везан за раније фазе у употреби овог терминосистема, а *волан* и *управљач* за касније.

Територијално раслојавање подразумеје двије ствари: мјесно раслојавање и варијантско раслојавање. У првом случају ради се о раслојавању у говору, а у другом — у писму. Наиме, употреба одређених лексема у говору аутомеханичара и возача налази се под slabим утицајем оних који кроје језичку политику. Фреквенција аутомеханичарских термина у средствима јавног информисања веома је ниска. Стога ту не можемо говорити о варијантском раслојавању. У једном дијелу примјера ова два вида раслојавања имају исте резултате, на примјер: *крстаста осовина* — *крижна осовина* или *тањир* — *тањур*, *ваздух* — *зрак* и слично. Постоје, међутим, и такви случајеви гдје се ова два вида раслојавања разликују — док се у говору јавља опозиција *карбуратор* — *форгазер* (и то не само на мјесној основи), у писаним изворима среће се однос *карбуратор* — *расплињач*.

Функционално раслојавање подразумеје различиту валентност појединих термина према појединим функцијама у којима се терминосистем лексике налази — на примјер, термин *болцне* (клипа) везан је за употребу међу аутомеханичарима, а *осовиница* углавном за остале изворе, или *извијач* (углавном у писаним изворима) и *шрафцигер* (само у усменим).

У посматрању сваког од ових раслојавања ваља имати на уму разлику коју смо провели између комутабилних и некомутабилних дублета. У случајевима раслојавања ради се, наравно, о некомутабилној дублетности. (О разлици између комутабилне и некомутабилне дублетности види 2.1.5.)

8.0.4. Будући да је овај дио рада најопширнији и најзначајнији, овај одјелјак подијелићемо на пододјелке. Тако ћемо у првом пододјелјку обрађивати временско раслојавање (8.1.), у другом просторно (8.2.), у трећем функционално (8.3.), а у четвртм дати укупну слику раслојавања унутар термонилошке лексике аутомеханичарске струке у српскохрватском језику (8.4.). Та укупна слика није ништа друго него укрштање три наведена раслојавања. Дакле, узрок раслојавања био нам је основни критеријум за класификовање проблема, а критериј нивоа на коме се однос дублетности остварује биће помоћни. У сваком одјелјку обрађиваћемо све нивое раслојавања, а највећа пажња биће посвећена плану лексичког раслојавања. Што се тиче узрока раслојавања, треба разликовати ситуацију кад један тип узрока самостал-

но дјелује на формирање односа дублетности од оне ситуације када то чини у спрези са другим типом узрока. На примјер, почетни временски период формирања аутомеханичарске терминологије самостално је узроковао велику фреквенцију њемачких термина, док је вријеме (други свјетски рат) заједно с простором (НДХ) утицало на формирање граfiјских дублета (типа *изпух*, *изправити* и слично).

8.0.5. На крају још једна напомена техничке природе. Приликом описа раслојавања говорићемо о паровима дублета. Тако ћемо добити чисту ситуацију (једноставан однос два елемента), али се на овакав поступак може ставити приговор да се у пракси веома често јавља гнијездо са више од два дублета. То је неспорно, али се и ова вишечлана гнијезда могу рашчланити на парове, односно на бинарне односе међу терминима. Тако се, на примјер, гнијездо *карика – уљни прстенови – уљни обручи – колбнринге* може подијелити на следеће односе: *карике – уљни прстенови*, *карике – уљни обручи*, *карике – колбнринге*, *уљни прстенови – уљни обручи*, *уљни прстенови – карике*, *уљни обручи – карике*. Или у примјеру *карбуратор – фергазер – расплињач* (уколико посматрамо само лексичку раслојеност) можемо издвојити три бинарна односа: *карбуратор – фергазер*, *карбуратор – расплињач* и *фергазер – расплињач*. Освјетљавање узрока формирања комплетног гнијезда није, према томе, ништа друго него збир који се добија укрштањем узрока код парова. Издвајање бинарних опозиција није само технички много лакше, него слиједи и саму суштину односа у овом, па и у другим лингвистичким системима.

Временско раслојавање терминолошке лексике аутомеханичарске струке

8.1.0. Временско раслојавање није ништа друго до већа или мања везаност појединих лексема за одређени временски тренутак. Под појмом времена не подразумевамо овдје само одређену временску секвенцу, него и читав склоп околности које у њему владају. Под околностима подразумевамо, прије свих, политичке и културне прилике – о којима смо говорили у трећем одјелку. Чињенице изнијете у том дијелу ваља имати на уму приликом сагледавања временске раслојености ове терминологије. Временско раслојавање прилично се разликује од друга два. Суштинска разлика је у томе што се дублетност узрокована територијом и функцијом може пратити само на синхроној равни, док се резултати временског раслојавања огледају, прије свега, у временском току, с тим што трагови временског раслојавања могу да се открију и на синхронијском плану. Тако је, на примјер, велик удио ријечи њемачког поријекла у говору старијих

аутомеханичара одраз стања у аутомеханичарској терминологији у једном временском одсјечку.

8.1.1. Постоје два типа извора који нам пружају информације о временском раслојавању аутомеханичарске терминологије (Мирко Цвитановић, Енвер Сидран и Младен Станковић). Они дају информације не само о томе које термине они користе него и о томе које су називе користили они од којих су учили занат. Њихова генерација почела је да се тим позивом бави крајем другог свјетског рата, а њихови мајстори крајем првог. Тако нам они пружају слику у веома широком временском распону. У прву групу извора, даље, спадали би млађи аутомеханичари и други информатори који свједоче само о свом времену. У ову групу иде и *Опازка* у књизи „Попорављање и одржавање брзоходних мотора” Драгутина Крпана, у којој се износе подаци о томе које се лексеме у то вријеме (НДХ и раније) користе у говору аутомеханичара. У другу групу извора спадали би прегледани приручници и уџбеници, односно термини који се тамо употребљавају. Заступљени су међуратни, ратни и послеријатни извори. У коју групу спада који извор, може се утврдити према списку извора. Изузетак су: Искрини и Униорови проспекти (несумњиво су послеријатни извори — по томе што те фирме прије рата нису ни постојале и по ономе што се у њима предочава), *Мали аутомото рјечник* (такође послеријатни извор — фирма која га је издала заступа Прву петолетку у Загребу, а та фирма није постојала прије рата), те приручник Матка Грегорке *Аутомобилски — аероплански и хидроплански мотори — реглажа у пракси и теорији*, која се може сврстати у период између два рата. У књизи се, наиме, наводе подаци о техничким достигнућима два времена, по којима се може закључити кад је настала. За период прије и за вријеме првог свјетског рата нисмо могли наћи изворе. Постојале су и у том периоду књиге, о чему нам свједочи каталошки листић у Народној и универзитетској библиотеци у Сарајеву, на коме је регистрована књига *Савремени бензин-аутомобил*, Драгутина Фабрића, издана у властитој наклади 1917. године. Те књиге у истој библиотеци нема, па до ње нисмо могли доћи.

8.1.2. Развој аутомеханичарске струке, а самим тим и терминологије, морао је проћи кроз период кад нису постојали приручници за рад у овој области. Колико нам је познато, први приручник (Фабрићев) појавио се 1917, што значи да прије првог свјетског рата приручника, највероватније, није било. Од тог периода (узмимо оквирно 1917. као границу) постоје два вида употребе ове терминологије — писани и усмени. Из свега овога може се извести закључак да у првом периоду вријеме дјелује као аутономан узрок везаности одређених термина за тај период, а да у другом периоду дјелује у спрези с једним или оба друга узрочника. На примјер, на чињеницу да су у

првом периоду преовладавале њемачке ријечи утицале су само прилике времена у којима се терминосистем користио — велика политичка, а потом и техничка везаност за њемачко језичко подручје. У том периоду фактори простора и функције не играју никакву улогу — на свим територијама и у свим функцијама (а њих је ионако било мало) употребљавају се углавном исти термини и терминоелементи. У каснијим периодима, пак, њемачке ријечи бивају потискиване (ријечима из других страних језика, и нашим ријечима), али не подједнако у свим функцијама и на цијелој територији — што значи да су у тим периодима релевантни и фактори простора и функције, односно да је вријеме везани узрочник, фактор који је у спрези с друга два.

При презентовању узрочника раслојавања у случајевима гдје дјелује један узрочник нема никаквих проблема. У случајевима гдје вријеме дјелује уз неки други узрочник у овом дијелу указаћемо само оне ефекте које изазива фактор времена. Друге ефекте изнијећемо у наредна два дијела, а све заједно на крају. Тако ће, на примјер, вријеме у другом периоду условљавати чињеницу да постоји више термина за клипњачу (*блајштанга*, *клипњача*, *стапајица*), за разлику од првог периода гдје је постојао само један; а конкретна везаност појединих термина за одређене употребе биће условљена спрегом фактора: *блајштанга* је реликт у говору неких старијих аутомеханичара, *стапајица* је везана за писане изворе западне варијанте, а *клипњача* за остале употребе.

8.1.3. Подјелу периода терминолошке лексике аутомеханичарске струке извршићемо узимајући као граничне тачке крупне историјске догађаје на овом подручју, што је и сасвим нормално, с обзиром на то да су историјске прилике имале великог утицаја на развој терминосистема. Тако добијамо сљедеће шире периоде: 1) вријеме од појаве првих аутомобила на нашем подручју до првог свјетског рата, 2) међуратни период, 3) период другог свјетског рата, 4) послеријатни период.

Сваки од ових периода има неке своје карактеристике које ће битно утицати на развој и раслојавање аутомеханичарске терминологије. Ради се, прије свега, о општим друштвеним приликама, као и техничком развоју.

8.1.3.1. Најмаркантнија карактеристика првог периода јесте везаност у политичком и/или техничком погледу за државно-правне формације (односно појединце из њих) њемачког говорног подручја. Друга битна одлика је слаба раширеност аутомобила, а самим тим и мала фреквентност ове лексике. С тим је у вези и неразвијеност функција аутомеханичарске терминологије. У том периоду возачи су уједно и аутомеханичари, а не постоје писани извори (или ако, евентуално, постоје, занемарљиви су). Податке о стању у овом периоду добијамо

индиректно. Имамо податке о стању у терминосистему између два рата, а на основу општих прилика можемо закључити да се оно од првог периода није битно промијенило. Што се тиче типова дублетности по нивоу на којем се остварују, у овом периоду присутна су, прије свега, лексичка обиљежја. Лексички састав терминосистема у том периоду из познатих разлога претежно је њемачког поријекла. У морфологији претежу неадаптирани облици — дакле, онакви какви су у њемачком језику. У овом периоду вјероватно је почињао процес фонетске адаптације, а о граfiјским обиљежјима не можемо говорити јер нема писаних извора.

8.1.3.2. У међуратном периоду дешавају се крупне друштвене промјене и остварује висок степен напретка у техници. Говорна подручја српскохрватског језика сада су обједињена у једну државно-правну формацију (Краљевина СХС, односно Краљевина Југославија), али су збивања за вријеме и прије првог свјетског рата продубили разлике међу територијама (везаност Србије и Црне Горе за Французе, а Хрватске и Босне и Херцеговине за Нијемце, односно Аустријанце) до те мјере да су се оне морале одразити и на стање у терминосистему. Тако се у овом периоду временски фактор удружује са територијалним. Истовремено, брз технички развој у том периоду условио је специјализацију занимања (аутомеханичари, професионални возачи и возачи аматери), а јављају се и приручници из ове области. Тако постаје значајан и функционални фактор. Тако ће у овом периоду доћи до различитог развоја терминосистема у разним употребама и на разним територијама. То је битна карактеристика овог периода у односу на први. Најкрупније су разлике на лексичком плану. У писменим изворима долази до замјене и истискивања термина њемачког поријекла — и то: на западу углавном ријечима домаћег поријекла (што је и сасвим природно, ако се има у виду пуризам, који тамо влада), а на истоку ријечима које воде поријекло из других страних језика или домаћим ријечима. У усменим изворима не долази до тако крупних промјена у лексици. У западним и централним крајевима термини њемачког поријекла и даље чине главнину лексичког фонда, а на истоку (прецизније на територији предратне Србије) оне постепено бивају замјењиване ријечима из других језика, првенствено француског. У овом периоду јавља се и творба од домаћих основа и по творбеним и синтаксичким законитостима нашег језика. Од морфолошких карактеристика занимљива је постепена адаптација страних ријечи, како у писму, тако и у говору (термин *шасија* фр. *shassis* среће се у обје употребе). У фонетици устаљује се адаптациони принцип при преузимању страних ријечи, а, како се знатно повећао удио домаћих ријечи, уочљивије су домаће фонетске црте — нарочито рефкелси замјене јата. У граfiји постоје извјесне разлике условљене различи-

тим правописима у разним срединама, али оне нису неко крупније обиљежје.

8.1.3.3. Период другог свјетског рата унио је крупне промјене само у дио терминосистема који се употребљавао на територији Независне Државе Хрватске. За то имамо директне потврде у два приручника. За источну варијанту немамо извора за тај период, али на основу укупних друштвених збивања можемо закључити да није дошло до неких крупнијих промјена у односу на предратно стање. Основна политичка чињеница која обиљежава овај период јесте постојање Независне Државе Хрватске, творевине са специфичним друштвеним системом, који се одразио и на кретања у области језикословства, а самим тим и на стање у терминосистему који проучавамо. У то доба влада изузетно јак пуризам, што има директног одраза на лексику и творбу. У лексици долази до појачаног потискивања страних ријечи. Оне ни тада нису сасвим потиснуте — често се налазе у загради или чак и у тексту с истом вриједношћу као и остале, али општа тенденција је да се стране ријечи уклоне из употребе. Такав став има одраза и у творби. Пошто се желе уклонити стране ријечи, за њих нема адекватна домаћег поријекла, морало се прибјежавати творби. Тако су настајале сложенице и изведенице карактеристичне само за тај период, каква је, на примјер, сложеница *самовоз* (аутомобил). У морфологији нема неких битних иновација, а тако је и у фонетици. На ортографском плану долази до најкрупнијих промјена. Из темеља се мијења ортографски принцип. На снази је етимолошки правопис (одјелотворен на страницама раније помињаног „Кориенског писања”, што је условило да се тај ортографски систем увелико разликује од свих осталих прије и после њега. Као илустрација могу послужити примјери гдје се фонетске промјене не региструју на творбеном шаву (типа *изпушник*, *разплињач* и слично).

8.1.3.4. Послијератни период доноси низ новина и на друштвеном плану и у погледу развоја технике. Говорно подручје српско-хрватског језика поново се нашло унутар исте државне формације (ДФЈ, ФНРЈ, СФРЈ), али подјеле у језику нису избрисане. Много значајнији од друштвених прилика, за развој терминосистема у овом периоду је убрзан развој науке и технике. Такав развој узроковао је појаву нових облика комуникације, односно нових употреба терминосистема аутомеханичарске струке. Одраније успостављена специјализација унутар усмене комуникације продубљује се, а придружује се и подјела унутар писане форме општења. Тако се издвајају стручни приручници, популарни приручници, ускостручни уџбеници, опште-технички уџбеници, часописи (специјализовани и општи). У овом периоду јавља се још једна битна промјена — постепено се мијења начин оспособљавања за вршење аутомеханичарских послова. Док су

се раније ученици школовали код мајстора, у овом периоду врши се преусмјеравање на школски тип учења. Тај тип учења условљава да добар дио знања ученици стичу преко књига; самим тим почиње да се ублажава опозиција између писаних и усмених извора, а истовремено ствара се разлика између старијих и млађих аутомеханичара, то јест оних који су учили од мајстора и оних који су учили из књига. Ту се, на крају, ствара двоструки притисак на млађе аутомеханичаре (школе и радног мјеста), а самим тим и занимљива термилошка мјешавина. У овом периоду вријеме не дјелује ни у једном случају као једини фактор раслојавања, него у спрези са низом разноликих резултата. На лексичкој равни у говорним видовима комуникације ријечи њемачког поријекла остају доминантне само код старијих аутомеханичара. У свим осталим употребама замјењују се ријечима из других страних језика или домаћим лексемама. За писане изворе карактеристична је варијантска подијељеност. Од времена НДХ поједине кованице избачене су из употребе у западној варијанти (на примјер *самовоз*), али се, опет, неке лексеме из страних језика које су се могле наћи у изворима насталим у НДХ не могу наћи у неким савременим изворима у западној варијанти (на примјер *цилиндар*, *пумпа* и сл.). У источној варијанти нема неких значајнијих промјена у погледу односа ријечи домаћег и страног поријекла. Јача је од варијантске раслојеност узрокована функционисањем лексема: у уџбеницима и приручницима преовладавају лексеме домаћег поријекла (којима се описује суштина предмета или појаве), док се у часописима јављају углавном оне лексеме које употребљавају они којих их читају. На плану творбе за писане изворе карактеристични су дужи термини, док се у усменом виду комуникације инсистира на краткоћи. У морфологији је карактеристично да су све именице адаптиране (изузев неких појединачних примјера код старијих аутомеханичара), што важи и за фонетику. У графици карактеристична је подређеност истом правопису од 1960. а и стање од краја рата до тада не показује неку особиту шароликост у графици.

8.1.3.5. Ово би била слика раслојавања аутомеханичарске терминологије на дијахроном плану. У свим тим случајевима вријеме је оно што намеће валенцију лексема. Међутим, и на синхронијском плану вријеме утиче на раслојавање термилошке лексике, али на нешто измијењен начин. Оно се ту јавља као маркирани узрочник. Наиме, једна ријеч више ће се везивати за једну или другу употребу, односно једну или другу територију, зато што су у одређено вријеме, на цијелој територији или на неком њеном дијелу, владале одређене околности. Тако је вријеме (односно прилике у њему) прави узрок валенције термина, али пошто вријеме на синхроној равни не представља релевантан фактор, оно је, као узрочник, маркирано једним од друга два фактора раслојавања. На примјер, као узрок појављивања лексеме *ленгерунг*, умјесто *волан* или *управљачки механизам*, фактички је

утицало стање у једном периоду развоја терминосистема, а оно се данас везује за један вид употребе језика – говор старијих аутомеханичара.

*Територијално раслојавање терминолошке лексике
аутомеханичарске струке*

8.2. Територијално раслојавање аутомеханичарске терминологије огледа се на синхронном плану. И уколико говоримо о територијалном раслојавању у прошлости, то није ништа друго него синхронизациони пресјек у времену. По томе се овај тип раслојавања разликује од временског. Ради се дакле о раслојавању чије посљедице видимо и у савременом стању. Под територијалним раслојавањем подразумевамо валентност (склоност, везаност) неких лексема или њихових облика према појединим територијама.

8.2.1. Низ извора говори нам о територијалном раслојавању аутомеханичарске терминологије. Заступљени су информатори из Сарајева, Бањалуке, Осијека, Новог Сада, Апатина и Београда. Заступљени су и писани извори из Сарајева, Загреба и Београда. Занимљиво је да су поједини извори објављени у једном центру, а да им је аутор из другог. Такви су извори број 2 (издан у Загребу, аутор је из Београда) и 20 (издан у Сарајеву, аутор је из Београда). У оба случаја ради се о изворима који по језику припадају источној варијанти, па их тамо треба и убрајати. Синхроно стање покривено је изворима из свих области које смо побројали, док за раније периоде неке чињенице морају да се реконструишу. Савременом стању посветићемо више пажње не само зато што за њега посједујемо директне доказе већ зато што се у њему огледају и раније промјене и појаве. Оно је, у неку руку, збир прошлог. Осим тога, варијантско раслојавање и његове посљедице у ранијим периодима већ су назначене у поглављу 8.1.

8.2.2. И територија у неким случајевима дјелује као самосталан узрочник раслојавања, а у другим случајевима налази се у спрези с оба или једним од два преостала узрочника. Тако ће, на примјер, територија бити једини узрочник раслојавања у примјерима *тањир – тањур*, *добош – бубањ*, *крстава осовина – крижаста осовина* и многим другим; док у примјеру *расплињач – разплињач* и другим територија дјелује у спрези са временом. Ми ћемо овдје обрадити оба случаја, с тим што у другом ваља имати у виду оно што је речено, односно што ће бити речено, у поглављима о временском и функционалном раслојавању.

8.2.3. Основна подјела територијалне раслојености била би на варијантско, с једне, и мјесно раслојавање, с друге стране. Да бисмо

класификовали територијално раслојавање наизглед, овдје смо увели и један функционални критериј (разликоване писаних и говорних извора). Наиме, подјела на писане и говорне употребе језика поклапа се с подјелом на изворе који припадају појединим варијантама и појединим мјестима, па то изгледа као мијешање територијалног и функционалног принципа. То, међутим, није тако. Постоји низ других разлика које дијеле ова два типа раслојавања. Варијантско раслојавање подразумијева свјесну везаност за одређену варијанту, односно свјестан избор језичких средстава, другим ријечима — контролисан језички израз. Томе су подложни писани извори. Обично их прегледају стручњаци за језик, а кад се и не лекторишу, постоји самоконтрола аутора. У усменом комуницирању избор језичких средстава није контролисан у том смислу. Ту ће се термини бирати у зависности од потреба и навика. Из свега се види да постоји велика разлика између ова два типа раслојавања и да их је, стога, потребно засебно посматрати.

8.2.3.1. Као што смо већ напоменули, варијантско раслојавање узроковано је свјесним дјеловањем на језик. Може се рећи да је оно на неки начин предодређено општом језичком ситуацијом — варијантском подијељеношћу нашег језика. Оно ће се у аутомеханичарској терминологији огледати свуда гдје се читује и у осталим видовима употребе језика. У погледу варијантског раслојавања разликујемо три области за које се одређени термини или њихови облици могу везивати: 1) источна варијанта, 2) западна варијанта, 3) босанскохерцеговачки стандарднојезички израз.

Овдје не помињемо црногорски стандарднојезички израз јер нисмо обухватили приручнике с тог подручја. Треба још напоменути да валенција термина према једној од категорија не значи и апсолутну везаност за њу. Дobar дио примјера може се срести у обе варијанте, али је више везан за једну од њих. Раслојавање у ранијим периодима већ смо назначили, па ћемо сада прећи на данашњу слику. У лексици постоји најмање два типа разлика — један је узрокован пуризмом, а други варијантским разликама које су у лексици одраније постојале. Тако ће, на примјер, парови *карбуратор*—*расплињач*, *цилиндар*—*стублина*, *бобина*—*свита*к и многи други бити узроковани пуризмом у западној варијанти; док су примјери типа *крста*ста *осовина*—*крижаста осовина*, или *ваздух*—*зрак* узроковани варијантским разликама које постоје и у другим употребама језика. Ова два типа разлика могу се у сложеним терминима укратити (на примјер *филтер* за *ваздух* и *пречистач* за *зрак*). Босанскохерцеговачки стандарднојезички израз ближи је, што се тиче односа према страним ријечима из ове области, источној варијанти, док је у односу на раније формиране варијантске разлике подједнако удаљен од оба типа. У творби каракте-

ристика је западне варијанте да има већи број твореница, што је и сасвим природно кад се узме у обзир да су тамо стране ријечи истискиване и кад није било домаћег адекватног. У конкретним примјерима нема неке значајније разлике. У морфологији јављају се и иначе заступљене разлике типа: *контролисати*—*контролирати*. У фонетици јављају се разлике које постоје и у другим употребама. У ортографији нема битних разлика — цијело подручје обухваћемо је истим правописом. Варијантска слика показује да територија није у том погледу хомогена, нарочито на плану лексике, који је за нас и најзначајнији.

8.2.3.2. Мјесно раслојавање језика знатно је теже пратити него варијантско. Пошто се овдје језик, а самим тим и употреба термина, развија у зависности од навика и потреба, јавља се, с једне стране, тенденција ка појачаном раслојавању (навике се разликују), а, с друге стране, тежња ка кохерентности територије (потребе су углавном исте). Мјесно раслојавање налази се на мјесту сударања (или преплитања) те двије тенденције. Од мјесних извора обухватили смо само дио територије — толико су нам допуштале прилике. Зато и не можемо говорити о раслојавању на цјелокупној територији. Обухваћене су територије чији писани извори спадају у наведена три варијантска типа — Сарајево и Бањалука босанскохерцеговачки стандарднојезички израз, Осијек — западна варијанта, а Апатин, Нови Сад — источна варијанта. Тако је могуће пратити однос између варијантског и мјесног раслојавања, као и разлику између писаног и говореног вида комуникације у дијелу о функционалном раслојавању. На плану лексике однос према страним ријечима уједначен је на цијелој територији — подједнако су заступљене ријечи из страних језика и наше замјене за раније доминантну њемачку лексiku. Ријечи њемачког поријекла још су доста фреквентне, а њихова заступљеност не варира од мјеста до мјеста него у зависности од занимања и доби информатора (што, опет, спада у друго поглавље). Раније формиране територијалне разлике у лексици остају (на примјер *тањир*—*тањур*, или *крст кардана* и *криж кардана*). У творби и морфологији нема неких битних разлика, а, пошто се не ради о писаним изворима, о ортографским разликама не можемо ни говорити. Крупније разлике могу се срести у фонетици. Ту је карактеристична замјена јата — ијекавска у Босни и Херцеговини и Хрватској, а екавска у Србији.

8.2.4. На крају можемо закључити да постоје битне разлике између варијантског мјесног раслојавања, па да их, стога, не можемо посматрати као јединствену категорију, односно да се за та два типа раслојавања не могу доносити јединствена правила.

*Функционално раслојавање термиолошке лексике
аутомеханичарске струке*

8.3.0. Функционисање лексеме као узрок раслојавања у ствари је збир два фактора који је одређују – онога ко термин употребљава и онога за шта је (односно коме је) цјелина у којој се термин јавља намијењена. У зависности од тога шта тражимо, можемо функцију посматрати као јединствену категорију или раздвојену на саставне дијелове. Овдје ћемо функцију посматрати као јединствену категорију, али, гдје год то затреба, појаве ћемо објашњавати факторима који сачињавају узрочник функционисања. И функционално раслојавање чињеница је која се уочава на једној временској равни, али које није, за разлику од територијалног, у свим временским периодима подједнако изражено. Док је територија све вријеме постојања аутомеханичарске терминологије остала иста, број функција у којима се она јавља стално се увећавао. Ово је посљедица напретка технике у двадесетом вијеку и специјализације која је неизбјежан пратилац тог прогреса. Под функционалним раслојавањем аутомеханичарске терминологије ваља, разумије се, схватити већу везаност појединих лексема за одређене функције. Пошто су функције аутомеханичарске терминологије данас најбројније, даћемо слику тог стања. Самим тим биће обухваћене и раније ситуације.

8.3.1. Као потврда за резултате функционалног раслојавања аутомеханичарске терминологије послужили су нам разноврсни извори. Интервјуисани су старији и млађи аутомеханичари, професионални возачи и возачи аматери, прегледани излози неколико сарајевских радњи у којима се продаје опрема за аутомобиле, а веома су богати и штампани извори. Ту се убрајају стручни уџбеници и приручници, популарни приручници и општи уџбеници, новине које се баве том проблематиком. Нарочито је разноврсна категорија популарних приручника, гдје поред књига о аутомобилу са широм намјеном спадају и проспекти за аутомобиле, приручник за полагање возачког испита, па чак и једна ауто-карта (на којој су са стране дате упуте за возаче). Све у свему, извора за ову појаву било је довољно, а били су и приступачни, па су подаци који се износе директни, то јест из прве руке.

8.3.2. У већем броју примјера функција је независни и самостални узрочник валентности одређених лексема. Тако ће, на примјер, већа фреквенција двочланих и вишечланих термина у писаним видовима комуникације бити условљена само захтјевима који се у употреби пред лексему постављају. С друге стране, постоје случајеви у којима функција дјелује као везани фактор – у замјенама за стране ријечи у писаним изворима западне варијанте (типа *стублина*, *пречистач*,

расплињач) валентност термина одредили су и функција и територија, а и вријеме као маркирани узрок.

8.3.3.0. Посматраћемо однос дублета и функција не дијелећи дублета по нивоу на коме се остварују. Ту ниво и не игра значајнију улогу, а и разлике се јављају углавном на лексичком и творбеном нивоу. Циљ посматрања је да се утврди који су дублети међу некому-табилним узроковани употребом термина.

8.3.3.1. Да бисмо одговорили на постављено питање, неопходно је да одредимо подручја употребе аутомеханичарске терминолошке лексике. Основна подјела била би на I. усмене и II. писане изворе. Ове двије групе дијеле се на низ мањих. Тако међу усменим изворима издвајамо: 1) употреба међу аутомеханичарима, 2) употреба међу возачима професионалцима, 3) употреба међу возачима аматерима.

Термини аутомеханичарске струке јављају се у следећим писаним текстовима: 1) стручни уџбеници и приручници, 2) општетехнички уџбеници и популарни приручници и, 3) часописи.

Ово су подручје гдје је аутомеханичарска терминологија најфреквентнија. Нисмо посебно навели употребу међу продавцима дијелова и алата. Ово подручје употребе може се сврстати заједно са употребом међу возачима аматерима — продавци дијелова најчешће контактирају с њима, па им прилагођавају и свој језички израз.

У употребу међу продавцима убрајамо и натписе у изложима, који нису ништа друго него пресликани називи из њиховиг говора. Зато их и убрајамо у усмене изворе.

8.3.3.2. Пред термине стручне терминологије, па тако и пред овај терминосистем, могу се поставити три основна захтјева: а) краткоћа, б) прецизност, односно специфицираност, и в) прозирност (транспарентност).

Научна терминологија, поред наведених захтјева, мора да задовољи и захтјев системности термина. (Термин треба да се својим карактеристикама уклапа у неку ширу цјелину, да се из његове структуре да назријети његово мјесто у систему.) Стручна терминологија не инсистира на системности термина (изузев у стручним приручницима који су готово на граници стручног и научног). Ова разлика произлази из специфичности струке и науке, као два засебна вида људске дјелатности. Осим системности та разлика огледа се и у томе што је за научну терминологију битно да оствари несметан контакт са свијетом, док је стручна терминологија у том погледу индиферентна.

8.3.3.3. Пошто ови захтјеви не долазе подједнако до израза у свим доменима употребе аутомеханичарске терминологије, погледа-

ћемо какав је однос функција и захтјева. Тај однос може се приказати следећом табелом:

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
a	+++	++	++	—	—	+
b	+++	++	+	+++	+	+
v	—	—	—	++	+++	—

(+, ++, +++ = особина долази до израза у мањој или већој мјери, то јест функција поставља пред лексему мање или веће захтјеве, на примјер: употреба међу аутомеханичарима захтијева највећу специфицираност, код професионалних возача тај је захтјев мање изражен, а код возача аматера најмање.

— = индиферентност функције према особини, то јест особина се у тој функцији не мора реализовати, на примјер: у сва три вида усменог комуницирања небитна је прозирност назива јер је ту њихова једина функција да упуте на предмет.

Значење осталих ознака у табели видјети у параграфима 8.3.3.1. и 8.3.3.2.).

Из табеле се види да се поред основне универзалне подјеле на писане и говорне функције јавља још једна. Издвајају се, наиме, двије групе које се не могу третирати као подгрупе писаних, односно говорних функција. У једној групи су уџбеници, код којих је битна прозирност а није важна дужина назива, а у другој сви остали извори, гдје је битна краткоћа а прозирност неважна. Ова подјела сасвим је природна — у школама је битно не само да се назив повеже с предметом него и да се схвати природа тог предмета. (Још је Платон истицао да су имена оруђа сазнања.) С друге стране, у осталим видовима комуникације дуги називи су неподесни — нарочито међу аутомеханичарима, гдје су ти називи и најфреквентнији. (Готово комично звучала би реченица: „Додај ми помично мјерило са нонијусом!” умјесто „Додај ми шублер!”)

Табелу ћемо илустровати примјерима. Сама природа употреба захтијева различите лексеме. Тако се у уџбеницима могу појавити термини *електрични покретач*, *помично мјерило*, *клипни прстен* и слично, умјесто којих се у говору најчешће јављају *анласер* (*стартер*), *шублер* и *карике* (*колбнринге*). Даље, аутомеханичари и аутомеханичарски уџбеници праве разлике између *точка волана*, *главе волана*, *осовине волана*, *бркова волана* те *волана* као цјелине, док ће се у осталим изворима користити углавном назив *волан*. Аутомеханичари разликују и разне врсте *клијешта* (*цвикцанге*, *федерцанге*, *куглцанге*, *комбинир-цанге*, *папагај-цанге*), док се у осталим изворима најчешће користи само општи назив *кљешта* (*клијешта/кљешта*). И, најзад, у уџбеницима су много чешћи прозирни термини: *електрични покретач* или *стартер*, а не *анласер*, *квачило*, а не *куплунг*, *кочница*, а не *бремза* и слично.

8.3.4.0. Сада ћемо прећи на посматрање грађе да утврдимо које особине показују поједини чланови гнијезда дублета, или, прецизни-

је, да ли су захтјеви који се постављају пред термине једнако задовољени у свим номенклатурним називима или не.

8.3.4.1. Грађа није хомогена. Примјери се могу подијелити у четири шире групе: I. један члан пара садржи све три особине, а други не, II. ниједан члан не удовољава свим захтјевима, али пар као цјелина покрива све особине, III. ниједан члан не садржи све три особине, а пар их као цјелина не покрива, IV. оба члана задовољавају сва три захтјева.

Као примјер за прву групу може послужити пар *квачило-куплунг*. *Квачило* је кратак, специфициран и прозиран назив, док се *куплунг* не одликује прозирношћу. Исто је и у примјерима *наплатак-фелга*, *пречистач-филтер* и многим другим.

Односе у другој групи илуструје примјер *карике-уљни прстенови*. Назив *карике* одликује се краткоћом и специфицираношћу, али није прозиран, док назив *уљни прстенови* има прозирност и специфицираност, али не и краткоћу – тако су сви захтјеви задовољени у пару као у цјелини, али не и у његовим појединим дијеловима. Исти је случај и у паровима *картер-уљно корито*, *шублер-помично мјерило* (с *нонијусом*) и многим другим.

Примјери за трећи тип односа је пар *резервоар-танк* (ни пар ни његови чланови не удовољавају захтјеву прозирности). Исто је у случајевима *тезга-банк волан-ленгерунг* и многим другим.

Четврту групу примјера илуструје пар *вијак-завртањ* (оба члана су прозирна, спецификовани и кратки).

8.3.5. Преглед чињеница изведен у претходним параграфима наводи на закључак да постоји одређена валенција појединих дублетних лексема према једним или другим функцијама и то:

- у првом типу дублетних односа први члан пара може се употребљавати у свим функцијама, а други само у оним које су индиферентне према особини коју тај назив не посједује;

- у другом типу оба члана пара могу се употребљавати само у оним функцијама које су индиферентне према особинама које они не посједују, а само два назива довољна су за покривање свих функција;

- трећи тип разликује се од другог само по томе што пар није довољан да покрије све функције (чланови пара валентни су према истој функцији);

- оба члана четвртог типа могу се употребљавати у свим функцијама.

8.3.6. Из свега, примјера и анализе, слиједи да су: а) дублети првог типа комутабилни у текстовима гдје се јавља други члан, а некомутабилни у осталим, б) дублети другог типа потпуно су некомутабилни, в) дублети трећег типа комутабилни су само у једној фун-

кцији, док друге остају непокривене, г) дублети четвртог типа комутабилни су у свим функцијама.

Ово је комутабилност, односно некомутабилност, која је узрокована функционалним раслојавањем номенклатуре и захтјевима који се услед тога пред називе постављају. Случајеви који одударају од овог правила имају друге узроке – условљени су временским и просторним раслојавањем.

8.3.7. Чињенице које смо навели показују да је један број потпуно некомутабилних дублета узрокован својим функцијама, односно захтјевима који се при томе постављају (тип II). То значи да су оба члана пара потребна, чак неопходна, за нормално функционисање система термина. Код других типова, који су дјелимично или потпуно комутабилни, може се, што се тиче њихових функционалних захтјева, дати предност једном или другом облику.

8.3.8. Из свега изнесеног види се да је функционално раслојавање терминолошке лексике аутомеханичарске струке поље најживљег стварања дублета. Оно много чешће дјелује као фактор раслојавања него друга два елемента, па му треба посветити већу пажњу кад се говори о уједначавању терминологије. Тим прије што су захтјеви који се постављају у функционисању лексеме проузроковани стварним потребама, дакле окренути су садашњости, а преко ње и будућности, док су територијално и нарочито временско раслојавање траг прошлости у овом терминосистему.

Укупан збир раслојавања и однос према њему

8.4.0. У укупном збиру раслојавања сви фактори не играју једнаку улогу, ни по резултату који остављају, ни по ставу који се према њима заузима. У овом дијелу покушаћемо да на примјерима прикажемо резултате раслојавања, њихове узрочнике и однос који би се могао заузети према појединим члановима пара. Но прије него што пређемо на конкретне примјере и став који би, по нашем мишљењу, према њима требало заузети, осврнућемо се на постојеће ставове о дублетности у терминосистему.

8.4.1. Проблем дублетности у стручним и научним терминологијама и номенклатурама већ дуже вријеме побуђује пажњу лингвиста код нас и у свијету. Сви ставови о томе могу се, угрубо, подијелити у двије групе – једни дублете сматрају штетном и формираној терминологији непримјереном појавом, док други, малобројни, у дублетима виде сасвим нормалну и потребну појаву. Као примјер за прву групу ставова код нас може послужити рад Мевлиде Караџе-Гарић „Вишес-

трукости у наставно-научној терминологији и њихова употреба у школама БиХ” (види 13/18). Другу групу илуструје чланак Митра Пешикана „О начелима обраде и развијања стручне терминологије” (види 13/17). Слично је и у свијету. У зборнику Академије наука СССР „Лингвистические проблемы научно-технической терминологии” (види 13/16) са међународног скупа о овој проблематици могу се наћи примјери за обе групе ставова, мада преовлађује прва група.

8.4.2. Чињенице до којих смо дошли показују да је одређен број потпуно некомутабилних дублета узрокован својим функцијама, односно захтјевима који се при томе постављају. То значи да су оба члана пара потребна, чак неопходна, за нормално функционисање система термина из ове области. Како се може примјетити, овдје велику улогу игра комутабилност, односно некомутабилност, а аутори који се баве дублетношћу често овој појави не посвећују пажњу, што њихове ставове, без обзира на то да ли су у крајњем резултату тачни или не, чини неваљаним. Међу некомутабилним дублетима постоје, надаље, и они узроковани територијалним диобама — за њих важи исто оно што и за оне узроковане функцијом. Дублетност узрокована временским раслојавањем специфичан је проблем. Ако се временско раслојавање посматра кроз вријеме, онда ту и нема ништа проблематично — по природи ствари чланови пара већ су подијељени по времену — једни су били, а други јесу, па ту нема мјеста за интервенцију лингвиста. Уколико посматрамо траг временског раслојавања, те дублете сврставаћемо у групу са оним чијим је фактором закривено вријеме. Дублети који су комутабилни могу у одређеним приликама бити сведени на исту вриједност. Посебан случај је сусретања оба дублетна члана у истом тексту уџбеника или приручника. Пошто је циљ уџбеника и да упозна читаоца с називима који се користе на другим мјестима, често се наводе и ти термини. Међутим, они се најчешће дају у загради или под наводницима, чиме се аутор од њих дистанцира. Тако ту и нема комутабилности. Термини јесу у истом тексту, али у њему не могу стајати на истом мјесту. Тако се на крају можемо приклонити струји која сматра да је дублетност нормална појава у терминосистему, али уз напомену да постоје дублети који су неопходни за нормално функционисање система, и који, према томе, не могу бити сведени на једну вриједност, затим они који су узроковани просторном и временском раслојеношћу — који се, услед навика не могу уједначити, и они који се могу уједначити, јер нема разлога за постојање пара ни са функционалног, ни са територијалног, ни са временског становишта.

8.4.3. На неколико примјера раслојавања приказаћемо дјеловање наведених фактора, самостално или у спрези, и дати напомене о ставу који би се према њима могао заузети.

1) десетински листићи – шпијуни – центиплекс

У овом гнијезду чланови су издиференцирани функционално – први члан везан је за употребу у уџбеницима и приручницима, а друга два претежно за усмене изворе, и то *центиплекс* се среће код неких старијих аутомеханичара, а *шпијуни* у осталим изворима. У овом гнијезду термин *десетински листићи* мора остати, јер је његов стварни узрочник захтјев који се пред функцију поставља (прозирност) док термин *шпијун* треба да остане јер је кратак. *Центиплекс* је практично већ отпао – чува се само као фосил.

2) спојница – спојка – квачило – куплунг

Овдје се термин *спојница* и *спојка* могу уједначити јер нису узроковани ниједним од наведених ралога, него се ради о кориштењу двије творбене могућности. *Спојка* и *квачило* не могу се уједначити јер се ради о варијантски маркираним терминима. *Куплунг* се, као реликт једног времена, може одстранити – тако су неопходни само термини *спојка* (односно *спојница*) и *квачило*.

3) извијач – одвртка – шрафцигер – шарафцигер

Овдје се термини *шрафцигер* и *шарафцигер* могу уједначити јер се ради о постојању, односно непостојању, адаптационе фонетске промјене. Термини *извијач* и *одвртка* јесу прозирни, али и неадекватни – тим инструментом се и завија, односно заврће, а не само извија, односно одврће. Зато је боље да се задржи непрозиран термин.

4) расплињач – разплињач – карбуратор – фергазер

Овдје је графичка варијанта *разплињач* посљедица времена на одређеном простору – нестанком тог временског периода и тај се облик изгубио. Пар *карбуратор* – *фергазер* може се уједначити у корист облика *карбуратор*, јер се ради само о трагу временског раслојавања, који нема других узрочника. (То се у пракси и дешава: *фергазер* се среће још само код неких старијих аутомеханичара.) Са функционалног становишта пар *расплињач* – *карбуратор* могао би се уједначити у корист термина *расплињач*, али пошто пар има и варијантску маркираност, оба члана могу остати у употреби.

5) гедора – насадни кључ – штек-шлисл

Гедора и *насадни кључ* морају остати из функционалних разлога. Први термин је кратак, а други прозиран. Термин *штек-шлисл* реликт је једног времена, па се може одстранити – ионако се јавља само код неких старијих аутомеханичара.

6) *точак* — *котач*

Функционално оба термина су оптимални, али се не могу изједначити јер припадају слоју варијантских разлика у језику.

7) *цилиндарске кошуљице* — *кошуљице цилиндра* — *хилзни*

Прва два термина прозирна су, док је термин *хилзни* кратак. Једино би се прва два термина могла уједначити у корист *цилиндарске кошуљице* (јер овдје нема потребе да умјесто придјева стоји посесивни генитив именице).

8) *пробојац* — *дуршлаг* — *пробијач*

Термин и *пробојац* и *пробијач* оптимални су, док *дуршлаг* није прозиран. Овдје би се опозиција могла уклонити у корист термина *пробојац* или *пробијач*.

9) *филтар* — *филтер* — *пречистач*

Тријада би се могла уједначити у корист термина *пречистач*, који је кратак, прозиран и специфициран.

10) *добош* — *бубањ*

Чланови су варијантски и територијално маркирани, па не може бити уједначавања.

11) *крстасти шрафцигер* — *крижни шрафцигер* — *крстасти извијач* — *крижни извијач*

Овдје прва два члана морају остати јер су варијантски и територијално маркирани, док друга два треба уклонити (види напомену уз примјер 3).

12) *штеловање* — *подешавање* — *удешавање*

Термин *подешавање* бољи је него *штеловање* јер је прозиран, док *удешавање* није специфициран термин — у општем лексичком фонду има друкчија значења (чак супротна).

13) *пумпа* — *црпка*

Оба термина имају оптималне карактеристике, али се не могу уједначити јер су варијантски маркирани.

14) *кочница* — *бремза*

Термин *кочница* бољи је јер је прозиран. Стога се *бремза* у пракси постепено губи и претвара у фосил једног времена.

15) *хладњак – килер*

Овдје је ситуација иста као у претходном примјеру.

16) *цвикцанге – цвикцангле – клешта за сечење*

Прева два термина кратки су, али нису прозирни, док је трећи прозиран а дуг. Термин *цвикцангле* не губи се јер има мјесно обиљежје.

17) *стартер – електропокретач – електрични покретач – мотор за стартовање – мотор за покретање – анласер*

У овом гнијезду термин *електрични покретач* пружа исту информацију као и *електропокретач*, а називи *мотор за стартовање* и *мотор за покретање* приближно исту као *стартер*. Предност имају *стартер* и *електропокретач* као краћи. *Анласер* отпада јер није прозиран. Тако остају *стартер*, који је краћи и *електропокретач* са већом количином информације.

18) *апарат за заваривање – швајс-апарат*

Први термин бољи је јер је прозиран, а други зато што је кратак, па оба треба да остану.

19) *клип – стап*

Термини су варијантски маркирани, па се опозиција не може уклонити.

Исто важи и за изведенице, на примјер: *стапајица – клипњача*.

20) *шрафшток – шарафшток – шкрип – шкрипац – стега*

Термини *шрафшток* и *шарафшток* нису произирни, док *стега* није специфициран термин (чак је и у систему аутомеханичарске терминологије хомонимичан). Дакле, остају *шкрип* и *шкрипац*, од којих је први, као краћи, бољи.

Ови примјери могу се низати унедоглед. У сваком појединачном примјеру ваља водити рачуна о свим факторима и не доносити преурањене и уопштене закључке. Разумије се да поред осталих фактора при уједначавању терминологије ваља водити рачуна и о фреквентности термина.

8.4.4. И поред низа фактора који дјелују на формирање дублета један дио термина остаје потпуно нераслојен. То су углавном ријечи које постоје и у општем лексичком фонду, на примјер: *алат, бензин, блок-мотора, брава, вазелин, вода, дизалица, диференцијал, игла, канал, кондензатор, ланац, лонац, нафта, носач, подизач, ротор, статор, хелија, хлађење, чекић, шипка*. Осим тога, постоје и термини који су

изразито доминантни у односу на остале чланове гнијезда, односно гдје су други чланови готово ишчезли, на примјер: *акумулатор*, *бобина*, *кључ*, *осигурач* (веома је ријетко: *батерија*, *циншпула*, *шлисл*, *зихерунг*). И ти ће термини ускоро постати нераслојени. Разумије се, и термини који су на једном нивоу раслојени најчешће то нису и на другом, на примјер термини *свећица*—*свјећица* и *клешта*—*клијешта* (*кљешта*) раслојени су територијално на фонетском плану, док су на осталим нивоима ове лексеме нераслојене.

9. ЗАКЉУЧАК

9.0. Аутомеханичарска терминологија била је, попут многих других терминосистема, код нас занемарена област, иако је изузетно занимљива за проучавање. У њој се среће низ проблема који нису важни само за ову област него имају и знатно шири значај. Ова је област, уједно, погодна за истраживање, јер се аутомеханичарска терминологија јавља тек однедавно (крајем 19. вијека).

9.1. На аутомеханичарску терминологију, њено формирање и развој, великог утицаја имале су општедруштвене прилике времена (или прецизније времена) у којем се употребљавала. Нарочито су значајни развој науке и технике, те лингвистички ставови који су у поједином периоду доминантни. О свему треба повести рачуна кад се посматра стварање и раст система аутомеханичарске терминологије.

9.2. Аутомеханичарска терминологија дефинисана је и разграничена од осталих сродних терминосистема по тематском принципу. У ову област убројили смо све називе који означавају предмете и појаве који су примарно у професионалној сфери интереса аутомеханичара. Границе ове области нису оштре — постоји низ термина у пољу интерференције овог терминосистема са другим.

9.3. Унутар система аутомеханичарске терминологије издваја се неколико тематских група (називи дијелова, прибора, радњи које обавља аутомеханичар, процеса у мотору и сл), а у лексици се среће неколико слојева (издвојених по ширини) такви су, на примјер, шира техничка лексика, занатска лексика и лексика карактеристична само за ову област.

9.4. Пошто највећи број појмова које репрезентује овај терминсистем није постојао прије појаве аутомобила, празнина се морала попунити. То је остваривано (а) преузимањем из страних језика, (б) преузимањем домаћих или одомаћених лексема из других области дјеловања и (в) творбом нових ријечи. Творба је вршена по правилима творбе (за једночлане термине) или синтагматике (за вишечлане) у

српскохрватском језику. У систему се може уочити низ граматичких и правописних занимљивости — неке од њих везане су само за овај систем, а већина има и ширу распрострањеност.

9.5. Централни дио рада представља поглавље о раслојавању термилошке лексике аутомеханичарске струке у српскохрватском језику. Полазећи од става да је језик средство комуникације са веома разноликом употребом, на различитим просторима и у разним временима, издвојене су три области у којима долази до раслојавања — вријеме, територија и употреба. Те области уједно су и узрочници раслојавања у највећем броју случајева. Сви фактори раслојавања немају једнаку снагу ни начин дјеловања, па тако у укупној слици раслојавања немају исти удио. Када се говори о уједначавању терминологије, ваља имати у виду све побројане факторе, као и разлику између комутибилних и некомутибилних дублета. Прописивање једног рјешења за низ разнородних случајева није у складу с духом времена, које тражи што већу специфицираност и прецизност.

10. О КОРПУСУ

10. У корпус је ушло низ разноврсних извора, о чему смо говорили у другим дијеловима рада, а што се може видјети и из списка. Информатори су анкетирани од јуна 1986. до марта 1987. Називе појмова који се односе на предмете добијали смо помоћу цртежа из „Илустрованог аутомобилског речника” Душана Симића, а остале уз помоћ питања или слушањем разговора између информатора и њихових колега на послу. Грађа је пренесена на око осамнаест хиљада картица. Са њих је извађено око седам и по хиљада одредница.

11. ИЗВОРИ

А) Штампани

- 1) Славољуб и Анка Стојковић: *Оправка бензинских мотора*, НИРО „Техничка књига”, Београд, 1983, стручни приручник, 297 стр.
- 2) Душан Лучић: *Познавање и одржавање аутомобила са техником вожње*, „Техничка књига”, Загреб, 1973, популарни и стручни приручник, 337 стр.
- 3) Werner Schwach: *Аутомотор, стручна књига о аутомобилу*, „Свјетлост”, ООУР Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1979, стручни приручник, 260 стр.
- 4) Предраг Годоровић: *Мотори са унутрашњим сагоревањем*, „Свјетлост”, ООУР Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1985, уџбеник, 220 стр.
- 5) Драго Цвитановић: *Одржавање и ремонт мотора и возила*, „Свјетлост”, ООУР Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1985, уџбеник, 180 стр.
- 6) Иван П. Колендић: *Мотори са унутрашњим сагоревањем*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1979, уџбеник, 129 стр.
- 7) Рудолф Левак: *Техника одржавања моторних возила*, „Школска књига”, Загреб, 1973, уџбеник и популарни приручник, 111 стр.
- 8) Антун Чевра: *Мотори и моторна возила 2*, „Школска књига”, Загреб, 1985, уџбеник, стр. 191.

- 9) *Приручник за експлоатацију Голф Ј возила*, ц 1979 Volkswagenwerk Aktiengesellschaft, популарни приручник, 120 стр.
- 10) Најновији тестови за полагање возачких испита, ИГРО „Свјетлост“, Сарајево, 1980, уџбеник, 151 стр.
- 11) 987, Ауто-мото савез БиХ, број 6, фебруар 1986. број 7, април 1986. — часопис, 52 стр.
- 12) *Ауто магазин ХХ/4*, ЧГП Дело, ООУР Ревије, часопис 48 стр.
- 13) *Енциклопедија лексикографског завода*, књига I, ЈЛЗ, Загреб, 1966, одредница „аутомобил“, 4 стр; књига IV, ЈЛЗ, Загреб 1968. одредница „мотор“, 2 стр.
- 14) *Мала Просветина енциклопедија*, књига 1, „Просвета“, Београд, 1959, одредница „аутомобил“ 1 стр.; књига 2, „Просвета“, Београд, 1959. одредница „мотор“ 1 стр.
- 15) „НИН“ — *Ауто туристичка карта Југославије*, стр. 2
- 16) Заводи „Црвена застава“: *Савети корисницима возила*, Крагујевац 1972, популарни приручник, стр. 53.
- 17) *Школски рјечник терминолошких вишеструкости*, свеска 7 (Техничко образовање), Институт за језик и књижевност, Сарајево 1979, рјечник, 152 стр.
- 18) Униор: *Каталог алата Униор*, проспект, 36 стр.
- 19) Искра: *Електрични алати*, три проспекта, 24 стр.
- 20) Душан Симић: *Илустровани аутомобилски речник*, „Свјетлост“, Сарајево, 1960, рјечник, 167 стр.
- 21) Јосип Модли: *Мали аутомото рјечник*, Аутомобилија, Загреб, рјечник, 44 стр.
- 22) Министарство војске и морнарице: *Аутомобилска правила*, 2 део: Обука у вожњи на аутомобилима и мотоциклима, Београд, 1929, стручни приручник, стр. 139.
- 23) Драг. Крпан: *Поправљање и одржавање брзоходних мотора*, Министарство просвјете, Главно равнатељство за промичбу, Загреб, 1944, стручни приручник, стр. 290.
- 24) Матко Грегорка: *Аутомобилски — аероплански и хидроплански мотори — реглажа у пракси и теорији*, издање пишчево, Сарајево, стручни приручник, стр. 80.
- 25) Љубивој Б. Дамјановић: *Аутомобил — опште основе и погон*, Београд, 1938, стручни приручник, 110 стр.
- 26) Драго Хојник: *Опис аутомобила*, властита наклада, Загреб, 1945, стручни приручник, 342 стр.

Б) Излози

- 1) Ратко Ратко, Прва петолетка, Трстеник, Улица Бранка Радичевића, Сарајево.
- 2) Боснаауто, стовариште 2, Улица Стјепана Радића, Сарајево.
- 3) Металка, Марибор, Обала војводе Степе, Сарајево.
- 4) Хемпро, Београд, Улица Мис-Ирбина, Сарајево.
- 5) Аутодубрава, Загреб, Улица Мис-Ирбина, Сарајево.

В) Информатори

- 1) Јован Глигић, Крива Ријека 1939, Економиста за угоститељство и туризам, директор хотела „Београд“, Сарајево, возач аматер, дозвола од 1967.
- 2) Зоран Станић, Нови Сад 1957, грађевински инжењер, судски вјештак, Нови Сад, возач аматер, дозвола од 1977.
- 3) Ненад Гребенар, Београд 1950, економиста, возач аматер, дозвола од 1970, Београд.
- 4) Берислав Ковачек, Босански Нови 1932, правник, судија, возач аматер, дозвола од 1962, Бањалука.
- 5) Миленко Марковић, Хан-Пијесак 1962, возач лаких моторних возила, возач од 1986, Сарајево.

- 6) Зоран Чукурановић, Сарајево 1961, возач лаких моторних возила, возач од 1986, Сарајево.
- 7) Златко Хаџић, Сарајево, 1961, машински техничар (1980), намјенски механичар (1985), Сарајево.
- 8) Енвер Сидран, Сарајево 1934, аутомеханичар (1950), аутомеханичар (1949), Сарајево.
- 9) Мирко Цвитановић, Сарајево 1930, аутомеханичар (1947), аутомеханичар (1947), Сарајево.
- 10) Младен Станковић, Шашинци 1930, калфински испит 1945, ВКВ 1950, аутомеханичар, Нови Сад.
- 11) Стојан Савић, Грмуша 1941, КВ 1960, Кикинда, ВКВ 1968, Осијек, аутомеханичар, Осијек.
- 12) Слободан Пајић, Апатин 1956, аутомеханичар (1975), аутомеханичар (1975), Апатин.
- 13) Миодраг Петровић, Београд 1953, аутомеханичар (1972), аутомеханичар (1972), Београд.

Уз имена информатора наводи се: мјесто и година рођења, звање, посао који обавља, откад посједује возачку дозволу (само за возаче аматере) и мјесто живљења. Уз ово је за аутомеханичаре наведено и од када имају то звање и од када обављају ту дјелатност.

12. ЛИТЕРАТУРА

1. Стјепан Бабић: *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, ЈАЗУ/Глобус, Загреб, 1986.
2. Љиљана Станчић: *Термин и контекст*, Књижевни језик 4/14, Сарајево, 1985.
3. Миливоје Миновић: *Термин као језички знак*, Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву I, Институт за језик и књижевност Одјелјења за језик, Сарајево, 1973.
4. Н. И. Толстой: *Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии*, VI Международный съезд славистов (Прага 1968). Доклады советской делегации, Москва, 1968.
5. Г. Вуковић, Ж. Бошњакловић, Љ. Недељков: *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике Нови Сад, 1984.
6. Жарко Бошњакловић: *Пастирска терминологија Срема*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике Нови Сад, 1985.
7. Љиљана Станчић: *За ефикаснији метод изучавања терминологије – и лексике у цијелини*, Књижевни језик 3/14, Сарајево, 1985.
8. Миливој Миновић: *О специфичностима српскохрватских научних и техничких термина и о њиховој верификацији за потребе школа у СР Босни и Херцеговини*, Радови Института за језик и књижевност, књига II, Сарајево, 1975.
9. Академија наук СССР: *Как работать над терминологией*, Москва, 1968.
10. Академија наук СССР: *Современны проблемы терминологии в науке и технике*, Москва, 1969.
11. Сигмунд Стоберски: *Научна и техничка терминологија*, Књижевни језик 1–2/4, Сарајево, 1974.
12. Рикард Симеон: *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Загреб, 1969.
13. *Енциклопедија лексикографског завода 1* (А – Ћус), Загреб 1966.
14. *Енциклопедија Југославије 1* (А – Биз), Загреб, 1980.
15. В. П. Даниленко: *Русская терминология*, Академија наук СССР, Институт русског језика, Москва, 1977.
16. Академија наук СССР: *Лингвистические проблемы научнотехнической терминологии*, Москва, 1970.

17. Митар Пешикан: *О начелима обраде и развијања стручне терминологије*, Наш језик, н.с. 3—4/15, Београд, 1966.
18. Мевлида Караца-Гарић: *Вишеструкости у научно-наставној терминологији и њихова употреба у школама БиХ*, Институт за језик и књижевност, Сарајево, 1979.
19. *Општа енциклопедија Larousse*, Вук Караџић, Београд, 1973.
20. Матица Српска—Матица Хрватска: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, број 1, Загреб—Нови Сад, 1967.
21. Матица српска—Матица хрватска: *Правопис српскохрватскога језика*, Нови Сад—Загреб, 1960.
22. Драгутин Боранић: *Правопис хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1921.
23. Александар Белић: *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд, 1930.
24. Братолуб Клаић: *Кориенско писање*, Загреб, 1942.
25. Братолуб Клаић: *Рјечник страних ријечи*, Загреб, 1978.

13. ПРИЛОЗИ

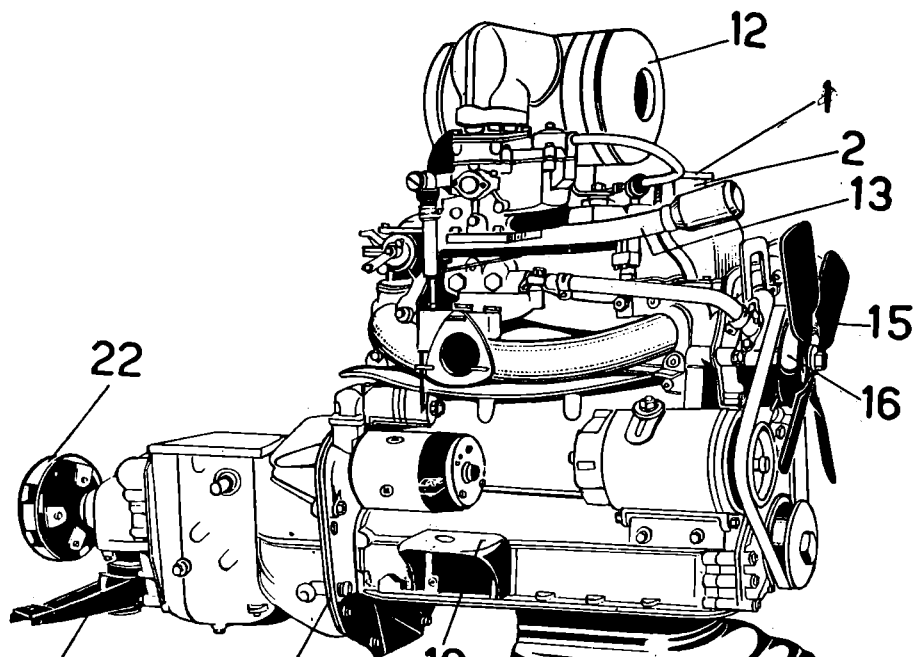
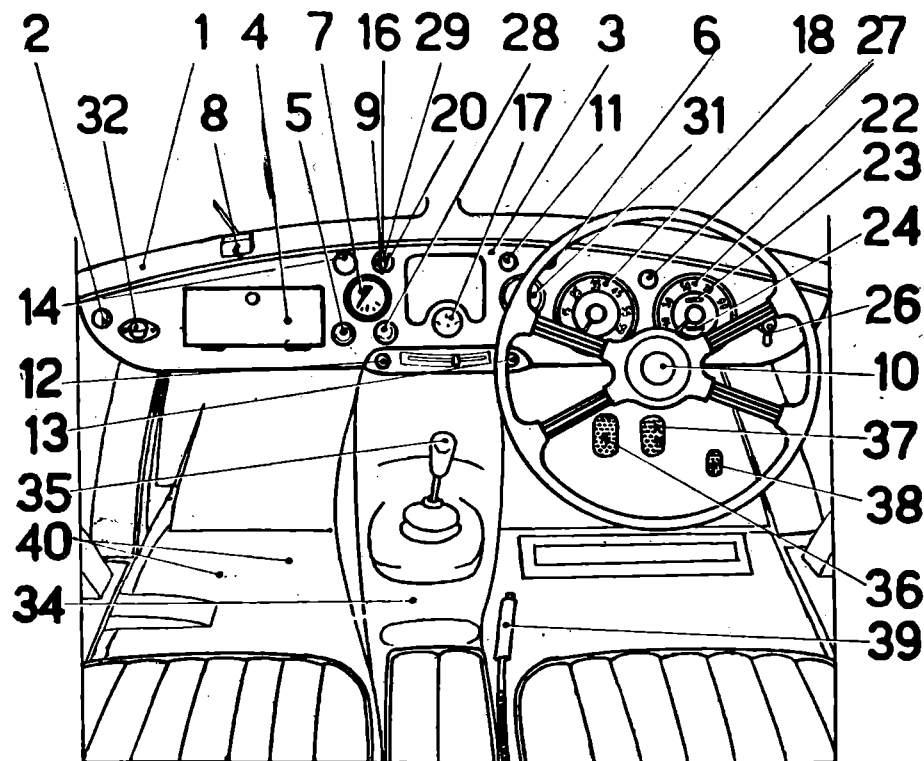
13. Предочићемо цртеже на основу којих смо од информатора добијали податке за највећи број термина. Цртежи су узети из књиге Душана Симића: „Илустровани аутомобилски речник”.

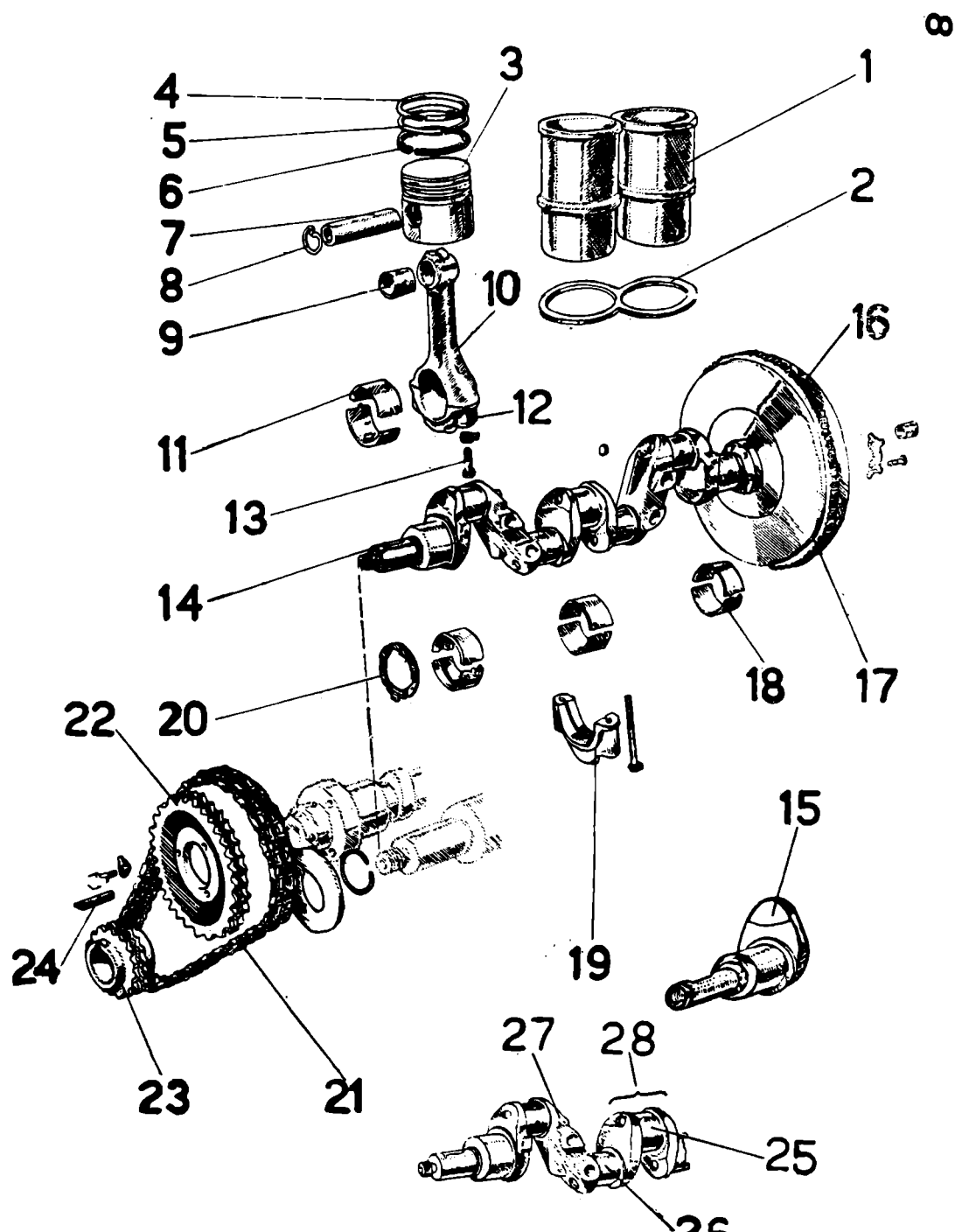
Данко Шипка

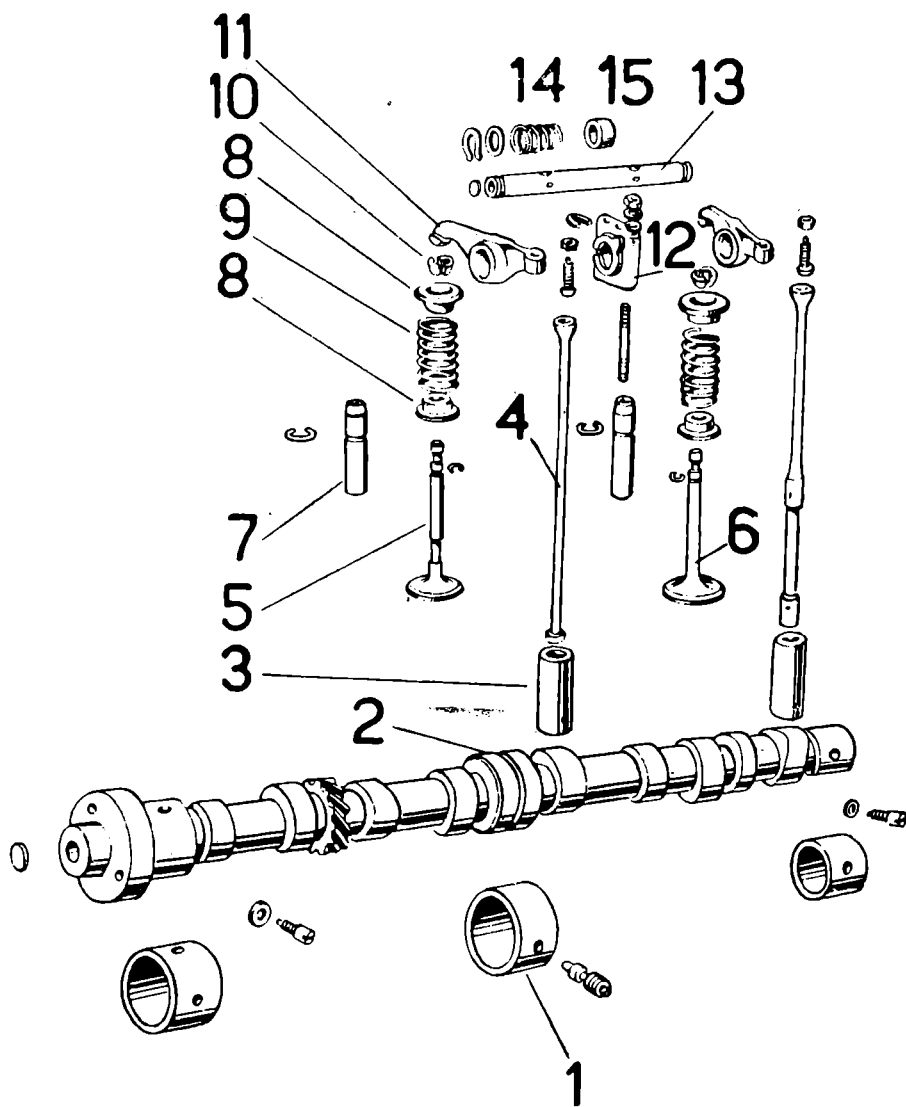
ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА ЯЗЫКА СПЕЦИАЛЬНОСТИ АВТОМЕХАНИКА В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

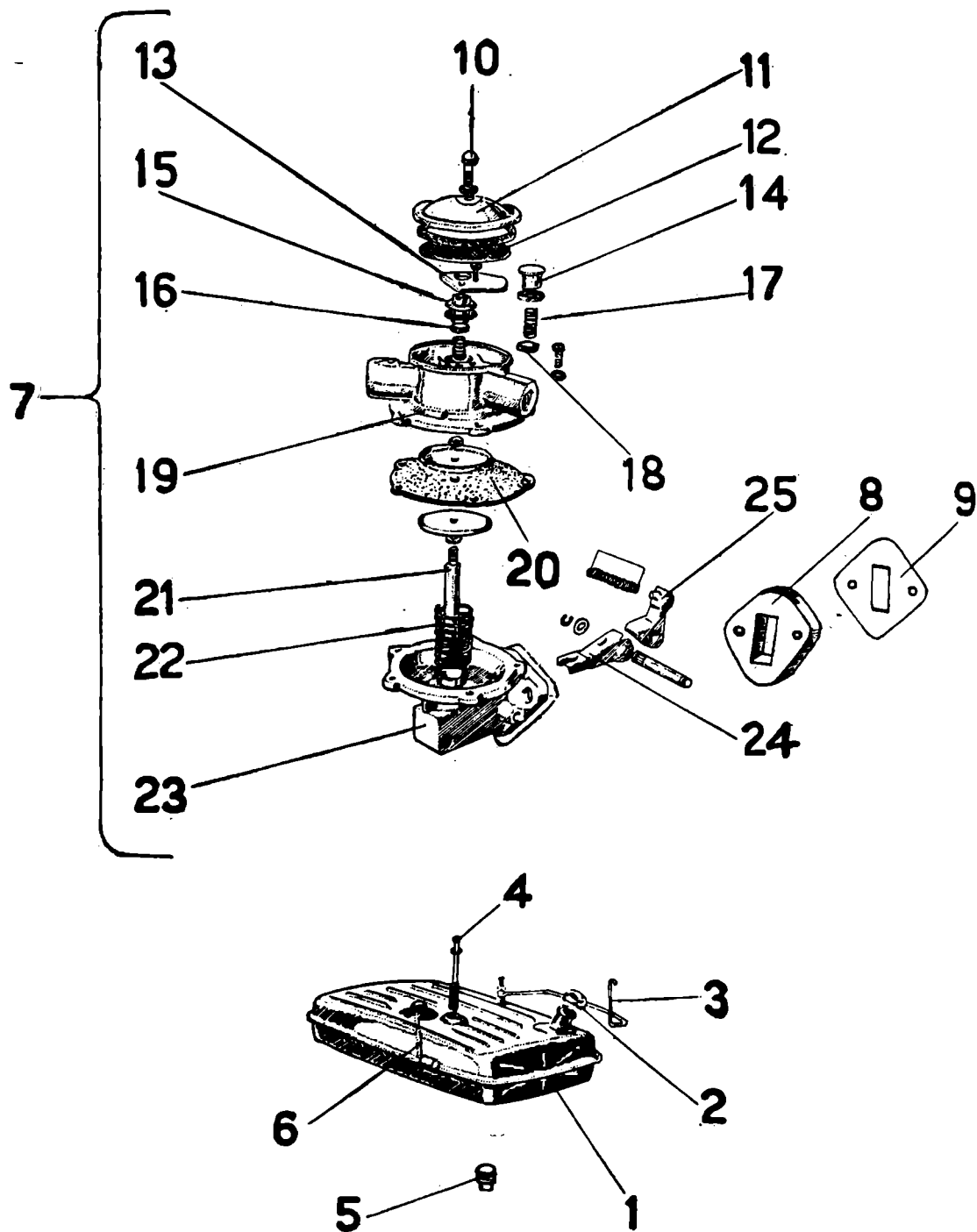
Резюме

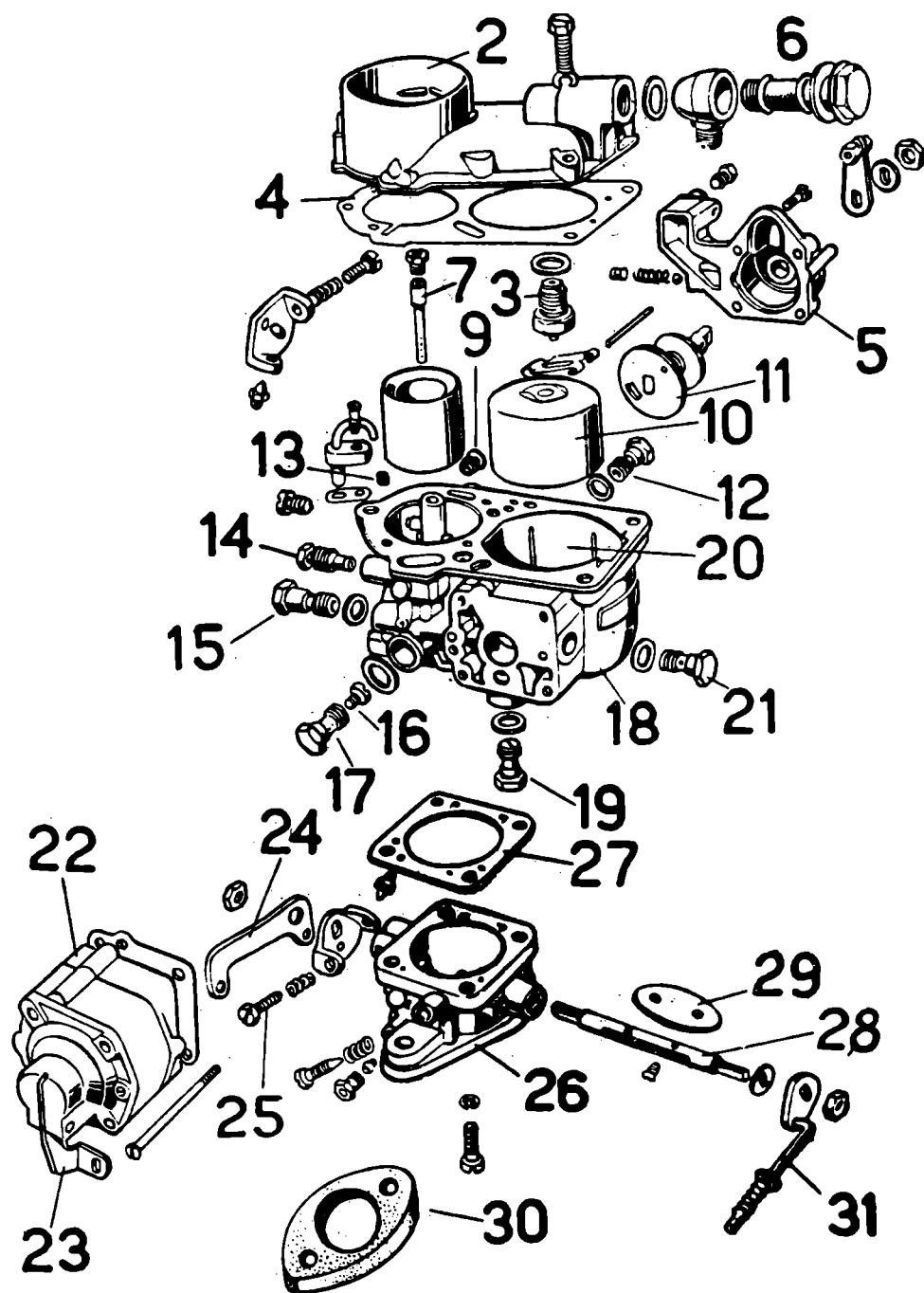
Автором рассматривается система терминологической лексики на материале языка специальности автомеханика в сербохорватском языке. Автор излагает современное состояние в изучении языка специальности, ставит цель исследования и описывает методы, применяемые в данной работе. Описаны общие условия формирования терминологии по автомеханике, соопределено понятие терминологии и ее место среди других терминологических систем. Затем описаны лексические слои и тематические группы, ее происхождение, словообразовательные модели и грамматико-орфографические особенности. Главной частью статьи представляется анализ расслоения терминологической системы. Существование дублетов, которые в тексте функционируют как некоммутабельные, зависит от требований к их функционированию, от территории возникновения и от времени употребления. Все эти причины следует иметь в виду, говоря о расслоении терминологии.

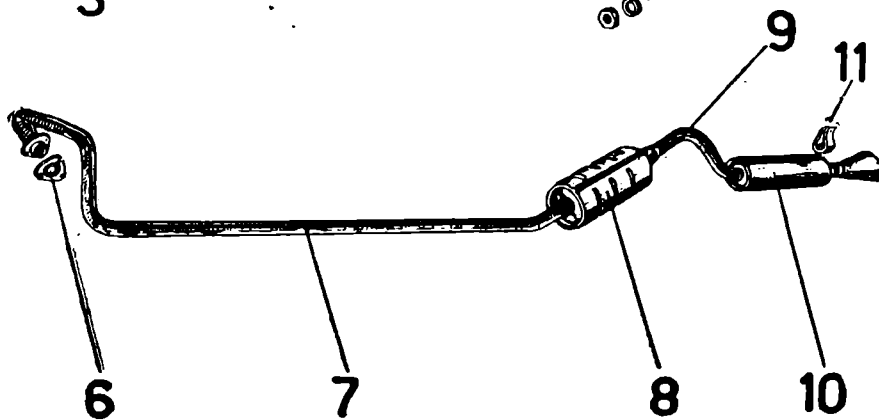
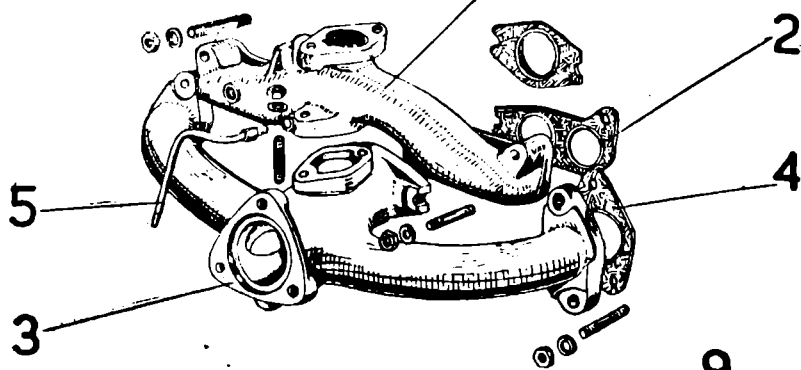
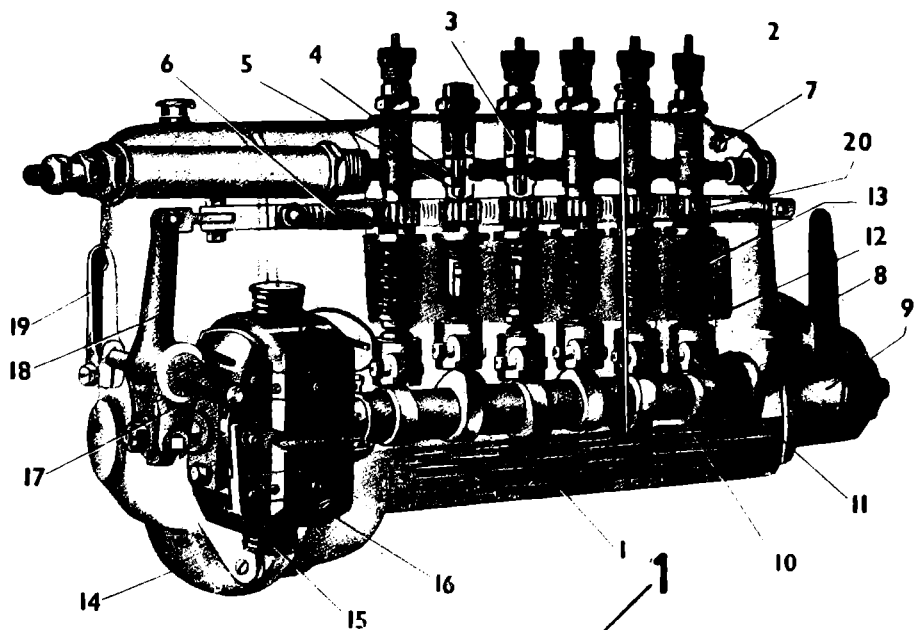

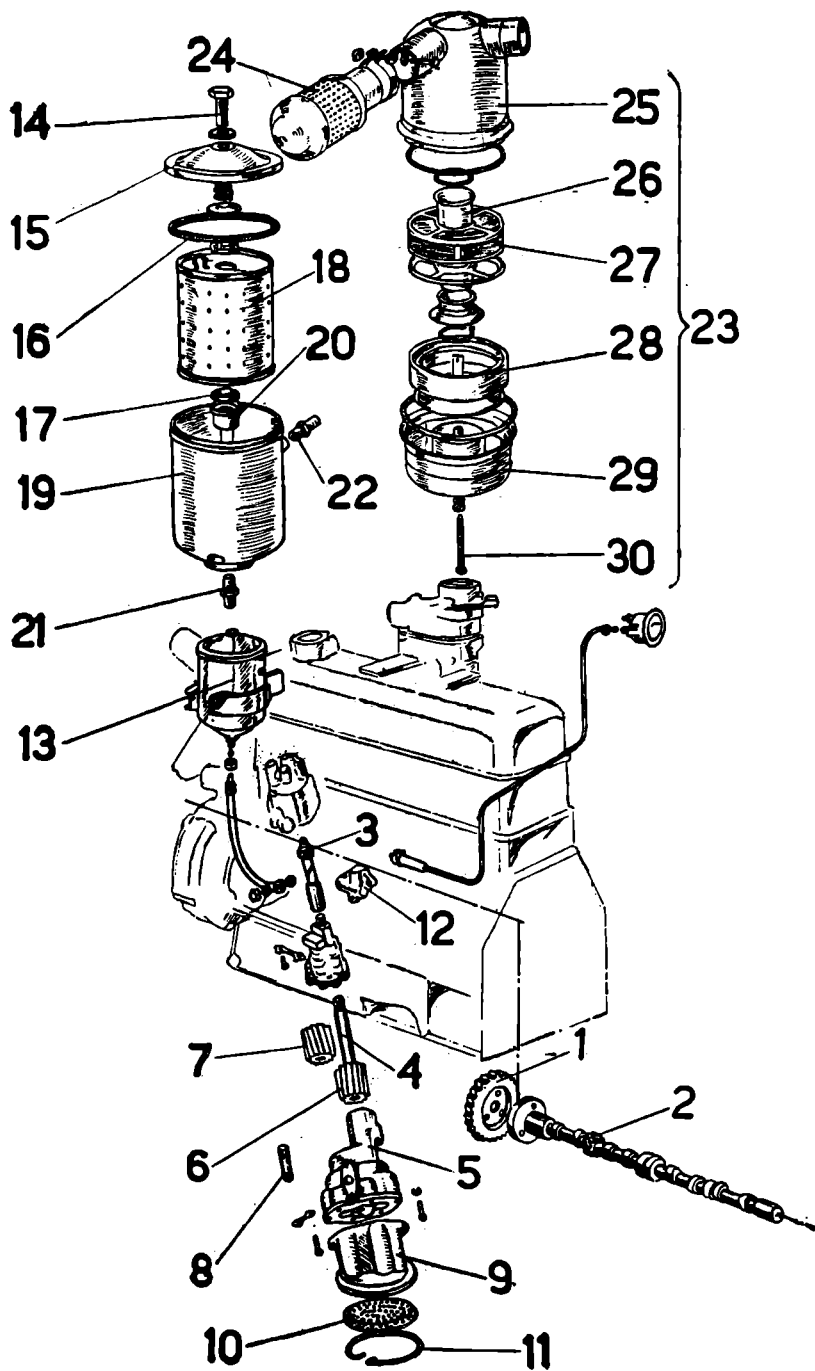

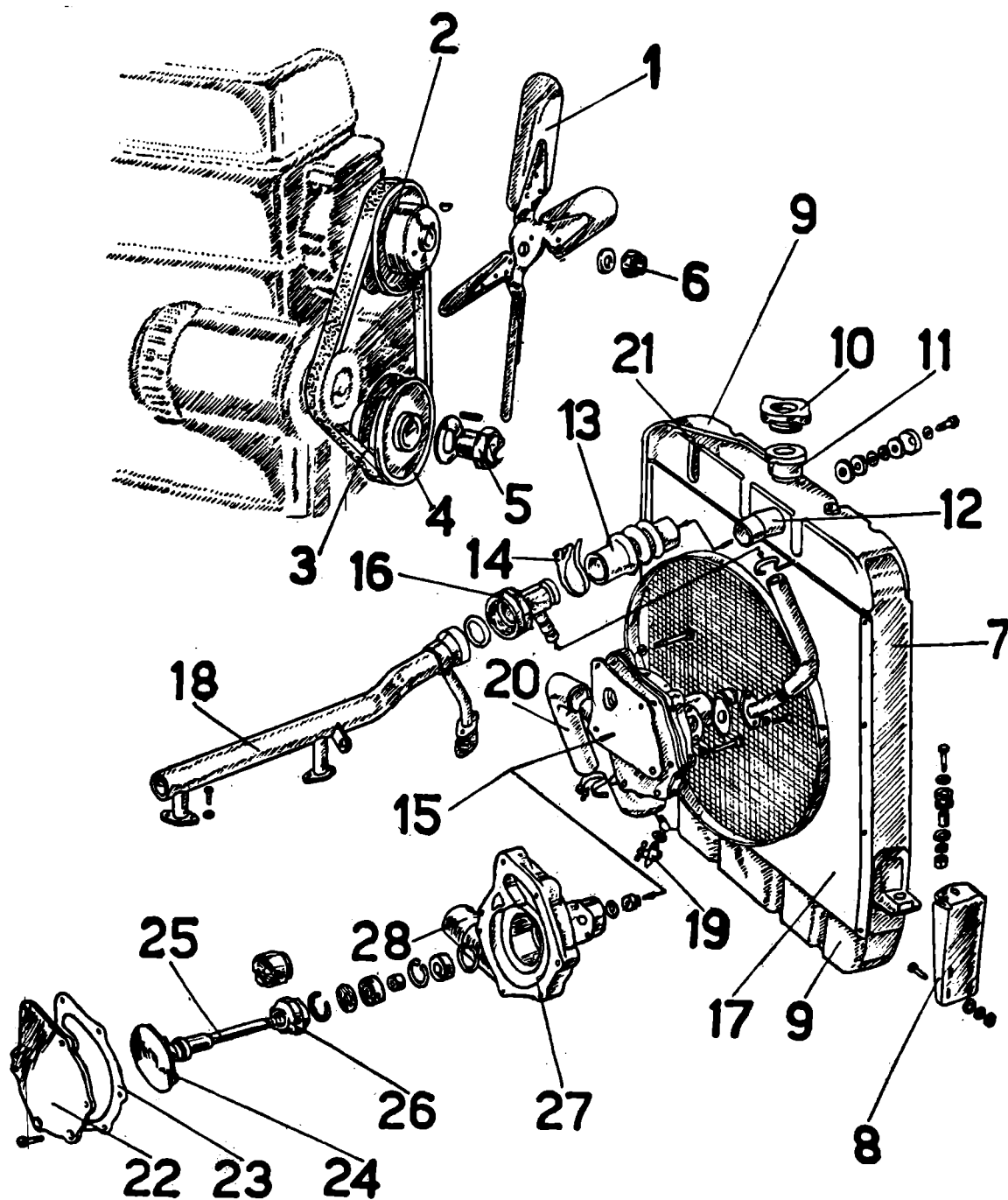

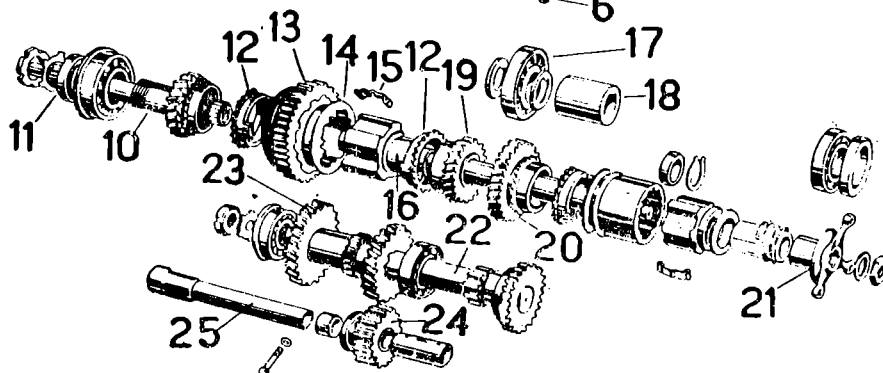
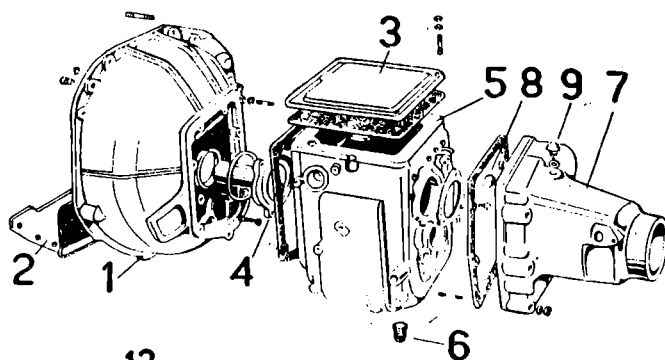
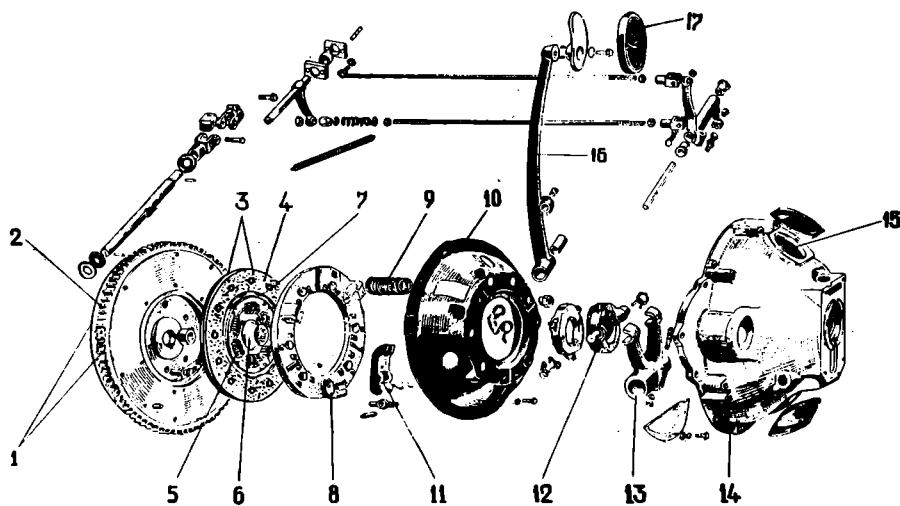

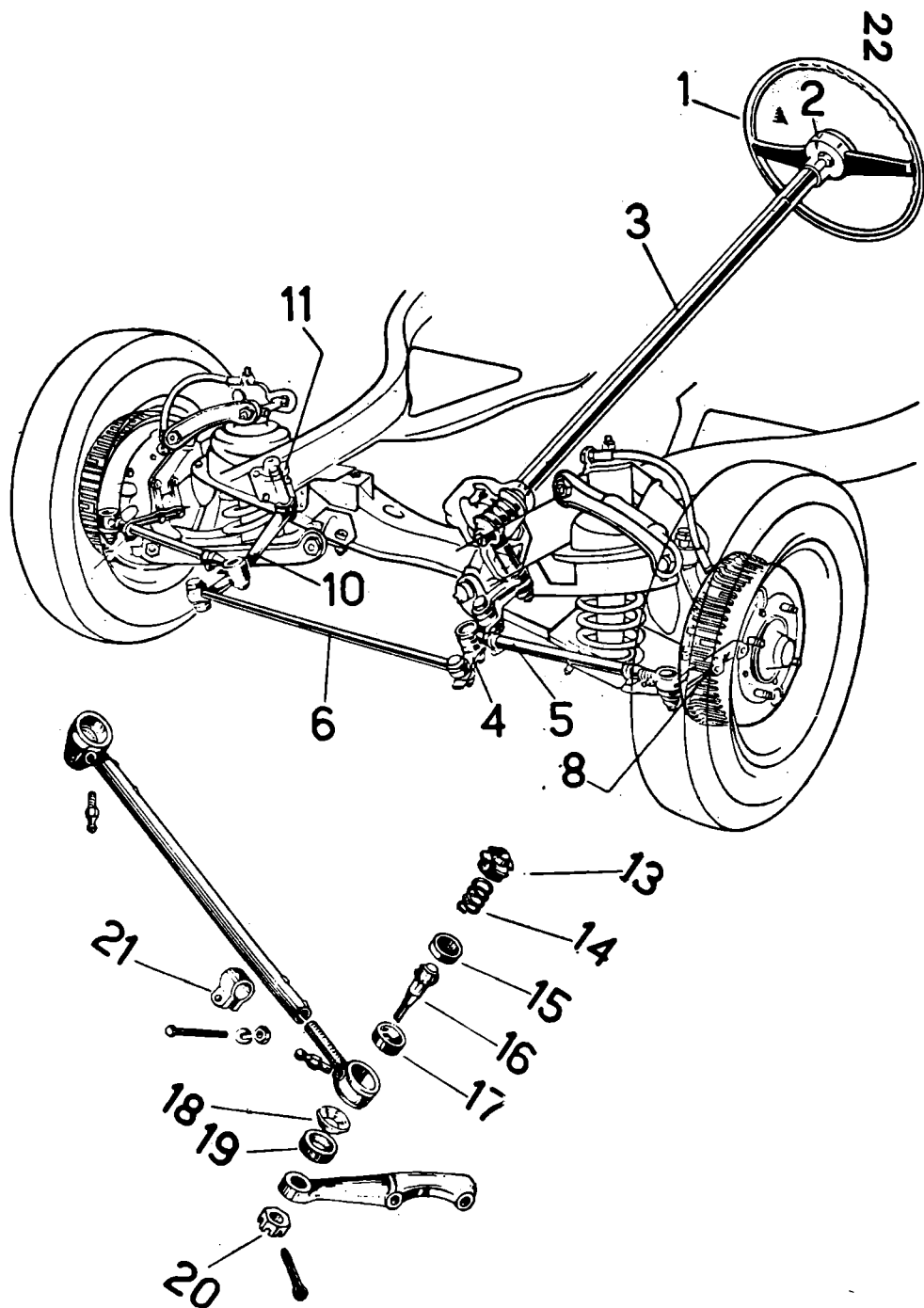

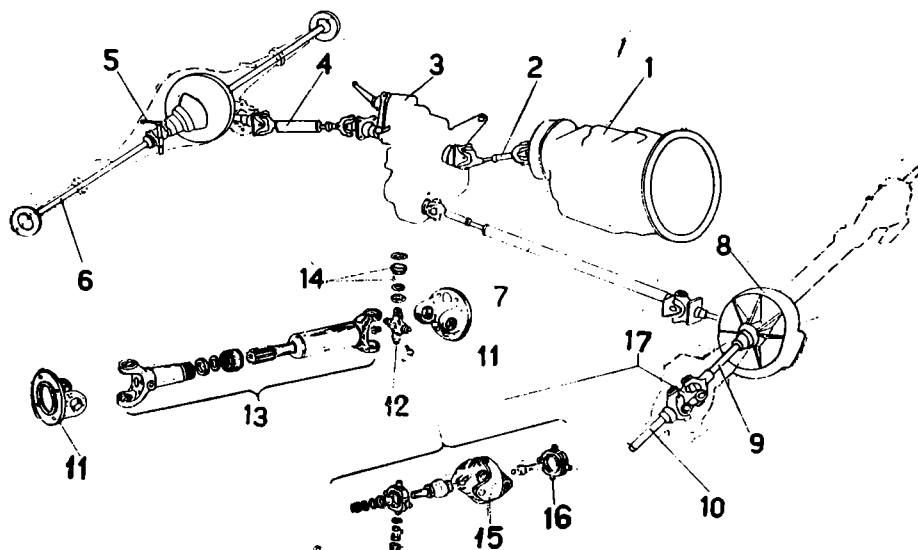
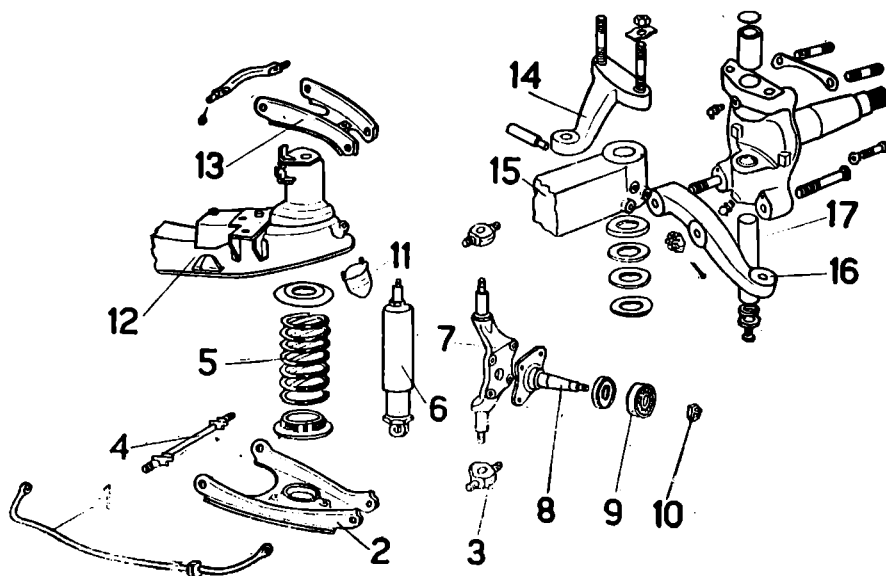
15

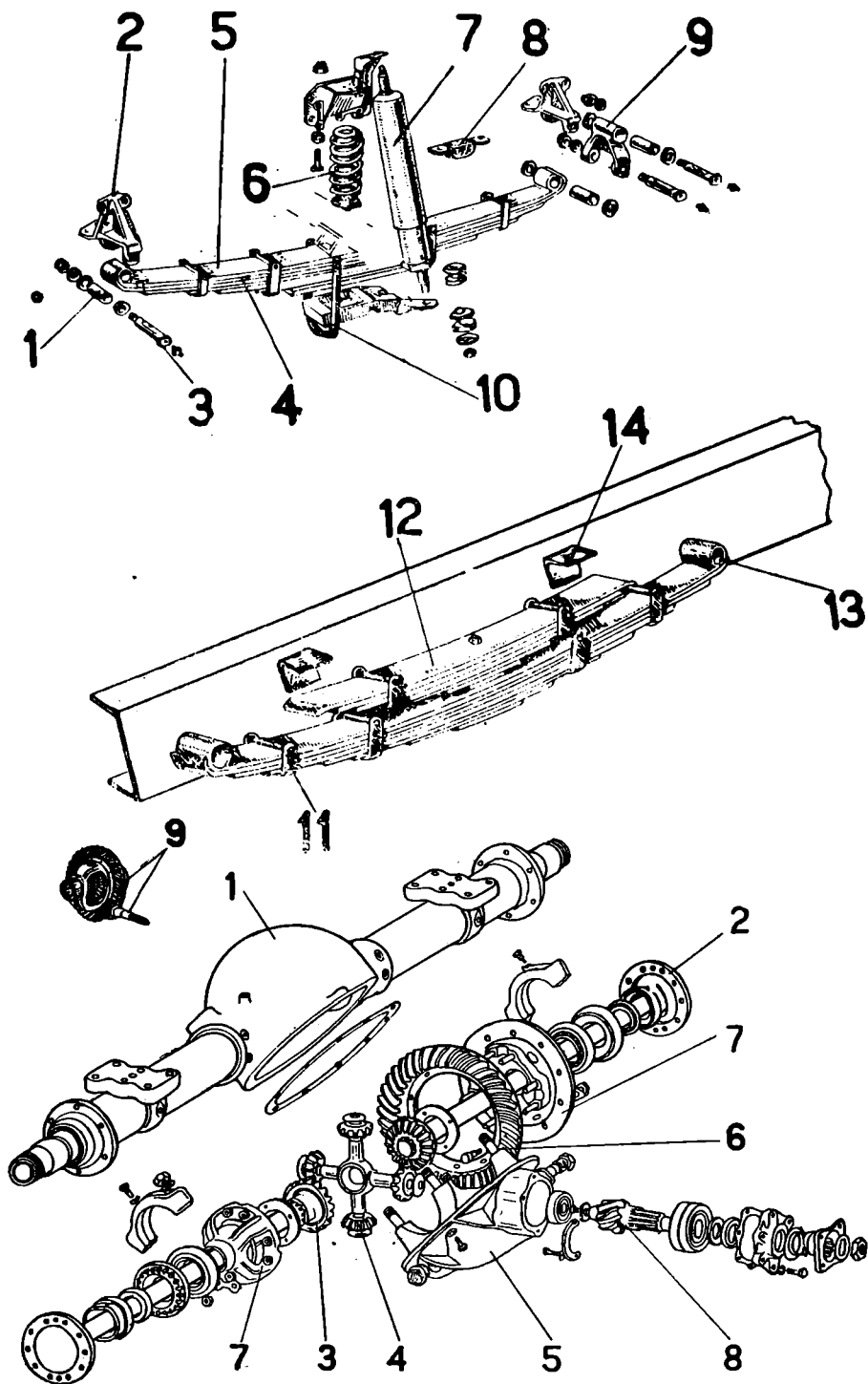

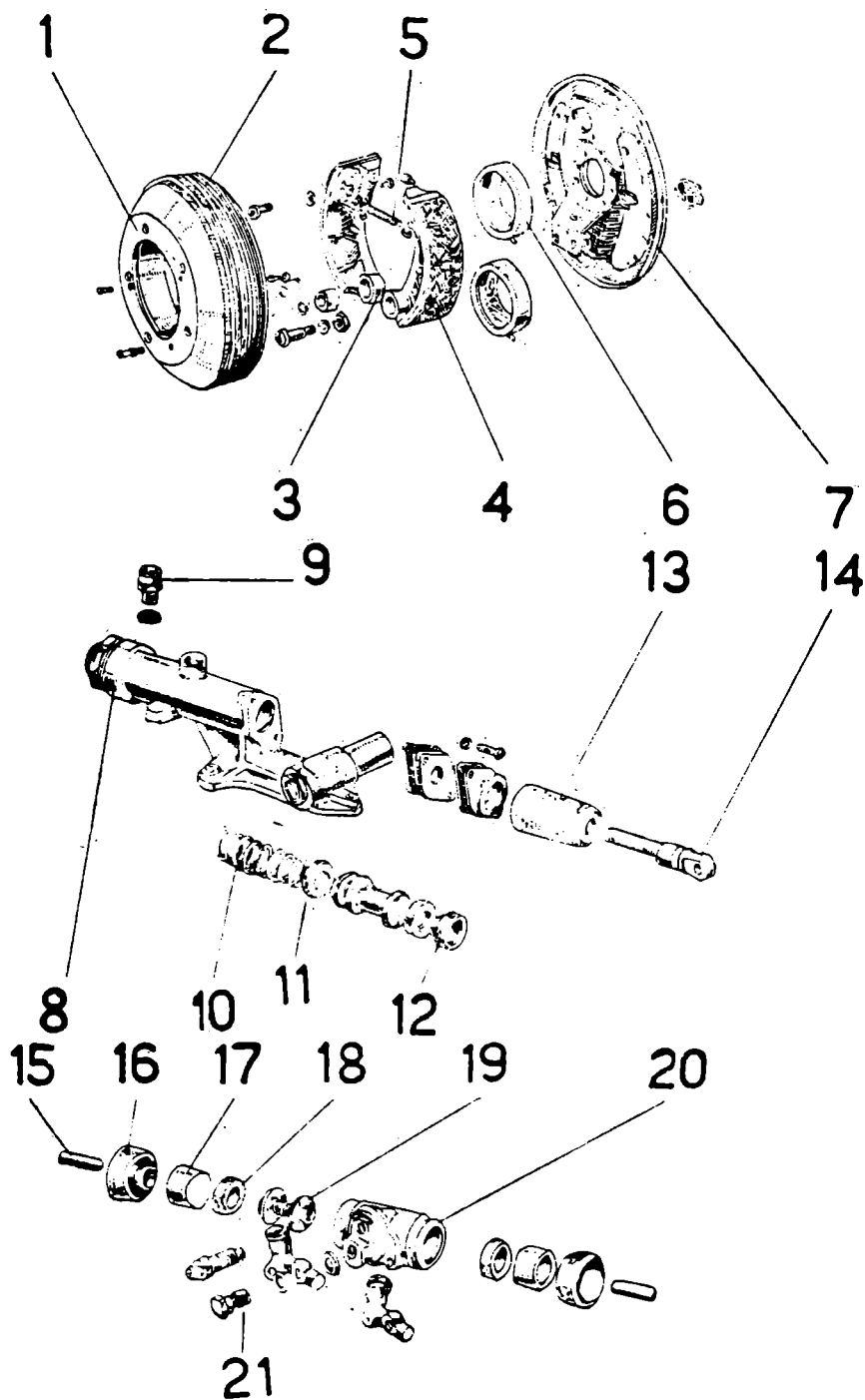

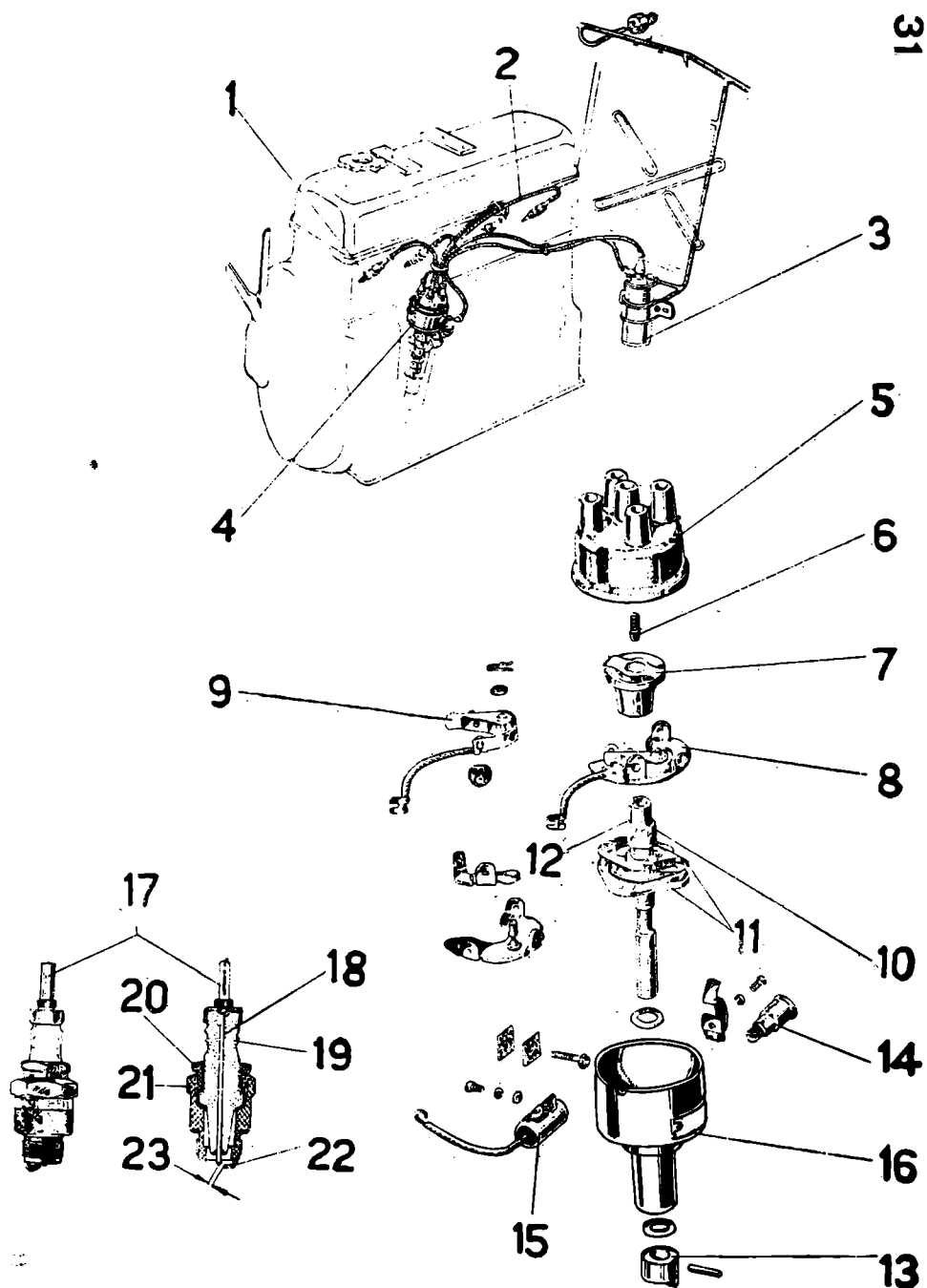

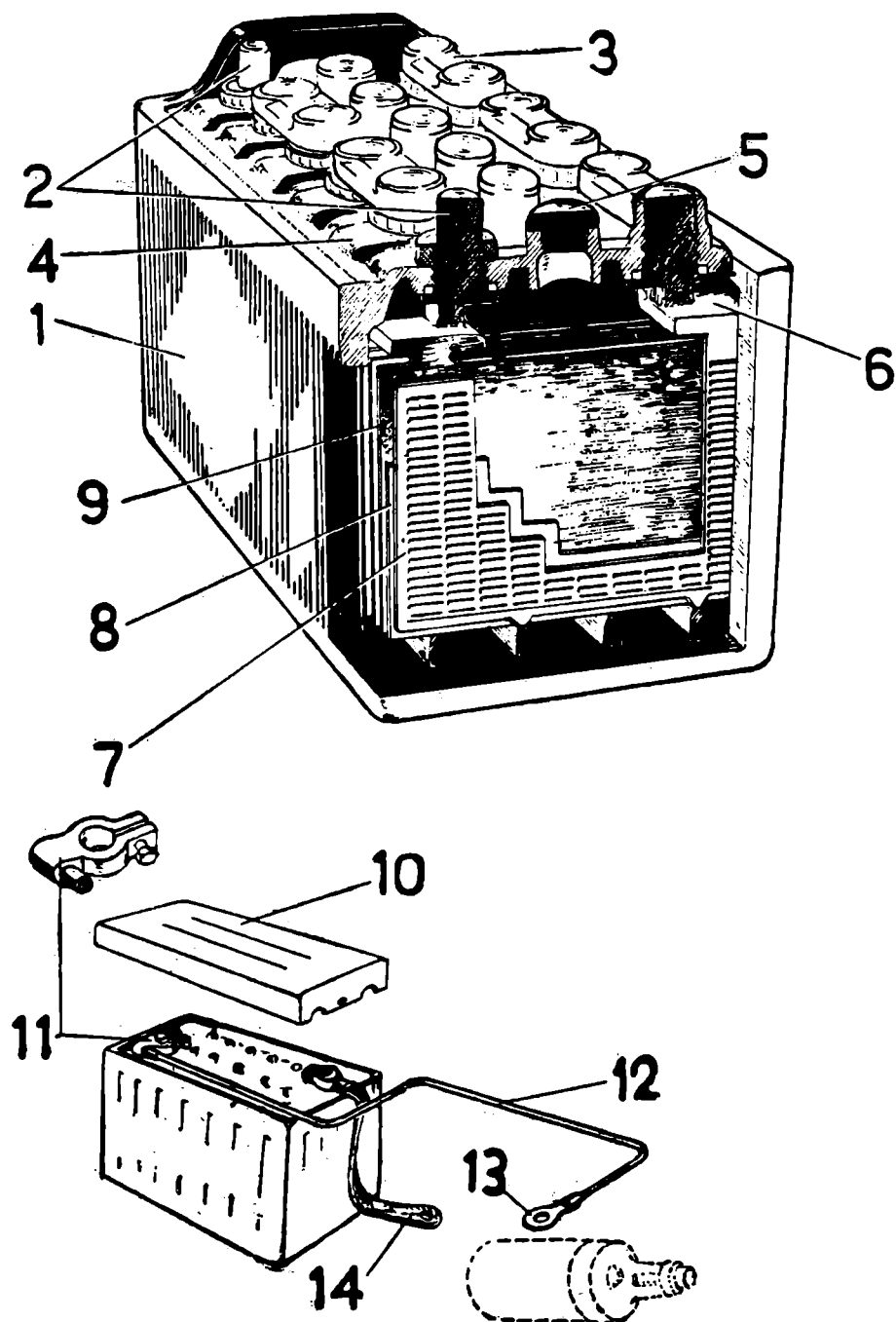

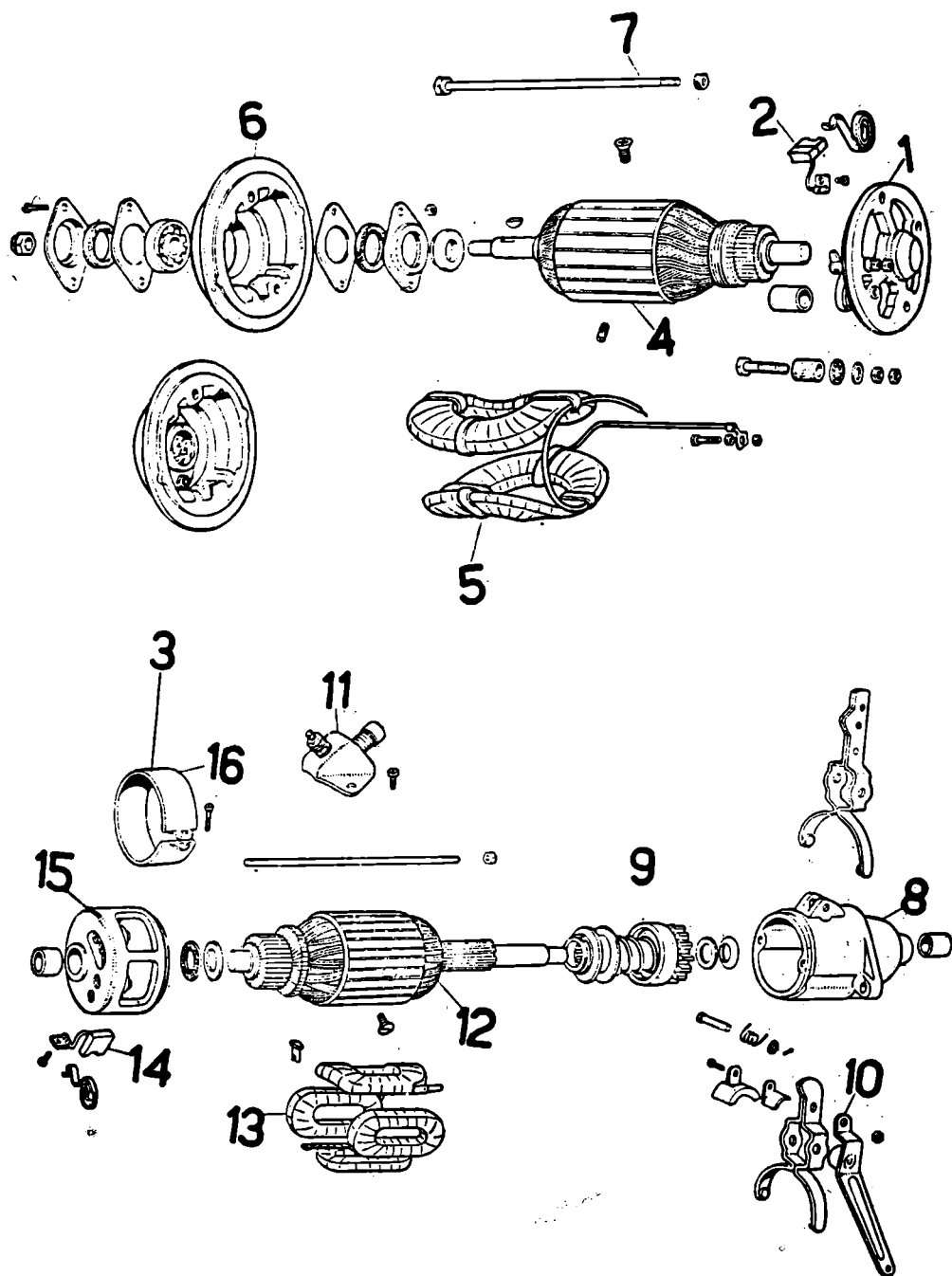

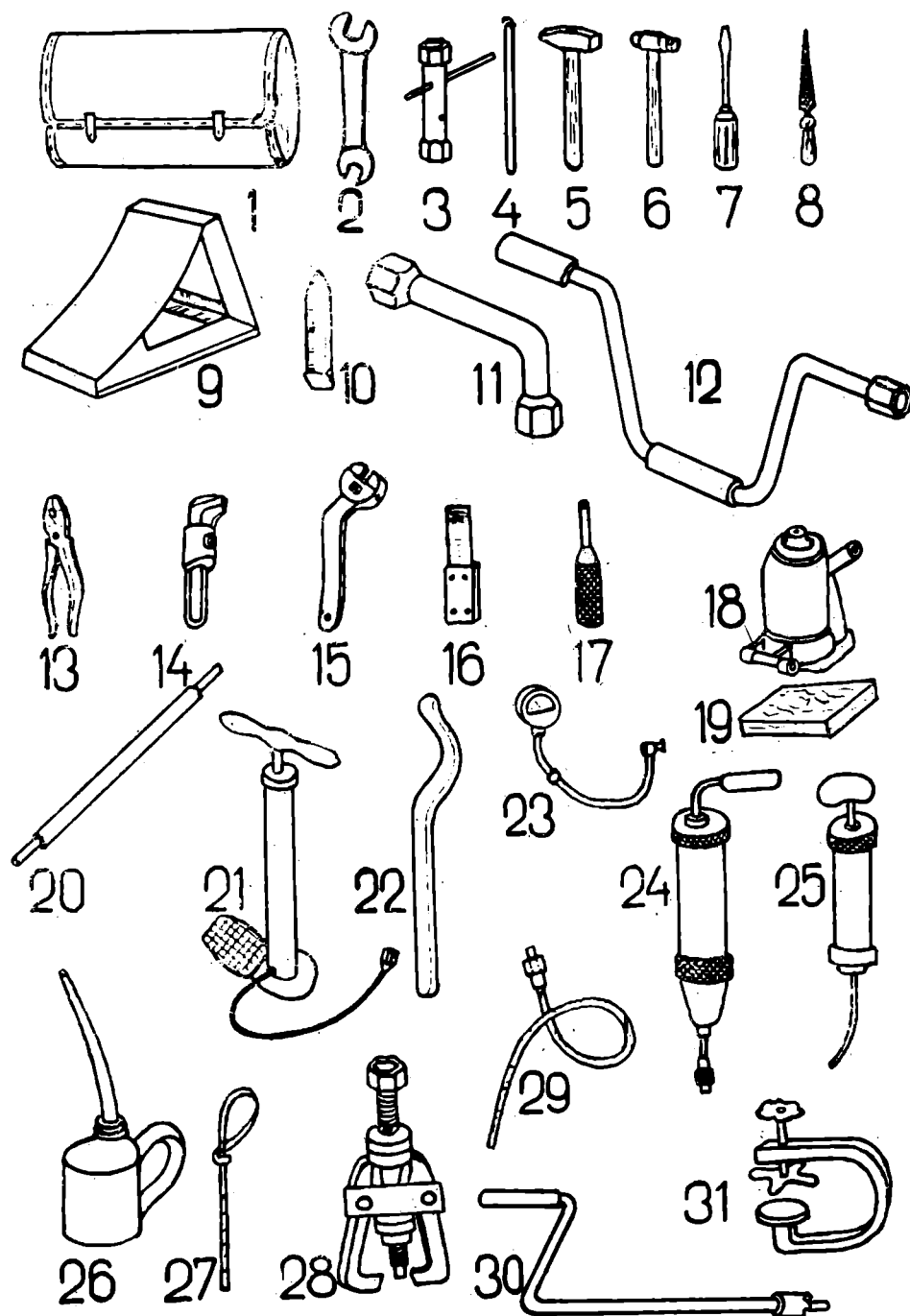

Нада Малетић

ИЗ ГЛАГОЛСКЕ СЕМАНТИКЕ: ГЛАГОЛИ КРЕТАЊА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Рађено под руководством

проф. др Јована Кашића

1. Предмет овога рада је група глагола која се у односу на целокупан лексички фонд може посматрати као парцијалан систем. То су тзв. *глаголи кретања*¹ према којима се по принципу бинаризма појављује тзв. *група глагола мировања*. У семантичком потенцијалу посматраног микросистема поред основног значења *кретања*, *гибања*, налазе се и друге релевантне компоненте.² Да би ове компоненте биле издвојене, у истраживању су примењени поступци анализе значења.³

¹ Код нас су ови глаголи били углавном предмет контрастивних анализа, нпр. такви су радови М. Бачвански, *Двовалентни глаголи у немачком језику у поређењу са српскохрватском ситуацијом*, Н. Сад, 1982; и Д. Точанац, *Повратни глаголи у француском и српскохрватском језику*, Н. Сад, 1983.

² Као извори за ово истраживање послужили су: Р. Јовановић и Ј. Атанацковић *Системски речник српскохрватског језика*, (Матица српска, Н. Сад, 1980), и *Речник српскохрватског књижевног језика* (Матица српска—Матица хрватска I, II и III, Н. Сад—Загреб, 1967—69; Матица српска IV, V и VI, Н. Сад, 1971—79). Примери су узимани из Матичиног Речника и при том је коришћена скраћеница (РМС).

³ Истичући да је анализа значења речи, тј. разлагање речи на минималне смисаоне елементе, један од новијих поступака у лексикологији, Т. Батистић је применила апаратуру и терминологију у свом истраживању. Тамо се рецимо под термином компо-

Уколико се глаголи посматрају на парадигматском и синтагматском плану,⁴ могу се одвојити још нека битна семантичка обележја која поједине глаголе разликују од других. Стога смо настојали довести у везу глаголе који имају идентичне семантичке структуре с обзиром на врсту и број релевантних компоненти. Оваква анализа има и практичну примену, јер, као што се зна, утврђивање минималних, дистинктивних обележја повезано је са једним од важних питања и за практичну и за теоријску лексикологију.⁵

2. У најширем смислу схваћена, основна компонента кретања садржана је у значењу глагола *кретати/кретати се*. Према томе, будући да се одабрана група глагола посматра као систем у коме су односи уређени по принципу инклузије, глагол *кретати/кретати се* заузима хијерархијски највише место, док се остали глаголи кретања само укључују у његов високогенерички садржај.⁶

Уколико узмемо две форме овог глагола кретања (*кретати* и *кретати се*) и поставимо их у одређени контекст, утврдићемо да разлика међу њима није само формална, што значи да се не ради о морфолошким дублетима.⁷ Довољно је навести само неколико примера, па да се уоче семантичке различитости, условљене њиховим другачијим рекцијским могућностима. Нпр.:

Гдје су јој волови да *крене* рало?; А дјевојка, док га спази, понамјести нехотице мараму и *крене* руком да заглади косу; *Крете се* читава поворка све нових кола за мртвим Јанком на гробље; Изнад села шути планина. Ни један лист да се *крене*, да зашустити. (РМС)

Као што се види, појава објекта уз глагол *кретати* искључује могућност удруживања са морфемом *се*, дакле, глагол постаје транзи-

нента значења, који је увео Блумфилд, подразумева минимална јединица значења. Уп. Т. Батистић, *О компонентној анализи лексичког значења*, Лексикографија и лексикологија, Београд—Н. Сад, 1982.

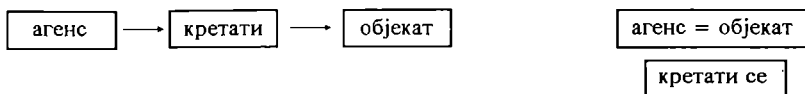
⁴ Парадигматски и синтагматски односи схваћени су у Сосировском смислу. На једној страни, Сосир говори о синтагматским односима, мислећи при том на везе које се успостављају међу језичким знаковима у говорном низу, тј. у датом контексту, а на другој страни о таквим односима који се тичу повезивања језичких знакова путем асоцијација. Термин парадигматски уместо асоцијативни уводи Хјемслев.

⁵ Уп. код Д. Гортан-Премк, *О семантичком садржају лексикографске дефиниције*, Лексикографија и лексикологија, Београд—Н. Сад, 1982, 49—53 (в. нап. бр. 5) на ст. 51 овог рада.

⁶ У посматрању глагола кретања на парадигматском и синтагматском плану, И. Криле такође поставља глагол *кретати/кретати се* на хијерархијски највише место, укључујући остале глаголе по принципу инклузије у његов семантички потенцијал (уп. И. Криле, *О појму кретања у хрватском књижевном језику*, Језик, бр. 1, Загреб, 1981, 13—19).

⁷ Није исти тип односа као код глагола *скитати* и *скитати се*. Значење ове две форме се не мења без обзира на то да ли је глагол у комбинацији са морфемом *се* или није. У оба случаја глагол је интранзитиван (нпр. *ја скитам/ја се скитам*). О овоме уп. код М. Ивић, *Један проблем словенске синтагме осветљен трансформационом методом*, Јужнословенски филолог, Београд, књ. XXV, 1961—1962, 144.

тиван и у овом случају његово значење идентификује се као „ставити у покрет, учинити да се ко или шта помакне са свога места, макнути, помакнути”. На другој страни, глагол у комбинацији с морфемом се употребљава се у другом основном значењу као интранзитиван, тј. са значењем „макнути се с места, помакнути се”. Морфема се може се експлицирати само онда када су агенс и објекат идентични. Тако се семантичка разлика између *кретати* и *кретати се* схематски приказује као праволинијски однос према кружном:

3. Уколико се желе издвојити компоненте релевантне за семантику ових глагола, морају се поставити одређени критерији тако да се сагледају односи међу њима, на парадигматском плану.⁸ Тако би се глаголи могли груписати, обједињавати у мање системе на основу тога да ли је у појединим групама релевантан *медиј* (*вода/тло/ваздух*), *агенс* (*живо/неживо*), *средство* (*тело/машина*), *начин* (*уобичајено/специфично*), *интензитет* (*убрзано/успорено*), *правац* (*вертикално/хоризонтално*), *однос према локализатору* (*испред/иза*), *циљ* (*циљност/бесциљност*). Таква је типологија спроведена и у овом истраживању са циљем да се утврди колико су наведене значењске компоненте садржане у семантичком потенцијалу глагола, односно да ли се оне морају експлицирати посебним лексемама са којима се глаголи удружују у синтагматском низу (*реченици*).

Ако се кретање сматра основним значењем, обично ће се под секундарним значењем подразумевати оно обележје које је за одређени глагол битније од других. На тај начин могу се формирати глаголски низови. Сваки низ с обзиром на број релевантних обележја имаће своје место у хијерархијској лествици. Глагол *кретати/кретати се* добија место на врху те лествице, јер се понаша као необележен и у погледу агенса, и у погледу медија, средства, интензитета, итд. Да би се утврдило, идентификовало неко од ових значења, глагол се мора посматрати у контексту:

Већ самим јутром *кренусмо* напред; Када *крену* воде са планине, дојездиће мирно опет пролеће; Воз *се кренуо* (РМС)

Као што показују примери, глагол *кретати/кретати се* може да се употреби подједнако и у реченици у којој субјекат означава нешто неживо и у реченици у којој субјекатску позицију заузима именица

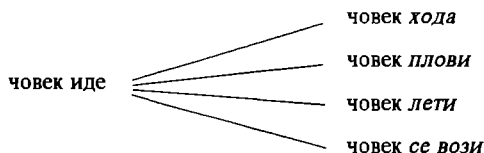
⁸ Овакав поступак спада у делокруг ономасиологије, семантичког проучавања које полази од појма тражећи ентитет који му одговара. Ономасиологија је актуелна у садашњем раду пражана који је користе у лексичкој семантици.

која се односи на нешто неживо. Када посматрамо начин на који се врши кретање обележено глаголом *кретати/кретати се* у овим реченицама, видећемо да разлике ипак постоје. Различито ће се кретати човек, вода и воз.

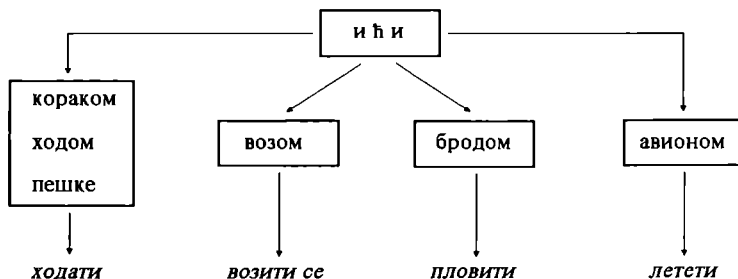
И за глагол *ићи* који се у РМС дефинише као „кретати се, помицати се с једног места на друго, правећи кораке, ходати; кретати се у одређеном правцу неким возилом, саобраћајним средством, путовати”, необележен је у погледу наведених критерија. Будући да овај глагол не даје податак о врсти локомоције, о њој се као и код глагола *кретати/кретати се* сазнаје на основу ширег контекста. Нпр.:

О штапу је *ишао*... отрцан просјак; На дну увале... *иде* један танак поточић; Цестом... *иду* сељачка кола (РМС)

Уколико је агенс кретања човек, онда таква информација изостаје:

Тек на основу допуна које се појављују уз овај глагол може се закључити на који начин се врши кретање и којим средствима. Схематски би то изгледало овако:

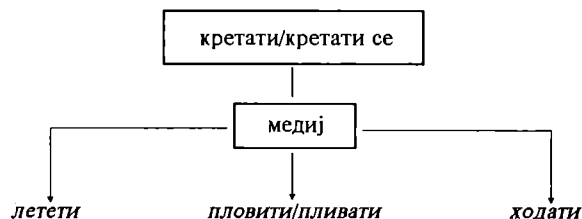

Уз глаголске лексеме које означавају човекове основне локомоторне радње (нпр. *човек хода*, *трчи*, *плива*) карактеристична је појава тзв. имплицитног детерминатора.⁹ У синтаксичкој реализацији ови глаголи имају, дакле, двоструку могућност, да се појаве са детерминатором или без њега. Уколико се он изостави, онда се глагол употребљава у референцијалном смислу, нпр.: *Он хода* (сада, у тренутку

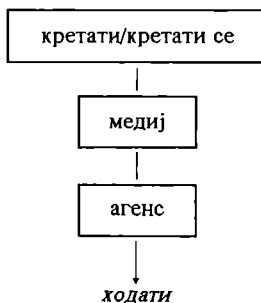
⁹ В. код М. Радовановића у раду *Граматика неопуђиве посесије: неки случајеви с имплицитним детерминатором у српкохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, ХХЦ/1, Нови Сад, 1979, 17–23.

говора) или квалификативно: *Дете хода* (уме да хода), односно: *Он трчи* (тј. он је по професији тркач). Ходање је особина својствена човеку, што значи да једном када се савлада, нема битних промена, уколико не дође до неких поремећаја. Овај глагол се због тога употребљава у квалификативном смислу, удружен са начинским детерминатором, нпр.: *У кући се хода на прстима; Хода као балерина*.

4. С обзиром на то да се глаголом *кретати/кретати се* означава кретање у најопштијем смислу у односу на остале конституенте микросистема, може се рећи да њихова значења настају одређеном модификацијом. Она се остварује додавањем релевантних значењских компоненти основном садржају полазишног глагола. У зависности од броја и врсте ових модификатора могу се издвојити сви глаголи чија се семантика на исти начин укључује у садржај глагола *кретати/кретати се*. Додавањем компоненте која се тиче медија, глагол *кретати/кретати се* модификује према следећој схеми:

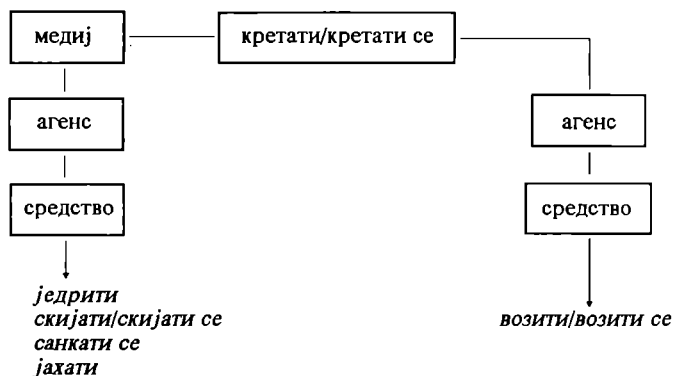
5. Ако би се у анализу укључио и податак о агенсу (живо/неживо) онда би схема изгледала овако:

Глагол *ходати* једини је обележен у односу на критериј живо/неживо, јер подразумева кретање живог, док за глаголе *пловити*, *пливати* и *летети* овај податак није релевантан. Нпр.:

Он *плива* у води као врста алге; Кидали су лишће и гледали како *плива* на води;
 У сну тамном... ја *пловим* на броду; Чун добије пукотине кад дуго не *плови*;
 Сваки дан *лети* у ваздух део окупаторске машинерије (РМС)

6. У дату схему може се поред већ наведених компоненти укључити још једна и то она која упућује на средство. Оваквом модификацијом семантичког потенцијала глагола *кретати/кретати се* добијају се семантички потенцијали следећих глагола: *једрити*, *скијати/скијати се*, *санкати се*; *јахати*; *возити/возити се*. За идентификацију врсте средстава код глагола *возити/возити се* потребан је шири контекст, док се код осталих глагола ове групе средство може идентификовати и на основу њихове семантике. Будући да за глагол *возити/возити се* није релевантна ни компонента која упућује на медиј, врста средства није ограничена ни у том погледу уз овај глагол. Схематски приказ сад изгледа овако:

7. Сва бића која се крећу по тлу карактерише одређени положај тела, са правилном изменом ослонца. Нарушавањем те правилности услед деловања неких негативних чинилаца, кретање се манифестује на специфичан начин. Оваква активност може да се обележи или глаголом *ходати* и адвербијалима начинског типа (нпр. *хода тешко*, *с напором*, *неравномерно*, *вукући ноге* и сл.) или глаголом у чијем је семантичком потенцијалу већ „уграђен” такав начински детерминатор.¹⁰ Према РМС *шепати* значи „ићи вукући ноге; храмати”, а *храмати* „ићи као хром, тешко, неравномерно ходати због болесне ноге”. Као њихови синоними у истом Речнику се наводе и глаголи *шантати*, *лопати* и *бангати*. Нпр.:

Стао је јуче на чавао, па је данас *шепао*; Колена су му крварила. Он се *шантајући* спусти из парка; *Њапоа* је скачући с кука на кук; Љевакиња *храмље* на предњу ногу (РМС)

¹⁰ В. код В. Петровић у раду *О глаголима са експлицитним начинским детерминаторима*, СОЛ, Загреб, 1986, 30.

Семантички садржај ових глагола богатији је од семантике глагола *ходати* за још једну помпоненту више. То значи да ће у схематском приказу *ходати* бити изнад глагола:

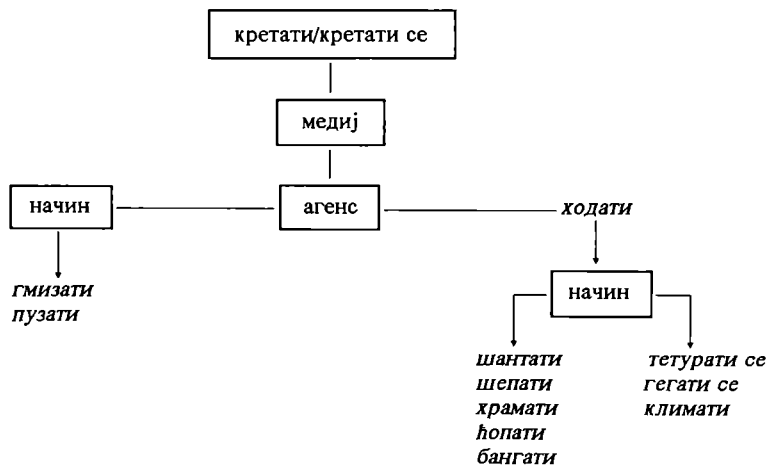
7.1. Неуобичајеним начином кретања подразумеваће се и она промена места коју обавља живо биће с тешкоћама у одржавању равнотеже тела. Губљењем равнотеже помераће се и праволинијска путања кретања карактеристична за нормалан ход. Овакав начин кретања је у значењу глагола: *тетурати/тетурати се*; *гегати/гегати се*, *климати/климати се*, нпр.:

Тетурајући се као пијана, ушла је у собу; Рањеници *гегају* тешко и боси по планинама; Перушина се уморио па... штедљиво *клима* (РМС)

7.2. Начин кретања као модификатор појављује се још у низу примера који се на основу једне заједничке семантичке компоненте удружују у мање групе. Такви су, нпр. глаголи *гмизати* и *пузати*, које повезује податак о кретању при којем тело додирује површину по којој се креће, нпр.:

Природа не *гмизе* као пуж, скаче као јелен; *Пузао* је као црв (РМС)

Дакле, графички приказ глагола у чијем конституисању учествује начин као модификатор изгледао би овако:

8. Глаголи *скијати/скијати се, санкати/санкати се, клизати/клизати се* чине групу чије је примарно и заједничко значење кретање по глаткој површини. Нпр.:

У Топличиној улици *санкали су се* неки добро одевени малишани; Жена која *скија* постала је... мушкарцу на излетима изванредна другарица; Снијег је *шкрипио*, грање се *кршило*, нога *се клизала* по леду (РМС)

Кретање је промена која се првенствено визуелно перципира. У специфичним условима, као што је кретање по некој „житкој” материји (вода, блато, расквашен снег), промена места праћена је и карактеристичним шумовима. Додавањем те информације основном значењу кретања добија се следећа група глагола: *гацкати, шљапати, тапкати*. Нпр.:

Патке *гацкају* по блату; Руши се кров — кесио се Санто... *шљапкајући* по води; Стојим у месту *тапкајући* по раскалањој иловачи (РМС)

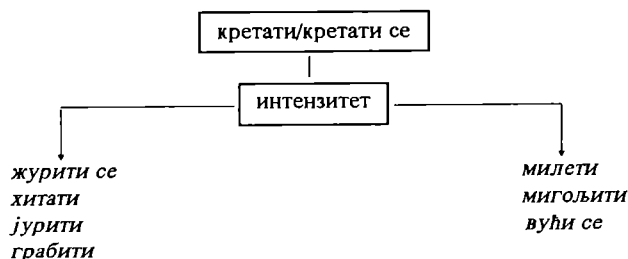
9. Уколико се глагол кретања посебно не квалификује у погледу интензитета, значи да се кретање одвија оном брзином која је просечан за ту врсту кретања. Квалификатори интензитета брзо/споро појављују се уз ове глаголе у зависности од тога да ли је кретање агенса оцењено као убрзано или успорено у односу на просечно. У семантичком потенцијалу неких глагола и интензитет је једна од компоненти значења тако да је сам глагол довољан за квалификацију у том смислу. Будући да кретање према интензитету може бити двојако, постоје и две групе глагола. На једној страни су то глаголи који означавају успорено кретање (нпр.: *милети, мигољити/мигољити се, вући се*), а на другој страни они који означавају убрзано кретање (нпр.: *журити/журити се, хитати, јурити, грабити, брзати*). Прву групу илуструју следећи примери:

Мост је сувише стар, зато воз *мили*; Медвјед Брундо даље узбрдо *мигољи*; Лагано с ноге на ногу *вуче се* наша колона (РМС)

За другу групу илустративни су примери:

Уз стабла *журе* војске буба; *Хитају* на посао; Сто основа *јурило* је мојим мозгом; Ономадне тако *жури се* човјек улицом, *граби* плочником огромним, пословним корацима (РМС)

У схематском приказу то изгледа овако:

10. Да би се у анализу укључили и остали глаголи кретања потребно је вратити се на констатацију да је кретање промена места у простору. Са становишта говорног лица то значи да постоји неки агенс који са једне тачке у простору прелази на другу тачку. Замишљена линија која би спајала те две тачке може бити хоризонтална или вертикална. Ако се посматра као вертикално кретање, говорник ће га оценити као кретање према горе или као кретање према доле. Будући да се положај агенса одређује према полазишној тачки, можемо је назвати локализатором, а агенс објектом локализације.¹¹

Дакле, однос локализатора и објекта локализације код вертикалног кретања је двојачке природе: а) кретање према горе (нпр.: *дизати/дизати се, пењати/пењати се, верати се*), б) као кретање према доле (нпр.: *спуштати/спуштати се, силазити/силазити се*). Нпр.:

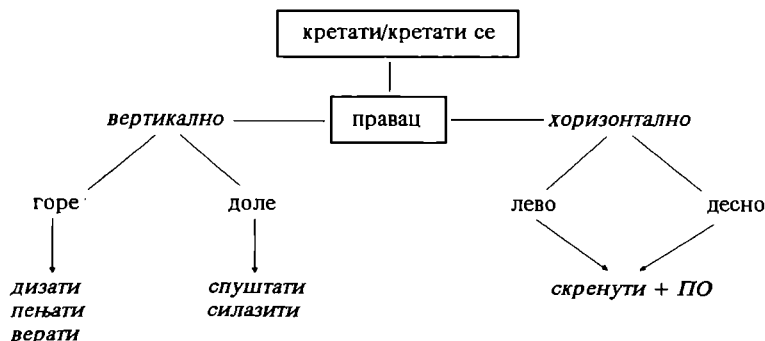
а) А он орао *се дигне* у етер; *Вере се* уз стрме планине и *пење се* уз витке јеле (РМС)

б) Нас четворица *спустили смо се сеоској крчми*; *Сишли смо с воза* (РМС)

У случају када се локализатор и завршна тачка не налазе на истом правцу у простору, линија која их спаја је полукружна, а однос локализатора и објекта локализације може се приказати као кретање у лево или кретање у десно. Глаголом *скретати не експлицира се о којој од ових двеју могућности је реч. Ако је то потребно истаћи уз глагол се појављује одговарајући прилог или прилошка одредба, нпр.:*

Размишљајући и говорећи сам са собом *скрене с пута к мору*; *Скренуше низ улицу према Миљаки* (РМС)

Односи локализатора и објекта локализације у смислу правца кретања јасније се могу и овако приказати:

¹¹ В. код П. Пипера у раду *Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама и савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику*, Прилози проучавању језика, св. 13–14, Нови Сад, 1977–78, 5.

11. Акцију кретања може вршити један или више агенса. Када се говори о кретању више лица, и употребљава се плуралски облик глагола, али без посебног истицања појединачног кретања и односа међу тим лицима. Понекад је управо тај однос релевантан, па га је потребно идентификовати и на одговарајући начин исказати. И при овој врсти идентификације односа потребно је одредити локализатор и објекат локализације. Који ће агенс бити објекат локализације, а који локализатор зависи од перспективе посматрања. Однос може бити тројак: а) да је кретање објекта локализације и локализатора упоредо (нпр. једно од значења глагола *пратити*), б) да је објекат локализације испред локализатора (нпр.: *предњачити*, *претходити*, *напредовати*, *измицати*, *бежати*), в) да је објекат локализације иза локализатора (нпр.: *заостајати*, *гонити*, *уховити*, *следити*, *пратити*). Нпр.:

а) Вјерно ме *прати* чврст друг Самоћа; Лукавство иде уз богатство, оно му и *претходи* и прати га до века; Јуре упоредо воз и аутомобил, сад један, сад други, изостаје, избија и *предњачи*; Носио сам свој пртљаг у реди свата који је споро *напредовао* ка излазу; Остави хлеб и сир на један пањ, па *се измаче*; Наши пјешаци... нагнуше *бежати*;

в) Станка нарочито *заостаде* од њих док не измакоше подоста; Турци су почели да га *гоне* у стопу; То ми од неко доба код тебе брижно *уходимо*; Уђоше у дивљак шумски простор гдје их није могла *слиједити* никаква потјера (РМС).

Графички приказ са односом локализатора и објекта локализације као једног од критерија за класификацију глагола кретања изгледа овако:

12. Уводећи још једну компоненту, циљност, добија се низ глагола који су њоме маркирани у односу на полазишни глагол. Под овом компонентом, а на основу садржаја до сада посматраних глагола кретања, подразумева се намера агенса да дође до неког циља и то без честог заустављања и мењања правца. Овако схваћену циљност нема потребе посебно истицати. Када се она испољава као „бесциљност”, тј.

као одсуство циља то се експлицира или одговарајућом допуном или глаголима који су већ маркирани у том негативном смислу (нпр.: *шеткати/шеткати се, мотати се, врлудати, мувати се, басати, лутати, шврљати, врзати се, тумарати, шпартати*). Нпр.:

Шеткао сам, пушио... разговарао о неким сељанима; У Бакру се мотају некакви крајње сумњиви типови; Заче врлудати пољем да му прије мине то јутро; Убили су једног путника који је вршљао кроз народ; Слепци и богаљи мувају се тамо-амо по појилу; По цијели дан баса по околини; Врзмао се по хелији лупкајући чизмама; Лутали бисмо по старој обртничкој четврти; После шврља мало по авлији; Изашао је из читаонице и тумарао изван града; Онај стално шпарта уз улицу низ улицу (РМС).

Многи глаголи који улазе у овај низ обележавају кретање којим се у негативном смислу квалификује понашање агенса. У питању је заправо кретање које се њима означено врши без циља (нпр.: *ландрати, потуцати се, скитати/скитати се, луњати/луњати се*). Нпр.:

Сваки складан човјек мирује обноћ, а ти ландраш како просјак; Тада је бежао из воденице и луњао по врбацама, Бескућник је то неки тужни, који се скита од села до села (РМС).

Закључак

У разматрању глагола кретања примењена је анализа значења, један од новијих поступака у лексичкој семантици. Овим поступком издвојене су основне компоненте значења као минималне, дистинктивне семантичке јединице значења глагола кретања. Као критериј за класификацију у оквиру овог микросистема, послужиле су компоненте релевантне за семантику појединих глагола. Глаголи су удруживани у групе с обзиром на то да ли је за њих био релевантан *медиј* (*вода/тло/ваздух*), *агенси* (*живо/неживо*), *средство* (*тело/машина*), *начин* (*уобичајено/специфично*), *интензитет* (*убрзано/успорено*), *правац* (*вертикално/хоризонтално*), *однос према локализатору* (*испред/иза*), *циљ* (*циљност/бесциљност*).

Глагол *кретати/кретати се* појављује се у две форме (*кретати* и *кретати се*) које због различитих рекцијских могућности нису морфолошки дублети. Будући да није обележен нити по једном критерију овај глагол има хијерархијски највише место у односу на друге глаголе. Модификацијом његовог значења, тј. додавањем појединих компоненти основном значењу — кретању, остали глаголи се по принципу инклузије укључују у хијерархијски низ.

У семантичком потенцијалу глагола *ићи* такође ни једна компонента није посебно релевантна. Овај глагол само у вези са одговарајућом одредбом може да идентификује кретање за које је релевантан један од критерија (нпр.: *иде авионом* обележено је у погледу медија).

Глагол *ходати* са значењем једне од основних човекових локомоторних радњи употребљава се углавном удружен са начинским детерминатором у квалификативном смислу (нпр *ходати на прстима*), јер без детерминатора има или референцијално значење (акција се врши у тренутку говора) или квалификативно, али у смислу поседовања вештине вршења акције (*умети ходати*).

Компонента која упућује на медиј релевантна је за семантику глагола: *летети, пловити, пливати* и *ходати*.

Поред медија, *агенс* тј. однос живо/неживо релевантан је једино за глагол *ходати*, док за остала три глагола није.

За глаголе: *једрити, скијати/скијати се, санкати се*, после медија и агенса, релевантан је и податак и *о средству*. У семантици глагола *возити/возити се* садржана је компонента која упућује на средство, али врста средства се не идентификује као код осталих глагола ове групе (нпр.: *скијати значи кретати се помоћу скија*).

Начин кретања као једна од релевантних компоненти појављује се у семантичком потенцијалу глагола којима се идентификује или кретање са неправилном изменом ослонца или кретање са померањем праволинијске путање. Први специфичан начин кретања обележавају глаголи *шепати, шантати, ћопати, бангати* и *храмати*, док се други означава глаголима *тетурати се, гегати се, климати*. Код глагола *гмизати* и *пузати* под специфичним начином кретања подразумева се кретање при којем тело додирује површину по којој се креће. Глаголе *скијати/скијати се, санкати/санкати се* и *клизати/клизати се* повезује значење кретање по глаткој површини, а глаголе *гацкати, шљапати* и *тапкати* значење кретања праћеног карактеристичним шумовима.

Интензитет је релевантна компонента значења за глаголе *милети, мигољити/мигољити се, вући се*, који означавају успорено кретање, као и за глаголе *журити/журити се, хитати, јурити, грабити, брзати*, који означавају убрзано кретање.

Однос агенса и почетне тачке кретања може се посматрати као однос *локализатора* и *објекта локализације*. Правац на којем се овај однос остварује може бити вертикалан или хоризонталан. Вертикално кретање је обележено као кретање према горе (*дизати/дизати се, пењати/пењати се, верати се*) или као кретање према доле (*спуштати/спуштати се, силазити/силазити се*). Хоризонтално кретање се испољава као кретање у лево или у десно, што се означава једним од значења глагола *скретати* у комбинацији са одговарајућом прилошком одредбом.

Уколико у акцији учествује више агенса, онда се кретање може посматрати као однос међу њима, тако да један агенс буде локализатор, а други објект локализације. У том случају кретање је или упоредо, што се исказује једним од значења глагола *пратити*, или тако да је објект локализације испред локализатора: *предњачити, претходи-*

ти, напредовати, измицати, бежати, односно иза локализатора: заостајати, гонити, следити, уходити, пратити.

Маркираност у погледу *циља* који се у семантици појединих глагола појављује као „бесциљност” карактеристична је за глаголе: *шеткати/шеткати се, мотати се, врлудати, мувати се, басати, лутати, шврљати, врзмати се, тумарати, шпартати*. Неки од глагола који улазе у овај низ у негативном смислу карактеришу понашање агенса: *ландрати, потуцати се, скитати/скитати се, луњати/луњати се*.

Нада Малетић

ГЛАГОЛЫ ДВИЖЕНИЯ В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Предметом исследования этой работы являются глаголы движения. Для рассмотрения отношения между ними в рамках одной микросистемы выработаны критерии. Группы глаголов движения определены по наиболее важным семантическим признакам: *место* (вода/земля/воздух), *агенса* (одушевленное/неодушевленное), *средство* (тело/машина), *способ* (обычное/специфическое), *интенсивность* (ускоренное/замедленное), *направление* (вертикальное/горизонтальное), *локальность* (перед/за).

Ивана Антонић

ЛЕКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ ЈЕДНОГ ТИПА ИНФОРМАТИВНОГ ТЕКСТА

Рађено под руководством
мр Мирјане Јоцић

УВОД

У овом раду биће представљене лексичко-терминолошке особености једног посебног типа телевизијских информативних порука – метеоролошких извештаја¹ који се емитују у недељном ТВ дневнику, а намењени су слушаоцима/гледаоцима на читавом српскохрватском језичком подручју. Свакодневно се у свим средствима масовне комуникације саопштавају метеоролошки извештаји. У њима се дају подаци о временским приликама (температури, ветру, падавинама и др.) у току претходног дана и прогноза за сутрашњи дан (или наредне дане). Дневник је главна телевизијска информативна емисија чији је основни задатак да слушаоце/гледаоце кратко и прецизно информише о свему новом и важном што се догодило у земљи и свету током протеклог дана. То је, уједно, и једна од најгледанијих телевизијских емисија која уз то има и најхетерогенији састав публике.² Све ове каракте-

¹ Под метеоролошким извештајима овде подразумевамо и извештаје о времену и прогнозу времена.

² В. *Лексикон новинарства*, одредница ТВ дневник, 1979, 327.

ристике, можда још изразитије, важе за метеоролошке извештаје који чине један сегмент у структури телевизијског дневника. За информације о времену заинтересован је најшири круг људи јер се ради о информацијама које непосредно утичу на њихово свакодневно понашање.

Полазећи од претпоставке да не постоји „језик ТВ дневника“, као карактеристичан тип текста, нити јединствен информативно-политички стил, и да избор језичких средстава зависи и од медија и од теме, циљ овога рада је да се што потпуније опишу лексичке особености једног сегмента, једног функционалног подстила,³ информативно политичке емисије ТВ дневник која је посвећена теми: време, односно извештај и прогноза времена. У ту сврху најпре је урађена статистичка обрада лексичког инвентара и резултати су упоређени с онима који су добијени за друге типове сличних саопштења. Потом је пажња посвећена појединачним лексичким слојевима те лексичко-терминолошким и лексичко-синтагматским особинама.

Имајући у виду да је стандардни српскохрватски језик, поред функционалне раслојености, и територијално раслојен, што се читује и у лексици, или нарочито у лексици, у узорак су укључени метеоролошки извештаји из ТВ студија са читаваг српскохрватског језичког подручја с циљем да се стандардни српскохрватски језик што потпуније представи и да се допринесе прцизирању његових лексичких варијетета.

Узорак

На магнетофонску траку је снимљено двадесет метеоролошких извештаја у трајању од 19 минута и 39 секунди (15 страна куцаног текста) емитованих из пет ТВ студија и то: ТВ Београд (ТВБГД), ТВ Нови Сад (ТВНС), ТВ Загреб (ТВЗГБ), ТВ Сарајево (ТВСА), ТВ Титовград (ТВТГД). Сваке недеље (током десет недеља) метеоролошки извештај снимљен је у два ТВ дневника из сваког ТВ студија: у емисијама које се емитују у 19,30 и око 22,00 сата. Узорак је сачињен у два пресека тако да материјал садржи по четири метеоролошка извештаја из сваког студија. Први пресек је направљен у периоду август–септембар (са изузетком узорка из ТВТГД који је снимљен у октобру

³ *Функционални стилови* (термин „прашке лингвистичке школе“) последица су функционалног раслојавања језика. Основне карактеристике једног функционалног стила тичу се инвентара, избора и употребе, језичких средстава и то нарочито лексичких, синтаксичко-семантичких и текстуалних. Избор је условљен потребама које намећу домен, ситуација и тематика. Функционално се раслојавање најчешће испољава у три облика (а) дисциплинарном (или „професионалном“), (б) ситуационом, и (ц) тематском (М. Радовановић, 1986, 166).

месецу), а други у периоду новембар – децембар 1987. године. Снимљени материјал потом је „скинут” са траке и пренет у писану форму.

Спикери су саопштавали метеоролошки извештају све четири емисије Дневника ТВБГД, ТВНС, ТВСА и ТВТГД, док се у Дневнику који је емитован из ТВЗГБ сва четири пута појавио метеоролог. Такође, у све четири емисије Дневника ТВЗГБ и у по једној из ТВБГД и ТВНС остварено је и аудитивно и визуелно јављање. У остале три емисије из ТВБГД и ТВНС и у све четири емисије ТВСА и ТВТГД остварено је само аудитивно јављање⁴ уз идентификацију говорника титлом у дну екрана (в. прилог, табела 1).

Лексички инвентар

Цео узорак (метеоролошки извештаји из свих пет студија) садржи укупно 3034 речи. Од тог броја 23% (694) су основне речи, а 77% (2340) су поновљене речи. Тако индекс понављања⁵ за све анализиране текстове износи 4,4 што значи да се у просеку свака рач понови више од четири пута у суми од 3034 речи (в. прилог, табела 2). У метеоролошким извештајима појединачних ТВ студија укупан број речи се креће од 455 у текстовима ТВСА до 744 у текстовима ТВБГД, а број основних речи од 173 до 287, такође у текстовима ТВСА, односно ТВБГД. Индекси понављања речи су приближно једнаки у метеоролошким извештајима свих ТВ студија и крећу се од 2,1 код ТВТГД, до 2,7 код ТВБГД и ТВЗГБ.

Индекси понављања по врстама речи показују да се међу гномским (базичним) речима⁶ најмање понављају именице (3,2), а највише

⁴ Будући да су предмет овога рада пре свега, лексичке особине метеоролошких извештаја који се саопштавају преко телевизије, нећемо детаљније коментарисати нека запажања до којих смо дошли сакупљајући материјал за анализу, а која су у вези с комуникационим особинама. Овде само напомињемо да искључиво аудитивно јављање на ТВ, а нарочито у емисијама у којима се саопштавају вести, знатно смањује комуникативну вредност саопштене поруке (уп. и М. Јоцић, 1985).

⁵ Индекс понављања речи користи се као мерило богатства, односно сиромаштва лексике једног текста, а представља однос између укупног броја речи које улазе у анализу и броја „нових”, „различитих” речи (броја основних речи). Мада је у функцији величине узорка (код дужих текстова понављање је чешће), индекс понављања указује на разлике међу разним типовима саопштења. Код лексички богатијих текстова понављање је ређе него код затворенијих и стереотипнијих (П. С. Плавшић, 1979, 69). Индекс понављања речи може се израчунавати за појединачне текстове, али је, чини се, сврсисходније израчунавати га за више текстова који припадају истом типу саопштења (како је урађено у овом раду). Тиме се добија податак о лексичком богатству, односно сиромаштву једног типа информативне поруке, односно једног функционалног подстила.

⁶ Гномске (базичне) речи именују појаве и имају одређено значење. То су именице, глаголи, придеви, прилози и бројеви. Оне обично чине око 40% неког текста (П. С. Плавшић, 1979, 71).

глаголи (3,9). Код ситуационих речи⁷ понављање је чешће: код заменица 5,5, а код речци 4,0. Како је и очекивано, индекс понављања највиши је код граматичких речи,⁸ и то код прилога 17,1, односно везника 16,7. Фреквенцијски речник показује да је овако висок индекс понављања код предлога, односно везника последица нарочито велике учесталости јављања свега четири прдлога (*у, на, од, до*), односно три везника (*и, а, да*).

Индекси појављања речи показују да се у језику метеоролошких извештаја на ТВ употребљава ограничен број лексема које се често понављају. Ово указује на релативну затвореност и стереотипност језика у овом типу саопштења.

Структура лексикона

Најзаступљеније су гномске (базичне) речи и чине 71% (90%)⁹. Именица је 30% (40%), глагола 10% (11%), придева 15% (18%), прилога 12% (14%) и бројева 4% (7%).¹⁰ Овome треба додати да је именица којима се кондензује реченична предикација занемарљиво мало: међу свим врстама речи њих је свега 1% (4%), а у укупном броју именица чине 5% (10%).¹¹ Уз то није забележен ни један глаголски прилог. Ситуационе речи су занемарљиво мало присутне, свега 4% (3%). Заменица је 3% (2%), а речце чине 1% (1%). Граматичких речи је 25% (7%), предлога 16% (4%), а везника 9% (3%).

Како се може видети из ових података у метеоролошким извештајима врло је мало глагола,¹² али и девербативних и деадјективних

⁷ *Ситуационе речи* изражавају различите односе између говорника и средине (или односе унутар текста). То су заменице и речце (П. С. Плавшић, 1979, 71). (Напомињемо да Плавшић ове речи означава термином субјективно-ситуационе речи.)

⁸ *Грамматичке речи* су предлози и везници као синсемантичне речи (речи без аутономног значења) којима се исказују граматичка значења.

⁹ Први број представља проценат у укупном броју употребљених речи, а други (број у заграда) проценат у укупном броју основних речи.

¹⁰ У језику вести на радију, на пример, од укупно 1000 речи именица је 42%, глагола 14%, придева 16%, а прилога и бројева по 3% (К. Леш, 1987, 84). На жалост, нема података о броју девербативних и деадјективних именица.

¹¹ Преовлађују девербативне именице (свега је неколико деадјективних), а већина улази у метеоролошку терминологију (нпр. *разведрвање* (*У сјеверозападним крајевима доћи ће до престанка падавина и дјелимичног разведрвања*), *наоблачење* (*Очекује се умерено наоблачење...*), *погоршање* (*Синоптичари за сјутра најављују ново погоршање времена*), *облачност* (*Према прогнозама метеоролога наредних неколико дана треба очекивати ведро уз умерен развој дневне облачности*)).

¹² Проценат глагола у метеоролошким извештајима на телевизији мањи је него у вестима на радију (уп. К. Леш, 1987, 84), а готово је идентичан проценту глагола у новинским насловима (уп. ГРУДИС, 1976, 53). Био би очекиван управо супротан податак будући да су новински наслови специфичан вид језичке поруке за који је карактеристична непотпуна синтакса са честим изостављањем глагола и употребом девербативних и деадјективних именица.

именица (речи којима се кондензује реченична предикација). Ово упућује на закључак да мали број глагола није последица учесталих номинализационих процеса, као у неким другим типовима текстова, нпр. у политичком дискурсу,¹³ већ да се ради о специфичностима на синтаксичком плану и плану организације текста.

Статистичка анализа показала је да језик метеоролошких извештаја садржи врло висок проценат прилога за разлику од неких других типова саопштења (вести на радију, политички дискурс¹⁴). Готово свака глаголска лексема детерминисана је прилогом, а врло су чести и прилози као модификатори других придева и прилога. Тако нису ретки случајеви да се јавља неколико прилога у низу (нпр. *Ујутру [ће преовлађивати] облачно и местимично магловито*). Ако се овоме дода још читав низ прилошких израза који су састављени од других врста речи, те их статистички подаци не региструју, а врше у реченици функцију прилошких одредби за време или место, онда се може констатовати да је једна од важних особина језика метеоролошких извештаја присуство многобројних прилога и прилошких израза. Ова карактеристика произилази из основног циља овог типа саопштења, а то је да се дају информације о четири компоненте одређене атмосферске појаве: време, место, интензитет и распрострањеност њеног јављања. Ретко се кад, међутим, било која од ове четири компоненте прецизно одреди. Употребљавају се, наиме, лексеме и прилошки изрази који имају „недовољно прецизно” значење, односно којима се било која од ове четири компоненте само оквирно одређује.

Тако се међу прилозима за време поред *данас, сутра, јутрос, ујутро/у* често јављају прилошки изрази: *у току дана* (*У току дана очекује се пролазно наоблачење са кишом*), *преко дана* (*Преко дана могући су пљускови са грмљавином*), *наредних дана* (*На редних дана очекује се престанак паравина и постепено разведравање*), те прилог *повремено* (*Повремено ће падати слаба киша*) [= од времена до времена, с времена на време¹⁵ /неколико пута у току дана у различитим временским интервалима/].

Слично је и са прилозима и прилошким изразима за означавање места: *понегдје, северно, источно, у већем делу земље, у континенталном дијелу земље, у нижим пределима*.

За језик метеоролошких извештаја посебно су карактеристични прилози: *местимично, претежно, умерено, мало, знатно*.

Местимично и *претежно* стоје уз друге прилоге и указују на распрострањеност особине која је исказана другим прилогом. При

¹³ В. податке у *Језик политике*, 1987.

¹⁴ Уп. К. Леш, 1987. и *Језик политике*, 1987.

¹⁵ Значења су преузета из Речника МСМХ, 1967.

том *местимично* указује на ужу, а *претежно* на ширу распрострањеност дате особине: *местимично* = на неким местима, овде онде (синонимичан је с „правим” прилогом за место *понегд(ј)е*); *претежно* = већим делом, у већем броју, углавном (по значењу би одговарао прилошком изразу у *већем делу земље*).

За указивање на интензитет атмосферске појаве учестали су: прилог *умерено* и прилози *мало* и *знатно*. Овим се прилозима показују три различита степена интензитета: *мало* = у извесној мери, унеколико, донекле, *умерено* = осетније, *знатно* = у великој мери, много. *Мало* и *знатно* се, међутим, ретко појављују самостално употребљени уз други прилог (осим уз компаративе) већ увек у конструкцији с прилогом *умерено* и предлогом *до*: *мало до умерено*, *умерено до знатно* и то, по правилу, само уз прилог *облачно*. Овим се изразима не означава интензитет облачности између мало и умерено / умерено и знатно већ се они појављују у значењу или мало или умерено / или умерено или знатно. Метеоролози се њима користе када нису у могућности да прецизно одреде интензитет атмосферске појаве. Ови им прилошки изрази омогућују да избегну грешке у прогнози.

Фреквенција

Фреквенцијски речник садржи списак свих употребљених речи које су поређане по опадајућем реду с обзиром на учесталост јављања.¹⁶ Фреквенцијски речник обично се израђује за све врсте речи заједно, односно речи се наводе по опадајућем реду без обзира на врсту речи којој припадају, тј. без обзира на то да ли се ради о гномским или граматичким речима. За ову прилику дата је фреквенција лексема посебно за сваку врсту речи¹⁷, а узимајући у обзир цео узорак. Ранг употребе¹⁸ поједине лексеме добијен је на основу броја појављивања дате лексеме у метеоролошким извештајима свих пет ТВ студија. Табела 4 (в. прилог) садржи списак оних лексема чији је ранг употребе од један до десет (за именице, глаголе, придеве и прилоге), односно од један од пет (за заменице, речце, предлоге и везнике).

¹⁶ На основу Ципфовог закона што је већа честост употребе то је мањи број речи које имају ту честост (П. С. Плавшић, 1979, 67).

¹⁷ Чини нам се да се на овај начин може стећи бољи увид у учесталост јављања појединих лексема. Наиме, у том случају одвојено се посматрају фреквенције јављања гномских (базичних) и граматичких речи, односно лакше се долази до податка који се нпр. глаголи најчешће употребљавају у одређеном типу поруке.

¹⁸ Ранг употребе означава редослед појављивања речи. Што је ранг мањи учесталост јављања је већа и обрнуто (П. С. Плавшић, 1979, 75).

Лексички слојеви

Лексички инвентар језика метеоролошких извештаја чине три основна лексичка слоја (овде се узимају у обзир само гномске речи [изузев бројева]):

(1) Први је слој тематске лексике који је детерминисан самом темом о којој се саопштава. У метеоролошким извештајима то су информације о временским, атмосферским приликама, те се ради о лексемама којима се именују атмосферске појаве и њихове особине. Овај лексички слој чини делом општа, а делом специјална лексика. Општој лексици припадају лексичке јединице које су уобичајене и у свакодневной говорној комуникацији: именице – *ветар, киша, магла, снег, сумаглица, вијавица, вријеме, невреме, облаци, сунце, бура*; придеви – *слаб, -а, -о (слаб ветар, слаба киша), јак, -а, -о, (јака бура), влажан, -а, -о (влажан ваздух), прохладан, -а, -о (прохладно јутро), магловит, -а, -о (магловито јутро)*; глаголи – *дувати/пухати, падати, престати, запухати, топити се, прољепшати се*; прилози – *топло, суво/сухо, ведро, сунчано, хладно, свеже, магловито*.

Специјалну лексику чине лексеме које се употребљавају махом само међу стручњацима, метеоролозима. Чине је претежно домаће лексеме и по која реч страног порекла, али које је већ потпуно интегрисана у лексички систем српскохрватског језика те се више не осећа као страна реч. Већина ових лексема статус специјалне лексике добија тек када се појави као саставни део устаљене синтагме. Када су именице у питању онда се углавном ради о девербативним и деадјективним именицама. Све ове лексеме део су метеоролошке терминологије, али се поједине могу чути и у свакодневном говору. То су, поред осталих, следеће лексеме: именице *наоблачење, наоблака, облачност, захлађење, погоршање, разведравање, сјеверозападњак, температура, степен/ступањ*; придеви – *јужни, -а, -о, југоисточни, -а, -о (јужни и југоисточни ветар), умерен, -а, -о (умерено наоблачење), дневни, -а, -о (дневна температура, дневна облачност), пролазан, -а, -о (пролазно наоблачење), делимичан, -а, -о (делимично разведравање), постепен, -а, -о (постепено разведравање), ваздушни, -а, -о / зрачни, -а, -о (ваздушни притисак, зрачна маса)*; глаголи – *премештати се (према), задржавати се, захватити, кретати се, нагомилавати се, условити, преовлађивати/превађавати/преовладавати, приближавати се, осјетити се*; прилози – *умерено (умерено облачно), претежно (претежно сухо вријеме), мјестимично (мјестимично магловито), променљиво (променљиво облачно)*.

(2) Други лексички слој чини географска термилошка лексика којом се лоцирају атмосферске појаве. Појављују се само именице и придеви: именице – *предели, приморје, планине, крај, подручје, земља, град, језеро, Јадран, Европа, Алпе/Алпи, (европско) копно, Средоземље, област*; придеви – *централни, -а, -о (централни предели), континентални, -а, -о (континентални крајеви), низак, -а, -о (нижи предели), обални, -а, -о (обално подручје)*.

Лексеме ова два слија далеко су најбројније и чине основу лексичког инвентара језика метеоролошких извештаја.

(3) Трећи лексички слој садржи лексеме које припадају најужем кругу метеоролошке терминологије. Лексеме овог слоја нису увек заступљене у једнакој мери, више их је у говору метеоролога него у говору спикера, али се уочава тенденција њихове све чешће употребе. Уобичајеније су у метеоролошким извештајима ТВЗГБ (подсетимо у сва четири ТВ дневника емитована из овог студија говорио је метеоролог), ТВБГД и ТВНС, а најмање се чују у метеоролошким извештајима ТВТГД. Овај лексички слој чине метеоролошки термини (већина су речи страног порекла) за које се претпоставља да могу бити неразумљиви већем делу ТВ гледалаца/слушалаца, иако се значење појединих таквих лексема разрешава телевизијском сликом (нпр. када се помене *сателитски снимак* или *синоптичка карта* на екрану се појави слика сателитског снимка и синоптичке карте).

У овом лексичком слоју појављују се следеће лексеме: именице – *прогноза (прогноза времена)* [= предвиђање, прорицање, наговешћивање основано на становитим подацима]¹⁹, *метеоролог* [= стручњак у метеорологији, науци о физичком стању атмосфере, о појавама које се догађају у њој, а проучава промјене времена и временске елементе: температура, влажност, притисак, сијање сунца, облачност, оборине, вјетар и сл.], *синоптичар*²⁰ [= метеоролог који студира синоптичке карте, стручњак у прогнозирању времена], *антициклон/а* [= подручје високог барометарског тлака у чијем се центру запажају струјања ваздуха од центра према периферији; небо без облака и мирно лијепо вријеме], *маса (ваздушна маса, влажна зрачна маса)*, *спектар (топлински дио спектра, видљиви дио спектра)* [= 1. физ. скуп разнобојних зрака насталих преламањем сунчеве светлости кроз призму²¹], *карта (синоптичка карта, прогностичка карта)*, *притисак, поље (поље високог ваздушног притиска), та-*

¹⁹ Сва значења страних речи преузета су из Б. Клаић, 1978. (ако друкчије није назначено).

²⁰ Чини се да се лексеме *синоптичар* и *метеоролог* некада употребљавају као синоними и да су варијантно поларизоване. У нашем узорку лексема *метеоролог* забележена је у метеоролошким извештајима ТВБГД, ТВНС и ТВТГД, а лексема *синоптичар* само у метеоролошком извештају ТВТГД.

²¹ Значење је преузето из Р. Алексић, 1978.

лас (талас влажног ваздуха), *стабилизација* (стабилизација времена); *придеви* – *синоптички*, -а, -о (синоптичка ситуација, синоптичка карта) [= састављен; прегледан; који даје преглед свих дијелова цјелине; *синоптичке карте* = географске карте на којима су означени прегледни резултати проматрања различитих временских елемената испитиваних истодобно у различитим крајевима, служе за предсказивање времена], *сателитски*, -а, -о (сателитски снимак, сателитска слика) [*сателит* = 2. назив за тело које се избацује са земљине површине у свемир], *прогностички*, -а, -о (прогностичке карте), *топлински*, -а, -о (топлински дио спектра), *атмосферски*, -а, -о (атмосферске прилике), *стабилан*, -а, -о (стабилно време), *компактан*, -а, -о (компактна наоблака); глаголи – *стабилизовати се, резултирати*.

Међу наведеним примерима, како се види, већину чине стране речи, и то махом интернационална лексика.²²

У Речнику МСМХ (1967) све су ове речи забележене, а једино уз одредницу *антициклон/антициклона* стоји назнака да припада метеоролошкој терминологији. За многе од ових лексема у српскохрватском језику нема одговарајуће замене пошто су усвојене заједно с појмом који денотирају, али има и оних које се, без штете по значење, могу заменити домаћим речима у ситуацијама када се метеоролошки извештаји саопштавају преко телевизије и када су намењени широком кругу људи (нпр. место *придева компактан, максималан, интензиван* могу стајати *придеви густ, највиши, јак*). Велик је број, такође, и оних речи које се више не препознају као стране пошто су се већ потпуно интегрисале у лексички систем српскохрватског језика (нпр. *лексеми температура, атмосфера, маса*).

Ваља на крају још напоменути да се заједно с метеоролошким извештајем понекад дају и информације о саобраћају, туризму и пољопривреди, па тада један део лексике припада терминологији ових области. Тако су у анализираном узорку забележене и следеће лексеми и синтагме: *саобраћај, транзитни правац, путни правци, деоница пута, гранични прелаз, зимска опрема, теретно возило, возило с наткривеним товарним простором, туристичка сезона, ницање пшенице, војвођанска поља, усјеви*.

Устаљене синтагме

За језик метеоролошких извештаја посебно су карактеристичне особине на лексичко-синтагматском нивоу. Појављује се читав низ устаљених синтагми које углавном имају терминолошку вредност.

²² Интернационализми су махом термини сачињени од грчких и латинских коре-на раширени преко неког западног модерног језика (П. Ивић, 1971, 194).

Забележене су именске, прилошке и глаголске синтагме. Ова је подела направљена на основу структурално-функционалног критеријума.²³

Именске синтагме сврстане су у две групе.

(1) Прву групу сачињавају именске синтагме састављене по моделу (Прид.) Им. ном. + (Прид.) Им. ген., с напоменом да је придев испред именице у генитиву у неким случајевима обавезни детерминатор²⁴: *температура ваздуха/зрака, температура воде, подручје ведрине, ступањ Целзија, даљњи развој времена, пад температуре, престанак падавина, стабилизација времена, погоршање времена, удари јаке буре, прогноза метеоролога, поље повишеног тлака, поље високог ваздушног притиска, висина снежног покривача, талас влажног ваздуха, умерен развој дневне облачности*.²⁵

(2) Другу групу чине именске синтагме састављене по моделу (Прил. / Прид. + [Везн.] +) Прид. + Им. ном.: *јутарња температура, дневна температура, местимично магловито јутро, пролазно наоблачење, умерено наоблачење, присутна антициклон, умјерена / знатнија / повећана / компактнија / променљива наоблака, претежно сухо вријеме, стабилно време, дјелимично разведравање, интензивни пљускови са грмљавином*,²⁶ *тренутна синоптичка ситуација, сателитски снимци / сателитска снимка, синоптичка карта, метеоролошки извештај, повољне атмосферске прилике, повећана облачност, временске прилике, влажна зрачна маса, влажан зрак, прогностичке карте, ваздушна маса, највиша температура*.

Особина метеоролошких извештаја јесте и мноштво прилошких синтагми које су, такође, сврстане у две групе.

(1) Прва група формирана је према функционалном критерију, а чине је синтагме чији је основни члан именица, али које у реченици обављају функцију прилошке одредбе за време или место: (а) синтагме у функцији прилошке одредбе за време — *у току дана, у току ноћи, у току поподнева, преко дана, у наредна два до три дана, наредних дана, у поподневним сатима*; (б) синтагме у функцији прилошке одредбе за место — *у већем делу земље, на северозападу земље, у континенталном дијелу земље, у сјеверним крајевима, у централним*

²³ Подела на именске, прилошке и глаголске синтагме сачињена је с обзиром на то да ли је главна лексема у синтагми именица, прилог или глагол, односно коју функцију у реченици синтагма обавља.

²⁴ *Обавезни детерминатори* су језички облици који се из дате конструкције с управном речју не могу избацили без релевантних последица на информативном плану (М. Ивић, 1983, 180).

²⁵ У примерима *поље повишеног тлака, талас влажног ваздуха, поље високог ваздушног притиска, висина снежног покривача* испред именице у генитиву стоји обавезни детерминатор.

²⁶ У овом примеру именица у номинативу праћена је још предлогом и именицом у инструменталу.

пределима, у нижим предјелима, на отвореном мору, у водама средњег Јадрана.

(2) Другу групу чине прилошке синтагме састављене по моделу Прил. + (Предл. / Везн. +) Прил.: *размјерно топло, претежно сунчано, претежно облачно, мало до умерено облачно, умерено до знатно облачно, умјерено облачно, ујутру прохладно, суво и топло, облачно али сухо.*

Од устаљених глаголских конструкција забележене су следеће: *бити / налазити се / остати под утицајем високог ваздушног притиска, сателитски снимци показују, синоптичка карта показује, задржава се поље високог ваздушног притиска, наоблачење ће захватити, талас влажног ваздуха се премешта према, температуре се крећу, наоблачење ће се проширити.*

Поред ових честе су и устаљене конструкције у којима се изоставља глаголска копула: *температура у постепеном / мањем порасту, температура слична данашњој, киша праћена грмљавином, пролазно погоршање праћено кишом.*

Варијантна лексика

У анализираним текстовима метеоролошких извештаја из пет ТВ студија присутан је релативно мали број варијантне лексике.²⁷ Извесна посебност може се констатовати само у метеоролошким извештајима ТВЗГБ; остала четири центра имају углавном исту лексику (осим, разуме се, разлика у употреби екавштине – ТВБГД, ТВНС и (и)јекавштине – ТВЗГБ, ТВСА, ТВТГД). Забележен је само један глагол који се појављује у три различита облика (сва три су регуларни стандардни облици): *преовлађивати* (ТВБГД): *превладавати* (ТВЗГБ): *преовладавати* (ТВСА) и један прилог који се у (и)јекавском изговору појављује у два облика: *дјеломично* (ТВЗГБ): *дјелимично* (ТВТГД).

Варијантне лексеме које се појављују у анализираним метеоролошким извештајима:

ТВБГД	ТВНС	ТВЗГБ	ТВСА	ТВТГД
степен	степен	ступањ	степен	степен
притисак	—	тлак	—	—
снимак	снимак	снимак/снимка	снимак	снимак
недеља/седмица	—	тједан	—	недеља
—	—	сјеверозападњак	—	—
наоблачење	облачност	наоблака	—	—
ваздух	—	зрак	—	ваздух
преовлађивати	—	превладавати	преовладавати	—

²⁷ У укупном броју основних речи на варијантну лексику се односи 3%.

дувати	—	пухати	дувати	—
		запухати		
сутра	—	—	—	сјутра
суво	суво	сухо	суво	суво
—	—	особито	—	—
—	—	зорно	—	—
релативно	—	размјерно	—	—
—	—	дјеломично	—	дјелимично
—	—	посвуда	—	—
—	—	опћенито	—	—
—	—	топлински	—	—
сув	—	сух	—	сув
—	—	замјетљив	—	—
—	—	даљњи	—	—
—	—	угодан	—	—

З а к љ у ч а к

Метеотолошки извештаји који се саопштавају на телевизији као сегмент информативно-политичке емисије „Дневник”, с обзиром на медиј преко којег се емитују и њихову функцију и намену, одликују се општим карактеристикама информативног текста. На лексичком плану то се очитује одсуством личних заменица, модала, неологизама. Текст је деперсонализован, без експресивности. С обзиром, међутим, на тему о којој реферишу и, примерено томе, на специфичности лексичке и лексичко-синтагматске, ова врста саопштења може се сматрати засебним подтипом информативног типа поруке у оквиру тзв. публицистичког стила. То потврђују следеће карактеристике.

У лексичком инвентару метеоролошких извештаја издвајају се три основна лексичка слоја: (1) тематска лексика, (2) географска термилошка лексика, (3) метеоролошка термилошка лексика. Први и други слој чине општа и специјална лексика али је одлика опште лексике да се употребљава као термилошка. Поред тога, на лексичко-синтагматском плану уочавају се многобројне устаљене синтагме (именске, глаголске, прилошке) које, у већини случајева, функционишу као термилошке синтагме. Тема и основни циљ овог типа информативне поруке условљавају термилошку „оптерећеност” текста, као и ограничен репертоар лексема које се често понављају. Све ово чини језик метеоролошких извештаја релативно затвореним и стереотипним.

За овај тип саопштења нарочито је карактеристична честа прилошка детерминација. И ова особина произилази из основног циља метеоролошких извештаја: саопштити место, време, интензитет и распрострањеност атмосферске појаве. Али будући да метеоролози објективно нису увек у могућности да све параметре тачно одреде, прилошка детерминација у језику метеоролошких извештаја је недовољно

прецизна. Та непрецизност огледа се у: (1) избору оних лексема (прилога и устаљених синтагми са прилошком функцијом) чија семантика условљава само оквирно одређење места, времена, интензитет и распрострањености одређене атмосферске појаве; (2) навођењем двеју могућности (у значењу *или... или...*): у ову сврху употребљавају се нарочите прилошке синтагме карактеристичне само за метеоролошке извештаје. Ови поступци су у функцији основног задатка информативних текстова масовне намене: постизање истинитости информације.

Поређење лексичког инвентара у метеоролошким извештајима који су емитовани из пет ТВ студија није показало значајније разлике. Извесне посебности уочавају се само у лексичком инвентару метеоролошких извештаја ТВЗГБ и то због употребе варијантне лексике. У метеоролошким извештајима из остала четири ТВ центра забележена је углавном иста лексика, без варијантних разлика.

Речници

- Р. Алексић, 1978. — Алексић др, Радомир, *Речник страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1978.
 Б. Клаић, 1978. — Клаић, Братољуб, *Рјечник страних ријечи (туђице и посуђенице)*, Зора, Загреб, 1978.
 Речник МСМХ, 1967. — *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска — Матица хрватска, књ. I—VI, Нови Сад—Загреб, 1967.

Литература

- ГРУДИС, Група за друштвена истраживања Нови Сад, *Карактеристике фреквенцијског речника наслова дневног листа „Дневник“*, Језик у друштвеној средини, Зборник радова са конференције „Језик и друштво“ (уредили: Р. Бутарски, В. Ивир, М. Микеш), Нови Сад, 1976, 51—54.
 Ивић, Милка, *О словенским обавезним детерминаторима*, Лингвистички огледи, Просвета, Београд, 1983, 179—187.
 Ивић, Павле, *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, коло LXIV, књ. 429, Београд, 1971.
Језик политике: истраживање и расправе, Центар за идејно-теоријски рад СК Хрватске, Загреб, 1987.
 Јоцић, Мирјана, *Комуникационе и стилско-језичке особине телевизијског дневника*, Телевизија виђена очима истраживача, Зборник истраживања о програму Телевизије Нови Сад, 1985, 238—260.
Лексикон новинарства, Београд, 1979.
 Леш, Катарина, *Језик вијести на радију*, Сол, бр. 3, св. 1, Загреб, 1987, 81—85.
 Плавшић, Првослав, *Психолингвистичка анализа Дневника Телевизије Београд*, РТВ теорија и пракса, 14 (’79), пролеће, Радио-телевизија Београд, Београд, 1979, 67—76.
 Радовановић, Милорад, *Социолингвистика*, Књижевна заједница Новог Сада и Дневник Нови Сад, 1986.

[illegible]

Табела 2: Индекс понављања речи

	ТВ БГД	ТВ НС	ТВ ЗГБ	ТВ СА	ТВ ТГД	просек
све врсте речи	2,7	2,4	2,7	2,6	2,1	4,4
именице	2,4	2,0	2,4	2,4	1,7	3,2
глаголи	2,4	3,3	2,4	1,8	2,0	3,9
придеви	2,4	2,0	2,0	1,8	1,8	3,5
прилози	1,7	1,8	2,2	2,1	1,7	3,6
бројеви	2,0	1,4	1,0	2,1	1,4	3,4
заменице	2,6	1,5	2,9	2,7	2,4	5,5
речце	2,2	1,3	1,4	1,0	1,0	4,0
предлози	6,9	4,8	6,8	9,2	5,9	17,1
везници	6,4	6,2	6,9	6,8	7,1	16,7

Табела 3: Структура лексикона по врстама речи

	ТВ БГД		ТВ НС		ТВ ЗГБ		ТВ СА		ТВ ТГД		просек	
	% ₁ *	% ₂	% ₁	% ₂	% ₁	% ₂	% ₁	% ₂	% ₁	% ₂	% ₁	% ₂
именице	29	32	31	36	26	29	32	35	34	41	30**	40
глаголи	9	10	10	8	10	12	10	14	10	11	10	11
придеви	16	18	15	18	15	19	13	19	14	17	15	18
прилози	11	18	11	15	18	22	8	11	9	11	12	14
бројеви	5	8	4	6	0	1	7	9	5	7	4	7
заменице	2	2	2	3	5	5	2	2	3	3	3	2
речце	2	2	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1
предлози	18	7	15	8	12	5	18	5	16	6	16	4
везници	8	3	11	4	13	5	9	3	8	3	9	3
Σ	744	278	560	232	706	258	455	173	569	267	3034	694

$$*\%_1 = \frac{\text{укупан број речи}}{\text{укупан број речи појединачне врсте}}$$

$$\%_2 = \frac{\text{број основних речи}}{\text{број основних речи појединачне врсте}}$$

** Именице којима се кондензује реченична предикација чине: у укупном броју именица %₁ = 5, %₂ = 10, а у укупном броју свих речи %₁ = 1, %₂ = 4.

Табела 4: Најфреквентније лексеме

Именице	ТВ БГД	ТВ НС	ТВ ЗГБ	ТВ СА	ТВ ТГД	Број појављивања у целом узорку
1. температура	15	10	5	9	7	46
2. земља	13	11	4	9	6	43
3. део/дио	13	5	4	10	10	42
4. степен/ступањ	14	6	2	9	6	37
5. Јадран	5	5	8	4	8	30
6. време/вријеме	4	6	11	4	4	29
7. крај	7	5	11	3	2	28
8. дан	9	7	6	3	2	27
9. киша	4	2	5	3	8	22
10. снимак/снимка	2	2	2	1	1	8
Глаголи						
1. бити	10	20	20	4	10	64
2. јесам	17	7	4	—	5	33
3. очекивати	6	5	5	1	2	19
4. падати	2	1	1	4	6	14
5. кретати се	1	6	—	4	3	14
6. преовлађивати/ превлађавати/ преовладавати	2	—	2	3	—	7
7. дувати/пухати	1	—	4	2	—	7
8. захватити	2	1	—	2	1	6
9. остати	2	—	1	1	1	5
10. налазити се	1	—	1	—	1	3
Придеви						
1. северни/сјеверни	6	4	8	3	7	28
2. већи (велик)	8	6	4	2	6	26
3. висок	12	5	—	2	6	25
4. јутарњи	4	4	1	4	4	17
5. дневни	1	8	4	—	3	16
6. средњи	1	2	4	2	5	14
7. умерен/умјерен	2	3	5	2	1	13
8. влажан	1	—	4	2	1	8
9. централни	2	2	—	1	2	7
10. свjež/свјеж	2	2	—	2	1	7

Прилози

1. облачно	6	4	—	7	7	24
2. сутра/сјутра	4	5	6	4	3	22
3. углавном	1	1	7	1	3	13
4. суво/сухо	3	4	3	1	2	13
5. понегде/понегдје	3	1	6	1	2	13
6. данас	2	2	2	3	3	12
7. умерено/умјерено	3	2	—	3	4	12
8. претежно	4	1	4	—	2	11
9. местимично/ мјестимично	2	1	4	2	1	10
10. где/гдје	1	3	1	2	1	8

Заменице

1. који, -а, -е	6	1	5	2	5	19
2. овај, -а, -о	1	2	4	5	3	15
3. тај, та, то	2	—	6	—	3	11
4. наш, -а, -е	3	2	3	—	1	9
5. што	—	1	4	—	3	8

Речце

1. само	5	—	2	—	2	9
2. не	2	2	1	1	1	7
3. такође	2	1	1	—	—	4
4. ни	1	1	—	1	—	3
5. међутим	1	—	1	—	—	2

Предлози

1. у	36	32	39	23	24	154
2. на	16	14	21	15	14	80
3. до	21	5	1	21	14	62
4. од	12	5	4	11	10	42
5. са/с	8	4	1	8	8	29

Везници

1. и	34	39	44	25	35	177
2. а	7	8	18	5	7	45
3. да	6	3	8	4	3	24
4. али	5	5	3	—	—	13
5. па	—	1	2	2	2	7

Živan Ištvanic

GRAĐA ZA PROUČAVANJE MIKROTOPONIMIJE GRAĐA BELE CRKVE U BANATU

Bela Crkva leži na uzvišici Nerske doline, okružena je ograncima Karpatskih planina, na krajnjoj je istočnoj granici naše države i u središtu prostora između reka Dunava, Karaša i divlje, zlatonosne rečice Nere. Grad je vrlo rano naseljavan porodicama različitih nacionalnosti i vera, koje su u procesu neprestane etničke asimilacije stvorile značajan kulturni i trgovački centar.

Kad je o naseljavanju reč, odmah da kažem da je ovaj proces u početku obuhvatio narode iz razvijenijih sredina, ali i to da je svaki od njih imao svog traga i uticaja na formiranju mikrotoponomastike. Osim toga, u ovom radu želim u kratkim crtama dati istorijat naseljavanja onih naroda koji su predstavljali ozbiljniju snagu u tom procesu, a to su narodi koji se u Beloj Crkvi javljaju kao najranije stanovništvo.

Bela Crkva se prvi put pominje kao naseobina 8. novembra 1355. godine pod imenom „Fehérgyház” (Fejereghaz)¹, ali i kao „Alba Maria”, odnosno „Alba Ecclesia”², i to u okviru Krašovske županije. Naseljena je bila Srbima koji su u blizini današnje opštinske zgrade podigli svoju crkvu. Ti

¹ Leonhard Böhm, *Geschichte der Stadt Weisskirchen im Banat*, Ung. Weisskirchen, 1905, 14; Dr Samu Boróvsky, *Magyarország Varmegyei és Városai*, Temes Varmegyei, Budapest, 1911, 423; Felix Milleker, *Kurze Geschichte der Stadt Belacrka (Weisskirchen) im Banat 1355—1918*, *Bela Crkva*, 1927, 4.

² A Tolnai Világlexikona, 1, Budapest, 1912, 264.

malobrojni Srbi su tada, a zadugo i posle toga, sve do 1716. godine, bili ovde jedino stanovništvo. Kako je to srpsko naselje bilo na udaru Turaka, to je pre 1690. godine³ bilo uništeno. Raseljeno je u obližnju Suhaju (Saalhausen), gde je naseobina 1713. imala 17⁴, a možda i svih 27 srpskih kuća.⁵ Belu Crkvu nalazimo u poznatim nam izvorima tek 1725. godine⁶. Srbi se nanovo naseljavaju na svoje ranije ognjište posle 1723. godine, a potom u talasima: najpre 1738.⁷, 1742, 1749.⁸, kao i 1751.⁹ Godine 1782.¹⁰ Srbi su već predstavljali značajan i uveliko prisutan etnički elemenat, imali su i svoju samostalnu Opštinu, a do 1785. posedovali su mnoge izgrađene trgovačke kuće¹¹. Krajem XVIII veka Srbi započinju svoj nagli procvat u zanatstvu i trgovini, a posle 1866. godine i u kulturi.

Prvi nemački kolonisti u Belu Crkvu pristigli su krajem 1717. godine, uglavnom iz Wurttemberg-a, Baden-a, Elsas-a i Lothringen-a¹². Oni su tada naišli na ruševine jedne „Weissen Kirche“, već pominjani Fehérgyház¹³, bivši srpski manastir. Nalazimo ih potom i 1718. godine¹⁴, no tek 1723. stvaraju svoju stvarnu zajednicu¹⁵. Uz pomoć austrijskih privilegija, i s blagonaklonim stavom austrijskih državnih vlasti, od 1777. godine sistematski razvijaju svoju kulturu. Od sredine XIX veka pa sve do 1944. godine Nemci u Beloj Crkvi su bili zajednica s najvećim brojem samostalnih organizacija, udruženja i klubova.

³ Na karti bojišnog logora iz 1690. godine, koji je bio stacioniran u Staroj Palanci na Dunavu, vide se ostaci ranijeg srpskog manastira koji je tu obeležen kao „Belo Čerkue“, što znači da su Srbi raseljeni iz Bele Crkve pre 1690. godine. Istoričar Leonhard Böhm (*Geschichte der Stadt Weisskirchen im Banat*, 23) navodi ruine pomenutog srpskog manastira kao „Bela Cirkua“.

⁴ Felix Milleker, *Verschollene Ortschaft in der Gegend von Bela Crkva, Bela Crkva*, 1928, 11.

⁵ Felix Milleker, *Geschichte der Gemeinden der Weisskirchner Gegend*, Bela Crkva, 1930, 11.

⁶ Prema Mercijevoj karti Tamiškog Banata 1723—1725. Tu je Bela Crkva obeležena kao „Weisskirchen“.

⁷ Leonhard Böhm, *Topographisch-öologische Skizze Ung. Weisskirchens*, Ung. Weisskirchen, 1867, 5; Svetolik Subotić, *Bela Crkva*, Zbornik: *Vojvodina, znamenitosti i lepote*, Beograd, 1968, 465.

⁸ Böhm, 1905, 23; Milleker, 1927, 8.

⁹ Böhm, 1905, 23; Đoka P. Popović, *Bela Crkva nekad i sad*, Pančevo, 1905; 11; Milleker, 1927, 8; Đoka P. Popović, *Istorija grada Bele Crkve*, Bela Crkva, 1928, 21; Slavko Gavrilović, *Hronika o Srbima u Beloj Crkvi XVIII—XIX veka*, Zbornik Matice srpske za istoriju, 2, Novi Sad, 1970, 92—92.

¹⁰ Najstariji podatak o broju pravoslavlja potiče iz 1782. godine, kad je u mestu zabeleženo 1.232 stanovnika (Sreta Pecinjački, *Graničarska naselja Banata 1773—1810*, I Tom, Matica srpska, Novi Sad, 1982, 101).

¹¹ Milleker, 1927, 11.

¹² Böhm, Skizze, 1867, 1; Böhm, *Geschichte*, 1905, 21, 23; Brám Alajos, *Fehértemplom*, Temesvar, 1913, 11; Milleker, 1927, 5; Milleker, 1930, 3; Rudolf Šteger, *Bela Crkva u XVIII i XIX veku*, Matica srpska, Novi Sad, 1982, 16.

¹³ Milleker, 1927, 6.

¹⁴ Martin Waszner, *Topografisch-öologische Skizze der Militär — Grenz-Communität Weisskirchen im Banate*, Temesvar, 1863, 3.

¹⁵ Festschrift zur 200-jahrfeier der Stadt Weisskirchen am 25. und 26. August 1923., Verlag Peter Kuhn, Bela Crkva, 1923; 4; Ladislaus Weifert, *Weisskirchner Familiennamen*, 2. Auflage, Druck und Verlag von Peter Kuhn, Bela Crkva, 1928, 3.

Posle Srba i Nemaca, najstarije stanovništvo grada bili su svakako i Jevreji. Najverovatnije da ih je bilo već 1718. godine¹⁶, ali je stvarni period njihovog naseljavanja bio onaj između 1722. i 1738. godine¹⁷. Bile su to nemačko-jevrejske porodice¹⁸, takozvanog „aškenaskog” porekla¹⁹. U izvorima ih potom beležimo tek 1750, kad je u mestu izvršen i prvi popis stanovništva jevrejske veroispovesti²⁰. Godine 1792. u Beloj Crkvi već živi 58 Jevreja koji su posedovali sopstvenu imovinu²¹, što je inače i najveći njihov broj zabeležen u XVIII veku. Tada je postojao i Jevrejski „geto” koji je bio lociran u Jevrejskoj ulici (Judengasse) do 1867. godine²². Prvo Jevrejsko groblje osnovano je u gradu 1798. godine²³, a drugo 1830. na Aleji Nera²⁴. Posle 1867. godine Jevreji u Beloj Crkvi bili su u potpunosti priznati s ostalim konfesijama u gradu, tako da su nesmetano razvijali svoju trgovinu (uglavnom) i kulturu. Godine 1941. gotovo svi Jevreji iz Bele Crkve su odvedeni i pobijeni u raznim beogradskim logorima.

Kao kolonisti primani su i Cincari, ukoliko su bili specijalizovani za pojedine zanate, odnosno trgovinu²⁵. Izvori ih ovde pominju oko 1738. godine, i to kao „makedonske Grke”²⁶, no ne treba isključiti mogućnost da ih je bilo i znatno ranije. Najstariji spomenici Cincara jesu nadgrobne ploče iz 1784, 1785. i 1794. godine. Cincari su bili prvi nosioci trgovačkog kapitala, a čijim se novcem razvijala celokupna srpska trgovina. No oni nisu bili samo prvi nosioci trgovine već su udarili i prve temelje srpskom građanskom životu: izgradili su novu Srpsku crkvu (1780), novu srpsku školu (1786), da bi već prve decenije XIX veka bili u potpunosti asimilovani kao Srbi.

Što se mikrotoponima tiče, veliki broj podataka našao sam u onovremenoj belocrkvanskoj štampi, ranijim monografijama grada, kao i u Istorijском arhivu u delu Vojna granica. Deo grada je takođe notiran na samom terenu Bele Crkve i iz starih karata. Celokupna grada u ovom radu je, osim toga, navedena azbučnim redom, dok broj u zagradi označava godinu kad se mikrotoponim prvi put javlja.

¹⁶ Jedan akt Magistrata u Temišvaru iz 1718. godine u delu „Instruction”, govorio je o tome da se mogu naseljavati na ovo područje i Jevreji. Sličnu naredbu je iste godine (1718) potvrdio i belocrkvanski Magistrat. U naredbi je navedeno „da stanovnici Bele Crkve mogu biti i Jevreji, ali pod uslovom ako promene svoje ime i prezime u katoličko, tačnije da među kolonistima mogu biti samo katolici po veri” (Böhm, *Geschichte*, 1905, 26).

¹⁷ Böhm, *Skizze*, 1867, 5.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Šteger, 1982, 24.

²¹ Leonhard Böhm, *Topographisch-öologische Skizze*, 1867, 5.

²² Godine 1867. tadašnja Judengasse dobila je novo ime: „Laudongasse” (Böhm, *Geschichte*, 1905, 106), tako da od tog vremena Jevreji u Beloj Crkvi više nemaju „svoju” ulicu.

²³ Jevrejski almanah za godinu 5687, II godište, 1926, 194.

²⁴ Jevrejski almanah za godinu 5690, V godište, Vršac, 1929, 228.

²⁵ S. Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, Verlag R. Oldenbourg, München, 1967, 22.

²⁶ Böhm, 1867, 5.

A

ALEJA, d(eo) n(aselja), (Bauer-ova, 1913);
 APOTEKA, d(eo) u(lice), (Novomeski-eva, 1910; Pokorni-eva, 1897; Šmic-ova, 1847);
 ATELJE, du, (Aberle-ov, 1875; Albah-ov, 1892; Botfan-ov, 1896; Vunder-ov, 1900; Žanplong-ov,
 1897; Harkanji-ev, 1910; Hes-ov, 1867);

B

BAŠTA, dn, (Babaroni-eva, 1880; Blezer-ova, 1890; Georgije-eva, 1892; Helebrand-ova, 1873)
 BAZEN, dn, (Klizački, 1891)
 BIOSKOP, d(eo) z(grade), (Apolo, 1911; Burg, 1914)
 BREG, dn, (Siglov, 1813)
 BURG, du, (1885)

D

DAMFBAD, dn, (1891)

E

EIZBAN, dn, (1889)

G

GETO, dn, (Jevrejski, 1792)
 GIMNASTIČKA SALA, dz, (1896)
 GOSTIONICA, du, (Američka bašta, 1921; Vasner-ova, 1858; Gavrilović-eva, 1893; Milutinović-
 eva, 1885)
 GROBNICA, d(eo) g(robља), (Bem-ova, 1873; Riter-ova, 1873; Felger-ova, 1873)
 GROBLJE, dn, (Jevrejsko, 1798; Jevrejsko, 1830; Katoličko, 1828; Srpsko, 1755; Staro groblje,
 1761)

I

INTRAVILAN, dn, (1891)

J

JAKOPHIGEL, dn, (1815)

K

KASINA, dn, (1873)
 KAPELA, dg, (Šmic-ova, 1890)
 KAFE, du, (Palas, 1904)
 KEGLBAN, dz, (1818)
 KLIZALIŠTE, dn, (1889)
 KLIZAČKA HALA, deo na klizalištu, (1894)
 KNJIGOVEZNICA, du, (Hepke-ova, 1873)
 KOŽARA, dn, (Beker-ova, 1856)
 KUGLANA, dz, (Ristić-eva, 1910; Haler-ova, 1898)
 KUPATILO, dn, (1891)
 KUČA, du, (Banić-eva, 1890; Bandenburg-ova, 1909; Bauer-ova, 1912; Bram-ova, 1870; Glas-ova,
 1890; Greiner-ova, 1836; Dajč-eva, 1880; Duran-ova, 1910; Kauš-ova, 1906; Kol-ova,
 1890; Korb-ova, 1828; Kremling-ova, 1874; Kremzer-ova, 1892; Lorenc-ova, 1855; Perjan-
 ova, 1848; Povolni-eva, 1890; Popesko-ova, 1890; Putnik-ova, 1880; Radulić-eva, 1882;

Radašan-ova, 1907; Rendl-ova, 1828; Ristić-eva, 1830; Simović-eva, 1878, Soldan-ova, 1890; Stenadl-ova, 1890; Stefanović-eva, 1909; Tipovajler-ova, 1879; Haler-ova, 1874; Šešerko-ova, 1892; Švarc-ova, 1907)

L

LENAUPARK, dn, (1891)

M

MLINOVI, (Brunhuber-ov, 1890; Karin-ov, 1803; Majoros-ov, 1902; Nojkam-ov, 1803; Čalogović-ev, 1874)

P

PAVILJON, deo gradskog parka, (Muzički, 1905; Oficirski, 1873)

PAPIRNICA, du, (Hepke-ova, 1873)

PEKARA, du, (Jovanović-eva, 1906; Marković-eva, 1913; Mogoš-eva, 1892; Palej-eva, 1885)

PIVARA, du, (Jokl-ova, 1892; Felger-ova, 1869)

PLAC, du, (Gimnastički, 1869; Dejak-ov, 1873; Jozef-ov, 1742; Klingelbrunner-ov, 1897; Pijačni, 1890; Sigl-ov, 1880; Sokolski, 1920; Sportski, 1920; Teniski, 1896)

POSED, dn, (Bizingen-ov, 1873)

POSTLASTIČARNICA, du, (Gutmen-ova, 1913; Pantelić-eva, 1910; Tiropci-eva, 1874)

R

RADIONICA, du, (Bem-ova, 1854; Bokšar-eva, 1857; Vagner-ova, 1877; Vajpert-ova, 1891; Dost-ova, 1908; Jungen-ova, 1880; Kameniček-ova, 1870; Klajn-ova, 1902; Krestić-eva, 1870; Libković-eva, 1881; Milutinović-eva, 1835; Rihter-ova, 1906; Paloz-ova, 1890; Parteli-eva, 1884; Stiflova, 1859; Uzelc-eva, 1865; Flajšmen-ova, 1871; Frajšteter-ova, 1880; Fric-ova, 1885)

RESTORAN, dn, (Burg, 1910; Rudolfsajn, 1882)

S

SINAGOGA, du, (1835)

SOKOLANA, du, (1920)

STAKLARA, du, (Arnold-ova, 1880; Bram-ova, 1885; Vinković-eva, 1844; Lorenc-ova, 1855; Rendl-ova, 1842; Haler-ova, 1904)

STOVARIŠTE, dn, (Grinvald-ovo, 1910; Kuht-ovo, 1892; Kremzer-ovo, 1892; Coler-ovo, 1879)

STRELIŠTE, dn, (1777, Gradansko, 1858; Gradansko, 1869)

STRELJAČKI PARK, deo strelišta, (1869)

STRELJAČKA HALA, zgrada na strelištu, (1869)

T

TAPETARNICA, du, (Vindauer-ova, 1902; Hart-ova, 1908)

TRGOVINA, du, (Ajzenšteter-ova, 1890; Albah-ova, 1860; Bercean-ova, 1887; Blašuti-eva, 1848, Božić-eva, 1847; Dajč-eva, 1880; Dervarić-eva, 1908; Đorđević-eva, 1882; Đovani-eva, 1892; Iric-ova, 1909; Jovanović-eva, 1877; Kremling-ova, 1887; Krestić-eva, 1860; Milano-
vić, 1893; Mičin-ova, 1870; Poriš-eva, 1880; Ranković-eva, 1911; Simović-eva, 1821; Štajner-ova, 1869)

U

ULICA, deo grada, (Baraj-eva, od 1882. godine; Beker-ova, 1877; Berg-ova, do 1882. godine; Bleh-ova, 1856; Vagner-ova, 1800; Vendelini-eva, 1829; Verbindungs-ova, od 1893. godi-

ne; Vršačka, 1735; Glavna, 1735; Jevrejska, od 1798. do 1867. godine; Laudoni-eva, od 1867. godine; Lauf-ova, do 1882. godine; Lorenc-ova, od 1897. godine; Maderspah-ova, od 1848. g.; Merci-eva, od 1882. godine; Pekarska, 1838; Petefi-eva, od 1882. godine; Pijačna, 1800; Saska, 1840; Sečenji-eva, od 1882. godine; Fabrička, 1800; Hajdi, 1800; Crkvena, 1751; Švarcibeker-ova, 1800)

F

FABRIKA, dn, (Bauer-ova, 1880; Kon-ova, 1880; Kun-ova, 1889; Petrović-eva, 1905; Sito-ova, 1892; Tipovajler-ova, 1879; Ulman-ova, 1880)
FARBARNICA, du, (Rudolf-ova, 1880)
FUZBALPLAC, dn, (1905)

H

HOTEL, du, (Mičin-ova, 1873; Ružička, 1890; Haler-ov, 1890)
HRAM, du, (Jevrejski, 1898)

C

CIGLANA, dn, (Bandl-ova, 1885; Rendl-ova, 1832)

Š

ŠTAMPARIJA, du, (Vunder-ova, 1867; Kun-ova, 1895)
ŠUMA, dn, (Korb-ova, 1822; Fric-ova, 1868)

Prikupljena grada u ovom radu uglavnom je takva da se tiče ranije pomenutih etničkih elemenata, no pored navedenih ovde srećemo i druge, ali je njihov broj gotovo zanemarljiv, onda je razumljivo zašto im nismo posvetili više pažnje. Kao takva, ona će svakako najviše koristiti onima koji se zanimaju za razvoj trgovine i zanatstva, s obzirom na činjenicu da su upravo ove dve društvene strukture bitno uticale i na stvaranje većine mikrotoponima u Beloj Crkvi i njezinoj okolici.

Живан Иштванич

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ МИКРОТОПОНИМИКИ ГОРОДА
БЕЛОЙ ЦЕРКВИ В БАПАТЕ

Резюме

После информативного исторического введения, автор представляет материалы по микротопонимике, выписанные из архивных документов, древнейших монографий города, из старых карт, а также данные собранные во время экспедиций.

Živan Ištvanic

PATRONIMIJSKA I ANTROPONIMIJSKA GRAĐA O SRBIMA U BELOJ CRKVI XVIII I XIX VEKA

Srbi u Beloj Crkvi predstavljaju najstariji autohtoni etnički element, a ovde su bili prisutni već u ranom srednjem veku.¹

U pisanim izvorima, naseobina Srbalja prvi put se pominje 8. novembra 1355. godine, odnosno 12. maja 1370. godine, i to pod nazivom *Fehéregyház*², koja je, administrativno, u to vreme, pripadala Krašovskoj županiji³. O srpskom karakteru i obeležju Bele Crkve tog doba (1355) svedoče i nazivi

¹ Dušan J. Popović, Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka — istorija naselja i stanovništvo, SANU, Beograd, 1955, 15.

² Felix Milleker, *Kurze geschichte der Stadt Belacrka (Weisskirchen) im Banat 1355—1918*, Bela Crkva, 1927, 4, 34. S tim u vezi valja kazati i to, da se Bela Crkva kroz istoriju pominjala kroz razne nazive. U najstarijim izvorima, najverovatnije latinskim pisanim izvorima, najpre se pominje (1332) kao *Alba Ecclesia*, dok se kod rumunskih istraživača vodi kao *Alba Biserica*. Osim ovih, već u to vreme (1355) barata se i sa nazivom *Fehéregyház* (*Fehér* — Bela; *Ház* — Crkva) i to u mađarskim izvorima. U sva tri slučaja radi se, međutim, o srpskom toponimu koji je čisto srpski toponomastički tip, a koji nije nikako preučešćenje latinskog, rumunskog i mađarskog naziva, nego su ga, naprotiv, latinski, rumunski i mađarski pisci preudesili za sopstveni izgovor na osnovu našeg tipa. Dakle, ovaj srpski toponim predstavlja srpsko naselje i ne govori ništa o tome da su u njemu stanovali ili živeli najpre Mađari ili Nemci, kako to pokušavaju da dokažu Bem (Leonhard Böhm, *Geschichte der Stadt Weisskirchen*, 1905, 14—20, 371—372) i Mileker (n. d., 4—5).

³ Rudolf Steger, *Bela Crkva u XVIII i XIX veku, Komorski vojno-graničarski period*, Novi Sad—Bela Crkva, 1982, 16 (Citiramo prema: Felix Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár, 1915, 84).

planina i potoka nadomak naselja: Bielo Brdo⁴, Golo Brdo⁵, Glizni potok (Siga) i Selište⁶, kao i Serdahelj⁷.

Tokom XV veka, Bela Crkva i dalje ima srpski karakter⁸, kojeg je zadržala i u toku XVI veka. U XVII veku, istočna etnička granica srpskog naroda u Banatu teče više prema istoku, i to od Bele Crkve i Vršca pa na Temišvar i Arad, koji su 1660. godine bili naseljeni uglavnom Srbima⁹. U XVII veku, na području današnje Bele Crkve, javlja se prvi put srpski manastir¹⁰. Belu Crkvu, potom, nalazimo kao srpsko naselje i 1681. godine¹¹ pod nazivom *Bilo Scherque*¹². Kako je to srpsko naselje bilo na udaru Turaka, to je pre 1690. godine¹³ bilo uništeno — srpski manastir porušen i spaljen, a stanovnici preseljeni u obližnju Suvaju, nedaleko od Bele Crkve¹⁴. Tu je, u Suvaji, novoformljena naseobina bivših belocrkvanjskih Srba, podpala pod Nahiju Palanačku u Vršačko-sebeškoj eparhiji od 1690. do 1700¹⁵, pa i kasnije, koja je bila teritorijalno i administrativno podređena Temišvarskoj episkopiji. Tako su, početkom XVIII veka, sve do 1717. godine, Srbi u Suvaji bili jedino stanovništvo šireg belocrkvanjskog atara, dok je 1713. godine srpska kolonija u Suvaji brojala 17 srpskih kuća¹⁶.

Oko 1720. godine, istočnu etničku granicu Srpstva činila je linija Lipova—Temišvar—Bela Crkva¹⁷.

Novo naseljavanje Srba u Belu Crkvu bilo je između 1723—1725. godine¹⁸. Godine 1735. osim malobrojnog srpskog stanovništva i najviše Nemaca, živi još i 103 srpska vojnika, pripadnika Srpske milicije, čija je 2. Četa

⁴ Leonhard Böhm, n. d., 8. Pomenuti srpski toponim, međutim, Bem smešta još nešto ranije, u vreme Rimljana i cara Theodosius-a i Atille. Ovaj poslednji je, po Bemu, čak dolazio na Bielo Brdo u lov (Isto).

⁵ Felix Milleker, *Geschichte des Weinbaues im Banat vor 1716*, Wrschatz, 1925, 5.

⁶ Felix Milleker, *Verschollene Ortschaften in der Gegend von Belackrva, Bela Crkva*, 1928, 5.

⁷ Leonhard Böhm, 1905, 372.

⁸ Dobrivoj Nikolić, Srbi u Banatu u prošlosti i sadašnjosti, Novi Sad, 1941, 148.

⁹ Dušan J. Popović, 1955, 40.

¹⁰ Isto, 46.

¹¹ Dobrivoj Nikolić, 1941, 15 i 148.

¹² Ovaj toponim Srbalja nalazimo u samoj Beloj Crkvi i 1690. godine (*Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat, Salzburg*, 1980, 17).

¹³ Na karti bojišnog logora iz 1690. godine, koji je bio stacioniran u Staroj Palanci na Dunavu, vide se ostaci ranijeg srpskog manastira koji je tu obeležen kao *Bilo Scherque* (*Heimatbuch*, 1980, 17), što znači da su Srbi iz Bele Crkve bili raseljeni pre 1690. godine, a nikako posle. Međutim, Šteger u svom delu (*Bela Crkva u XVIII i XIX veku*, 1982, 16) piše da je to *naselje* (Srpsko — Ž. I.) *ustalo 1697/98. protiv Turaka, ali je bilo uništeno*, no navedena karta to očito negira.

¹⁴ Šteger, 1982, 16.

¹⁵ Milleker, 1928, 11.

¹⁶ Dimitrije Ruvarac, *Opis Vršačko-sebeške eparhije od 1713. godine*, Izdanje Vršačke eparhijske uprave, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1924, 10.

¹⁷ Dušan J. Popović, Srbi u Vojvodini, Matica srpska, Novi Sad, 1959, 28.

¹⁸ Isto, 329. S tim u vezi valja kazati i to, da je naseljavanje i migracija Srba na belocrkvanjsko područje, kao i samu Belu Crkvu, bilo tada — sve do 1749. godine — više spontano, nego li sistematska kolonizacija, bez direktiva austrijskog Dvora.

bila stacionirana sa štabom u Beloj Crkvi¹⁹. Izgleda da su nešto pre 1738. godine naseljeni u Belu Crkvu i neki novi stanovnici Srbi²⁰. Međutim, u austro-turskom ratu jedan veći broj Srba napustio je grad²¹, a neki od Srba su 1738. godine bili stradali i od kuge, koja je tada vladala²².

Posle sklapanja beogradskog mira, došli su u Belu Crkvu 1740. godine novi Srbi²³. Izvestan broj Srba se 1742. godine naselio i u obližnju Suvaju²⁴, gde je već bilo starosjedelaca Srba. Banat je 1743. godine, kao krunski posed, bio tada najkompaktnije nastanjen pravoslavnim življem²⁵. Do 1748. godine, u Beloj Crkvi je bilo nastanjeno manje od 20 srpskih porodica, koje su živele u blizini današnje Sige, u sasvim izdvojenom delu šireg belocrkvanškog gradskog atara i bez ikakvih veza sa nemačkim življem²⁶.

Godine 1748. broj Srba u Beloj Crkvi je nanovo bio uvećan, kada je jedan deo srpskog stanovništva prešao iz Suvaje²⁷. U Belu Crkvu je potom, 1749. godine, prešlo iz Suvaje još 22 srpske porodice, tako da ih je do kraja te godine bilo oko 55 srpskih porodica²⁸. Bili su to Srbi iz Bugarske, Srbije i Cesarije (Austrije)²⁹. Godine 1751. prešlo je iz Suvaje u Belu Crkvu još 23 srpske porodice³⁰, što znači da ih je tada ukupno bilo oko 77 srpskih porodica sa oko 232 srpske duše³¹, odnosno najviše uopšte od svoje prve pojave na ovom tlu, do tog vremena.

1751. godine Srbi su izgradili svoju novu crkvu i prvu školu³², a iste godine (1751) osnovana je bila i Srpska opština (Serbsko občestvo Bjelaja

¹⁹ Šteger, 1982, 41.

²⁰ Svetolik Subotić, Bela Crkva u: Zbornik Vojvodina, znamenitosti i lepote, Beograd, 1968, 465.

²¹ Najverovatnije u obližnju Suvaju.

²² Dušan J. Popović, 1955, 56—57.

²³ Đoka P. Popović, Bela Crkva nekad i sad, sa osobitim obzirom na njeno srpsko stanovništvo, Pančevo, 1905, 11.

²⁴ Milleker, *Verschollene Ortschaften*, 1928, 11—12.

²⁵ Nikola Gavrilović, *Kako je doneta uredba za srpske i rumunske osnovne škole u Banatu iz 1774. godine*, Zbornik za društvene nauke, 60, Novi Sad, 1975, 155.

²⁶ Sve do 1776. godine, Srbi su u Beloj Crkvi stanovali i živeli odvojeno od nemačkog življa i nemačkog dela grada. Kako su sami nemački kolonisti, koji su ovde pristigli posle 1717. godine, počeli da stvaraju i razvijaju svoju koloniju, pa tako i da grade svoje kuće i domaćinstva, tako su i Srbi nastojali da sebi obezbede osnovne uslove za život i rad. Srbi, kao manjinski narod, naseljavao se nezavisno od Nemaca, sa migracijama iz unutrašnjosti. To istovremeno znači, da treba govoriti o dvokolosečnom razvoju grada Bele Crkve, odnosno posebno o postanku i razvoju Srpskog dela Bele Crkve, a posebno i o nastanku i razvoju Nemačkog dela Bele Crkve. Pri tom, ni jedni, a ni drugi, nisu imali sve do 1776. godine, nikakvih međusobnih veza: ni u mešanju kultura, ni u mešanju dobara, pa tako ni u zanatstvu i trgovini.

²⁷ Milleker, *Verschollene Ortschaften*, 1928, 11; Sreta Pecinjački, *Graničarska naselja Banata 1773—1810*, I tom, Novi Sad, 1982, 108—109.

²⁸ Milleker, *Verschollene Ortschaften*, 1928, 11; Dušan J. Popović, 1959, 329.

²⁹ Slavko Gavrilović, *Hronika o Srbima u Beloj Crkvi XVIII—XIX veka*, Zbornik za istoriju, 2, Novi Sad, 1970, 92—93.

³⁰ Leonhard Böhm, 1905, 68.

³¹ Ozren M. Radosavljević, *Letopisi srpskih osnovnih škola na području opštine Bela Crkva u Banatu 1703—1918*, Bela Crkva, 1984, 9.

³² Leonhard Böhm, 1905, 68; Šteger, 1982, 212; Pecinjački, 1982, 108—109.

Cerkva), koja je kao nezavisna i samostalna postojala sve do 1776. godine³³, tačnije sve do ujedinjenja sa Nemačkom³⁴.

Počev od 1751. godine, Srbi sistematski razvijaju svoju kulturu, zanatstvo i trgovinu, godine 1780. završavaju zidanje nove crkve³⁵, a 1786. izgrađuju i novu Srpsku školu³⁶. Već u to vreme bilo je i nekoliko lepih srpskih trgovačkih kuća u bivšem Nemačkom delu grada³⁷. U toku XIX veka, broj Srba se sve više umnožavao, a od 1867. godine javljaju se i prve samostalne kulturne i društvene organizacije, pre svega Srpsko crkveno pevačko društvo, Srpski verozakonski školski fond, Srpska čitaonica, Srpska zanatlijska čitaonica³⁸.

Da bismo imali jedan celovit uvid i u brojno kretanje srpskog stanovništva u Beloj Crkvi tokom XVIII i XIX veka, prilažemo sledeću tabelu:

Година	Душа	Домова	Година	Душа	Домова
1713		17	1798		296
1737		15	1806	1085	
1742		22	1817	1178	
1749		55	1819	1188	275
1751	232	77	1847	1178	
1773		177	1850	1100	
1774	1041	214	1857	1270	330
1775		206	1860	1293	
1782	1237	206	1863	1300	
1785		242	1866	1357	
1788	1562		1869	1394	
1792	1041	238	1870	1394	365
1797		256	1900	1620	

Prikupljajući patronimijsku i antroponimijsku građu iz Bele Crkve, svestrano smo se koristili sledećim izvorima:

1. Arhiv Srpsko-pravoslavne crkvene opštine i parohije Bela Crkva³⁹; a) Protokol umrlih (1854—1953); Protokol umrlih (1842—1896); Protokol um-

³³ Šteger, 1982, 36. Do 1776. godine, *Srbsko obšćestvo Bjelaja Cerkva* imalo je u svom posedu 1.384 jutara zemlje, a do tog vremena Srbi iz nje nisu smeli da se naseljavaju i nije im dozvoljeno da učestvuju u licitacijama kuća u Nemačkoj belocrkvanskoj opštini (Deutsche Weiskirchner Gemeinde), odnosno nisu smeli da žive u Nemačkom delu grada (Šteger, 1982, 122 i 36—37).

³⁴ Šteger, 1982, 36. Obe ove zasebne političke opštine, i Nemačka i Srpska, ukinute su 1777. godine, kada su uključene u Vojnu granicu (Felix Milleker, *Geschichte der Stadt Belacrka*, 1922, 9).

³⁵ Đoka P. Popović, 1905, 61.

³⁶ Leonhard Böhm, 1905, 85; Šteger, 1982, 212.

³⁷ Leonhard Böhm, 1905, 85; Milleker, 1927, 11.

³⁸ Živan Ištvančić, *O prvom belocrkvanskom srpskom nedeljnom listu*, Zbornik za istoriju, 38, Novi Sad, 1988, 115.

³⁹ U crkvenoj opštini ima crkvenih matrikula samo od 1842. godine. Do 1877. godine, međutim, u crkvenoj opštini čuvala su se dokumenta počev od 1751. godine. Ista su 1877. godine izgorela u plamenu nepažnjom tadašnjeg crkvenjaka Paje Stankovića (Đoka P. Popović, 1905, 98—99).

rih (1897—1914); Protokol krštenih (1877—1938); Protokol venčanih (1877—1938); b) Zapisnici sa sednica Upravnog odbora Srpsko-pravoslavne crkvene opštine; c) Arhiv Srpskog verozakonskog školskog fonda (1881—1914); 2. Istorijski arhiv Bela Crkva. a) Protokol umrlih Vojnog Komuniteta Bela Crkva (1794—1869); Protokol umrlih Vojnog Komuniteta Bela Crkva (1869—1900); b) Katastarska knjiga grada Bele Crkve iz 1808. godine; c) Zemljišne knjige (1786—1909). 3. Arhivska zbirka autora. 4. Zapisi i natpisi grada Bele Crkve.

Patronimijska i antroponimijska građa koju niže prilažemo biće izložena na azbučnim redom. Godina u zagradi označava vreme kada smo odgovarajući podatak našli notiran u napred navedenim izvorima.

1. Prezime

Avramov (1795)	Bačica (1856)	Bućinac (1888)
Avramović (1799)	Belan (1883)	
Adamović (1851)	Belić (1900)	Valjarević (1860)
Akimović (1845)	Berar (1895)	Varži (1773)
Aleksandrović (1854)	Beronić (1875)	Varzić (1836)
Aleksić (1846)	Blagojević (1872)	Vasić (1774)
Ananijev (1848)	Bogdanov (1867)	Velimirović (1865)
Ananijević (1880)	Bogdanović (1808)	Velović (1879)
Antanijev (1840)	Bogić (1890)	Veselinović (1853)
Antonijević (1832)	Bogosavljević (1880)	Višnjić (1858)
Antonović (1807)	Božanić (1888)	Višnjički (1879)
Aradski (1867)	Božinka (1868)	Vlaić (1868)
Araškov (1862)	Božinjački (1899)	Vlajić (1856)
Arsić (1891)	Božić (1847)	Vlajković (1883)
Arsin (1816)	Bojer (1892)	Vlajkovac (1858)
Arsenijević (1851)	Bokšar (1854)	Vlahović (1878)
Atanaskov (1868)	Bolgarić (1876)	Vojnov (1820)
Atanackov (1830)	Borota (1854)	Vojnović (1856)
Atanacković (1876)	Borčan (1848)	Vujić (1856)
Aćimov (1830)	Borčić (1897)	Vujkov (1830)
Aćim (1830)	Boćinac (1888)	Vukomirov (1860)
	Bošnjak (1858)	Vuković (1858)
Bakić (1881)	Bradvarović (1867)	Vukosavljev (1861)
Balačak (1900)	Brankov (1868)	Vuletić (1835)
Balić (1868)	Branković (1864)	Vulić (1835)
Bandić (1860)	Branisavljević (1892)	Vulišić (1774)
Banić (1854)	Brašovan (1880)	Vučić (1889)
Barbulović (1763)	Braščanc (1861)	
Basaraba (1863)	Breskovčanin (1870)	Gavrilović (1840)
Basarabić (1855)	Brunković (1883)	Gajtić (1864)

Galinović (1873)	Đurđević (1836)	Jovičin (1895)
Gačić (1880)	Đurić (1862)	Jovičić (1853)
Gvozdenov (1867)	Đurišić (1892)	Jokić (1854)
Georgijević (1880)	Đuričin (1886)	Josić (1868)
Geršić (1842)	Đurković (1773)	Jockanić (1872)
Gligorijević (1854)		
Grgurov (1848)	Eškutović (1855)	Kadić (1890)
Grebenčan (1855)		Kalinović (1867)
Grozdić (1864)	Živanov (1870)	Kanački (1861)
Grozdović (1848)	Živanović (1868)	Kaplarović (1857)
Grujin (1894)	Živković (1853)	Katanić (1883)
Grujić (1848)	Žikić (1883)	Keverić (1867)
Gojkov (1860)		Kerestantinov (1865)
Gojković (1848)	Zavišić (1866)	Kirilović (1863)
Golić (1887)	Zamfirović (1892)	Klajić (1876)
	Zarić (1868)	Kovač (1867)
Dabić (1893)	Zaharović (1897)	Kovačević (1888)
Davidović (1856)	Zlatanović (1860)	Kolarović (1860)
Dadić (1858)	Zlatić (1856)	Koljanić (1857)
Dakić (1866)		Kojić (1861)
Damjanović (1880)	Ivačković (1850)	Konstantin (1873)
Dević (1865)	Ivanušić (1889)	Konstantinov (1862)
Demić (1855)	Ivkov (1865)	Konstantinović (1857)
Demetrović (1864)	Ivković (1868)	Kornić (1896)
Despotović (1877)	Ilić (1857)	Kostić (1774)
Dimitrašković (1893)	Ilijević (1848)	Kostičić (1855)
Dimitrijević (1830)	Isaković (1868)	Krajnović (1875)
Dimitrijević (1832)		Kračun (1840)
Dimić (1867)	Jakovljević (1858)	Krestić (1832)
Dimović (1848)	Jakšić (1773)	Kronić (1867)
Dinić (1877)	Jankov (1890)	Kuzman (1873)
Draganović (1880)	Janković (1808)	Kuzmanović (1867)
Dragić (1877)	Jankulov (1880)	Kukundel (1836)
Dragušev (1861)	Jankulović (1866)	Kurić (1850)
Dražić (1856)	Jankuljević (1860)	
Dumitrašković (1858)	Janić (1890)	
	Janošević (1894)	Lazarević (1854)
Đak (1862)	Jauković (1894)	Lazarović (1854)
Đorđević (1792)	Jeftović (1887)	Lazić (1848)
Đorđević-Nančić (1882)	Jeremić (1861)	Lalić (1854)
Đukić (1900)	Jezdimirović (1857)	Lekić (1857)
Đuračić (1889)	Jovanović (1773)	Ljubisavljević (1860)
Đurdev (1859)	Jovanić (1873)	Ljota (1832)

Maksimović (1856)	Nikašinović (1890)	Popić (1866)
Marinković (1858)	Niković (1877)	Popov (1769)
Marjanović (1855)	Nikolin (1860)	Popović (1782)
Markov (1848)	Nikolić (1774)	Preda (1860)
Marković (1792)	Nikolajević (1859)	Protić (1793)
Matejić (1887)	Nikšić (1853)	Ptošić (1888)
Medaković (1865)	Novakov (1855)	Pujić (1857)
Merzić (1867)	Novaković (1855)	Putnik (1770)
Meštrović (1866)	Novković (1874)	
Mičin (1809)		Radić (1830)
Milanović (1892)	Obradović (1885)	Radinović (1857)
Milić (1854)	Obretković (1863)	Radivojević (1884)
Milijević (1868)	Oravičan (1874)	Radojević (1790)
Milenković (1885)	Ostoić (1790)	Radojković (1865)
Miletić (1867)	Ostojčić (1873)	Radomirov (1887)
Milovanović (1859)		Radonić (1867)
Milović (1866)	Pavlov (1869)	Radrojev (1890)
Milojević (1890)	Pavlović (1788)	Radosavljev (1888)
Milojković (1867)	Pajić (1860)	Radosavljević (1848)
Milosavljević (1855)	Panić (1774)	Radulov (1897)
Milošević (1790)	Panjtić (1853)	Radulović (1848)
Milutinov (1842)	Panović (1860)	Rajkov (1863)
Milutinović (1830)	Pantelić (1867)	Rajković (1882)
Mitrović (1854)	Pantić (1864)	Rajkić (1864)
Mihailović (1795)	Papulić (1867)	Rajčević (1856)
Mihajlović (1785)	Paskulović (1891)	Rakić (1897)
Mišić (1856)	Patulić (1881)	Ranić (1858)
Mladenović (1857)	Paunković (1854)	Ranimirović (1777)
Momirović (1856)	Paunović (1853)	Rankov (1894)
Munčan (1854)	Pečić (1872)	Rašković (1862)
	Pejin (1872)	Rafailović (1859)
Naodov (1868)	Pejković (1864)	Ristić (1823)
Naodović (1868)	Pervulović (1795)	Romelić (1858)
Naulović (1897)	Perenčević (1853)	Ružaj (1774)
Naumov (1871)	Perić (1887)	Rutopečki (1866)
Nedeljkov (1857)	Perkić (1897)	
Nedeljković (1818)	Perunović (1836)	Sabovljević (1855)
Nedić (1751)	Petković (1897)	Savić (1751)
Nedović (1886)	Petrović (1799)	Savković (1854)
Nenadović (1863)	Požarevački (1897)	Sekulić (1865)
Neškov (1895)	Povolni (1872)	Selaški (1864)
Nešković (1858)	Pokorni (1864)	Sibinjac (1885)
Nikadinović (1860)	Pomorišac (1882)	Simić (1849)

Simović (1783)	Stojčević (1875)	Ugarković (1840)
Simonović (1783)	Stoišić (1867)	Ugrišić (1878)
Smajić (1881)	Stojšić (1848)	Uzelac (1865)
Spasojević (1840)	Stolić (1889)	Ulić (1868)
Sredkov (1859)	Stoičić (1878)	Uljmanski (1886)
Sretković (1875)	Stoišić (1867)	Urošev (1861)
Staić (1866)	Stošić (1868)	Urošević (1840)
Stajić (1867)	Subić (1751)	Uršikić (1876)
Stajković (1872)	Sučuć (1892)	
Stanimirov (1861)		Fećica (1881)
Stanimirović (1848)	Tanazović (1870)	Filipović (1848)
Stanisavljević (1860)	Tane (1893)	
Stanić (1864)	Teodorović (1873)	Has (1877)
Stanković (1840)	Terzić (1848)	Hošić (1790)
Stanojević (1860)	Teršić (1899)	Horvatović (1864)
Stanojlović (1872)	Todorović (1848)	
Starčević (1858)	Tokin (1880)	Caran (1858)
Straković (1868)	Tomić (1856)	Cvejić (1861)
Sterijan (1894)	Tomašević (1864)	Cvetković (1840)
Stefanov (1848)	Topalović (1864)	
Stefanović (1774)	Trgovčev (1888)	
Stojadinov (1858)	Trifun (1850)	Cijuk (1894)
Stojanov (1861)	Trifunović (1848)	
Stojanović (1764)	Trnjančev (1884)	Čurčin (1848)
Stojkov (1856)	Trpkov (1867)	
Stojković (1856)	Tršanović (1875)	Šajić (1871)
Stoimirović (1867)	Turunža (1773)	Šefer (1889)
Stojimirović (1848)		Šinžar (1858)
Stojkić (1859)	Čirić (1880)	Šljivovački (1859)
	Čurčija (1855)	Šangrić (1866)

2. Lična imena

2.1. Muška

Adam (1810)	Arkadije (1889)	Bogdan (1888)
Aksentije (1797)	Arsa (1775)	Bogoljub (1874)
Aleksa (1822)	Arsenije (1773)	Božidar (1840)
Aleksandar (1816)	Aron (1795)	Branimir (1886)
Alojz (1880)	Atanasije (1785)	Branko (1865)
Alojzije (1824)	Aca (1795)	
Andra (1815)	Acko (1855)	Vasa (1799)
Andreja (1875)	Aćim (1896)	Vasilije (1835)
Anta (1873)		Valentin (1868)

Velimir (1867)	Živa (1832)	Marjan (1894)
Velizar (1860)	Živan (1856)	Maksa (1813)
Veljko (1848)	Živojin (1892)	Maksim (1848)
Vikentije (1780)	Života (1884)	Marko (1826)
Viktor (1886)	Živko (1763)	Martin (1884)
Vića (1862)		Mata (1860)
Vladimir (1857)	Zdravko (1877)	Mateja (1812)
Vladislav (1868)		Milan (1840)
Vojin (1774)	Ivan (1764)	Milijan (1860)
Vojislav (1889)	Ignjat (1795)	Milja (1800)
Vukmir (1798)	Ilija (1793)	Milorad (1888)
Vukomir (1867)	Isa (1880)	Miloš (1875)
	Isak (1825)	Milutin (1830)
Gabriel (1790)	Isidor (1858)	Miodrag (1877)
Gavra (1807)		Miroslav (1853)
Gavril (1832)	Jakov (1786)	Mita (1801)
Gaja (1896)	Janko (1815)	Mihail (1794)
Georg (1751)	Jaroslav (1875)	Mihailo (1795)
Georgije (1835)	Jaša (1868)	Mihajlo (1829)
Georgij (1838)	Jevrem (1842)	Miša (1796)
Giga (1800)	Jefta (1780)	Mladen (1866)
Gligorije (1809)	Jeftimije (1800)	Mojilo (1840)
Gliša (1887)	Jeremija (1861)	
Grigorije (1896)	Jovan (1774)	Naum (1879)
Gregor (1864)	Joakim (1790)	Negosim (1878)
	Joan (1773)	Nenad (1897)
Damjan (1869)	Josif (1782)	Nika (1833)
Dejan (1895)	Joca (1769)	Nikola (1774)
Dimitrije (1840)	Julije (1888)	
Dmitar (1855)		Ozren (1900)
Dobrosav (1870)	Kasijan (1863)	
Dragutin (1892)	Kosta (1752)	Pavel (1751)
Dušan (1860)	Konstantin (1824)	Pavle (1848)
	Kumrija (1792)	Paja (1860)
Đorđe (1778)	Kuzman (1831)	Panta (1824)
Đorđe-Kara (1778)		Pera (1794)
Đoka (1790)	Laza (1806)	Petar (1751)
Đura (1876)	Lazar (1785)	Predrag (1898)
	Leka (1822)	Proka (1811)
Evgenije (1840)	Luka (1867)	Prokopije (1880)
Eugenije (1797)		
Emil (1900)	Ljuba (1883)	Radovan (1856)
Emilijan (1878)	Ljubomir (1851)	Radojko (1895)

Radomir (1859)	Spasa (1863)	Trifun (1855)
Radosav (1869)	Stanislav (1883)	
Radoslav (1890)	Steva (1800)	Filip (1857)
Ratko (1774)	Stevan (1774)	Ferdinand (1864)
Rafael (1790)	Stefan (1859)	
Rafail (1795)	Stojan (1899)	Havrilo (1876)
Rista (1830)	Stojadin (1858)	Hadži (1785)
		Herman (1893)
Sava (1795)	Teobald (1869)	Hristifor (1828)
Svetislav (1873)	Teodor (1823)	
Svetozar (1840)	Tima (1886)	Cezar (1877)
Simeon (1773)	Tobijas (1864)	
Simon (1881)	Todor (1822)	Šandor (1848)
Slavko (1886)	Toma (1800)	
Sofronije (1861)	Toša (1806)	Uroš (1877)

2.2. Ženska

Agata (1857)	Vuka (1899)	Jelena (1785)
Agatina (1823)		Jerina (1840)
Agnica (1857)	Danka (1867)	Jozefina (1868)
Aleksandrina (1890)	Darinka (1900)	Jula (1795)
Alka (1860)	Dafina (1866)	Julijana (1823)
Alojzija (1863)	Draga (1827)	Julka (1858)
Amalija (1881)	Duka (1888)	Justina (1813)
Angelina (1893)	Duna (1858)	
Anda (1855)		Kaja (1864)
Andelija (1897)	Eva (1868)	Karanfila (1857)
Ana (1770)	Evdokija (1791)	Kata (1777)
Anizija (1858)	Eliza (1851)	Katarina (1894)
Atanasija (1839)	Emilija (1842)	Kasa (1867)
Acka (1810)		Kornelija (1872)
Aurora (1880)	Zaharija (1864)	Kostanda (1858)
	Zorica (1868)	Kristina (1864)
Barbara (1885)		Krstina (1895)
Budimka (1858)	Živana (1870)	Krunica (1889)
	Živka (1783)	
Vasilija (1897)		Lavra (1865)
Veniamina (1867)	Ilka (1863)	Latinka (1853)
Vera (1875)	Irina (1853)	Lenka (1793)
Veronika (1869)		Leposava (1858)
Vida (1885)	Jevra (1795)	Lojzija (1866)
Vidosava (1897)	Jela (1848)	Lukrecija (1882)

Ljubica (1869)	Nasta (1774)	Sasa (1882)
Ljudmila (1866)	Natalija (1801)	Stamena (1878)
	Nelika (1893)	Stana (1776)
Magdalena (1800)		Serva (1875)
Maza (1866)	Olga (1867)	Sidonija (1882)
Makra (1867)	Pela (1796)	Sojka (1870)
Manda (1881)	Pelagija (1807)	Soka (1826)
Marija (1889)	Persa (1788)	Sofija (1806)
Marijana (1878)	Petrija (1854)	Sulta (1801)
Marica (1887)	Pijada (1848)	
Marta (1766)		Tereska (1815)
Marseja (1891)	Radinka (1892)	Teodora (1779)
Matilda (1868)	Rakila (1894)	Tina (1871)
Matrona (1858)	Rahila (1820)	Toda (1808)
Maca (1793)	Rahica (1869)	Trajila (1869)
Melanija (1865)	Roza (1866)	
Mileva (1848)	Ruža (1882)	Fema (1866)
Milka (1857)		Hermiona (1882)
Milica (1778)	Saveta (1768)	Hristina (1820)
Misirka (1877)	Sanda (1818)	
Mitra (1858)	Sara (1781)	Cveta (1856)

*Живан Иштванич*ПАТРОНИМИЧЕСКИЕ И АНТРОПОНИМИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ О СЕРБАХ,
ЖИВШИХ В БЕЛОЙ ЦЕРКВИ В 18 И 19 ВЕКАХ

Резюме

Используя богатый архивный материал (после достаточно содержательного вступления), автор статьи дает датировку патронимического и антропонимического материала.

САДРЖАЈ

Софија Ракић-Милојковић: Речи у Вуковим речницима забележене у Србији	5
Ивана Живанчевић: Враз и Вук	29
Ненад Крстић: О француским речима у српском књижевном језику предвуковског периода	37
Вера Бадрлица: Језик Ђуре Даничића у првим његовим списима	51
Милош Луковић: Настанак и синтаксичка својства „Устава за Књажество Србију ” од 1869. године	87
Ћенана Пековић: Фонолошки систем говора муслимана у Босанској Дубици	99
Бранислава Казимировић: Префиксални образац творбе српскохрватских придева и прилога	145
Данко Шипка: Терминолошка лексика аутомеханичарске струке у српскохрватском језику	161
Нада Малетић: Из глаголске семантике: глаголи кретања у српскохрватском језику	237
Ивана Антонић: Лексичке особености једног типа информативног текста	251
Živan Ištvanić: Građa za proučavanje mikrotoponimije grada Bele Crkve u Banatu	269
Živan Ištvanić: Patronimijska i antroponimijska građa o Srbima u Beloj Crkvi XVIII i XIX veka	275